

Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Tartışmalar

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Aydın • Dr. Öğr. Üyesi Taner Aydın

SOSYAL BİLİMLERDE AKADEMİK ANALİZ VE TARTIŞMALAR

EDİTÖR

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET AYDIN

DR. ÖĞR. ÜYESİ TANER AYDIN

SOSYAL BİLİMLERDE AKADEMİK ANALİZ
VE TARTIŞMALAR

EDİTÖR
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET AYDIN
DR. ÖĞR. ÜYESİ TANER AYDIN

© Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

E-ISBN • 978-975-447-441-1

1. Baskı • Aralık, Gaziantep 2022

Dizgi/Mizanpaj • Mehmet ÇAKIR
Kapak Tasarımı • Özgür Yayınları

Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ 0.850 260 09 97

📞 0.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Meteksan Basım

Sertifika No: 46519

📍 Beytepe Köyü Yolu No: 3 • 06800

Çankaya / ANKARA

☎ 0.312 395 85 71

“Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir.”

İçindekiler

BÖLÜM 1

- Askeri Girişimcilikte Madalyonun İki Yüzü: Bireysel ve Kurumsal
Açıdan Askeri Girişimciliğin İncelenmesi 1
Savaş YILDIZ

BÖLÜM 2

- Sürdürülebilir Kalkınmada Sosyal Sermayenin Önemi 29
Necmi Enes AKKAŞ

BÖLÜM 3

- Çocuk Gelişimci Bakış Açısıyla Engellilik Kavramı ve Kaynaştırma
Üzerine Genel Bir Değerlendirme 59
Samet ATA

BÖLÜM 4

- Gümüşhane Şehrinde Nüfusun Mekânsal Dağılımı (2000-2021) 79
Mehmet ÜZÜLMEZ

BÖLÜM 5

The Impact of Adhocracy Culture on Companies' Green Innovation and Performance 99

Nil KONYALILAR

BÖLÜM 6

Bir Genç İstihdam Politikası Aracı Olarak İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşabilmesi ve Etkinliği 121

Salıha EMRE DEVECİ

Demet ÖZOCAKLI

BÖLÜM 7

E-Ticaret ve Vergi Boyutu 149

Tülin AKDOĞAN

İbrahim AKDOĞAN

BÖLÜM 8

Sosyal Medyada Mülteci Olgusu Çerçevesinde “Öteki” ve “Biz” Yaratımı: Sessiz İstila Kısa Filminin Çok Modlu Analizi 177

İlkay Ceren SÖNMEZ

Osman Vedüd EŞİDİR

BÖLÜM 9

Teknoloji Destekli Yaşam Boyu Öğrenme: Hetagoji 199

Belgin BOZ YÜKSEKDAĞ

BÖLÜM 10

- İzmir’de Kentsel Gelişim: Karşıyaka Örneği 215
Leman İNCEDERE

BÖLÜM 11

- Dijital Girişimciliğe Kuramsal Bakış 239
Abmet TAŞ

BÖLÜM 12

- Erzurum’da Osmanlı Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Kamu Binalarının Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi 251
Rahşan TOPTAŞ

BÖLÜM 13

- Yunus Emre Şiirlerinde Modern İnsan Olgusunun Psikodilbilimsel Çözümlemesi 283
Zeynep Zeliha SONKAYA

BÖLÜM 14

- Bayburt Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri 293
Serdar GÖKTAŞ

BÖLÜM 15

- İmparator Nero Dönemi Roma – Parth Mücadesi’nde Armenia Sorunu 315
Ömer Faruk ARICAN

BÖLÜM 16

- Din Sosyolojisi Açısından Kığı ve Çapakçur İsyanlarının Toplumsal Etkileri Üzerine Bir İnceleme: 1914-1915 Ermeni İsyanlarının Öncesi ve Sonrası 339
Mustafa Hakkı ERTAN

BÖLÜM 17

- Turizmin En Karanlık Yüzü: Sıcak Savaş Turizmi 363
Yusuf DÜNDAR

BÖLÜM 18

- Assessment of Seven Churches in Faith Tourism Routes in Turkey: A Route Proposal 391
Sinem KUNT

BÖLÜM 19

- Türkiye’de Kış Turizmi 405
Derya BAYKAL BAYSAL

BÖLÜM 20

- Turizm Planlamasında Toplumsal Katılım 419
Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN
Emine BALCI

BÖLÜM 21

- Yalın Üretim Uygulamalarında Çalışan Odaklı Kritik Başarı Faktörleri ve İçsel Pazarlamanın Kullanımı 433
Mutlu UYGUN
Nermin ADAŞ

Askeri Girişimcilikte Madalyonun İki Yüzü: Bireysel ve Kurumsal Açıdan Askeri Girişimciliğin İncelenmesi

Savaş YILDIZ¹

1. GİRİŞ

Zaman içinde sosyal, kültürel, politik, bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler doğrultusunda da çeşitli girişimcilik türleri ortaya çıkmıştır. Dijital dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan dijital girişimcilik (Sahut vd., 2021), tarım sektöründe gerçekleştirilen ve “agricultural entrepreneurship” olarak bilinen tarımsal girişimcilik (Kumar ve Kumar, 2019); insanların çevresel farkındalığının artmasıyla birlikte ortaya çıkan “ekogirişimcilik” (Aykan, 2012), insanların gönüllü veya zoraki sebeplerden ulusal sınırları ötesine gerçekleştirdikleri göçler sonucunda ev sahibi

1 Dr. Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Savunma Araştırmaları Böl., savasyildiz77@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6630-2023>

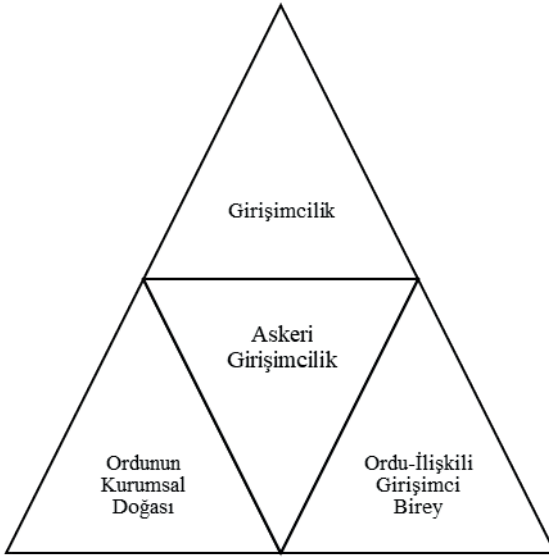
ülkede gerçekleştirdikleri girişimcilik faaliyetleriyle birlikte ortaya çıkan “diaspora girişimcilik” (Newland ve Tanaka, 2010), kâr amacı gütmeyen sektörlerde ortaya çıkan “sosyal girişimcilik” (Özdeveciğolu ve Cingöz, 2009) değişim ile birlikte ortaya çıkan girişimcilik türlerine örnek verilebilir. Askeri girişimcilik de son yıllarda önemi giderek artan girişimcilik türlerinden birisi olmuştur.

Ülkelerin savunma tedarikiyle ordularının ihtiyaçlarını çağın gereklerine göre karşılamaya çalışmaları askeri girişimciliğin öneminin her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Askeri girişimcilik tek bir kavram olmasına rağmen, bireysel ve kurumsal olmak üzere farklı iki boyutu barındırmaktadır. Emekli ve/veya gazi personelin kendi işini kurması yönündeki girişimcilik faaliyetleri askeri girişimciliğin bireysel boyutunu ifade etmektedir. Bireysel askeri girişimciler güvenlik şirketi gibi kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili girişimleri hayata geçirebileceği gibi herhangi bir sektör dâhilinde mal ve/veya hizmet üretimi de gerçekleştirebilmektedir. Askeri girişimciliğin ikinci boyutunu ifade eden kurumsal askeri girişimcilik ise ordunun doğrudan veya dolaylı ihtiyaçlarının karşılanması noktasında devletin de müdahil olduğu işletmelerin veya askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik faaliyet gösteren özel şirketlerin varlığı söz konusu olduğu girişimcilik türüdür. Geniş literatür taramasına dayanan bu çalışmada, askeri girişimcilik kavramı açıklanmış, kurumsal ve bireysel boyutları incelenerek bireysel askeri girişimcilerin motivasyonları, karşılaştıkları sorunlar, askeri girişimciliğin olumlu ve olumsuz yönleri ve başarı faktörleri değerlendirilmiştir. Yerli literatürde askeri girişimcilik konusunda herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğü açısından önem taşımaktadır.

2. ASKERİ GİRİŞİMCİLİK: KAVRAMSAL İNCELEME

Askeri girişimcilik terimine ilişkin, Soğuk Savaş sonrası dönemde özel güvenlik şirketleri gibi silahlı aktörlerin dâhil olabileceği birçok farklı yolla kâr elde etme faaliyeti/faaliyetleri

şeklinde ucu açık ve geniş bir tanımlama yapılmaktadır. Bununla birlikte, teori oluşturabilmek ve analitik karşılaştırmalar yapabilmek için askeri girişimcilik kavramının net ve sınırları belirli bir biçimde tanımlanması önem arz etmektedir. Askeri girişimciliğın verimli bir şekilde kavramsallaştırılması, ordunun kurumsal doğasına ek olarak ordu ile doğrudan veya dolaylı ilişkili bireyleri ve girişimciliğı ilişkilendirmeyi gerektirmektedir.

şekil 1: Askeri Girişimcilik/Girişimcilik/Ordu/Ordu-İlişkili Girişimci Birey İlişkisi

Kaynak: Yazar.

O halde askeri girişimcilik, kavramsal olacak kadar net ve sınırları belirlenmiş, ancak örnekler arasında karşılaştırmaya olanak sağlayacak kadar kapsamlı bir şekilde nasıl tanımlanabilir? Literatürde geniş kabul görmüş bir tanıma göre askeri girişimcilik; askeriye doğrudan fayda sağlayan finansal kaynaklar veya mallar üreten işletmelerin resmi sahipleri, yöneticileri ve paydaşları olarak

kurumsal bir kapasitede hareket eden görevli subaylar tarafından, kaynakların ve üretim araçlarının yenilikçi bir şekilde yaratılmasıdır. Bu tanım, askeri girişimciliğin bir kurum olan ordunun bir ürünü olduğunu vurgularken askeri girişimciliğin, ordunun devamlılığında ve dayanıklılığında önemli etkiye sahip olduğunu belirtmektedir (Mani, 2011). Girişimcilik faaliyetlerinin ordu ilişkili girişimler tarafından gerçekleştirildiği durumlarda ise bireysel girişimcilikten söz edilmektedir. Dünyanın farklı ülkelerinde birçok üniversitede, meslek okullarında ve kolejlerde girişimcilik programlarının yaygınlığı aslında girişimciliğin öğrenilebilen ve öğretilen bir disiplin olduğunu göstermektedir. Girişimciliğin bu özelliği, orduda görev yapanların hizmetleri süresince öğrendikleri ve geliştirdikleri beceri bilgi ve yeteneklerinin, onların girişimciliğe ilgi duymalarına neden olmaktadır (Henry vd., 2005; Zimmerer ve Scarborough, 1998). Rockefeller, (2016) göre, hemen hemen dünyadaki tüm silahlı kuvvetlerin liderliği, stratejik planlamayı, yaratıcı problem çözme, görev yürütmeyi ve dirençliliği personeline öğretme konusunda kanıtlanmış bir geçmişi vardır ve bunların tümü iş sahibi olmak için gerekli olan temel özellikler arasında yer almaktadır.

3. DEĞİŞİK PERSPEKTİFLERDEN ASKERİ GİRİŞİMCİLİK

Bu çalışmada askeri girişimciliği bireysel ve kurumsal yönlerine odaklanmaktadır. Ancak literatürde konuya ilişkin olarak yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde askeri girişimciliğin genellikle beş farklı açıdan ele alındıkları görülmektedir. Bunlar:

a) Ordu-İlişkili Personel Açısından Askeri Girişimcilik: Emekli askeri personelin girişimcilik faaliyetinde bulunmasını ifade eder (Smaliukienė, 2013). Örneğin savaş zamanlarında Birleşik Devletler ordusunda hizmet vermiş olan Walmart'ın kurucu Sam Walt, FedEx'in kurucusu olan Fred Smith, RE/MAX'ın kurucusu Dave Liniger, dünyaca ünlü spor markası Nike'nin kurucuları Phil Knight ve Bill Bowerman askerlik hizmetini tamamladıktan sonra iş hayatına atılan ve başarılı olan girişimcilerdir (Akhtar,

2019). Askerlik hizmeti, askeri kurumlarda görev yapan bireylere risk yönetimi, stres yönetimi, kriz yönetimi, doğrudanlık, hız, atılganlık, ekip çalışması takım ruhu gerek bireysel gerekse ekip kararı alabilme sorunlara metodik yaklaşma ve liderlik gibi konularda yetkinliklerini geliştirme imkânı vermektedir. Söz konusu yetkinlikleri girişimcilik faaliyetlerini kolaylaştırması, emekli askeri personelin girişimciliğe yönelmelerinde önemli bir etken olduğunu düşünülmektedir (Rockefeller, 2016). Bununla birlikte, Hope ve arkadaşları (2011) askeri girişimciler arasında kendi işine sahip olma oranlarının eğitim, öğretim veya askerlik hizmetinin kazandırdığı niteliklerden ziyade bireysel özelliklerden kaynaklandığını iddia etmektedir. Moran (2012) ve Meadows (2019) gibi yazarlar emekli askeri personellerin özellikle Birleşik Devletler’de başarılı olduklarını iddia ederken, Madichie ve Ayasi (2018) gibi yazarlar da özellikle Nijerya’da başarısız olduklarını iddia etmektedir. Madichie ve Ayasi (2018) söz konusu başarısızlığı ise hükümet yardımlarının ve kurumsal desteğin eksikliğiyle açıklamışlardır. Türkiye’de askeri girişimcilik ile ilgili olarak düzenli tutulmuş kayıtlar mevcut olmamakla birlikte hükümetin, emekli olduktan sonra kendi işyerini almalarını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli projeleri hayata geçirmiştir (Yenişafak, 2018).

b) İç Girişimcilik Açısından Askeri Girişimcilik: Askeri kuruluş içinde personele hizmet etmek suretiyle gerçekleştirilen girişimcilik (iç girişimcilik gibi) girişimcilik faaliyetlerini ifade etmektedir (Hasik, 2016). Hasik (2016), askeri alanda insan kaynağının karşılanmasında özellikle yenilikçi, fırsatları görebilen ve belirsizlik altında karar verebilen bireyleri istihdam etme yönünde bir eğilimin olduğunu ve insan kaynağının bu yönde istihdamının kurum içi girişimciliği daha da arttıracığı savunmaktadır. Diğer yandan Seifert (2007) ve Ricks (2014), askeri kurumlardaki hiyerarşik ve bürokratik yapının yanı sıra risk ve belirsizlik toleransının düşük seviyelerde olmasının iç girişimciliği kısıtlayıcı bir unsur olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Aslında her iki görüşün kendine göre doğru yönleri vardır ancak burada belirleyici olan söz

konusu ülke ordusunun insan kaynağına bakışı ve örgütsel yapısı olduğudur.

c) Asker Eşleri Açısından Askeri Girişimcilik: Hâlihazırda askeri hizmetine devam eden askerî personelin, girişimci olan (özellikle kadınların) eşlerini olabilmektedir (Griswold, 2017). Bir başka ifadeyle ordudaki hizmetine devam eden personelin eşlerinin çeşitli fırsatları görerek veya iş fikirlerini hayata geçirmek suretiyle girişimcilik faaliyetinde bulunabilmektedir. Burada askeri personelin bizzat girişimcilik faaliyetinde bulunması söz konusu değildir ancak askeri personel, girişimcilik ve ordu arasındaki ilişkide bağlantı noktası rolündedir.

d) Askeri Kurumlar Açısından Askeri Girişimcilik: Askeri kurumların, doğrudan ticari veya kâr amacı güden girişimlerde aktif rol almasını yani müdahil olmasını ifade etmektedir (Mani, 2011). Torres-Sánchez ve arkadaşları (2017) Çalışmalarında askeri yatırımların, tüketici odaklı ticari yatırımlarla karşılaştırıldığında oldukça fazla iş fırsatına kaynaklık ettiğini ileri sürmüştür. Genel olarak bir askeri sistem, bir işletmenin özelliklerinin çoğuna sahiptir ve başarılı olmak için söz konusu askeri oluşumların “dünya standartlarında” iş uygulamaları sergilemesi gerekmektedir. Ordu tarafından işletilen işletmeler iki geniş gruba ayrılabilir. İlk grup, ordunun kontrolünde olan ancak faaliyetleri neticesinde ürettikleri mal ve/veya hizmetlerin askeri ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılamaya yönelik olmayan ve çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren işletmeleri içermektedir. İkinci grup, büyük ölçüde ordu tarafından kullanılan mal ve hizmetleri geliştiren ve üreten askeri veya savunma sanayilerini içermektedir (Siddiqa, 2007).

e) Savaş Zamanı Açısından Askeri Girişimcilik: Savaş zamanında askeri girişimciliği ifade etmek için “war” ve “entrepreneurship” kavramlarının birleşmesinden oluşan “warpreneurship” kavramı kullanılmaktadır (Mutonyi, 2021). Askeri girişimciliğin savaş zamanı ile ilgili yönünü ifade etmektedir. Kimi yazarlar savaşı, kâr amaçlı bir girişim olarak nitelendirmektedir ve bu alanda faaliyet

gösteren girişimciler ellerindeki teçhizat, asker, silah ve cephaneyi savaşmak için kullanarak kâr elde etmektedirler. Suriye’de Rusya’nın kullandığı özel askeri şirket olan Wagner Grubu ve Birleşik Devletler’in Irak’ta kullandığı ve her ne kadar sivil güvenlik şirketi olarak da bilinde askeri personel istihdam eden Blackwater Şirketi bu duruma örnek olarak verilebilir.

4. BİREYSEL VE KURUMSAL ASKERİ GİRİŞİMCİLİK

İş hayatında bireyler tek başlarına girişimcilik faaliyetinde bulunabileceği gibi işletmeler de satın alma, birleşme, ortak teşebbüs gibi stratejilerle girişimcilik faaliyetinde bulunması söz konusudur. Bu durum askeri girişimcilik için de geçerlidir. Yani askeri personelin, emekli olduktan sonra girişimcilik faaliyetinde bulunmaları veya kamu veya özel şirketlerin de savunma ve ordu ihtiyaçlarını karşılama noktasında gerçekleştirdikleri girişimler de olabilmektedir.

4.1. Kurumsal Askeri Girişimcilik

Kurumsal askeri girişimciliğin, askeri kuruluşların savunma ve askeri ihtiyaçların karşılanması ticari ve kâr amacı güden işletmelerin aktif bir biçimde rol alması şeklinde düşünülebilir. Sivil-asker ilişkileri alanında küresel koşullardaki gelişmelerle ilgili araştırmalar, en çok “ticari koruma” diyebileceğimiz askeri girişimciliğe dikkat çekmiştir. Bu literatürdeki temel iddia, silahlı kuvvetlerin kurumsal çıkar için kaynakları güvence altına almak amacıyla ekonomik girişimlerde bulunmasını ifade etmektedir (Brömmelhörster ve Paes 2004). Yine de ordunun takip ettiği girişim türlerinde, elde ettiği varlıklar ve sahip olduğu açık politik meşruiyet önemli ölçüde değişebilmektedir. Örneğin, yirminci yüzyılda ordular, kendilerine tahakkuk eden kaynakları üretmek için şirketler, refah vakıfları ve hatta birim düzeyinde ticari operasyonlar geliştirmeye dâhil olmuşlardır. Örneğin, Türkiye’de kurumsal refah vakfı olarak nitelendirilebilecek bir askeri girişim olan ve 65 bin

daimî üyenin katılımıyla 1 Mart 1961’de kurulan OYAK’ın (Ordu Yardımlaşma Kurumu) 2021 yılı üye sayısı 451 bin 654 kişiye, toplam varlıkları 296 TL milyara ulaşmıştır (OYAK, 2022).

Günümüzde siyasi seçkinler, 1980’lerde Çin’de olduğu gibi, bazen açıkça devlet liderleri aracılığıyla ordunun kendileri için gelir sağlaması gerektiğine dair beklentilere sık sık işaret etmektedir (Mulvenon 2001). Bununla birlikte, bu tür vakaların en yaygın özelliği, ordunun ticari faaliyetlerinin genellikle devletin veya özel sektörün yetersizliklerinin bir ikamesi olarak veya savunma ihtiyaçlarını tam olarak karşılamayan devlet bütçelerinin telafisi olarak ortaya çıkmasıdır (Brömmelhörster ve Paes 2004).

Buna karşılık, uluslararası ilişkiler teorisyenleri, belirli askeri girişimcilik türlerinin devlet düzeyindeki etkilerine odaklanmışlardır. Bu teorisyenler, ordunun savunma tedariki ihtiyaçlarının, teknoloji ve endüstrinin gelişimini dolayısıyla devlet gücünün yaratılmasını nasıl destekleyebileceğini vurgulayan ve “büyük strateji” olarak da adlandırılacak askeri girişimciliği takip etmişlerdir. Uluslararası ilişkiler teorisyenlerine göre askeri girişimcilik, devlet temelli konumu ve stratejik vizyonu, ekonominin yeni sektörlerinin gelişimini teşvik edebilecek yeni teknolojilerin sponsoru ve tüketicisi olmalarına izin veren modern orduların doktrinleri ve faaliyetleri aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Snyder 1984; Rosen 1991). Amerikan ordusu tarafından kullanılmak üzere, yeni teknolojiler üretmekle sorumlu ABD Savunma Bakanlığı’na bağlı bir devlet kurumu olan İleri Savunma Araştırma Projeleri Ajansı (The Defense Advanced Research Projects Agency- DARPA)’nın yanı sıra Lockheed Martin, Boeing, Northrop Grumman ve General Dynamics; Türkiye’de Aselsan, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ (TUSAŞ), Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAİ), STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş., TÜBİTAK-BİLGEM, Roketsan; İngiltere’de BAE Systems; Çin’de China North Industries Group Corporation Limited, China South Industries Group Corporation, China Aerospace Science and Industry Corporation; İtalya’da Leonardo;

Rusya’da Almaz-Antey; Fransa’da Thales (SIPRI, 2021), gibi şletmeler askeri girişimciliği kurumsal boyutuna verilebilecek birçok örnekler arasında yer almaktadır.

4.2. Bireysel Askeri Girişimcilik

Gerek ulusal sınırların güvenliğinin sağlanması gerekse ulusal sınırların içinde güvenliğin sağlanmasında ülkelerin orduları önemli görevleri üstlenmektedir. Askeri kurumlarda görev alan personeller açısından icra ettikleri görevleri aslında maaş karşılığı yapılan bir meslekten çok daha derin anlama sahiptir. Çünkü birçok meslekte işgören harcadığı emek ve zaman karşılığında ücret alırken, askerlik hizmetinde, emek ve zamana ek olarak insanların sadece sevdikleri için feda edebilecekleri hayatlar da ortaya konmaktadır. Bu durum ise askerlik hizmetini ifa edenlerin yaşam tempolarının diğer birçok meslekten daha dinamik, riskli, değişken ve zorlu hale getirmektedir. Yasal hizmet sürelerini tamamlayan askeri personellerin kimileri emekli olduktan sonra sessiz sakin bir yaşamın hayalini kurarken, kimileri de dinamik yaşam tarzına alışmış olmanın etkisiyle, sivil hayata daha hızlı uyum sağlama düşüncesiyle, hizmet sırasında kazandıkları bilgi, beceri ve deneyimi sivil hayatta da kullanabilme düşüncesiyle ve/veya ülkesine farklı anlamda faydalı olma düşüncesiyle, çeşitli finansal saiklerin etkisiyle kendi işlerini kurarak emeklilik sonrası dönemlerini geçirmeyi tercih etmektedirler. Bu ise yeni bir girişimcilik türü olan *askeri girişimciliğin* bireysel boyutunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bireysel askeri girişimcilik temelde, emekli askeri personelin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları neticesinde ortaya acıkan bir girişimcilik türü olmasından dolayı siyasi, sosyal, kültürel değişim ile birlikte ortaya çıkan girişimcilik türlerinden ayrıldığı söylenebilir. Örneğin, tarımsal girişimcilik de bu noktada askeri girişimciliğe benzer gibi görünse de tarımsal girişimciler farklı mesleklerden veya hâlihazırda tarım ile meşgul olanların tarımsal konularda girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarını temel almaktadır. Bir başka ifade ile tarımsal

girişimcilik, farklı geçmişlere sahip girişimcilerin ortak paydasını ifade etmektedir. Ancak askeri girişimcilikte aynı mesleki geçmişe sahip olan bireylerin farklı alanlarda girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla bu noktada tarımsal girişimcilik ile arasında önemli fark oluşmaktadır.

Literatürde asker ve girişimcilik kavramlarına ilişkin olarak genellikle iki kavrama sık rastlanmaktadır. Bunlardan ilki, “veteran entrepreneurship” veya neolojizm ile ortaya çıkan “vetrepreneurship”dir. “Gazi” anlamına gelen “veteran” ve girişimcilik anlamına gelen “entrepreneurship” (Boldon ve Maury, 2017) kavramlarının birleştirilmesiyle türemiş olan bir kavramdır. Diğeri ise “military” ve “entrepreneurship” kavramlarının ortaya çıkan “milpreneurship” kavramıdır (Griswold, 2017).

Özellikle Birleşik Devletler’de “askeri girişimcilik” ve “gazi girişimciliği”, girişimcilik faaliyetinde bulunan kişilerin statüleri noktasında birbirinden ayrılmaktadır. Oxford Sözlüğü’nde gazi; “savaş zamanlarında silahlı kuvvetlerde görev yapmış herkes” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla gazi girişimciliği, sadece gazilerin gerçekleştirdikleri girişimcilik faaliyetlerini ifade ettiği söylenebilir. Askeri girişimcilik ise savaş zamanında olmasa da askerlik hizmetini söz konusu ülkede belirlenmiş olan yasal sürede tamamlayarak emekli olan askeri personellerin emeklilik dönemlerinde gerçekleştirdikleri girişimcilik faaliyetlerini ifade etmektedir. Literatürde asker ve girişimcilik kavramlarının bir araya geldiği bir diğer kavram ise Ordu-İlişkili Girişimcilik (Military-Affiliated Entrepreneurship)’dir. Ordu-İlişkili girişimcilik ise hem gazi hem de emekli askeri personellerin girişimcilik faaliyetlerini kapsayan bir kavramdır (Maury vd. 2022). Türkçede de “gazi” ve “emekli asker” kavramları birbirinden ayrı olsa da yerli literatürde bu konuya ilişkin herhangi bir çalışma olmadığından dolayı girişimcilik faaliyetinde bulunan gazileri ve emekli askeri personelleri kapsayan girişimciler için “askeri girişimci” kavramının kullanılması anlam kargaşasını ortadan kaldıracaktır. Geniş bir çerçevede ele alındığında, bireysel askeri girişimcilik kısaca; gazi

veya emekli askeri personelin girişimcilik faaliyetlerinde bulunması ile ortaya çıkan bir kavram olduğu söylenebilir.

5. BİREYSEL ASKERİ GİRİŞİMCİLİKTE BAŞARI FAKTÖRLERİ

İnsanların yaptıkları işlerde başarılı olabilmeleri söz konusu işin yapılmasına uygun bilgi, yetenek ve becerilere sahip olmasına bağlıdır. Bireysel askeri girişimcilerin başarılı olmalarında da çeşitli başarı unsurlarının varlığı söz konusudur. Birleşik Devletler, ordu-ilişkili girişimcilik konusunda birçok ülkeden daha düzenli kayıtlara sahip ülkelerin başında gelmektedir. Birleşik Devletler İşçi İstatistikleri Bürosu (The Bureau of Labor Statistics) verilerine ülkede ordu-ilişkili girişimcilerin sahip olduğu işletme sayısı 2,5 milyon (her 10 işletmeden bir tanesi ordu-ilişkili girişimciye aittir), işletmelerde istihdam edilen çalışan sayısı ise 5,8 milyondur. Kariyer geçmişleri dikkate alındığında aslında bu veriler, ordu-ilişkili girişimcilerin başarılı olduğunu göstermektedir. 2021 yılında yapılan ve sonuçları Nisan 2022 yılında açıklanan bir araştırmanın sonuç raporunda, ordu-ilişkili girişimcilerin sahip olması gereken becerilerin sırasıyla: 1) İş ahlakı/öz disiplin, 2) Liderlik ve yönetim becerileri, 3) Takım çalışması 4) Azim, 5) Mental dayanıklılık, 6) Başkalarını eğitmek ve öğretmek, 7) Problem çözebilme, 8) Profesyonellik, 9) Farklı zorluklara adapte olabilmek, 10) Belirsizlikle başa çıkmak, 11) Organizasyon, 12) Güven ve özgüven, 13) Zaman ve kaynak kısıtlı ortamlarda karar verme, 14) Kriz yönetimi, 15) Sosyal/iletişim becerileri, 16) Kültürel anlayış, 17) Sağduyu ve bakış açısı, 18) Hedef belirleme, 19) Zaman yönetimi, 20) Ahlaki kurallar ve sosyal sorumluluk, olduğu açıklanmıştır (Maury vd., 2021: 22). Peki, bireysel askeri girişimcileri başarılı olmalarında etkili olan faktörler nelerdir? Bu faktörleri belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar neticesinde belirlenen başarı faktörlerinden bazıları aşağıdaki şekilde maddeleştirmişlerdir (Stuart ve Sorenson, 2005; Meadow, 2019; Rios, 2020; Boldon vd. 2016; Kamarck, 2022):

Disiplin: Aslında ordu, asker, askeri hizmet gibi kavramlar “disiplin” kavramını çağrıştırmaktadır. “Askeri hassasiyet” kavramı, bir faaliyet veya olaya ilişkin kesin ve titiz planları ifade etmektedir. Orduda görevli personel, görevin yerine getirilmesi noktasında nezaret edilmediğinde dahi o görevi layıkıyla yerine getirmelidir. Ordunun, askeri personele kazandırdığı en önemli niteliklerden birisi budur. Yani disiplindir. Dolayısıyla her asker disiplinlidir ve bu disiplini iş hayatına aktarabilmektedir. Disiplini girişimciliğe aktarabilmek başarı şansını arttırmakta belirleyici bir faktördür. Çünkü kendi işini kuran girişimci kendi adına veya ortak kurucusu olduğu girişim için çalışabilmesi ve odaklanabilmesi için bir başkasının nezaretine gerek duymamalıdır. Bu ise ancak disiplin ile üstesinden gelinebilecek bir durumdur.

Adanmışlık ve Odaklanma: Orduda, askerler kazanana kadar odaklanmak için eğitilmektedir. Bu hizmete olan adanmışlık, karşılık olabilecek bir ücret veya ödülün çok çok ötesindedir. Girişimlerde başarının elde edilebilmesi de tüm unsurlara özel dikkat ve odaklanma gerektirmektedir. Müşterilere çözüm veya değer sağlamaya odaklanmak, bir girişimin gelişebilmesi için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla odaklanma ve adanmışlığı, girişime aktarabilen askeri girişimcilerin başarı olasılıkları oldukça yüksektir.

Birinci Sınıf Ekip Çalışması: Başarılı işletmeler, pazarlama, satın alma, insan kaynakları yönetimi, ar-ge, üretim, dağıtım, finans gibi çeşitli iş unsurları ve ekipler arasında koordinasyon gerektirir. Ekip çalışması askeri kültürün önemli bir bileşeni olduğundan, askeri personellerin bu konuda ciddi bir avantajı vardır. Takım çalışması iş birliğini, iş birliği de güven ve sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Askeri personeller görevlerini bir grup halinde yerine getirmek için eğitim almaktadırlar. Başarıları genellikle takımın ne kadar iyi performans gösterdiğine bağlıdır, bu nedenle başkalarına güvenmeyi ve bir üye yetersiz kaldığında ek destek sağlamayı öğrenmektedirler. Bu tutumu bir işletmeye getirmek, daha güçlü bağlar oluşturur ve diğer ekip üyeleri arasında daha

yüksek performans seviyelerini teşvik eder ve bunların tümü daha iyi sonuçlar elde edilmesine katkı sağlar.

Baskı altında çalışabilme yeteneği: Girişimi hayata geçirmek ve devamlılığını sağlayabilmek kolay bir süreç değildir. Sürekli olarak üstesinden gelinmesi gereken zorluklarla karşılaşılmaktadır. Girişimlerin stres unsurlarıyla ve stresli durumlarla başa çıkma becerisine sahip olması gerekmektedir. Bu stres, tipik olarak bir işletme sahibinin hayatının diğer bölümlerine de yayılır. Örneğin, bir girişimci bir satınalma siparişini yerine getiremezse, en büyük satıcısını kaybeder, bu da kâr elde edemeyeceği ve ay boyunca ailesini geçindiremeyeceği anlamına gelir. Birçok asker, hizmet süreleri boyunca en yüksek düzeyde baskı ve sorumlulukla karşı karşıya kalmaktadır, bu nedenle girişimciliğin stresleriyle başa çıkmak için iyi donanımlıdırlar.

Problem Çözebilme Yeteneği: Problem çözme, ordudaki görevlerin bir parçasıdır. Hizmet süreleri boyunca askeri personel sorun çözme konusundaki becerileri daha da gelişmektedir. Dolayısıyla girişimcilik faaliyetleri neticesinde hayata geçirdikleri girişimlerinin hitap ettiği pazarda karşılaşılaçağı muhtemel sorunlara çözüm üretmek askeri girişimcilerin başarılarında katkı sağlayan bir faktör olmaktadır.

Sosyal Sermaye Kullanımı: Girişimcilik literatürü, iş yaratmada sosyal sermayenin önemini de uzun zamandır kabul etmektedir. Buradaki argüman, başarılı bir girişimci olmanın tek başına yapılan bir faaliyet olmadığı, sadece bir fikir, sermaye ve bilgiye sahip olmaktan daha fazlası olduğudur. Dolayısıyla sosyal ağ bağları, bir işletmeyi başarılı bir şekilde yürütmek için gereklidir. Sosyal etkileşim, askeri girişimcilerin girişimlerinin iş hayatının tüm aşamalarında başarısını olumlu yönde etkilemektedir. Askeri girişimciler, askerlik hizmetleri sırasında sosyal ağlarını genişletirler, böylece bilgili kişilerden önemli bilgileri ve diğer kaynakları alırlar.

Liderlik Deneyimi: En iyi fikirlere ve zengin bilgi birikimine sahip bir CEO bile, zayıf liderlik yetenekleri nedeniyle zorlanabilir. Mükemmel liderlik, girişimcilerin sağlam büyüme stratejileri

geliştirmelerine, çalışanlarını motive etmelerine ve bir işletmenin gidişatını etkileyen birçok maddi olmayan varlık sunmalarına olanak tanır. Ordu mensupları liderliği ciddiye alır ve takipçilerinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koymaya inanırlar. Riskler yüksektir ve liderlik kararları ekip üyelerinin fiziksel sağlıklarını ve yaşamlarını etkileyebilir. Askeri girişimciler, bir işletmenin çalışanlarının sayısız ihtiyaçlarını destekleme sorumluluğunu üstlenmeye daha hazırdır.

Fedakârlık: Her girişimcinin yolculuğu farklıdır, ancak fedakârlık neredeyse her zaman başarıya giden yol haritasının bir parçasıdır. Girişimciler -sonunda başarılı olsunlar ya da olmasınlar- sosyal yaşamlarından, aile üleriyle geçirdikleri kaliteli zamandan, finansal güvencelerinden ve hatta uykularından vazgeçmek zorunda kalabilirler. Fedakârlık da askerlik hizmetinin temel unsurlarından birisidir. Askerler genellikle ailelerinden uzaklarda görevlerini ifa ederler ve sık sık yer değiştirirler. Bunun yanı sıra her asker en büyük fedakârlığı yapma olasılığıyla karşı karşıya kalır. İşletmelerinin büyümesine yardımcı olmak için belirli konfor ve kolaylıklardan vazgeçme zamanı geldiğinde, askeri girişimciler buna hazırlıklıdır.

Başlangıç Sermayesine Erişebilirlik: Başlangıç sermayesine erişim istisnasız tüm girişimcilik türleri için aşılması elzem bir engeldir. Başlangıç sermayesi desteğinin çoğu, askeri girişimciliği destekleyen devlet kuruluşlarının yanı sıra birçok şirket, ülkeleri için hizmet etmiş olan emekli askeri personellerin ve/veya gazilerin girişimleri desteklemektedir. Böylece, mevcut finansal destekler ve fon sağlayabileceği kaynakların varlığı, askeri girişimcilerin çabalarını önemli ölçüde şekillendirmektedir.

6. BİRESYEL ASKERİ GİRİŞİMCİLİĞİN ARDINDAKİ MOTİVASYON FAKTÖRLERİ

Emekli askeri personelin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının ardında yatan motivasyon faktörlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan araştırma sayısı oldukça kısıtlıdır. Ancak mevcut araştırmalar ile belirlenmiş olan motivasyon faktörler Tablo'1 de derlenmiştir.

Tablo 1 Bireyse Askeri Girişimcilerin Motivasyon Faktörleri

Batka ve Hall, 2016	- Sivil işgücü memnuniyetsizliği
Boldon ve Maury, 2017	- Sivillerin onlara nasıl davranılacağını bilmemesi - Girişimciliğin, güçlü yönleri geliştirmenin ve uygulamanın bir yolu olması
Maury 2021 Maury, 2022	- Kendi kararlarını alabilmek - Finansal ihtiyaçları karşılayabilmek - Kişisel özgürlüğü muhafaza etmek - Yaşam kalitesini arttırmak - Daha fazla boş zamana/esnek saate sahip olmak - Topluma yardım etmek - Yenilik yapma fırsatları - Aile için güvenli bir gelecek sağlama arzusu - Kişisel servet oluşturmak - Kişisel inanç - Rahat bir yaşam elde etmek - Profesyonel bir meslekte memnuniyetsizlik - Aile ile daha fazla zaman geçirmek - Liderlik etme isteği yani bir örgütün başında olmak - Devlet teşvikleri (örneğin, devlet sözleşmelerinde emektarlar için ayrılan paylar) yararlanmak - Emeklilik için öz sermaye oluşturun - Başarabileceğimi kanıtlamak için - Ek gelir elde etmek - Kişisel güvenlik - Sınırlı kariyer fırsatları - Kişisel gelişimi bir sonraki seviyeye taşımak - Doğru işi bulmada zorlanmak - Ücret karşılığında çalışılarak kazanılandan daha fazla para kazanmayı istemek - İş yerinde ayrımcılığa maruz kalmak - Kendi işini kurmaktan başka çarenin olmaması - İş büyüme isteği - İnsanları yönetmek - Satışları ve kârı arttırmak - Bir aile işletmesi geleneğini takip etmek - Yüksek sosyal statü kazanmak - Kamusal tanıma

Askeri girişimciliğin son yıllarda artan önemi, gazilerin ve/veya emekli askerlerin girişimcilik faaliyetlerine yönelmelerinin ardındaki motivasyon faktörlerini belirlemeye yönelik araştırmaların derinlik kazanmasına neden olmuş ve her geçen yıl söz konusu motivasyon faktörlerine bir yenisi daha eklenmiştir.

7. BİREYSEL ASKERİ GİRİŞİMCİLİKTE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Girişimciliğin bir süreç olduğu dikkate alındığında, girişimcilerin karşılaştıkları sorunları girişim hayat geçirilmeden önce, girişimin kuruluş aşamasında ve girişim kurulduktan sonra karşılaşılan sorunlar olmak üzere üç kategoriye ayırmak mümkündür (Marangoz, 2013).

Girişimcilerin, girişimlerini hayata geçirebilmeleri için birçok zahmetli ve zorlu süreçleri tamamlamaları gerekmektedir. Bu süreçlerin tamamlanması esnasında çeşitli sebeplerle karşılaşılan engeller ve zorluklarla karşılaşılması girişimciler için normal bir durum haline gelmektedir. Birleşik Devletler’de sonuçları 2022 yılında açıklanmış olan 2021 yılına ait Ulusal Ordu-İlişkili Girişimcilik Anketi sonuçlarına göre ordu-ilişkili girişimcilerin karşılaştıkları belli başlı sorunlar aşağıda belirlenmiştir. Bunlar (Maury, 2022):

Tablo 2 Askeri Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Girişim Hayata Geçirilmeden Önce Karşılaşılan Sorunlar	
Sermaye eksikliği	Askeri girişimciler girişimlerini kurmak için gerekli sermayeyi iki yolla temin edebilmektedir. Birinci yol, öz sermayesi ile girişimini kurmasıdır. Bu sorun aslında askeri girişimcinin girişimini hayata geçirmede öz sermaye yetersizliği ile ilgilidir. Yeterli öz sermayeye sahip olmayan her girişimcinin karşılaştacağı ilk sorun aslında yeterli sermayeye sahip olmamaktır.

Sermayeye erişim eksikliği	Öz sermayesi yeterli olmayan ve girişimini borç, kredi ve/veya devlet teşvikleriyle hayata geçirmeyi planlayan askeri girişimcinin bu noktada karşılaşacağı ikinci sorun ise dış kaynaktan sağlayacağı sermayeye erişimde yaşayacağı zorluktur. Bankaların kredi vermemesi ve/veya devletin sağladığı teşviklerden haberdar olmaması bu sorunun yaşanmasının ardındaki temel faktörlerdir.
Fizibilite konusunda yetersiz bilgi	Fizibilite yani yapılabirlik raporu girişim kurulmadan önce girişimin başarısı ile ilgili senaryolar üreterek girişimcinin doğru karar vermesine yardımcı olan rehber gibidir (Yelkikalan vd., 2006: 232). Askeri girişimciler de girişimlerini kurmadan önce fizibilite raporu konusunda gerekli yardımı alamaması vereceği kararı bilimsel olmaktan çıkarak şans oyununa dönüştürebilmektedir.
Yerel düzenlemeler ve politikalar	Girişimciliğin uluslararası boyutu da vardır. Yaşadığı ülke dışında bir başka ülkede iş fırsatı yakalayan bir askeri girişimci, girişimi hayata geçirebilmesi için söz konusu ülkenin yasal düzenlemeleri çerçevesinde girişimcilik faaliyetlerini yürütmelidir. Bu durum başta dil olmak, kültürel ve sosyal bazı sorunları da doğurabilmektedir.
Bir iş kurmaya yardımcı olacak resmi ağ eksikliği	Aklındaki iş fikrini hayata geçirmek isteyen askeri girişimciler, girişimcilik faaliyetlerinde bulunacak olan girişimcilere yol gösterici nitelikte faaliyetlerde bulunan resmî kurumlardan haberdar olmaması veya onlarla irtibata geçmeyi göz ardı etmesi telafisi zor sonuçlara neden olabilmektedir.
Pazar araştırması yapılmaması	Askeri girişimcilerin karşılaştıkları bu sorun kurmayı düşündükleri girişimlerinin faaliyet göstereceği pazara ilişkin yeterli araştırmanın yapılmamasını ifade etmektedir (Akgemici ve Çelik, 1998). Rakip sayısının fazla olduğu, müşteri tercihlerinin hızlı değiştiği, benzer ürün sayısının fazla olduğu bir pazara herhangi bir araştırma yapılmadan girilmesi girişimin ömrünün kısa olmasına neden olabilmektedir.

Başlangıç evrakları ve bürokrasi	Diğer birçok girişimci gibi askeri girişimcilerin karşılaştıkları bir diğer sorun ise girişimin kurma aşamasında yerine getirilmesi gereken bürokratik işlemler ve tamamlanması gereken evraklardır. Maliyetlerinin yanı sıra bu tür işlerin karmaşık olması ve uzun sürebilmesi girişimcilerde bıkkınlığa neden olabilmektedir.
Girişimin Kurulma Aşamasında Karşılaşılan Sorunlar	
Yasal düzenlemeler ve politikalar	Bu kapsamda karşılaşılan sorunlar genellikle kuruluş aşamasındaki yasal düzenleme ve politikalara ilişkindir. Kurulması planlanan girişimin niteliği, çeşitli yasal düzenlemelerin kapsamına uygun olmalıdır.
İş dünyası ve piyasası hakkında bilgi veya eğitim eksikliği	Ordunun kendisine has bir kültürü ve yapısı vardır. Uzun süre orduda görev yapmış bir askeri personelin emekli olduktan sonra sivil iş hayatına adaptasyonu zaman alabilmektedir. Emekli olduktan sonra kendi işini kurmak isteyen bir askeri personelin sivil iş hayatına atılmadan önce bu alanda eksikliğini hissedebileceği konulara yönelik eğitimlere ve kurslara katılması önem arz etmektedir. Herhangi bir tecrübeye veya yeterli bilgiye sahip olmadan iş hayatına atılmak, kendi işini kurmak için ayırmış olduğu tüm birikimlerinin heba olmasına neden olabilmektedir.
Hukuki yardım veya danışmanlık eksikliği	Girişimin kurulma aşamasında dikkate alınması gereken yasal düzenleme ve politikaların hukuki boyutları da vardır. Söz konusu hukuki konuların net bir biçimde anlaşılması bu sorunun ortaya çıkmasını engellemek için oldukça önemlidir. Askeri girişimci bu konuda herhangi bir hukuki yardım almadığı takdirde girişimin hayata geçirilmesine yönelik planları sektreye uğrayabilmeyebilir.
Çevremdeki insanlardan destek eksikliği (aile, arkadaşlar vb.)	Girişimcilerin başarılarında aile üyelerinin, akrabaların, arkadaş çevresinin desteği önemli bir başarı faktörüdür. Girişimcinin bu destekten çeşitli sebeplerle yoksun başlı başına aşılması gereken bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Patent/telif hakkı için kaynak eksikliği	Askeri girişimciler patent veya telif hakkı bir başkasında olan fikri veya bir ürünü faaliyetlerinde kullanması gerekiyorsa bunun için belirli bir bedel ödemesi gerekmektedir ki bu da ek bir mali külfet anlamına gelmektedir.
Pazardaki değişimden haberdar olamaması	Askeri girişimcilerin girişimlerini hayat geçirdikten sonra içinde faaliyet gösterdikleri pazarda meydana gelen değişimlerden zamanında haberdar olamaması kendisinin ürettiği ürün ve/veya hizmetin talebinde meydana gelecek değişimlerden haberdar olamaması anlamına gelmektedir ki bu da askeri girişimin uzun vadeli olamayabileceği anlamına gelmektedir (İraz, 2005).
Girişimin Kurulduktan Sonra Karşılaşılan Sorunlar	
İyi çalışan/sözleşmeli personel bulma sorunları	Aslında bu madde girişimcinin girişimini hayata geçirdikten sonra ortaya çıkan sorunlar arasında yer almaktadır. Girişimin faaliyet alanında yeterli kalifiye eleman bulunmaması şayet ilgili çıktıya talep fazla ise, girişimin geleceğini riske sokabilmektedir.
Finansman eksikliği	Girişimini büyütme, yeni alanlara yatırım yapmak veya mevcut maddi kaynaklarını (makine, teçhizat, araç-gereç, bina gibi) yenilemek için gerekli finansal kaynağı temin edememek de girişimcilerin üstesinden gelmeleri gereken sorunlar arasında yer alabilmektedir.
Vergiler ve yasal ücretler	Bu sorun kurulma aşamasında ve kurulduktan sonra girişimcilerin yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükler arasında yer almaktadır. Birçok vergi türü olması ve bu vergilere ilişkin mevzuatın da karmaşık olması askeri girişimcilerin önüne çıkan bir diğer sorundur (Tekin, 2005).
İş için mentor eksikliği	Bu sorun aslında askeri girişimcinin kendisine izleyecek ve ona gerektiğinde yol gösterecek bir koçun eksikliği ile ilişkilidir.

Girişimcilik veya işletme sahipliği konusunda deneyim eksikliği	Askeri kurumlardaki örgüt yapısı dikkate alındığında askeri girişimcilerin karşılaştığı bir diğer sorun olarak girişimcilik konusunda ve/veya kendi işinin sahibi olma konusunda tecrübesiz olmaları yüzleşmeleri gereken psikolojik bir sorun olarak karşılımlarına çıkabilmektedir.
Devlet düzenlemeleri ve politikaları	Özellikle ordu ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kurulması planlanan bir girişimin üretim için ihtiyaç duyacağı hammadde, madde, hizmet gibi konularda devletin belirlemiş olduğu politikalar ve düzenlemeler girişimcilerin faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikte olabilmektedir.
Çalışanlar için sağlık giderleri	Girişim, özellikle orta veya büyük ölçekli ise çalışanların sağlık ve sosyal güvenliğe ilişkin prim ödemeleri de askeri girişimcilerin üstesinden gelmeleri gereken sorunlar arasında yer almaktadır.
Yönetim konusunda deneyim eksikliği	Özellikle emekli subaylar, orduda görev yaptıkları süre içinde bir nevi yönetici pozisyonunda bulunmaktadırlar. Ancak orduda yönetici olmak ile sivil iş hayatında yönetici olmak birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Dolayısıyla ordudaki bir subayın yönetim tarzı sivil iş hayatında başarıyı getiremeyebilir. Dolayısıyla askeri girişimcilerin sivil yöneticilik konusunda tecrübe sahibi olmamaları sorunlar yaratabilmektedir.
Ailevi veya kişisel sorunlar	Aile bireylerinin neden olduğu ve/veya yaşanan kişisel problemler askeri girişimcide moral ve motivasyon bozukluğuna neden olabilmektedir.
Kişisel sağlık sorunları	Özellikle emeklilik sonrası dönemde girişimcilik faaliyetinde bulunan askeri personeller yılların verdiği fiziksel ve ruhsal yıpranmışlık neticesinde yoğun ve stresli girişimcilik faaliyetlerinin de beraberinde getirdiği sağlık sorunlarına maruz kalabilmektedirler. Bu sebeple sağlık sorunları da özellikle girişimcilik sonrasında karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır.

8. ASKERİ GİRİŞİMCİLİĞİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Bozorghmer (2017), askeri girişimciliğin avantajlarını olduğuna inananlar olduğu kadar dezavantajı olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde genellikle açıklanamayan ve rekabetçi olmayan askeri girişimcilik, kazançlı ekonomik alanın dışında kalan ve sayıları oldukça fazla olan sivil girişimcilik faaliyetlerine de zarar verebilmektedir. Bu da yatırımların özel sektörden kaçmasına neden olmaktadır (Goel ve Sauronis, 2018). Askeri girişimcilik, aynı zamanda, askeri birlik içindeki bireyler tarafından kâr ve potansiyel bir tekelleşme kaynağı oluşmasına uygun zemin hazırlar ve bu anlamda, askeri girişimcilik, çoğunlukla askeri personelin ve ortaklarının kişisel ekonomik çıkarlarını teşvik eder (Siddiqa, 2007). Siddiqa (2007) aynı çalışmasında, kamudan özel sektöre gayri resmi fon transferini içerdiği ve sınırlı şeffaflık ilkesiyle çalıştığı için askeri girişimciliğin yağmacı yapıya sahip olduğunu ve bu nedenle gayri meşru kabul edilebileceğini savunmuştur. Büyük ölçüde, ticari askeri girişimler, kamu ve özel sektördeki kaynakların ve fırsatların ordu içindeki bir grup kişiye yalnızca kişisel tatmin için gayri resmi olarak transfer edilmesini kolaylaştırmaktadır. Sonuç olarak, askeri girişimcilik, bir ülkedeki ayrıcalıklı konumunu korumak için patronaj uygulamalarını sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (Mani, 2011).

Politik açıdan bakıldığında, askeri girişimcilik, kurmay heyetin mali fayda sağlamak için örgütsel etkilerini sürdürmeye teşvik etmektedir (Wilson, 2008). Politik açıdan, askeri girişimcilik, subay kadrosunu mali fayda elde etmek için örgütsel etkilerini sürdürmeye teşvik eder, bu da onlara Mısır ve Pakistan gibi bazı ülkelerde siyasi söylemi şekillendirmek için önemli bir güç vermektedir (Siebert, 2010). Bazı ülkelerde, ordunun ticari girişimle uğraşması, ordunun iktidarda kalmasını veya yönetimdeki doğrudan/dolaylı denetimindeki çıkarlarını pekiştirmektedir, bu da uzun vadede demokrasinin veya hukukun üstünlüğünün büyümesi için doğrudan sonuçlara sahiptir (Siddiqa, 2007). Brömmelhörster,

ve Paes, (2004) çalışmalarında askeri girişimciliğin, seçilmiş yetkililerin “cüzdanın gücü” olarak kavramsallaştırılan bütçe tahsisi ile ordu üzerindeki denetimini azalttığını ileri sürmüşlerdir. Ek olarak, askeri girişimcilik, ordunun geleneksel rollerini yerine getirmesine engel olmaktadır. Çünkü, girişimcilikle uğraşmak, ordunun dikkatini yasal sorumluluklarından uzaklaştırabilmektedir.

Sosyokültürel bakış açısına göre askeri girişimcilik, kayırmacılığı, yolsuzluğu ve ekonomik temettülerin paylaşılmasında yabancıların dışlanması şeklinde olabilen ayrımcılığı körüklemektedir. Askeri işletmeler genellikle kamu veya özel sektördeki diğer şirketler için mevcut olmayan ayrıcalıklardan (sübvansiyonlar ve vergi muafiyetleri gibi) yararlanma imkanına sahiptirler ve bu askeri işletmeler herhangi bir devlet kurumuna karşı sorumlu değildir. Ayrıca askeri firmalar, askere alınanlar şeklinde gelen hazır bir ücretsiz insan kaynağına sahip olmakla birlikte kanunla kendilerine tanınan diğer istisnai haklardan (arazi tahsisi gibi) da yararlanmaktadır. Ayrıca, askeri iş, sivil ve askeri personeli, karşılıklı yarar sağlamak amacıyla örtülü işbirliği yapmaya teşvik etmektedir. Bu, Olson’ın (2000) kaynakların kleptokratik dağılımına ilişkin teorik çerçevesinin (karşılıklı çıkarların müzakeresine dayanan) özülü bir şekilde açıkladığı bir toplu yağma vakasıyla ilgili olabilmektedir. Birlikte ele alındığında, askeri girişimcilik yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma için bir yol sağlamaktadır (akt. Ojo, 2021).

Etik açıdan incelendiğinde, askeri girişimcilik, yasa dışı uygulamalara katılımın yanı sıra “kara ekonomi” içindeki bir dizi faaliyeti arttırıcı etkiye sahiptir. Dahası bazı ülkelerde, askeri girişimciliğin bir başka örneği olan Askeri Sanayi’nin, barıştan çok savaşı sürdürmeye çalışan, kâr amacı güden savaş çığırkanlarından oluşan meçhul bir kadroların kontrolünde olduğu da bir gerçektir. Örneğin, İsrail ile iş birliği içinde olan Birleşik Devletler Askeri Sanayi Kompleksi, büyük mali çıkarlar nedeniyle, askeri yardımın devam ettiğini görmek için büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu da Filistin ile barışçıl bir anlaşmaya varmayı zorlaştırmakta hatta imkânsız hale getirmektedir (Green, 2016). Askeri girişimciliğin

doğasında var olan yararları ve zararlarından bazılarına aşağıda yer verilmektedir:

Tablo 3 Askeri Girişimciliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Olumu Yönleri	Olumsuz Yönleri
<ul style="list-style-type: none">- İstihdam ve Ar-Ge yoluyla ülke ekonomisine katkıda bulunur- Kayıt dışı sektördeki yayılma etkilerini tetikler- Üyeler için girişimcilik becerileri ve eğitimi sağlar- Gaziler ve hizmet veren üyeler için refah paketi sunar- Verimlilik ve disiplinli kurumsal organizasyon ve yapılanmaya ilham verir- Askeri-sivil ilişkisini kolaylaştırır- Orduda yaratıcılık ve yenilik sağlar- Askeri finansmandaki boşlukları doldurmak için ekstra bütçe geliri sağlar- Silah satışı ve silah üretiminde ortak girişim yoluyla hükümetler arası işbirliğini artırır	<ul style="list-style-type: none">- Askeri profesyonellikten taviz verilmesine neden olur- Kayıt dışı ekonomiyi ve vergi geliri kaybını körükler- Yolsuzluğu ve resmi suistimali yaygınlaştırır- Sivil ticari işletmelerin dışlanmasına neden olur- Emegın sömürülmesini teşvik eder- Ekonomideki rekabetin tıkanmasına sebep olur- Bazı ülkelerde demokratik süreci alt üst eder- “Cezanın gücünü” azaltır yani seçilmiş yetkililerin bütçe tahsisi yoluyla orduyu denetleme yetkisini azaltır- Dünyanın dört bir yanındaki savaşan taraflara silah satışları yoluyla dünya barışını bozar

Kaynak: Ojo, 2021.

9. SONUÇ

Geçmişten günümüze bilim ve teknoloji, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimler, girişimcilik kavramının kapsamında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Bugün girişimcilik denildiğinde dijital girişimcilik,

sosyal girişimcilik, diaspora girişimcilik, tarımsal girişimcilik, askeri girişimcilik gibi birçok çeşidi içinde barındıran bir kavram akla gelmektedir. Girişimcilik kavramının kapsamını genişleten bir diğer girişimcilik türü de askeri girişimcilik oluşturmaktadır. Ülkelerin güvenliklerini sağlamada temel unsur olması münasebetiyle dünyada her ülke için orduları ve silahlı kuvvetleri büyük öneme sahiptir. Orduların taşıdığı bu önemin temelinde ise ulusal güvenlik endişesi yer almaktadır. Bu sebeple ülkelerin genel bütçeleri içinde en büyük paya sahip olan kurumların arasında da söz konusu ülkenin silahlı kuvvetleri genellikle yer almaktadır. Ordular, silahlı kuvvetlere, ulusal güvenliğe verilen bu büyük öneme rağmen, uygulamada var olan askeri girişimciliğin akademik yönü ihmal edilmiştir. Askeri girişimciliğe ilişkin çalışmalar yabancı literatürde oldukça az, yerli literatürde maalesef ise yoktur. Son yıllarda ürettiği silahlar, sistemler, donanımlar, araç-gereçlerle savunma sanayi konusunda öne çıkan Türkiye’de, askeri girişimcilik akademik boyutuyla geride kalmıştır. Bu alandaki eksikliği giderecek çalışmaların ve araştırmaların literatüre kazandırılması, askeri girişimcilik konusunda Türkiye’de faaliyet gösterecek kurumlar ve bireyler açısından da yol gösterici nitelikte olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akhtar, A. (2019, Mayıs 27). 9 incredibly successful companies founded by military veterans Erişim adresi: <https://www.businessinsider.com/companies-started-by-military-veterans-2016-11>
- Aykan, E. (2012). Girişimciliğin Değişen Yüzü: Ekogirişimcilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 195-212. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20820/222822>.
- Batka, C. & Hall, K. (2016). More Research on veteran employment would show: What’s good for business and for veterans. *RAND Corporation*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.7249/PE196>
- Boldon, N.Y. & Maury, R. V. (2017). *Bridging the gap: Motivations, challenges, and successes of veteran entrepreneurs. (Operation Vét-*

- repreneurship Series, Interim Report*). Syracuse, NY: Institute for Veterans and Military Families, Syracuse University
- Boldon, Y. N. & Maury, R. (2017). Motivations, Challenges, and Successes of Veteran Entrepreneurs. Erişim adresi: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2017/11/OperationVet-repreneurshipBRIDGING-THE-GAP_Motivations-Challenges-and-Successes-of-Veteran-EntrepreneursINTERIMACC.pdf
- Bozorgmehr, N. (2017, 13 Eylül). Iran cracks down on Revolutionary Guards business network. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/43de1388-9857-11e7-a652-cde3f882dd7b>
- Brömmelhörster, J. & Paes, W. C. (2004). *The Military as an Economic Actor: Soldiers in Business*. Gordonsville, VA: Palgrave Macmillan
- Çelik, A. & Akgemici, T. (1998). *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Goel, R. K., & Saunoris, J. W. (2018). Military spending and entrepreneurship: Spatial effects of cross-country spillovers. *Managerial and Decision Economics*, 39(3), 363-373. <https://doi.org/10.1002/mde.2910>
- Green, E. (2016, 15 Eylül). Why Does the United States Give So Much Money to Israel? Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/09/united-states-israel-memorandum-of-understanding-military-aid/500192/>
- Griswold, J. (2017). *Mission Entrepreneur: Applying Lessons from Military Life to Create Success in Business Startups*. FL, USA: Mango Publishing Group.
- Hasik, J. (2016). Defense Entrepreneurship: How to Build Institutions for Innovation Inside the Military. *Joint Force Quarterly*. Erişim adresi: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-81/jfq-81_112-117_Hasik.pdf.
- Henry, C., Hill, F. & Leitch, C. (2005). Entrepreneurship education and training: Can entrepreneurship be taught? Part II. *Education + Training*, 47(3), 158-169. doi/10.1108/00400910510592211/full/html

- Hope, J. B., Oh, B., & Mackin, P. C. (2011). Factors affecting entrepreneurship among veterans. SAG Corporation. Erişim adresi: <https://www.sba.gov/sites/default/files/files/rs384tot.pdf>
- İraz, R. (2005). *Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girişimcilik ve KO-Bİ'ler*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Kamarck, K. N. (2022, 8 Ağustos). Military retirement: Background and recent developments. Erişim adresi: <https://sgp.fas.org/crs/misc/RL34751.pdf>
- Kumar, R. & Kumar, V. (2019). Study on Growth and Opportunity of Agropreneurship In India. *IUJ Journal of Management*, 7(2), 118-127. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/338711418_Study_on_Growth_and_Opportunity_of_Agropreneurship_In_India.
- Madichie, N. O. & Ayasi, K. (2018). *African Entrepreneurship. Palgrave Studies of Entrepreneurship in Africa*. London: Palgrave Macmillan Cham.
- Mani, K. (2011). Military Entrepreneurs: Patterns in Latin America. *Latin American Politics And Society*, 53(3), 25-55. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2011.00124.x>
- Marangoz, M. (2013). *Girişimcilik*, (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınevi.
- Maury, R., Tihic, M., Pritchard, A., McKelvie, A. & Euto, L. (2022). 2021 National Survey of Military-Affiliated Entrepreneurs. Research Report. Erişim adresi: https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2022/05/2021-National-Survey-of-Military-Affiliated-Entrepreneurs-Research-Report_FINAL-FINAL-ua.pdf
- Meadows, T. (2019). Top Five Reasons Veterans Succeed as Entrepreneurs. Erişim adresi: <https://www.military.com/veteran-jobs/career-advice/military-transition/top-five-reasons-veterans-succeed-as-entrepreneurs.html>
- Moran, G. (2012). How military veterans are finding success in small business? *Entrepreneur*. Erişim adresi: <https://www.entrepreneur.com/starting-a-business/how-military-veterans-are-finding-success-in-small-business/222649>

- Mulvenon, J. (2001). *Soldiers of Fortune: The Rise and Fall of the Chinese Military-Business Complex, 1978–98*. Armonk: M. E. Sharpe.
- Mutony, G. P. (2021). Warpreneurship: War as a Business. *Path of Science*, 7(9), 3001-3010. 10.22178/pos.74-11.
- Newland, K. & Tanaka, H. (2010, 10 October). Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development. Migration Policy Institute. Erişim adresi: <https://www.migrationpolicy.org/pubs/diasporas-entrepreneurship.pdf>.
- Ojo, S. (Ed.) (2021). *Global Perspectives on Military Entrepreneurship and Innovation*. USA: IGI Global.
- Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK). (2022, 15 Kasım). Rakamlarla OYAK. Erişim adresi: <https://www.oyak.com.tr/kurumsal/hakkimizda/rakamlarla-oyak/>
- Özdevecioğlu, M. & Cingöz, A. (2009). Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler: Teorik Çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 81-95. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/erciyesiibd/issue/5889/77898>.
- Ricks, T. E. (2014, 4 Aralık). A Pilot Speaks: The USAF Is Harder on Internal Ideas Than It Is on Evil Insurgents. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2014/12/04/a-pilot-speaks-the-usaf-is-harder-on-internal-ideas-than-it-is-on-evil-insurgents/>
- Rios, J. L. (2020, Eylül 8). Why Veterans Make Great Entrepreneurs. Erişim adresi: <https://www.entrepreneur.com/leadership/why-veterans-make-great-entrepreneurs/355164>.
- Rockefeller, M. L. (2016, 3 Ağustos). Why the Military is the Best Entrepreneurship Training Program in America. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/markrockefeller/2016/08/03/why-the-military-is-the-best-entrepreneurship-training-program-in-america/?sh=42af45b13d60>
- Rosen, S. P. (1991). *Winning the Next War: Innovation and the Modern Military*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sahut, J. M., Iandoli, L. & Teulon, F. (2021). The age of digital entrepreneurship. *Small Bus Econ*, 56, 1159-1169. DOI:10.1007/s11187-019-00260-8

- Seifert, R.J. (2007). Iraq and the AC-130: Gunships Unleashed. *Joint Force Quarterly*, 45, 78-83. Erişim adresi: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA480950.pdf>
- Siddiqa, A. (2007). *Military Inc.: Inside Pakistan's Military Economy*. London: Pluto Press.
- Smaliukienė, R. (2013). Entrepreneurship Opportunities after Military Career: Practice in Central and Eastern versus Western Europe. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 1(4), 97-108. DOI:10.15678/EBER.2013.010408
- Snyder, J. (1984). *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (t.y.). SIPRI Arms Industry Database. Erişim adresi: <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>.
- Stuart, T. & Sorenson, O. (2005). *Handbook of Entrepreneurship Research Disciplinary Perspectives (International Handbook Series on Entrepreneurship, 2)*. New York: Springer.
- Tekin, M. (2005). *Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü; Girişimcilik*. Konya: Günay Ofset.
- Torres-Sánchez, R., Brandon, P., & Hart, M. (2017). War and economy. Rediscovering the eighteenth-century military entrepreneur. *Business History*, 60(1), 4-22. <https://doi.org/10.1080/0076791.2017.1379507>
- Yelkikalan, N., Kandermir, G. & Serez, M. (2006). Girişimcilik Mesleği ve Türkiye'deki İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri'nde Girişimcilik Eğitimi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 218-235. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4116/54170>.
- Yenişafak. (2018, 3 Haziran). 4 milyon emekliye patronluk. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/ekonomi/4-milyon-emekliye-patronluk-3355701>
- Zimmerer, T. & Scarborough, N. M. (1998). *Essentials of entrepreneurship and small business management (2nd ed.)*. NJ: Prentice Hall.

Sürdürülebilir Kalkınmada Sosyal Sermayenin Önemi¹

Necmi Enes AKKAŞ²

1. GİRİŞ

Devleti en az ve piyasayı en çok sloganı ile sermayenin küreselleşmesine neden olan 1980’li yılların neoliberal politikaları; küresel örgütlerin yaygınlaşmasına yol açarak, yerelden küresel sorunların çözümünde insanlık, yeni arayışlara yönelmiştir. Temsili demokrasilerin yaşadığı yönetilemezlik krizlerini aşma da değişik türde demokratikleşme önerileri dile getirildi. Ayrıca uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarda yaşanabilir çevre ve sürdürülebilir

-
- 1 10 Kasım 2022 tarihinde Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de Çalışma ve Sosyal İlişkiler Akademisi tarafından düzenlenen Zafer Bayramı’na adanmış “İnsan Sermayesi: Sorunlar, Etkili Kullanım ve Beklentiler” konulu 1. Uluslararası Öğrenci Bilimsel-Uygulama Konferansı’nda “Sürdürülebilir Sosyal Kalkınmada İnsan ve Sosyal Sermaye” başlıklı sözlü bildiri, genişletilerek hazırlanmıştır.
 - 2 Avukat, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, necmienes@hotmail.com, ORCID:0000-0002-1287-2426.

kalkınma, insanlığın birlikte ulaşması gereken hedefi olarak gösterildi. Toplumsal kalkınmanın ancak yaşanabilir çevrede mümkün olabileceğine yapılan vurgu, sosyal sermaye çalışmalarının kapsamını oluşturmaktadır. Sosyal sermaye insana, toplumun değerlerine, normlarına ve kişilerin kendileri için birlikte hareket edecekleri sivil örgütlere katılması açısından yerelden küresele, sorunları çözmede önemli kaynak olduğu ifade edilmiştir.

Modern yaşamın olumsuz etkileri, sosyal sermaye kavramını toplumların gündemine taşımıştır. Küreselleşmenin yaygınlaşması ve özellikle iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler insanları birbirlerine daha çok yaklaştırmış olsa da insanlar, değerlerinden koparak topluma yabancılaşmıştır. İnsanların günümüzde maruz kaldıkları yalnızlaşma, dışlanma ve sorumluluktan kaçınma gibi sosyal yaşamı olumsuz etkileyen tutum ve davranışların artması, insan ve sosyal sermayenin önemini artırmıştır.

Günümüz dünyasını tehdit eden yoksulluk, yolsuzluk, terör ve çatışma gibi sorunların küreselleşmesi, bireylerden devlete insanlığın küresel düzeyde işbirliği yapmalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Sosyal sermaye kavramı bireyden topluma ve devlete ağ bağ ilişkilerini, sosyal düzeni sağlayan normları ve güvene dayalı karşılıklı iletişimin önemini vurgulamaktadır. Günümüz dünyasında insanlar, değerleri tüketerek yaşadığından toplumdan uzaklaşarak kendilerinin kurduğu dijital dünyada yaşamaktadırlar. 2500 yıl önce Platon'un mağara alegorisinde anlattığı insanın mağaradan medeniyete çıkış hikayesi, günümüz dünyasında dijital imkanlar ile medeniyetten uzaklaşarak dijital mağaraya kendi iradesiyle girmektedir.

Günümüz insanı yaşadığı gerçekler ile yüzleşmekten kaçınmakta hatta ailesinden ve yaşadığı toplumdan uzaklaşarak, kendi kurduğu dijital hayatında sonsuz mutluluğu tattığını zannetmektedir. Özellikle gençler arasında yaygın olan sosyal medya kullanımı, değer tüketen bir geleceği ortaya çıkarmıştır. Bilgi ve yetenek ile toplumun kültürü ve değerleri arasında ilişki ve bağ kuramayan

bireyler sahibi olduğu sermayenin de farkında değildir. Böylece hedefi olmayan ve ömrünü boşa geçiren bir nüfus ortaya çıkmaktadır. Toplumların kalkınmasında en önemli unsur genç nüfustur. Ancak günümüz dünyasında genç nüfus, kendini dijital mağaraya hapsederek toplumun kayıp halkasını oluşturmakta ve toplumların kalkınmasında beşeri sermaye açığı her geçen gün artmaktadır.

Sosyal sermaye; ekonomiden sosyolojiye, siyaset biliminden antropolojiye, hukuktan psikolojiye disiplinler arası bir kavramdır. Çalışmada sosyal sermaye kavramının ortaya çıkışı, tanımı ve kavrama yönelik eleştiriler açıklanmıştır. Sosyal sermaye kavramı ile toplumsal kalkınma arasındaki ilişki çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Toplumun kalkınması sadece ekonomik açıdan büyüme ile açıklanamaz. Sosyal kalkınma ekonomiden siyasete ve hukuka toplumsal alanın süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Güven kavramı sosyal sermayenin önemli bir unsurudur. Sorunları çözmeye bireyden topluma, kurumlardan devlete ve uluslararası örgütlere güven önemli bir kavramdır. Güven açığı bireylerin birbirlerine ve kurumlar ile kişiler arası yabancılaşmaya neden olmakta, kurumlar ile kişiler arası ilişkiler zayıflamakta ve kalkınma sürdürülememektedir. Mekanikleşen toplumda kişilerin yalnızlaşmaları ve sisteme karşı yabancılaşmaları iletişim yoluyla ve kişilerin birbirlerine ve kurumlara güvenleri ile giderilebilir. Çalışma kapsamında güvenin sosyal sermaye açısından önemi ile kalkınma ilişkisi değerlendirilmiştir.

2. SERMAYENİN SOSYALLIĞI

Sosyal sermaye kavramı ontolojik açıdan interdisipliner olup sosyolojik ve ekonomik kuramlara dayanır. Sosyolojik açıdan sosyal sermaye 19. yüzyıl çalışmalarına, toplumsal düzeni sağlamada ilişkiler, normlar ve işbirliği gibi kavramlara dayandırılabilir. Tocqueville' in Amerika'da Demokrasi adlı eserinde Amerikan demokratik sisteminin ve ekonomik gelişmişliğinin sivil örgütlerle ilişkisi, Durkheim'in toplumsal yapıyı mekanik-organik analizi,

Tönnies'in toplumu cemaat ve cemiyet tasviri Marx'ın toplumsal yapının sınıfsal biçimine vurgusu, Weber'in toplumsal statüye yaptığı katkıları (Field, 2006:6-9) sosyal sermayenin sosyolojik dayanaklarını oluşturur. Bir diğer ifadeyle sosyolojinin sosyal sermayeye katkısı sermayenin sosyal içeriğine yöneliktir.

1970'li yıllarda Friedman'ın temsil ettiği neo-liberal ekonomi anlayışı, 1990'lı yıllarda yeni iktisat yaklaşımı ile birlikte değişmiştir. Bu değişimde ekonomik açıklamaların sosyal etkileri de vurgulanmış böylece piyasanın kusurları giderilmeye çalışılmıştır. Toplumdaki ekonomik faaliyetlerin antirasyonel unsurları vurgulanarak sermayenin; sosyal, politik ve kültürel süreçlerde gömülü olduğu, bireyin tercihlerinin de toplumun değerlerinden ve kurumlarından etkilendiği dil getirilmiştir (Baş Dinar, 2015:30 ve 37-38). Esasen iktisat literatüründe yer alan sermaye kavramının sosyoloji ile evliliği bu süreçteki tartışmalardan beslenmiştir. Kapitalist dünyanın krizlerini çözmede Washington ve post-Washington Uzlaşması'nın önemli çıktılarında biri de sermayenin yaygınlaşmasında sosyallığın önemli olduğu vurgusudur³. Akkaş ve Tekir eserinde 1980 sonrası dünyada yaygınlaşan neoliberal politikaların meşruiyetini sağlamada ve temsili demokrasilerin yönetilemezlik sorunlarının çözümünde sosyal sermaye kavramının önemli bir işlevi olduğunu dile getirmiştir (Akkaş ve Tekir, 2013:58-60). Sosyal sermaye ile toplumlar, küresel kapitalizmin koşullarına uygun hale gelerek, yönetilemezlik krizlerini çözeceklerdir.

Sosyal sermaye kavramı sermayenin sosyolojik niteliği bakımından sosyal, ekonomik açıdan ise sermaye ile ilişkilidir.

3 1970'lerden sonra tüm dünyada yaygınlaşan neoliberal politikalar ve Washington Konsensüsü, bireyi ve piyasa ekonomisini en çoğa ve devleti en aza indirmeyi amaçladı. 1990'ların ikinci yarısından sonra iktisatçı Stiglitz tarafından hazırlanan post-Washington bildirisinde, serbest piyasanın kusurlarının, ekonomi dışı alanları içselleştirilmek suretiyle giderilebileceğini söyledi. Hatta gerektiğinde de devlete, serbest piyasaya müdahale etme hakkı verdi. Sosyal sermaye bu çerçevede neoliberal politikaların krizlerini gidermede önemli bir söylem haline geldi (Akkaş ve Tekir, 2013:56-57). Kısaca sermaye kavramına sosyal sıfatı eklenerek sermaye, sosyolojik açıdan meşruiyet kazanmış oldu.

Burada sermaye terimine sosyal sıfatı eklenmek suretiyle ekonomik olan bir durum sosyal içeriğe dönüş(türül)mektedir (Fine, 2008:40). Sermaye kavramının sosyolojik popülaritesi, küreselleşme süreciyle eş zamanlı olarak artmıştır. Ancak tarihi süreçte sermayenin sosyal boyutuna vurgu, ekonomi kuramcıları tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Smith Ulusların Zenginliği adlı eserde emek sermaye özelinde sosyal ilişkilere işaret etmekte ve sosyal ilişkilerin ekonomik faaliyetleri etkilediğini dile getirmektedir. Smith bireylerin sosyal ilişkiler açısından hareketle çıkarlara sahip olduklarını ve iş bölümünün toplumsal gelişmeyle birlikte farklılaşarak artacağını ifade eder (Smith, 1984:25-27). Smith'in düşüncesinde teknoloji de yenilik, işbölümünde farklılaşma ve sosyal ilişkilerde güçlenme arttıkça kişilerin birbirleriyle sosyal bağlılıklar kuracaklarını, ekonomik gelişmenin kişilere alternatifler sunduğunu ve kişilerin refahı arttıkça toplumun genel refahına yansiyacağını belirtmektedir.

Marx çalışmada sermayeyi, üretim ve değişim sürecindeki artık değer olarak görmekte; Smith artık değerın sosyal refaha yol açacağını söylerken Marx, kendi içinde sınıf olan burjuvazinin çıkarlarına hizmet ettiğini ve bu durumun sınıflar arası gerilime yol açtığı eleştirisinde bulunmaktadır. Marx proleter sınıfın; emeğine, ürettiğine ve toplumuna yabancılaştığını ancak artık değer yaratımı üzerinden sömürüldüğünün bilincine ulaştığında ise kendisi için sınıf olacağını ve nihayet sömürüden kurtulmak için de mücadele edeceğini tarihi materyalist kuramında açıklamıştır (Field, 2006:6-9). İnsanın tarihi sürecini sınıflar arası mücadele üzerinden açıklayan ve sosyalizmin bilimsel dayanaklarını temsil eden Marx, sosyal sermayeyi, sınıfların toplumda kendi çıkarlarını gerçekleştirmede kullandıkları araç olarak görmüştür.

İktisatçı sosyolog Veblen, ekonomik kalkınma ile insan sermayesi arasındaki bağlantıyı açıklamıştır. Veblen'in düşüncesinde Darwin ve Spencer'in evrimci kuramı etkili olduğu kadar Marx'ın çatışmacı kuramı da etkili olmuştur. Veblen'e göre toplumun evrimi insanların değerlerindeki değişimlerle başlamakta ve teknolojik

gelişmeyle de sona ermektedir. O'na göre teknoloji aynı zamanda fikirlerin değişimini de etkilemekte ve yeni insan tiplerini ortaya çıkarmaktadır. Sanayi toplumunda egemen olan insan tipinin üretkenlerin sırtından geçinen aylak sınıf (leisure class) olduğunu söyleyen Veblen insanlığın evrimci gelişmesine önemli bir engel olarak gördüğü gösteriş meraklısı aylak sınıfın, kendilerini eski dönemde ki aristokratlara benzettiklerini ve şaşalı tüketim yoluyla da toplumda statü kazandıklarını söyler (Veblen, 2005:61-65).

Modern dünyada insan ilişkilerini değerlerin değiş-tokuşu değil, başkalarını geçme ve başkalarından üstün olma eğilimleri belirlemektedir. Böyle bir dünyada fiyat sistemi endüstri sürecini, yarışmacı sistem ise insan karakterini ve ilişkilerini bozmaktadır. Sanayi toplumunda yabancılaşma, kişinin emeğini üret(e)mediği ve sadece toplumda statü kazanmak için emek harcadığı bir yapıya dönüşmüştür. Sanayileşme, rekabeti ve çatışmayı artırarak aylak sınıfı ve tüketim toplumunu ortaya çıkarmıştır (Kızılçelik, 1994:352-363). Baudrillard günümüz dünyasındaki ilişkilerin karmaşık, düzensiz, anlamsız ve görüngülerden ibaret olan bir simülasyon evreni olduğunu dile getirmektedir (Bareviciute, 2009:165-168). Dolayısıyla sosyal ilişkiler bozulmuş, kişiler emeklerine, değerlerine yabancılaşmış ve kalkınma çabaları insani gelişmenin engelini oluşturmuştur.

Sosyal sermaye kavramı literatüre 1916 yılında Hanifan'ın West Virginia'da köy okullarının danışmanı olarak görev yaptığı esnada okul toplulukları ile ilgili çalışmasında dile getirilmiştir. Hanifan çalışmada okul performansının artırılmasında topluluk katılımının önemine dikkati çekmiştir. Hanifan insanların günlük yaşamındaki ilişkilerin niteliğini sosyal sermaye ile açıklamaktadır. Sosyal birlik oluşturan bireyler ve aileler arasındaki iyi niyet, arkadaşlık, sempati ve sosyal ilişkinin önemine dikkati çeken Hanifan, kişilerin komşuları ile komşuların da diğer komşular ile iletişim kurduklarında birbirlerinin ihtiyaçlarını gidererek tüm topluma katkı sağlayacaklarını belirtmektedir (Öğüt ve Erbil, 2009:5-7). Hanifancı düşüncede sosyal sermaye, bireylerin kurdukları

ilişkilere, birbirleriyle yardımlaşmalarına ve dayanışmalarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal sermaye kavramının temelleri 19. yüzyılda sosyolojik açıdan toplumsal yapıyı açıklayan kuramlara ve iktisat bilimi açısından ise sermayenin toplumsal ilişkilerine dayandırılrsa da popüleritesini 20. yüzyıl son çeyreğinde kazanmıştır. Yoksulluk, çevre ve insan hakları gibi sorunların küreselleşmesi Birleşmiş Milletler (BM)'den Dünya Bankası (DB)'na uluslararası örgütler, kanaat önderlerini ve sivil toplum örgütlerini destekleyerek sosyal sermaye çalışmalarına önem vermişlerdir. Yoksulluğu önlemede DB, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve BM gibi uluslararası yapıların sivil örgütleri desteklemesinin önemli olmakla birlikte sivil toplum küreselleştikçe kontrol edilemeyen yapılara dönüşebilir (Aktaş, 2021:257-260). Demokratik sistemin önemli unsurlarından biri de sivil toplumdur. Toplumsal kalkınma, sivil örgütler ile devlet arası kurulan ilişki düzeyi ve güvene dayalı biriktirilen bakiye ile sağlanabilir.

Sosyal sermaye, sosyal yapının bir parçası olup sosyal yapı içinde aktörlerin eylemlerini kolaylaştırmaktadır. Sosyal sermaye yatay, dikey ve özel sektör gibi diğer tüm varlıkları içeren bir örgütlenme biçimidir. Her birey bağlı olduğu toplumdaki ilişkilerine göre negatif ve pozitif sosyal sermayeye sahip olmaktadır. Sosyal sermaye kişilerin toplum içinde belli statüleri elde etmede veya statülerini korumada kullandıkları ve harekete geçirdikleri kaynaklar toplamıdır (Putnam, 2000:23-25). Ayrıca sosyal sermaye, sosyal yapıyı biçimlendiren ve geliştiren sosyal ve siyasal çevreyi içermektedir. Gayri resmi ilişkilerin yanında resmi kurumsal ilişkileri ve yapıları da kapsayan sosyal sermaye; hükümet, siyasi rejim, hukuka dayalı yönetim, anayasal sistem, sivil ve siyasi haklar gibi günümüz demokrasilerine de katkı yapan önemli bir kavramdır.

İnsan sermayesi ile kişinin; kapasitesi, kabiliyeti, uzmanlığı ve kendisini geliştirmesi anlatılmaktadır. İnsan sermayesi, topluma

ekonomik ve sosyal değer katmaktadır. Sosyal sermaye ise insanların sosyal ilişkilerini ve bu ilişkilerin yönünü ve niteliğini açıklamaktadır. Beşeri sermaye artışı, bireysel açıdan daha iyi yaşamı ve topluma değer katarak norm ve düzen getirmektedir. Beşeri sermayesi arttıkça bireylerin sosyal sermaye stoğu da artmakta, güven temelinde toplumsal ağ-bağ ve köprü-bağ ilişkileri gelişmektedir (Tunçer, 2016:36-39). Örneğin insan olmak terimi beşeri sermaye ile değil sosyal sermaye ile açıklanabilir. Ancak sosyal sermayesi güçlü olan toplumların demokrasilerinin de gelişmiş olacağı her zaman doğru olmayabilir. Örneğin sosyal sermayesi güçlü olan bazı gruplar, dış güçlerin (özellikle gelişmiş ülkeler) yönlendirmeleri ile hukuk dışı faaliyetlerde bulunarak ülkelerine zarar da vermektedirler. Günümüz dünyasında ülkelerin yaşadığı iç karışıklıklar ya da ülkelerinde yaşanan vekalet savaşları sosyal sermayesi güçlü olan terör örgütleri tarafından yapılmaktadır.

Günümüz demokrasilerinde yaşanan sorunlar toplumların sosyal sermaye eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik toplumsal kalkınmayı olumsuz etkilemekte demokratik sistemin işleyişindeki sorunlar toplumsal sermaye açığına yol açmaktadır. Demokrasisi zayıf olan toplumlarda ilişkiler emredici ve yasaklayıcıdır. Bu tür toplumlarda sosyal ve siyasal sermaye otoriter uygulamaları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Demokratik sistem biçimsel olmakta ve anti-demokratik unsurlar, sistemi demokrasiden uzaklaştırmaktadır. Liyakat yerine kayırmacılığın önemli olduğu sosyal ve politik sistemde insan sermayesi, insanların birbirine güvenmediği ilişkilerden oluşmaktadır (Neller, 2008:114-117 ve Iglıc, 2003:10-12). Genel olarak değerlendirildiğinde güven ve sosyal sermayenin var olduğu toplumlarda ekonomik açıdan gelişme, psikolojik açıdan iletişim kurabilen bireyler, yönetsel ve siyasal açıdan ise örgütlenme, katılım ve yönetim gibi unsurlar yaygınlaşmaktadır.

Düşünmeden yaşama ekonomik, sosyal ve siyasal alanın küreselleştiği dünyada Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam'ın yazıları ile sosyal sermaye kavramı hem akademik

dünyada yaygınlaşmış hem de yerelden küresele ülkelerin kalkınma programlarında ve projelerinde yer almıştır. Sermaye kavramının toplum ile ilişkisinin vurgulanması, küreselleşme sürecinde finans sermayenin yaşadığı olumsuzlukların giderilme çabasının yanında liberal demokrasilerde yaşanan temsil krizi de etkili olmuştur. Ayrıca başta uluslararası örgütlerin desteği olmak üzere akademide disiplinler arası işbirliğinin artması ve interdisipliner çalışmaların yaygınlaşması, sosyal sermaye çalışmalarını da artırmıştır.

3. SOSYAL SERMAYE KAVRAMININ TEMSİLCİLERİ OLARAK PUTNAM, COLEMAN VE BOURDIEU

Sosyal sermaye, somut anlamda sermaye ile sermaye terimine göre soyut olan sosyal kelimesinin sıfat olarak eklenmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Sosyal sermayeyi açıklayan post-Marksist Bourdieu, sosyolog Coleman ve siyaset bilimci Putnam çeşitli boyutları ile tanımlayarak literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır. Fransız düşünür Bourdieu sosyal sermaye kavramını, bireylerin toplum içindeki konumlarını belirleyen ve statülerini korumak üzere kullandıkları kaynaklar toplamı olarak tanımlamaktadır. Birey toplum ve devlet ilişkileri sınıfsal eşitsizlikler temelinde ve toplumsal hiyerarşi içinde tanımlanarak kapitalist yeniden üretim gerçekleştirilmektedir. Burada bireyden toplumsal sınıflara kapitalist üretimin eşitsizlikleri, sosyal sermaye yoluyla meşrulaştırılmaktadır. Bourdieu, insan ve sosyal sermayeyi, ekonomik sosyoloji açısından değerlendirmektedir (Bourdieu, 2010:49-74). Bir diğer ifadeyle ekonomik sermaye, toplumsal hiyerarşi içinde diğer sermaye biçimleriyle etkileşime girerek toplumsal yeniden üretimin farklı eşitsizlik biçimleri ortaya çıkmakta böylece sınıflar arası eşitsizlik süreklilik kazanmaktadır. O'na göre sermayenin sadece ekonomik yönü değil aynı zamanda kültürel ve sosyal boyutları vardır. Hayatı anlamının yolu ise sermayenin toplumsal ilişkilerini açıklamak ve bireyden sınıflara toplumsal yapıyı oluşturanların hisselerine düşenleri belirlemek

gerekmektedir (Field, 2006:18-20). Bourdieu sermayenin değişik biçimlerde ortaya çıktığını ve kişilere sağladığı yarar nedeniyle de sınıflar arası çatışmanın gerçekleşmediğini dile getirir. Sınıflar arası eşitsizliklerden müteşekkil toplumsal yapı kendini yeniden ve sürekli üretmektedir.

Bourdieu sermayeyi ekonomik, kültürel ve sosyal olarak üç biçimde tanımlamaktadır. Ekonomik sermaye toplumda doğrudan paraya dönüştürülerek mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaşmaktadır. Kültürel sermaye bireyin çabalarıyla sahibi olduğu diploma, sertifika vb. belgeler olup istendiğinde ekonomik sermayeye dönüşmektedir. Sosyal sermaye ise sosyal ilişkilerden ortaya çıkmakta, gerektiğinde ekonomik sermayeye dönüştürülerek bireye kimlik kazandırmaktadır (Şahin ve Ünal, 2010:45-48). Toplumda sınıflar arası eşitsizliğin sonucu olarak miras veya aile statüsü nedeniyle ekonomik ve kültürel artı değere sahip olan bireyler, sosyal sermayelerini güçlendirmeleri daha kolay olmaktadır.

Örneğin ailesi eğitilmiş, maddi durumu yüksek ve sosyal çevresi geniş olan bireyin sosyal yaşamda başarılı olabilmesi, kendini ifade edebilmesi ve benzer sosyal ağları ve ilişkileri kendi yaşamında da üretebilmesi mümkün olmaktadır. Bu tür bireylerin özgüveni gelişmiş ve çevreleriyle diyalog içinde güvene dayalı ilişkiler kurabilmektedirler. Sivil toplulukta ve sosyal hareketlerde liderlerin sosyal sermayeleri güçlü olduğu ölçüde konumları da güçlenmektedir (Lelandais, 2004:179-180). Kısaca sosyal sermaye Bourdieu açısından gündelik yaşamdaki bağlantıları göstermekte, bireye ve gruba fayda sağlayan kaynakların toplamı olmaktadır. Ancak Bourdieu sosyal sermayeyi, sosyal eşitsizliğin ve hiyerarşinin sürekli üretildiği alan olarak görmesi nedeniyle de eleştirilmektedir.

Coleman sosyal teorisini ekonominin rasyonel tercihi ile sosyoloji kuramından yararlanarak geliştirmiştir. Bireyler rasyonel tercihlerinde başkalarını düşünmeden hareket ettikleri için fiziki ve beşeri sermayeye sahip olmaktadır. Ayrıca toplumsal varlık olan

bireyler, toplumsal ilişkilerinde karşılıklılık, işbirliği, sosyal ağlar, dayanışma, yardımlaşma ve normlar yoluyla sosyal sermayenin çıktıları açısından da herkesin faydalandığı bir kamusal faydaya dönüşmektedir. Coleman ekonomideki rasyonel tercih kuramının sosyal yapı içinde gömülü olduğunu belirtir (Coleman, 75-78 ve 95-99). Sosyal sermayeyi; çocuklarda ve gençlerde bilişsel ve sosyal gelişimleri için yararlı bir kaynak, aile ilişkilerinde ve cemaatin örgütlenmesinde işbirliği ve eşgüdüm olarak tanımlar. Çocukların okul performanslarını artırma da sosyal sermayenin önemli olduğunu vurgular (Field, 2006:28-33). Fiziki, beşeri, kültürel ve siyasi sermaye ile sosyal sermaye arasındaki etkileşime dikkati çeken Coleman, sosyal sermayenin toplumda herkes için görünmeyen ama herkesi motive edici ve harekete geçirici kaynak olduğunu ifade etmektedir.

Coleman sosyal sermayenin ne olduğu değil toplumda ne tür işleve sahip olduğunun önemine vurgu yapmakta ve kavramın iki temel özelliğine dikkati çekmektedir. Birincisinde sermaye sosyal yapıda oluşmakta ikincisinde ise bireyler bu yapıdan hareketle eylemlerini kolayca gerçekleştirmektedir (Coleman, 2010:82-83). Sosyal sermaye kişilerin birbirleriyle ilişkileri, etkileşimleri ve eşgüdüm ile ortaya çıkmakta, işbirliği ve eşgüdüm ise güvene dayalı normlar ve ağlar yoluyla sürdürülmektedir. Coleman sosyal sermayeyi oluşturan sosyal ilişkilerin nasıl gerçekleştiğini açıklar. O'na göre sosyal ilişkide; -yükümlülükler ile beklentiler karşılıklı güvene dayalı ilişki ile kurulmakta, -bilgiler sosyal ilişkiler yoluyla iletilmekte ve -normlar ve yaptırımlar ile de bireylerin eylemleri kolaylaşmaktadır (Harriss ve Renzi, 2010:10-13). Coleman, sosyal sermayeyi bireyin menfaatini gerçekleştirdiği kaynak olarak tanımlaması eleştirilebilir. Çünkü sosyal ağ ilişkileri her zaman bireylerin çıkarlarını karşılamayabilir ve hatta sosyal ilişkilerine de zarar verebilir.

Sosyal sermayenin akademik dünyada ve sosyal politikalarda popülerliğini sağlayan önemli düşünürlerden biri de Amerikan siyaset bilimcisi Robert Putnam'dır. O'na göre Amerikan

demokrasininin ruhunu oluşturan ve demokrasiyi güçlü kılan sivil örgütler ve sivil katılımın rolü giderek zayıflamaktadır. Diziler, moda ve defilelerle süslenen görüngüler dünyasında Amerikan halkının yalnızlık hissine kapıldıklarını ve toplumun giderek atomize olduğu uyarısında bulunur. Putnam, sosyal sermaye açığı nedeniyle bireylerin sivil toplumda etkin olamadığını ve katılım süreçlerine ilgisinin zayıf olması nedeniyle de toplumsal kalkınmanın ve demokratik kurumların ağır aksak işlediğini belirtmektedir (Putnam, 1993:177-180). Ayrıca Durkheimci toplumsal yapıyı oluşturan uyumu (social cohesion) sağlayan değerlerin modern toplumlarda kaybolmakta olduğunu söyler. Atomize olan kişiler toplumda yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadırlar. Sorunların temel nedeni, bireylerin ve toplulukların yurttaş topluluklarını (civic communities) oluşturmakta güçlük çekmeleridir. Sosyal sermayeye işlevselci açıdan yaklaşan Putnam, toplumların eksikliklerinin giderilmesinde, toplumsal kalkınmada ve yönetilemezlik krizlerini çözümede sosyal sermayenin önemli olduğunu belirtir (Field, 2006:40-45). Putnam sosyal sermayeye toplumsal ilişkileri sürdürmede ve toplumsal gelişmeyi sağmada olumlu bir anlam yüklemektedir.

Sosyal sermayeyi yurttaşlar topluluğu olarak niteleyen Putnam, sermayenin toplumsal niteliğine önem atfetmekte ve yurttaşların iletişim ağları yoluyla güvene dayalı, işbirliği ve diyalog içinde birbirleriyle etkileşime girerek ortaklaşa belirledikleri normlar doğrultusunda topluluklar (social organizations) oluşturabileceklerini belirtmektedir. Katılımın fazla olduğu toplumların sosyal sermayelerinin de güçlü olduğunu söyleyen Putnam, yurttaş topluluklarındaki ilişkilerin yataş, karşılıklılık ve yardımlaşmaya dayandığını ifade eder. Sosyal sermayesi güçlü olan yurttaş topluluklarında ben'in biz'e dönüştüğü yurttaşlar, dernekler ve yardımsever kuruluşlar yoluyla devlete ve hükümete destek vermekte ve demokrasinin demokratikleşmesi sağlanmaktadır. Sosyal sermayenin gelişmiş olduğu toplumlarda kurumsal performans güçlenmekte ve bireylerin kurumsal ilişkileri

gönüllü yardımlaşmaya (voluntary cooperation) yol açmaktadır (Akkaş ve Tekir, 2013:105-111). Kısaca Putnam sosyal sermayeyi bireylerin iletişim ağları yoluyla normlarını oluşturdukları sosyal organizasyonlara aktif ve gönüllü katıldıkları kamusal bir kaynak olarak değerlendirir. Ancak Putnam'ın sivil toplumun yatay örgütlenmesinin toplumun çıkarına olduğu ve sivil katılım ağları yoluyla yönetim süreçlerinin daha çok etkin olacağı düşünce tartışılabilir. Örneğin devletle bağı olan sivil toplumun, sivil toplum içinde daha avantajlı konuma sahip olmaktadır. Putnam sivil katılıma aşırı vurgu yapması nedeniyle toplumdaki farklılaşmaları dikkate almadığı söylenebilir.

Putnam sosyal sermayeyi sosyal, ekonomik ve siyasal düzenin temeli olarak görmekte bireylerin iletişim yoluyla yakın çevresiyle ağ-bağ, akrabalarıyla örgü-bağ, arkadaş gruplarıyla köprü-bağ, dünya ile zincir-bağ kurduklarını ve bu bağların aynı zamanda bireyden topluma ve toplumdaki bireye karşılıklı sosyal sermayeyi oluşturduğunu söyler. Putnamcı sosyal sermayenin yoksulluğun önlenmesinde, demokratik sistemlerin yönetilemezlik krizlerini aşmada ve küresel sorunları çözmeye önemli bir olgu olduğu söylenebilir. Ancak Putnam'ın sosyal sermayeye; güven, norm, ilişki, işbirliği, birlikte hareket etme gibi kavramların olumlu yönleri açısından yaklaşması kuramın zayıf yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca gelişmiş toplumsal yapılar ile gelişmemiş yapılar arasındaki siyasi ve ekonomik açığın sosyal sermaye üzerinden giderilmesi, sosyal sermaye kavramının soyut içerikleri nedeniyle gerçekleşmeyebilir. Toplumsal gelişme sivil ağların yaygınlığına, sosyal sermayenin gücüne ve bireylerin katılımına dayandırılmıştır. Ağ ilişkilerinin yaygınlaştığı bir dünya da bireylerin katılım boyutlarını sadece yaşadıkları çevreye göre ölçmek de yanlıştır (Field, 2006:50-55). Çünkü iletişim teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle bireyler ilişkilerinde zincir bağı tercih edebilirler. Ancak Putnam'la ilgili eleştirilere rağmen toplumsal sorunların çözümünde, yönetilemezlik krizlerini aşmada ve toplumsal kalkınmayı sağlamada sosyal sermayenin amaç olmasa da önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Sosyal sermaye kavramı ekonomiden, sosyolojiye, hukuktan siyaset bilimine, eğitimden psikolojiye değişik disiplinlerin kesiştiği noktayı ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye farklı düşünceleri bir araya getiren interdisipliner ve dinamik bir kavramdır. Günümüz dünyasında sosyal sermaye kavramının üç önemli referansı Bourdie, Coleman ve Putnam'dır. Farklı disiplinlere ve geleneklere sahip olmaları nedeniyle sosyal sermaye kavramına yaklaşımları da farklılık arz etmektedir. Örneğin Bourdieu sosyal sermayenin sosyal hiyerarşide güçlü olanlar açısından katkı sağladığını belirtirken Coleman sosyal sermayenin zengin-yoksul ve kent-kır herkes için yarar sağladığını söyler. Coleman sosyal sermayeyi toplumun görünmez eli olarak tasvir etmekte ve toplumda herkesin kendisine yarar sağladığı bir sosyal ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır. Bourdieu ise sosyal sermayeyi, sermaye yaratanların tekelinde olan ve ayrıcalıklı kesimin ayrıcalığını sürdürmek için kullandığı bir meşruiyet kaynağı olarak değerlendirir (Aktaş ve Kaçanoğlu, 2015:23-24). Kısaca sosyal sermaye Coleman açısından olumlu ve toplumsal düzeni sağlayan önemli bir sosyal ilişki gerçeği Bourdie ise toplumsal yapının eşitsizliğini sürdüren bir araç olarak değerlendirmektedir. Sosyal sermayeye eleştirel yaklaşan Bourdieu, kapitalist toplumların ekonomik sermayelerini sosyolojik olarak yaygınlaştırmada kullandıkları bir araç olarak değerlendirdiği belirtilebilir.

Coleman ve Putnam sosyal sermaye konusunda işlevselci yaklaşımı sergilemektedirler. Buna göre sosyal sermaye bireylerin işbirliği yapma ve birlikte hareket etme gibi etkileşimlerini artırarak ekonomik ilişkilerini kolaylaştırmakta, toplumda ortaya çıkan sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik durumlarında birlikte mücadele etmelerine katkı sağlamaktadır. Coleman sosyal sermayeyi bireyin kaynağı olarak görürken Putnam, grupların hatta ulusların gerçekleştirmek istedikleri amaç olarak tanımlar. Coleman aile ve kiliseyi bireyin sosyal sermayesini güçlendiren önemli sivil organizasyonlar olarak görmekte Putnam ise sosyal sermayeyi yurttaş topluluklarını bireylerin katıldığı, kendilerini gerçekleştirdikleri ve değer üreterek

sosyal sermaye sağladıkları mekanlar olarak değerlendirir. Coleman ve Putnam bireyin, aileden topluluklara ve sivil ağlara rolünü incelerken esas olarak sosyal sermayenin bireylere olan faydası üzerinde durmaktadırlar. Bourdieu ise sosyal sermayeyi bireylerin ağlar ve gruplar içindeki konumlarına ve güçlerine bağlı olarak bireysel amaçlarını gerçekleştirdikleri bir araç olarak görmektedir.

4. SOSYAL SERMAYENİN OLUŞMASINDA GÜVEN

Sosyal sermaye, sosyal ağlar ve topluluğun üretkenliğini sağlayan normlardan oluşur. Burada bireyler eşgüdüm ve işbirliği yaparak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmakta ve karşılıklı menfaat temin etmektedirler. Toplumda gönüllülüğe dayalı ilişkiler birey ve toplumun sosyal sermaye birikimini oluşturmaktadır. Bu ilişkilerin niteliğini bireylerin birbirlerine olan güveni, topluma güveni, devlet ve kurumlara güveni oluşturmaktadır. Karşılıklı işbirliği ve dayanışma güvenin temel unsurlarındandır. Her toplumun güven düzeyi ve dolayısıyla sosyal sermayesi de birbirinden farklıdır. Güven ve sosyal sermaye toplumsal bilinci oluşturmada ve kişilerde; aidiyet duygusu, paylaşma, katılma, empati kurma ve sorumluluk alma gibi düşünceleri ve davranışları geliştirmektedir (Fukuyama, 2005:21-25). Sosyal sermaye stoğundan beslenen bireylerin sosyal sermayesi aynı zamanda toplumsal kalkınmanın da temel unsurunu oluşturmaktadır.

Sivil ağlar, karşılıklılık, dayanışma, katılım ve güven sosyal sermayenin unsurları arasında yer alır. Ancak güven kavramı Putnam'ın çalışmalarında (özel ve genel güven) vurgulandığı gibi sosyal sermayenin en önemli unsurudur. Yerelden ulusala ve küresele tüm sosyal bilim alanı araştırmalarında güven kavramına önemli bir değer atfedilir. Güvenin kaynağı iletişimdir. Kişiler sözlü, yazılı ve görsel araçlarla birbirleriyle ilişkilerini sürdürürler. İletişimin olmadığı bir toplum yoktur ve günümüzde teknolojik iletişim insan ilişkilerini ve etkileşimlerini hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır. İletişim çok boyutlu olup kişilerin geçmişlerini, şimdilerini ve geleceklerini kapsamaktadır. Aile, kişinin ilk iletişim içinde

olduğu birimdir. Birey aile yoluyla yaşadığı toplumun kültürünü öğrenir. Kişiler arası iletişimde kimlikler, kişilerin statüleri ve pozisyonları, toplumun algısı ve kullanılan kodlar önemli olmakla birlikte iletişimin en önemli unsuru güvenidir. Güven olmayan bir toplumda iletişimden bahsedilemez. Toplumdaki güven düzeyi yüksek ise kişiler arası iletişim ve etkileşim güçlüdür. Güven kişilerin birbirlerine duydukları inanç duygusudur. Güven olgusu talep edilmez, kişiden kişiye sunulur ve kabul edilir. Kişilerde güven duygusu zorla yaratılamaz. Karşılıklı ilişkide güven belli nedenlere dayandırılarak sürdürülür (Doruk, 2009:104-105 ve 127-129). Güven sosyal sermayenin önemli bir bileşenidir. Toplumsal güven, toplumda yerleşik olan karşılıklı normların varlığı ve yurttaş katılım ağlarının (civic engagement networks) düzeyiyle ölçülür. Yani katılım ağları ne kadar yoğun ise yurttaşlar da o oranda ortak yarar için birbirlerine güvenmekte ve birbirlerine yardımda bulunmayı benimsemektedirler.

Kişiler arası iletişimin önemli unsurlarından biri yüz yüze (bir-e-bir) iletişimidir. Birebir iletişimde kişilerin karşılıklı olarak duyarlı olması, ilişkilere güven duyulması, değerlere ve kültüre saygı gösterilmesi gerekir. Güven arttıkça kişilerin kendilerini anlatması, birbirlerini anlamaları ve hatta sevgi ortamının oluşma olasılığı da artmaktadır. Güven kavramının soyut olması nedeniyle tanımını yapmak güçtür. Güven sadece insan ilişkileri açısından değil aynı zamanda politik açıdan uluslaşma, kurumsallaşma, toplumsallaşma ve devletleşme açısından da önem arz eder. Örneğin verilen sözler yerine getirilip getirilmediği konusunda karşılıklı kaygılar oluşmuşsa kişilerin siyasete katılmaları azalmakta veya kişiler beğenmediklerini destekleyebilmektedirler. Deprem ve sel gibi doğa olaylarına karşı önlem almayı, yoksulluk ve yolsuzluk gibi gelir dağılımındaki adaletsizlikleri önle(ye)meyen iktidarlara karşı vatandaşların güvensizlikleri artmaktadır (Doruk, 2009:159-164). Soyut ve kurgusal sözleşmeye dayalı modern toplumda güvene dayalı ilişkilerin sürdürülememesi sosyal kaynaşmayı engellemekte

ve kişiler, karşısındakilerin davranışlarına güven duymadıklarında sağlıklı bir ilişki kurulamamaktadır.

Güvenin olmadığı bir toplumda kişiler arası ilişkilerin ve etkileşimin sağlıklı ve sürdürülebilir olması mümkün değildir. Kişiler grup içinde veya toplum içinde ilişkilere güvenmediklerinde düşüncelerini açıklamazlar ya da karşı tarafa güvenmedikleri halde güveniyormuş gibi davranırlar. Bu tür davranışlar ilişkileri koruma amaçlı olsa da ileriki zamanlarda ilişkiler daha çok zarar görmektedir. Çünkü bireylerin toplum ve kurumla olan ilişkilerinde güven açığı ortaya çıktığında yalnızlaşma, yabancılaşma, hizmetlere katılmada isteksizlik, hizmetlerde verimsizlik ve maliyetlerde artış ortaya çıkmaktadır. Güvensizliğin üzerini örtmektense nedenleri araştırılmalı ve çözümler üretilmelidir. Güvensizliği oluşturan unsurlardan biri önyargılardır. Önyargı bir kişi veya grup hakkında önceden ve genellikle aleyhte oluşturulmuş yanlı bir tutumdur. İnançlar, duygular ve davranışsal eğilimler önyargıları oluşturur. Önyargı, toplumsal ilişkileri “biz” ve “onlar” diye ayırır. Önyargı hoşgörüsüzdür çünkü kişileri ötekileştirir (Doruk, 2009:181-190). Önyargılı davranışlar toplumsal ilişkilerde yaygınlaştıkça bireyler nedenlerini bilmeden farklı düşünenlere karşı olumsuz tavır sergilemektedirler.

Aile ile devlet arasındaki bağı sivil ağlar yoluyla kurulabileceğini dile getiren Fukuyama, güven düzeyi düşük ülkelerde sivil ağların da zayıflığına dikkati çekmektedir. Güven adlı çalışma da Fukuyama toplumlar arası kültürel farklılıkların dünya da fay hatlarını oluşturmayacağını ancak kültürel farklılıkların toplumların gelişmişlik düzeylerini açıklamada önemli olduğunu belirtmektedir. Amerika’dan Avrupa’ya ve Asya ülkelerine toplumsal gelişme farklılıklarının kişilerin sahip oldukları farklı kültürlerle dayalı güven olgusundan kaynaklandığını dile getirir. Kapitalist toplumlar ile sosyalist toplumları karşılaştıran Fukuyama sosyalist toplumlarda her şeyin devlet tarafından belirlenmesinin sivil organizasyonların gelişmesini engellediğini ve güvene dayalı ilişkilerin kurulamadığını belirtir. Sosyalist ideoloji ile insanoglu,

bencilliğini ortadan kaldırmayı amaç edinmiş ise de kişiler sosyalist toplumlarda daha çok bencil olmuşlardır. Güven olmadan teknolojik ilerlemenin toplumlarda kendiliğinden değişmeye yol açmayacağını söyleyen Fukuyama toplulukların güvene dayalı normlar yoluyla işbirliği ve ortaklıkları kurduklarında toplumların kendiliğinden ve arzu edilebilir değişimler yaşayacaklarını ifade eder (Fukuyama, 2005: 40-45 ve 67-70). Sosyal sermayenin kaynağını kişiler arası aktif ilişkiler oluşturmakta, ağları ve grupları birbirine bağlayan ve işbirliğini mümkün kılan güven, karşılıklı anlayış, ortak değerler ve davranışlar gelişmektedir. Bir diğer ifadeyle sosyal sermaye bireyin aileden ulusa sosyal ilişkilere, ağlara ve normlara karşılık gelmektedir.

Sosyal sermayenin güven unsuru bireyin kurumsal ilişkilerini belirlemede önemlidir. Güvene dayalı kurumsal ilişkilerde bireyler, aktif katılımında bulunurlar. Toplumsal güvenin yerleşmiş olduğu toplumlarda yurttaş katılımı, yurttaşlar arasında yardımlaşma ve dayanışma fazla olduğundan sosyal sermayeleri güçlü ve sosyal hareketlenmelerde de artış görülür. Güvensiz ilişkiler ağına sahip toplumlarda sosyal sermaye zayıf demokratikleşme düzeyi düşük ve katılım az olmaktadır (Lelandis, 2004:179). Demokratik değerler ile sosyal sermaye arasında doğrusal bir ilişkiden bahsetmek, sosyal sermayenin sadece olumlu boyutu açısından söz konusu olabilir.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ

Sosyal sermaye toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanmasında, kamu sektörünün verimlilik artışında, gelirden adaletin sağlanmasında, yoksulluğun giderilmesinde önemlidir. Sosyal sermaye açığı toplumda yoksulluğu artırmaktadır. Yoksullukla mücadele için öncelikli olarak kişilerin sosyal sermayeye yönelik bilişsel düzeyleri artırılabilir, mikro-krediler yoluyla da bireylerin kendi ayakları üzerinde durabileceği ve kendi kendine yetebileceği bir anlayış geliştirilebilir. Bu süreç sosyal sermayenin karşılıklılık,

güven ve işbirliği, sosyal ağlar ve sivil katılım gibi sosyal sermayenin unsurları ile güçlendirilebilir (Öğüt ve Erbil, 2009:34-36). Yoksulluğu önlemede yerelden küresele toplumların sosyal sermayeleri güçlendirilmelidir. Aksi halde yoksulluk toplumsal yapı içinde toplumsal bir sınıf olarak varlığını sürdürecektir ve yoksullukla mücadele etmek mümkün olmayacaktır (Akkaş, 2010:1896-1898). Kısaca sosyal sermaye bireylerin bilişsel ve eylemsel güçlerini motive etmekte ve sosyal sermaye güçlendikçe ekonomik birimlerde maliyet azalmakta ve güvene dayalı karşılıklılık ve işbirliği toplumların kalkınmasında önemli olmaktadır. Bu anlamda sosyal sermayenin toplumsal kalkınmada toplumun iç çemberini oluşturduğu söylenebilir.

Altan sosyal sermaye ile bölgesel ve toplumsal kalkınma ilişkisini Greunz ve Rosenfeld'an alıntılanarak açıklamaktadır. Buna göre günümüz dünyasında bilgi, üretim faktörüne dönüşmekte ve ekonomik büyüme yenilik ile gerçekleşmektedir. Burada aktörler ağ yoluyla birbirine bağlanmakta ve ortaklıklar sosyal sermaye yoluyla kurulmakta böylece hem bilgi ucuzlamakta, hem de kalkınma sürdürülebilmektedir. Sosyal sermayenin yüksek olduğu bilgi kümelerinde firma-hizmet ve tedarikçi ilişkisi kurumsallaşmakta ve yeni bilgiler, ağlar yoluyla ilgili aktörler tarafından kolayca paylaşılmaktadır (Altan, 2007:226-227). Sosyal sermaye bilgiden, insana, teknolojiye üretim, rekabette yenilikçiliğe, kamudan özele bölgesel ve toplumsal düzeyde kalkınmanın enerjisini oluşturduğu söylenebilir.

Putnam eserinde 1970'li yıllarda İtalya da kurulan bölgesel yönetimlerin performanslarını sosyal sermaye ile kalkınma açısından incelemiştir. Çalışma da bölgesel farklılıklar ile sivil katılımı oluşturan gazete okurluğu arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve yurttaş olma eksikliğinin geleneksel güney kasabalarında daha çok olduğuna dikkati çekmiştir. Putnam güney İtalya ile kuzey ve merkez arasındaki farklılığın temellerini ortaçağdaki geleneksel yaşama dayandırmıştır. O'na göre komünal cumhuriyetçilik İtalya'nın merkez ve kuzey şehirlerinde, güneyde ise Norman

feodal krallığı vardı. İkisi arasındaki temel fark sosyal sermaye açısından ortaya çıkmaktadır. Güney İtalya'da aile ve ailenin etkinliği nedeniyle sivil toplulukların oluşumu zayıf kalmış kuzey İtalya'da sivil katılım ağları yaygınlaşarak ilişkilerde karşılıklılık ve normlar gelişmiştir (Putnam, 1993:154-162). İtalya'nın kuzey ile güney bölgesi karşılaştırıldığında merkezde ve kuzeyde karşılıklılık, işbirliği ve vatandaşların sivil ağlara katılmalarının yaygınlaştığı bir toplumsal kalkınma gerçekleşmiş, güneyde aile bağlarının güçlü olması bireylerin işbirliklerini ve örgütlenmelerini zayıflatarak sosyal sermaye açığını ortaya çıkarmış ve toplumsal kalkınma gerçekleşmemiştir. Putnam'ın sosyal kalkınma ile sosyal sermaye arasında kurduğu ilişki oldukça muğlaktır. Bir tarafta sosyal örgütlenmelerin öneminden bahsetmekte diğer tarafta tarihsel olarak etkisiz ve verimsiz kurumların, ezilmiş toplumların sivil topluluğu oluşturamayacakları dile getirilmektedir.

Toplumların kalkınmasında sosyal sermayenin önemi Dünya Bankası ve OECD tarafından da dile getirilmiştir. Dünya Bankası sosyal sermayeyi toplumların sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirme de ve kurumlar arası bağı kurmada önemli bir unsur olarak değerlendirmiştir. Dünya Bankası sosyal sermaye ile ilgili üç amaç belirlemiştir. Birincisi katılımdır. Yerelde üretilen projeler desteklenerek proje yöneticilerini yerel topluluklara sorumlu, üretken ve model oluşturmaktır. İkincisi politikalar üretmektir. Bunlar sosyal sermayenin varlığının tanımlanması, küçük ölçekli sermaye kullanılması ve kurumsal kapasitelerin geliştirilmesinin desteklenmesidir. Üçüncüsünde Dünya Bankası ortaklıklar yoluyla sosyal sermaye araştırma ve geliştirme çabalarını desteklemektedir (Holm, 2004:25-26). OECD sosyal sermayeyi grup içi ve gruplar arası işbirliği ve ortak değerleri sağlayan kaynak olarak görmekte ve ekonomik gelişmişliği gerçekleştirmede, sorunları çözmede, toplumsal sağlığın korunmasında, emek piyasasının etkinleşmesinde ve inovasyon stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir (Tüysüz, 2011:16-17). 2011 yılı Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri Raporu'nda 8. hedef olarak "kalkınma

için küresel bir ortaklık” önerilmektedir. Ortaklığın sürdürülebilir olmasında gelişmiş ülkelerden kaynak transferi yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (The Millennium Development Goals Report, 2011:58-60). Toplumsal kalkınmada sosyal sermayenin öneminin vurgulanmasına rağmen kalkınma bankalarının ve ajansların kredi verirken kâr amacı gütmeleri, kaynağın sosyal projelere yönlenmesini engellemektedir. Ayrıca sosyal projelerin ekonomik değerinin önceden bilinmemesi ve çıktılarının ekonomik değer yarat(a)maması veya uzun dönemde toplumsal kalkınmaya katkı sağlaması sosyal sermaye araştırmalarına ve çalışmalarına yeterli ilginin gösterilmediğini ortaya çıkarmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) beşeri ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi başlığı altında ifade edilen sosyal içerme, yoksullukla mücadele ve toplumsal diyalogun güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması başlığı altında belirtilen gelişmenin, içsel dinamiklerin ve kurumsal kapasitelerin artırılarak sürdürülmesi çabaları sosyal sermayenin kalkınmadaki önemini anlatmaktadır (9. Kalkınma Planı Stratejisi,2006:4). Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018) nitelikli insan ve güçlü toplum başlığı altında eğitim, adalet, sosyal koruma ve insan kaynağı, dönüşüm programları başlığı altında nitelikli insan gücünün artırılması, sağlıklı yaşam ve hareketlilik, kalkınma için uluslararası işbirliği gibi hususlar sosyal sermayeyi içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023) sosyal sermayenin birçok unsurunu içermektedir. Bunlar arasında rekabetçi üretim ve verimlilik başlığı altında insan kaynağı, dijital dönüşüm ve girişimcilik, nitelikli insan ve güçlü toplum başlığı altında kültür ve sanat, ailenin güçlendirilmesi, eğitim ve yoksullukla mücadele, hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim başlığı altında adalet, sivil toplum ve şeffaflık sayılabilir.

Ayrıca 2000 yılında BM Milenyum zirvesi ile ilan edilen Binyıl Kalkınma hedefleri, 2012’de hazırlanan İstedığımız Gelecek Deklarasyonu ile devam etmiş ve 2030 Gündemi ile de yaşanabilir çevrede sürdürülebilir kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği planlanmıştır. Kalkınma için tüketim ve üretim alışkanlıklarını içeren yeni yaşam biçimlerinin oluşturulması gereği üzerinde durulmuş, toplumlarda ekonomik gelişme, çevrenin korunması ve sosyal adaletin bütün olarak düşünülmesinin elzem olduğu ifade edilmiştir. Yoksulluğun ve açlığın tamamen kaldırılması, gezegenin bozulmadan korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, insanların refah düzeyinin artırılması, barış içerisinde korkudan uzak ortak akılla küresel dayanışmanın sürdürülmesi önemli hedefler olarak belirlenmiştir (Tüzel, 2021:458-465). Ulusal ve küresel düzeyde kurumlar toplumsal kalkınmanın insani boyutuna dikkati çekmekte ve sosyal sermayenin önemine daha fazla vurgu yapılmaktadır.

Günümüz dünyasında kalkınmanın ancak toplum ve değerleriyle oluşturulabileceği gerçeği sosyal sermayenin kalkınmada ki önemini artırmıştır. Toplumsal kalkınma için uygulanacak stratejilere muhatap olan kesimler karşılıklılık, işbirliği ve katılım gibi potansiyele sahip olmalıdırlar. İnsani sermaye (beşeri sermaye) kişilerin bilgileri ve yetenekleri ile ona uygun kültürel değerlere sahip olmalarını gerekli kılmaktadır. Örneğin kişiler yeniliği bir değer olarak benimsemelidirler. Bilgi, yetenek ve yenilik toplumsal kalkınmanın dış çemberini kişilerin karşılıklılık, ortak değerler, işbirliği ve dayanışma ise kalkınmanın topluma özgü iç çemberini oluşturmaktadır. Sosyal sermaye yoluyla bilgiler, kişiler ve teknoloji akışkanlık kazanmakta, güvene dayalı rekabet ortaya çıkmakta ve toplumsal kalkınma gerçekleşmektedir. Kısaca toplumsal kalkınma için bilgi ve teknoloji, yapısal ve hukuki düzenlemeler yeterli değildir. Bir toplumda sosyal bağ, koordinasyon, işbirliği, norm, kural, ağ, ilişki ve kurumsallaşma sosyal sermaye ile güçlenebilir. Toplumun sosyal sermayesi arttıkça mikro ve makro düzeyde toplumun kaynakları kolayca transfer edilebilecek ve devletten

özele her kesimde kurumsallaşma güçlenecek, verimlilik ve üretkenlik artacak, yeni stratejiler gelişecek ve toplumsal kalkınma gerçekleşecektir.

6. SONUÇ

İnsanlığın günümüzdeki en önemli sorunları yaşanabilir çevre ve sürdürülebilir kalkınmadır. Günümüz dünyasında yoksulluk tüm insanlığı tehdit etmekte ve yönetimler, yönetilemezlik krizleri yaşamaktadır. Sorunların nedeni olarak neoliberal politikalardan, küreselleşme sürecinin yansıdığı değişimlere birçok faktörün etkili olduğu söylenmekte ve çözümün, yürütülen politikalardan acilen uzaklaşılması gerektiği belirtilmektedir. Sorunları çözmede determinist yaklaşımlar genellikle yanlış uygulamaları beraberinde getirmiştir. Ancak insanoğlunun düşünce derinliği ve toplumların dinamizmi dikkate alındığında determinist çözümler, yaşanan sorunları daha fazla derinleştirmektedir.

Toplumsal değişimin hızı ile toplumsal hafıza arasındaki mesafenin açılması, yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır. Neoliberal politikalar ve küreselleşme sürecinin etkilediği düşünce ve yaşam biçimleri toplumların değiştiğini göstermiştir. Ancak bu değişimin boyutunun tek yönlü olduğunu söylemek doğru değildir. İletişim teknolojisindeki yenilikler ile küreselleşme sürecinin toplumlara önemli katkılarından biri de hem bireysel ve toplumsal farklılıkların farkındalıkları, hem de bu farklılıkların giderek birbirine benzemesi olmuştur. Şüphesiz iletişim teknolojisindeki gelişmeler toplumların birbirleriyle iletişimlerini yaygınlaştırmakta ve sermayenin yayılmasıyla da yönetimler birbirleriyle daha fazla işbirliği içinde olmaktadır.

Toplumların demokratikleşme çabalarının temelinde kaynakların hakça dağıtılması, adil yönetim ve gelecek nesilleri de içine alan sağlıklı bir çevrede yaşamın sürdürülebilme talebi vardır. Bu dilekler esasen insan olmanın ve insanca yaşamının da talepleridir. Yerelden küresel yönetimler insan için yaşanabilir

çevre ve sürdürülebilir kalkınmayı amaçlamıştır. Sosyal sermaye bu amaçları gerçekleştirmede kimilerince sihirli bir el, kimilerince gerekli ama yetersiz bir araç ve bazıları için ise sorunları daha çok derinleştiren karmaşık bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal sermayenin yoksulluğu önlemede bireylerin, birbirleriyle güvene dayalı ağ ilişkileri ve karşılıklılık içinde sivil örgütleri oluşturmaları yabancılaşmaktan ve yalnızlaşmaktan kurtulmalarına neden olmakta ve sivil katılım yoluyla da hem kendilerine, hem de kamusallığa fayda sağlamaktadırlar. Bireyden topluluklara sosyal sermaye güvene dayalı ilişkileri, sivil ağlar yoluyla ortak normları ve kurumsallığı yaygınlaştırmakta tam adil olmasa da bireyden topluluklara herkese potansiyeli ölçüsünde kaynak sağlamaktadır. Örneğin sosyal ilişkide karşılıklılık normlarının yaygınlaşması, sivil katılım ağlarını ve işbirliğini pekiştirmektedir. Etkili işbirliği sağlayan kurumlar, kişilerin becerilerine katkı sağlamakta, beceri ve güven ise örgütlenmiş işbirlikleri yoluyla güçlenmektedir. Bir ilişkide güven, norm ve sivil katılım önemlidir. Normların zayıf olduğu toplumsal ilişkilerde ve kurumsal yapılar da güven açığı nedeniyle kolektif eylem olasılığı da azalmaktadır. Güvene dayalı ilişkilerden ortaya çıkan normlar ve sivil katılım ağları sosyal sermayeyi oluşturmakta, bireyler arası işbirliği geliştirmekte, sivil katılım yaygınlaştıkça sorunların çözümü kolaylaşmakta ve kalkınma sürdürülebilir olmaktadır.

Sosyal sermaye ile toplumsal kalkınma arasındaki pozitif ilişki sosyal sermayeye olumlu bakıştan kaynaklanmaktadır. Sosyal sermaye bireyler ve topluluklar için sosyal ağlarla ulaşılabilen bir kaynak ise onu elde etmede bireyler arası ve topluluklar arası eşitsizlik durumları ortaya çıkabilmekte ve sosyal sermayeden kimileri daha fazla yarar sağlamakta, kimileri daha az kazanç elde etmekte, bazıları ise zararlı çıkabilmektedir. Sosyal sermayenin her zaman kamusal fayda ürettiğini düşünmek, sosyal sermayeye aşırı iyimserlik göstermek demektir. Örneğin devlet, toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla sivil toplum kuruluşlarını desteklemekte ancak bu durumda sivil ağlar arası denge devlete

yakın olanlar ile uzakta duranlar arasında bozulduğunda iyi yönetim gerçekleştirilememektedir.

Sosyal sermaye yerelden küresele kişilerin sosyal yaşamındaki kaynağını oluşturmaktadır. Ancak kişilerin sosyal ilişkilerde kendileri, topluluk ve toplum açısından kaynak yaratırken önemli olan bu kaynağın niteliğidir. Sosyal sermaye ile yoksulluktan kurtulma arasında doğrusal bir ilişki her zaman olmayabilir. Örneğin Amerikan gettolarında değer olarak sosyal sermaye vardır ama bu sermaye yoksulluğu meşrulaştırmaktadır. Türkiye'nin batısında yaşayan toplumsal kesimler ile doğusunda yaşayan toplumsal kesimler sosyal sermaye açısından karşılaştırıldığında başta kültür olmak üzere, toplumsal düzen, yaşam biçimleri, coğrafi koşullar, teknolojik gelişme ve toplumsal kalkınma düzeyleri açısından farklılık gösterir. Toplumun yaşadığı sorunlar sadece güvenlik endekslili terör üzerinden çözülemeyeceği gibi devlet tarafından kalkınmanın ve sivil katılımın teşvik edilmesi ile de çözülebileceği mümkün görünmemektedir. Bireyden topluluğa ve topluma farklılıklar, tarihi süreçte ve toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları ile küreselleşme sürecinin yansımaları da dikkate alınması gerekir. İyi yönetim ile sivil toplum ve iyi yönetim ile bölge düzeyinde örgütlenme arasında nedensellik bağı kurmak yanlıştır. Ancak insanların daha adil bir düzen sağlamaya yönelik girişimleri, sorunları çözmede ortaklık ve tüm dünyada yaygınlaşan demokratikleşme çabaları dikkate alındığında vatandaş odaklı yönetimlerin giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Bu anlamda sosyal sermaye; bireylere, topluluklara ve toplumlara katma değer yaratan bir kaynaktır.

İnsanlığın düşünce ve yaşam biçimleri sürekli değişmektedir. İnsanlığın tarihi süreci dikkate alındığında insanlığın kazanımlarının hem sorun yarattığı, hem de sorunları çözdüğü görülmektedir. Sosyal sermaye sorunları çözmede mucizevi bir güce sahip olmasa da hayatın değişen durumları açısından değerlendirildiğinde önemli bir araç olduğu söylenebilir. Özellikle modernleşme sürecinde yaşanan bireylerin yabancılaşması ve yalnızlaşması, sosyal

sermayenin önemini artırmakta bu yolla kişilerin yabancılaşmaktan kurtulacakları ve yaşadıkları çevreye karşı sorumlu olacakları dile getirilmektedir. Ayrıca bireyler güvene dayalı karşılıklılık içinde oluşturacakları sivil ağlar yoluyla toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunacaklardır. Sosyal sermayeye yönelik eleştiriler söz konusu olsa da insanlığın kazanımları ve sorunlara çözüm becerileri dikkate alındığında normların ve değerlerin toplumda karşılıklı olarak paylaşılmasında, toplumların kurumsallaşmasında, toplumsal kalkınmada, çevreyi yaşanır kılmada kısaca adil bir dünyanın gerçekleşmesinde bireyden topluluğa herkes için kaynak oluşturma potansiyeline sahiptir.

Toplumun kalkınmasında ve ülkenin gelişmesinde sosyal sermaye, toplumun hafızasıdır. Toplumsal hafızayı kültür, değerler ve hukuk oluşturur. Değerleri de insan sermayesi üretir. Demokratik değerleri geliştirmeye ve güçlendirmeye çaba gösteren kurumlar insanların topluma ve devlete olan karşılıklı güvenini artırır. Örneğin toplumun da takdir ettiği bir anayasa, toplumun devletine olan güvenini artırdığı gibi devlet ve toplum arasındaki bağı da kuvvetlendirmektedir. Kısaca toplumun sosyal sermayesi arttıkça, toplumun kalkınmasına ve demokrasinin güçlenmesine katkı yapacak insan sermayesi de artmaktadır. Burada özellikle siyaset ve bürokrasinin insan sermayesinin artmasını sağlayacak girişimlerde bulunmalıdır. Bunun içinde toplumun geleceğini temsil edecek gençlerin geleceklerine umutla baktıkları değerler ve kurumlar olmalıdır. Sosyal sermayeyi artıracak karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurulmalıdır. Toplumda insan sermayesinin artması, toplumsal sermayeyi güçlendirerek toplumu kalkındıracaktır.

Geleceğe emanet edeceğimiz bir dünyayı elbirliğiyle kurmak ve yoksulu olmayan bir dünyayı yeniden kurabilmek için insanlık, ortak bir vicdana sahip olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için insanın yeteneği ve kapasitesi artırılmalıdır. İnsanlara balık vermek yerine balık tutma öğretilmelidir. Toplumun insan ve sosyal sermayesinin gelişmesinde bireyden topluma ve devlete dayanışma bağları kuvvetli olmalıdır. Dayanışma kişilerin birbirlerine körü körüne

bağlanması değil birbirlerinin farklılıklarını anlayarak birbirlerine katkı sağlamasıdır. Dayanışma içinde olan kişilerin çeşitlilikleri ve farklılıkları zenginlik olarak kabul edilmelidir. Türk kültüründe yaratılanın Yaratıcı'dan dolayı sevilmesi, toplumun sosyal sermaye bakiyesini göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkaş, H. H. (2010). Küreselleşen Yoksulluğu Önlemede Sivil Toplumun Rolü, (Editör Esra Demircan). 2010 World Universities Congress, 2. Cilt, (ss.1887-1899), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 20-24 Ekim.
- Akkaş, H. H. ve Tekir, O. (2013). Demokrasinin Gelişmesi ve Sürdürülebilirlikte Sosyal Sermaye. Ankara: Kadim Yayınları.
- Akkaş, H. H. ve Kaçanoğlu, E. (2015). Evden Hırsızlık Olaylarının Önlenmesinde Komşuluk İlişkileri ve Sosyal Sermaye: Erzurum İli Örneği. (Editörler Ahmet Diken, Meral Erdirençelebi ve diğerleri). 1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi Sosyal Sermaye Bildiriler Kitabı (ss.22-36). Konya: 23-24 Ekim.
- Akkaş, H. H. (2021). Küreselleşme, Uluslararası Örgütler ve Ulus Devlet. (Editörler Fahri Çakı, Şerif Öner ve diğerleri). 21. Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış. Ankara:Nobel Yayınları. ss.255-273.
- Bareviciute, Jovile. (2009). The Conception of Contemporary Hypercivilization: J. Baudrillard, **LIMES**, Vol.2, Nu.2.
- Baş, Dinar. (2015). İktisadi Sosyolojiden Yeni İktisat Sosyolojisine: İktisat ve Sosyoloji İlişkisinin Değişen Yüzü, Sosyoekonomi, Cilt.23. (26), ss.25-44.
- Bourdieu, Pierre. (2010). Sermaye Biçimleri, (Çev. Mehmet M. Şahin), Sosyal Sermaye Kuram, Uygulama, Eleştiri. (Der. Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Coleman, S. James. (2010). Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye, (Çev.Figen Uzar). Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştiri. (Der. Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal). İstanbul: Değişim Yayınları.

- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Resmi Gazete. Sayı. 26215, 2006.
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Türkiye Büyük Millet Meclisi. Karar No.1041. Karar Tarihi:02.07.2013.
- Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). Türkiye Büyük Millet Meclisi. Karar No.1225. Karar Tarihi:18.07.2019.
- Doruk, K. E. (2009). Sosyal Sermaye, İstanbul: Derin Yayınları.
- Field, John. (2006). Sosyal Sermaye. (Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları No. 141.
- Fine, Ben. (2008). Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı, (Çev. Ayşegül Kars). İstanbul: Yordam Kitap.
- Fukuyama, Francis. (2005). Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Harriss, J. ve De Renzi P. (2010). Sosyal Sermaye kavramı: Kayıp Halka mı Yoksa Analitik Olarak mı Kayıp?. (Çev.Meltem Çelik ve Mehmet M. Şahin). Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştirisi. (Der. Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Holm, Andrew. (2004). A Social Capital Idea. Harvard International Review, Winter, Vol.25, Nu.4, 2004.
- Iglic, Hajdeja. (2003). Trust Networks And Democratic Transition. Social Capital And The Transition To Democracy. (Editörler. Gabriel Bodescu ve Eric. M. Uslaner). London: Routledge.
- Kızılcılık, S. (1994). Sosyoloji Teorileri. Konya: Emre Yayıncılık.
- Lelandais, E. G. (2004). Alternatif Küreselleşme Yanlısı Hareketler Özellikleri ve Sosyal Sermaye. Sivil Toplum. 2 (6-7). ss. 171-181.
- Neller, Katja. (2008). Explaining Social Trust: What Makes People Trust Their Fellow Citizens. (Editör Meulemann Heiner). BRILL. Cilt.16. Leiden.
- Öğüt, A. ve Erbil, C. (2009). Sosyal Sermaye Yönetimi, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Putnam, D. Robert. (1993). Making Democracy Work Civic Traditions in Modern Italy. New Jersey: Princeton University Press.

- Putnam, D. Robert (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster Paperbacks.
- Smith, Adam. (1984). *Ulusların Zenginliği*, (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tunçer, A. S. (2016). İnsan Kaynakları Yaklaşımının Sosyal Sermaye Düzeyine Etkileri. *Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı.24. ss.27-43.
- Tüysüz, N. (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal sermaye Endeksinin Hesaplanması. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Yayın No.2827.
- Tüzel, G. B. (2021). Birleşmiş Milletler ve 2030 Gündemi: İyi Niyetli Ütopya. ss.449-475. (Editörler Fahri Çakı, Şerif Öner ve diğerleri). 21. Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış. Ankara: Nobel Yayınları.
- Uğuz, E. H. (2010). Kişisel ve Kurumsal Gelişmeye Farklı Bir Yaklaşım Sosyal Sermaye. Ankara: Orion Kitabevi.
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*, (Çev. Zeynep Gültekin ve Cumhuri Atay). İstanbul: Babil Yayınları.

Çocuk Gelişimci Bakış Açısıyla Engellilik Kavramı ve Kaynaştırma Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Samet ATA¹

GİRİŞ

Her çocuk bedensel, zihinsel, sosyal özellikleri yönünden bireysel farklılıklar gösterir. Bazıları kısa boylu, bazıları kilolu; bazıları çekingen bazıları girişken bazıları daha kolay anlayan bazıları ise daha zor öğrenen özellikler gösterirler fakat bu farklılıklar minimum düzeyde olmalıdır. Bu nedenle genel eğitim süreci izlenirken ciddi problemlerle karşılaşılmaz. Eğer çocuk gelişim göstergeleri açısından yaşlarıyla büyük farklılıklar gösteriyorsa eğitim türü farklılık gösterebilir. Bu farklılıkların sebebi özel eğitime gereksinim duymasındandır. Özel eğitim hizmeti alması gereken çocuklar için özel olarak personel yetiştirilir, eğitim programları

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD ORCID: 0000-0002-9212-1285.

geliştirilir ve onlara uygun olarak hizmet verilir. Bu hizmetin çocuğa özel olarak geliştirilmesine ‘Özel Eğitim’ denir. MEB ise çeşitli nedenlerle bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri farklılık gösteren birey olarak tanımlanır (Yıldırım Doğru & Durmuşoğlu Saltalı, 2013).

1. Özel Gereksinimlilik

Öncelikle, engellilik için doğru terminolojiyi kullanmak çok önemlidir. Bu nedenle çeşitli kelimelerle ifade edilen bir bozukluğun gerçek anlamını bilmemiz gerekir. Bu bağlamda yetersiz veya özürlü terimi bireyi rahatsız edebilecek nitelikte olsa da toplum içinde kullanılması yaygındır. Ancak, bu terimlerin kullanılması tehlikelidir çünkü bir bireyin kişiliğine zarar verebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Bu anlamda, bir özürülük, uzuvların belirli sakatlıkları veya yaralanmalarının yanı sıra kendine bakma veya çalışma yeteneğini sınırlayan kusurlu bir organ olarak tanımlanabilir. Öte yandan, bir yetersizlik, bir işlev bozukluğu veya işlevin yerine getirilememesi ile ortaya çıkabilir ve bunun sonucunda engel ise bir aktivitedeki kısıtlılık olarak kendini gösterebilir (Babadağ, 1996).

Engellilik, insanlığın karşı karşıya olduğu ve birçok düzeyde ele alınması gereken bir sorundur. Sosyal, kültürel ve bilimsel gelişmeler doğrudan ve sistematik olarak yaşanmakta ve engellilere yönelik tutumları değiştirmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde, engellilik kavramı ile birlikte sakat, kusurlu, özürlü, dezavantajlı, eksik ve özel gereksinimli birey gibi kavramlarının kullanıldığı ve kabul edildiği görülmüştür. Engellilik kavramını tanımlayan dilin tartışılması, engellilik gibi çok boyutlu olgular arasındaki farklılıkları tanımlamada önemlidir. Bu açıdan bakıldığında engellilik kavramına yaklaşımın engelliliğin tanımına bağlı olduğu ve buna göre değişimler gösterdiği söylenebilir. Aslında dil, sosyal bilişsel oluşumun bir göstergesidir. Anthony Giddens, sosyoloji alanındaki araştırmalarda, sosyal meselelere ilişkin görüşlerin bir dereceye kadar kullanılan kelimelerle şekillendiğine ve değiştirildiğine dikkat çekmiştir (Giddens, 2008).

2. Türkiye’de Engellilik

Özel eğitim yasası özel gereksinimli bireylerin erken yaşta eğitilmesi gerektiğini vurgulayarak 1997 yılında Türkiye’de yürürlüğe girmiştir. Bu yasadaki temel amaç çocuğun özrünü ve engelini erken yaşta teşhis ve tedavi etmeyi amaçlar. 0-6 yaş arası çocuğun gelişimini normal çocukların gelişimine entegre ederek bir eğitim vermeyi çocuğun özrünün büyümeden küçülmesini ve sosyal becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Özel eğitimde zengin içerikli eğitim programları bulunmaktadır. Bunların en çok kullanılanları; kurum merkezli özel eğitim uygulamaları, ev merkezli uygulamalar ve kaynaştırma eğitimidir. Türkiye’de en popüler olan aile ve çocuk eğitimini ele alan özel gereksinimli çocukların erken yaşta öğrenimlerini ele alan programın ismi ‘küçük adımlar erken eğitim programıdır.’ Bu program gelişimsel açıdan geride kalan çocuklara, ebeveynleri tarafından uygulanan ve gelişim alanlarının türünü içeren bir uygulamadır. Son yıllarda bu programın kullanımı sıklaşmıştır. Özel eğitim verilirken eğitim programının bireyselleştirilmesi, ortamın fiziksel özelliklerinin uygun olması, günlük planın uygun olması ve çocukların bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekir (Kırcaali-İftar ve Bünyamin, 2001).

Türkiye’de engelli sayısı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı AÇSHB (2021) verisine göre (yalnızca devlete başvurmuş kişilerin sayısı) 2.511.950 olarak belirtilmiştir. Bu da nüfusun %3’ü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Türkiye’deki engelli sayısının bundan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

1980’lerden sonra sosyal devlet anlayışına uyacak şekilde Türkiye’de engelli bireylerin haklarının korunmasına yönelik çeşitli sosyal politikalar geliştirilmiştir. Bu süreç içerisinde Evrensel İnsan hakları Bildirgesi de göz önünde bulundurularak engelli bireylerin hakları yeniden tartışmaya açılmıştır. Geçmişten günümüze kadar devam eden süreçte engelli bireylerin yaşam kalitelerinin yükseldiği görülmektedir. Fakat Türkiye’deki engellilere yönelik yapılan

sosyal politikaların hak temelli yerine yardım temelli olması engelli sorununun varlığını sürekli hale getirdiği söylenebilir (Ercan, 2018).

Engellilere yönelik olan tutumların benzerleri de aynı şekilde yaşlılar için olduğu söylenebilir. Çünkü yaşlanmış bireyler ülkesinde hizmet etmiş ve sonrasında ise daha az iş görebilecek hale gelmiş bireyler olmasından dolayı engellilikte olduğu gibi bazı eksikliklerin olduğu söylenebilir. Bundan dolayı yaşlılık kavramı ve süreçleri de incelenmelidir.

2.1. Günümüzde yaşanan sorunlar:

- Zihinsel ve gelişimsel yetersizliği olan çocuklar:

Bu bölümde çocukların uyumsal ve sosyal davranışların zihinsel problemler üzerindeki etkisine değinilmektedir.

- Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar:

Otizm en yaygın olan zihinsel bozukluktur. Bu bölümde çocukların sosyal ve iletişimsel becerilerinin geriliğine değinilir. Erken tanıda çocuğun normal seviyeye gelme süreci anlatılır.

- Öğrenme güçlüğü olan çocuklar:

Özel eğitimde en sık karşılaşılan sorunlardan biri öğrenme güçlüğüdür. Eğitimin eğitsel yönü çocuğa verilirken zorluklar yaşanır bu yaşanan zorlukların sebebi; verilen bilginin ve eğitimin normal süresinden daha uzun bir sürede alınmasıdır.

- Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuklar:

Bir veya daha fazla bozukluk veya hastalığın temel hastalığa ek olarak aynı zamanda görülmesi durumudur. Güçlü yönler belirlenerek çocuğun ihtiyaçlarını giderecek eğitim verilmelidir.

- Duyusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklar:

Kaygı düzeyi üst seviyede ve depresyon dönemini yoğun yaşayan çocukların tespit edilmesi, tespit sonucunda gerekli tedavi

yöntemlerin ele alınmasıdır. Olumlu davranışlar pekiştirilerek yaşanan zorluklara direniş göstermeye çalışılır.

- İletişim, dil ve konuşma güçlüğü olan çocuklar:

Sosyal çevre ve iş birliğı ile çocukların sosyallik açısından ihtiyaçlarının belirlenmesi, dil farklılığı ve iki dillilik olarak tanımlanan durumların ayrı ayrı ele alınmasına vurgu yapar.

- Üstün zekalı ve yetenekli çocuklar:

Üstün zeka akranlarına kıyasla gelişim düzeyleri arasında büyük farklılıklar bulundurulur. Dil ve kültür olarak veya farklı ekonomik durumlardan kaynaklı olarak üstün zekalı ve yetenekli çocuklar göz ardı edilebilmektedir. Bu süreçte eğitimsel hızlanma ve özel müfredat geliştirme amaçlanır.

- İşitme yetersizliğı olan çocuklar:

Sağır ve işitme güçlüğü olan çocuklara sosyal anlamda destek vermek amaçlanır. İletişim geriliğini geliştirmek ve en minimum seviyeye indirmek amaçlanır.

- Görme yetersizliğı olan çocuklar:

Öğrenmek için görsel iyileştirme teknikleri kullanılabilir. Çocuğun zihninde bir şeyleri görsel olarak farklı yöntemlerle canlandırmak amaçlanır.

- Fiziksel yetersizlikleri, sağlık problemleri ve çoklu yetersizlikleri olan çocuklar:

Öğretmen adaylarının çocukların sahip olduğı bilgilerden yola çıkarak yeni bilgilerin öğretilmesini ele alır. Fiziksel yetersizlikler ele alınarak buna uygun bir problem geliştirmelidir (Kirk, Gallagher & Coleman, 2017).

3. Engellilik Yaklaşımları

Engelliliğin tanımında birçok farklı yaklaşımlar, tanımlamalar ve çalışmalar mevcuttur. Bu tanımlamalardaki farklılıkları ise kapsayan modeller geliştirilmiş ve bununla ifade edilmeye çalışılmıştır (Güneş, 2016).

Bir kavramın ya da olgunun ele alınarak tanımlanabilmesi için toplumun geleneğine, durumuna ya da akımına ihtiyaç duyar. Bu sebeple engelliliğe yönelik yaklaşımlar ya da bakış açıları toplumun değişimiyle yakından ilişkilidir. Engellilik olgusu farklı zamanlarda, kültürlerde ve geleneklerde ele alınmıştır. Toplumların engelliliği yansıtan yaklaşımları tarihsel süreç içerisinde ahlaki model, sosyal model ve medikal model olarak sınıflandırılmıştır (Ünal, 2018).

3.1.1. Ahlaki (Moral) Model

Engellilik yaklaşımına yönelik en eski model ahlaki modeldir (Olkin, 1999). Bu modelde engellilik kavramının ahlaki olarak bir çöküntüden geldiğini yani bireyin içinde olan ahlaksızlığın ya da şeytanın bir şekilde dışı vurumu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Engellilik kavramının ahlaki modelde değerlendirilmesi Orta Çağın sonuna kadar en önemli görüş olarak süregelmiştir (Arıkan, 2002). Özürlülük sıklıkla günahla ilişkilendirilir ve bir utanç kaynağı olarak görülür; özellikle aileler için bir yük olarak görülebilir (Andrews ve Elliott, 2014).

Hatta bazı çağlarda engelli olarak doğmuş çocukların öldürülmesi, ölüme terk edilmesi, kurban edilmesi gibi durumların olduğu görülürken bazı toplumlarda ise engelli bireylerin tamamen dışlanmadığı, onlara para toplandığı veya eğlence amaçlı sahiplenildikleri görülmektedir. Buna ek olarak dini metinlerde engelli bireylere yardımcı olunması gerektiği, tanrının zavallı kulları olduğu ya da tanrı tarafından cezalandırıldıklarına yönelik bilgiler bulunmaktadır (Braddock ve Parish, 2011). Yani hem kültürel hem de dini olgularla engelliliğin işlendiği bu dönem ahlaki (moral) model olarak tanımlanmaktadır (Andrews, 2017).

3.1.2. Medikal (Tıbbi) Model

Yirminci yüzyılın başlarında, engelliliğin ahlaki bir sorun olarak değil, tıbbi bir sorun olarak görüldüğü tıbbi model ön plana çıkmıştır. Dünya savaşlarını takiben, tıbbi model büyük ölçüde askeri gaziler arasındaki yaralanmalara yanıt olarak geliştirilmiştir. Tıbbi model, bozukluğun bir çare veya tedavi gerektiren bir sorun olduğunu şart koşmaktadır (Kaplan, 2002). Tıbbi model dili genellikle grupları ve bireyleri yalnızca bozukluğa dayalı olarak tanımlamaktadır (Longmore, 1987).

3.1.3. Sosyal Model

Bu model, engellilik kavramının tıbbi model tanımındaki kusurlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu modelin ana teması, engellilik kavramının toplumsal açıdan yenilenmesi ve çeşitli eksikliğe sahip olan bireylere atfedilmesidir. Toplumun, kişinin otoritesini fiziksel veya zihinsel bozukluğundan ziyade temel bir ilke olarak kabul etmesinin bir bireyi engelleyici bir olguda olabileceğini belirtmektedir. Engellilerin hayatındaki en büyük engel, engelli bireylerin yoksunlukları değil, toplumun engellilerin önüne sürdüğü engellerdir. Bu doğrultuda toplum, engelli kişileri farklı dillerde açıklar ve tanımlar. Noksanlık; anatomik, zihinsel veya fiziksel yapı ve işlevdeki kusurları veya anormallikleri ifade eder. Maluliyet, bireyin hem demografik hem de sosyal ve kültürel durumuna uygun olarak normal faaliyetlerini gerçekleştirme kabiliyetini engelleyen ve sınırlayan bir engellilik veya engellilik sonucu ortaya çıkan bir durumu ifade eder (Kızılkaya, 2016).

Özürli hakları ve bağımsız yaşam hareketlerinden kaynaklanan sosyal model savunucuları, engelliliği bir sapma olarak değil, yaşamın normal bir yönü olarak görmekte ve özürli bireylerin doğuştan kusurlu olduğu fikrini reddetmektedir (Albrecht, Seelman ve Bury, 2001). Günümüzde ise sosyal model diğer modellere göre daha yaygın olarak kabul edilmektedir. Sosyal model engelin toplumsal bir olgu olduğunu belirterek engelin bireyden kaynaklanmadığını

söylenebilir. Sosyal modele göre engellilik, bireylerin yalnızca kendi engellerinden ibaret değildir. Toplumsal yapı, engellileri dışlayarak fırsat eşitliği sunmamaktadır bu sebeple asıl engelin ise bu yapının olduğu görülmektedir (Altuntaş ve Atasü-Topçuoğlu, 2016). Sosyal model bu yapıyı yıkmayı amaçlar. Bu konuda gerekli politikaların geliştirilmesi, hedef toplumdaki eşit tutum ve fırsatlara ilişkin mevcut araştırmaların değerlendirilmesi gerektirir (Aydoğan ve Çetin, 2018).

Tablo 1’de engellilik modellerinin genel bir özetini Olkin (2002) bulgulamıştır.

Tablo 1. Engelliliğe yönelik modellerin genel bir özeti

Ölçüm	Ahlak (Moral) Model	Medikal (Tıbbi) Model	Sosyal Model
Engelliliğin anlamı	Engellilik, ahlaki kusur veya günahlardan, imansızlıktan, kötülükten, iman imtihanından kaynaklanan bir kusurdur.	Doğal olarak anormal ve patolojik olan bir vücut sistemindeki bir kusur veya başarısızlık.	Engellilik sosyal bir yapıdır. Sorunlar, engelli insanlara uyum sağlayamayan bir ortamda bulunur.
Ahlaki çıkarımlar	Engellilik, engelli kişiye ve ailesine utanç getirir.	Genetik, kötü sağlık alışkanlıkları, kişinin davranışı nedeniyle tıbbi bir anormallik.	Toplum, vatandaşlarının bir bölümünü başarısızlığa uğratmakta ve onlara baskı yapmaktadır.
Örnek fikirler	“Tanrı bize sadece dayanabileceğimiz kadar verir” veya “Bu sakatlığa sahip olmak için seçilmemin bir nedeni var.”	Tıbbi terminolojide “hastaların” klinik tanımları. Vücut parçalarının izolasyonu.	“Biz olmadan bizim hakkımızda hiçbir şey yok” veya “Medeni haklar, hayırseverlik değil.”

Kökenleri	En eski model ve hala dünya çapında en yaygın olanı.	19. yüzyılın ortaları. Birçok ülkede en yaygın model. Çoğu rehabilitasyon kliniğinde ve dergide yer almıştır.	1975'te, henüz imzalanmamış Rehabilitasyon yasasını desteklemek için engelli insanlar tarafından yapılan gösterilerle.
Müdahalenin amaçları	Manevi veya ilahi, kabul.	Engelliliğin mümkün olan en büyük ölçüde" iyileştirilmesi " veya iyileştirilmesi.	Siyasi, ekonomik, sosyal ve politika sistemleri, artan erişim ve kapsayıcılık.
Modelin faydaları	Seçilmiş olmanın kabulü, Tanrı ile özel bir ilişki, engelliliğe yönelik daha büyük bir amaç duygusu.	Azaltılmış bir utanç ve damgalanma duygusu. Tıbbi müdahaleye olan inanç. Tıbbi ve teknolojik gelişmeleri teşvik eder.	Engelliliğin benlikle bütünleşmesini destekler. Bir topluluk ve gurur duygusu. Sakatlığın patolojikleştirilmesi.
Olumsuz etkileri	Utanç, dışlanma, engeli veya engeli olan kişiyi gizleme ihtiyacı.	Paternalizm yardımseverliği ve hayırseverliği teşvik eder. Engelliler için değil, engelliler için hizmetler.	Gereken geniş sosyal ve politik değişimler karşısında güçsüzlük. Hakim fikirlere meydan okuyan zorluklar.

Buna göre engelliliğe yönelik temelde üç farklı model olduğu görülmektedir. Her toplum içinde bulunduğu engellilik durumlarını o andaki kültürüne ve ahlak yargılarına göre yeniden şekillendirdiği söylenebilir.

4. Engelliğin Tanınması

Tanımlama; kişilerin yetersiz kalan özellikleri veya yeterli olan özellikleri ile bireysel özelliklerini, yönelimlerini belirlemek,

Çocuğun yaşadığı çevre ve ailesi hakkında yeterli bilgiye hakim olmak amacıyla tıbbi, psikososyal ve eğitim alanlarında yapılan değerlendirme sürecidir (Yıldırım Doğru & Durmuşoğlu Saltalı, 2013). Tanılama yöntemleri 2' ye ayrılır bunlar:

- Tıbbi tanılama: Tıbbi verilerin ve psikometrik ölçümlerin esas alındığı tanımlama modelidir. Bu tanılama modelinde çocuklukların yetersiz davranışlarının olup olmadığını belirleme varsa yetersizliğe neden olan etkenler bu yetersizliğin kalıcı olup olmadığı ya da ilerleme ya da gerileme durumları tespit edilmektedir. Tıbbi tanılamada yetersizliklerin nasıl giderileceği verilere dayalı olarak ölçülür. Psikososyal testlerde bireyin psikolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal becerilere belirli standartlara göre teşhis edilir.
- Eğitsel tanılama: Eğitim vermek amacıyla bireyin her alandaki gelişim göstergeleri incelenerek özelliklerini değerlendirme sürecine 'eğitsel tanılama' denir. Eğitim vermeye hangi aşamadan başlanacağına, gelişim alanlarındaki performansın yüzeye çıkarılmasına, hangi ortamlarda eğitim alanı oluşturulacağına, eğitim verirken araç seçimine, kişinin gerek duyduğu eğitim düzeyine olanak sağlayan bir tanılama çeşididir. Bu tanılama çeşidinde bireyin;_
 - a) Zihinsel, fiziksel, duygusal, sosyal gelişim öyküsü
 - b) Tıbbi ve psikososyal değerlendirme raporu,
 - c) Bireysel yeterlilik düzeylerine uygun gelişimsel özellikleri
 - d) Eğitim hizmetlerinden yararlanma süresi,
 - e) Eğitim performansı dikkate alınır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylere özgü eğitsel tanı süreci ise;

- Farkına varma
- Hekime başvurma
- Tıbbi rehabilitasyon

- R.A.M' a başvurma
- Özel eğitim kurulu oluşturma
- Eğitsel tanılama yapma
- Gerektiğinde eğitsel tanıyı tekrarlama
- Destek eğitim planı hazırlama
- Yönelme planı hazırlama
- D.E.P. uygulamasında danışmanlık yapma
- Yerleştirme kararı sonuçlarını izleme
- Aile eğitim programları hazırlama
- Özel eğitim hizmetleri kuruluna gönderme
- Eğitim ortamına yerleştirme
- Bireysel eğitim programı geliştirme biriminin oluşturulması şeklindedir.

Tarama: Öğrencilerin davranışları üzerine gözlem yapılması ve verilen eğitim sonucu değişiklerin belirlenmesi, öğrencinin eğitim performansı ya da gelişim alandaki sorunları ile bağlantılı olarak yetersizlik durumunun olup olmadığına karar verilmesi sağlanır.

Gönderme: Bireylerin sıkıntılarını düzeltme amacıyla daha fazla bilgiye ihtiyaç olup olmadığına karar verilir. Özel eğitime gereksiniminin değerlendirilmesi için gönderilir. Değerlendirme ile ilgili veriler hazırlanır. Değerlendirme sürecinde velinin izni yazılı belge olarak alınır.

Uygulama: Özel eğitim değerlendirme kurulu ekibi üyeleri; öğrenciyi değerlendirmek amacıyla gelişime uygun testler düzenler ve uygular. Kişisel özelliklere uygun formal ve informal değerlendirme araçları kullanır.

Sonuçları rapor etme: Yapılan değerlendirme sonuçları ele alınarak yorumlar yapılır. Diğer üyeler ile fikir alışverişi sağlanır.

Öğrencinin yeterli ve yetersiz becerileri anlaşılır, Öğrenci için yeni bir portfolyo hazırlanır.

Yerleştirme kararı: Özel eğitim hizmetleri kurulu ekibinin yorumladığı yöneltme verileri doğrultusunda minimum düzeyde kısıtlayıcı eğitim şartlarına yer verilir.

Bireyselleştirilmiş eğitim planı oluşturma: BEP geliştirme birimi çocuğu ilkel ihtiyaçlarını kategorize eder ve bireysel ilerlemeleri ele alarak gelişimsel eğitim planı oluşturulur.

İzleme çalışmaları: Öğrenciler Ö.D.E.K ve Ö.E.H.K tarafından takım çalışması halinde izlenir. Öğrencinin kazandığı bireysel gelişimleri izlemek, öğrenciye yönelik PDR hizmetlerine uygun program kullanılır (Yıldırım Doğru & Durmuşoğlu Saltalı, 2013).

5. Okul Öncesi Dönemde Engellilik

Özel eğitim kurumları ve özel eğitim sınıfları çocukların arkadaşları ile sosyal becerilerine geliştirme etkileşim temelli iletişim kurma becerilerini geliştirme amaçlarıyla kurulmuştur. Kaynaştırma, özel gereksinimli olan çocukların eksiklik hissetmeden topluma entegre olması, akranları ile birlikte eğitim görmesi olarak tanımlanmaktadır. Özel gereksinimli çocuk farkındalığı git gide arttığı için son dönemlerde okul öncesinde kaynaştırma öğrencisi görülme sıklığı artmıştır. Gerek öğretmenlere gerekse akranlarına özel eğitimli çocuğun kendini ayırtmaması için büyük bir iş birliği düşmektedir. Akranları ile iletişime geçen çocuk kendini toplumdaki bir parça olarak görmeye başladığı için iletişim kurma becerileri gelişmeye başlar. Öğretmen yönergesi ile yapılan etkinlikler çocuğun psikososyal becerilerini geliştirmeye olanak sağlar. Özel eğitimli çocuk akranlarıyla birlikte etkileşim halinde olduğundan dolayı akranlarını gözlemleme fırsatı yakalar. Bu gözlem sürecinde özel gereksinimli çocuk kendi davranışlarını düzeltmeye yönelik çalışmalara başlar. (Sucuoğlu vd., 2014).

1989 erken çocukluk eğitimi programında engelli bireylerin yer alma durumunda; ciddi düzeyde özür durumu tespit edilmeyen öğrencilerin okul öncesi eğitiminden yararlanabileceği sunulmuştur. Bu program incelendiğinde özel gereksinimli öğrencilerin programa eklenmediği ve önemsenmediği görülmüştür (MEB, 1989: Tebliğler Dergisi, 1989).

1994 erken çocukluk eğitimi programında normal gelişim görülen öğrenciler göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Bu nedenle programın etkin olabilmesi için öğrencilerin gelişim seviyeleri iyi tespit edilip, gözlemlenmelidir. Bunun yanı sıra öğrencilerin merak, istek ve ilgilerine yönelik olmalıdır. Program bu şekilde düzenlendiğinde özel eğitime gereksinimi olan çocukların da faydalanabileceğine değinilmiştir (MEB, 1994: Tebliğler Dergisi, 1994: Özer, 1995).

Öğrenme ve ilk okula hazırlama konusunda her çocuğa eşit olarak yaklaşmayı amaçlar (Metin, 2012). İlerleyen zamanda sosyal becerilerin akademik başarıya etkisi açısından bakıldığında kaynaştırma öğrencilerinin okul öncesi dönemde bu becerileri kazanması önemli bir yere sahiptir (Akmeşe & Kayhan, 2014).

2002 erken çocukluk eğitim programında engelli bireylerin yer alma durumunda özel gereksinimli çocukların aile katılımına yer verilmiştir. Bu bağlamda özel gereksinimli ailelerin rahatlatılması yanında desteklenmesi de sağlanmıştır. Çocuk eğitiminde aktif rol oynamaları için babalara özel plan ve program oluşturulması gerektiğini desteklemiştir (Aral, Kandır ve Yaşar, 2002).

2006 erken çocukluk eğitim programında kaynaştırma eğitiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Kaynaştırma eğitimi tanımlanırken özel gereksinimlere destek sağlayarak tam ya da yarı zamanlı olarak az kısıtlayıcı bir program ele alınır. Bu dönemde çıkarılan yasa ile kaynaştırma eğitimi ilk defa kanunlaştırılmıştır. Okul öncesi dönemde kaynaştırmanın amacı; çocukların gereksinimlerini karşılamaktır. Programın amaçları şu şekilde ele alabiliriz; Normal düzeyde gelişim gösteren ve özel gereksinimli

çocuklar için etkileşim içinde bulunabilecekleri ortak etkinlikler kullanılmaktadır. Gelişim düzeyi normal seviyede ilerleyen çocuklar özel arkadaşlarını tanıyıp onları ötekileştirmeden, oldukları gibi kabul ederek aralarına almalarına fırsat tanır. Özel gereksinimli çocuk ise benliğini anlayıp kendini böyle kabul etmeye yönelir.

2013 erken çocukluk eğitim programında engelli bireylerin yer alma durumunda daha çok duygusal, sosyal, psikomotor, zihinsel süreçlerin gelişmesine olanak sağlayan bir sürece girilmiştir. Bütün gelişim alanlarını bir arada destekleyen etkinliklerle programın bütünlük özelliğini de kapsamaktadır. Program özellikleri arasında özel gereksinimli çocuklara uyarlama kısmında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Program daha çok özel gereksinimli çocukların kendini daha iyi hissetmesini, gelişim düzeylerinin en üst seviyelere çıkarmasını amaçlar (Kılıçkaya & Zelyurt, 2015).

6. İlköğretimde Engellilik

E-okul sistemi 2007-2008 yıllarında uygulamaya alınmıştır. E-okul sisteminde kaynaştırma eğitimi uygulamalarına yönelik olarak, öğretmen yeterlikleri, kaynaştırma öğrencileri, uygulama sınıfları ve okul özelliklerine ilişkin veriler girilebilmelidir. Kaynaştırma eğitimi uygulaması yapılırken öğretmen yeterliliklerine göre sınıf oluşturulmalıdır. Bunun yanı sıra sınıf mevcutları, sınıflardaki kaynaştırma öğrenci sayı, kaynaştırma öğrencilerinin sınıflara eşit oranda dağılımları ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır (Cankaya & Korkmaz, 2012). İlkokullarda normal sınıflarda özel gereksinimli çocukların eğitim görebileceği gibi sadece özel eğitim sınıflarında da eğitim görebilirler. Eğitim hizmetleri ilköğretim öğrencilerinin öncelikli ihtiyaçlarına göre hazırlanır. Öğrencini kişisel, bilişsel, duygusal gelişimi için kaynaştırma eğitiminin en uygun mekan olduğu görülmektedir. Etkin materyal kullanımının eğitim uygulamasına olumlu sonuçları olduğu görülmüştür (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği madde 30).

7. Ortaöğretimde Engellilik:

Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ortaöğretimlerini mesleki ve genel ortaöğretim kurumlarında devam ettirebilecekleri gibi özel öğrenciler için açılan ortaöğretim kurumlarında da devam ettirilebilir. Özel gereksinimi olan öğrenciler merkezi sınavla öğrenci almayan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına iş birliği etrafından kontenjan desteği sağlanarak okulların yatılı pansiyonlarına sınavsız yerleşebilmektedirler. Kaynaştırma eğitim süreci devam eden öğrenciler eğitim hizmeti alabilmeleri için gerekli ayarlamalar sağlanır. Bu yönde destek eğitim hizmetleri sınıf içi yardım biçiminde görülebileceği gibi destek eğitim odalarında da görülebilir.

8. Kaynaştırma Uygulamaları ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Özdemir (2016) ilköğretim seviyesinde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerindeki uyum düzeyleri incelenmiştir. Kaynaştırma öğrencilerinin genel olarak bir gruba dahil olmadıkları, sınıfta yalnız kalma ve kavga etme sorunlarının olduğunu öğretmenleri ifade etmiştir.

Ünal (2017) de kaynaştırma öğrencilerinin diğer akranları tarafından maruz kaldıkları akran zorbalıkları öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelenmiştir. Buna göre kaynaştırma öğrencilerinin neredeyse tüm zorbalık türlerine maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak en sık maruz kalınan zorbalığın sözel zorbalık olduğu ve sınıflarda ve okul bahçesi içerisinde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca zorbalığı en çok kaynaştırma öğrencisinin sınıf arkadaşları tarafından yapılmaktadır.

Aktürel ve Güngör (2020) lise döneminde kaynaştırma öğrencileriyle yaptıkları çalışmalarında kaynaştırma öğrencilerine yönelik fizik dersinde ayrı bir uyarılma süreci yapılmadığını belirtmişlerdir. Doğru bir biçimde BEP geliştirilmediği gibi kaynak odaların da bulunmadığını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Kaynaştırma öğrencilerinin buldukları eğitim ortamında ve çevresinde kabul görebilmesi ve farkındalığın artabilmesi için akranların onlara yardım edebilmesi ve anlaması gerekmektedir (Bek, Gülveren ve Başer, 2009). Kaynaştırma uygulamalarının yararları arasında farklılıklara saygı, işbirliği, duyarlılık ve yardımlaşma becerilerinin artması olduğu görülmektedir (Eid, Saban ve Uygun, 2017). Kaynaştırma uygulamalarıyla birlikte gelişimsel geriliği olmayan çocuklar ve kaynaştırma öğrencileri hem akademik hem de sosyal bağlamda birbirlerini etkileyerek gelişmektedirler (Ceylan ve Aral, 2005).

Özel gereksinimli çocukların eğitimleri için oldukça önemli olan kaynaştırma uygulamalarına yönelik bilimsel bağlamda birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda hem çalışma alanlarının hem de çalışma konularının neler üstünde durduğunu bilmek oldukça önemli bir konumdadır (Duran, Ata ve Metin, 2021). Ayrıca kaynaştırma öğrencilerinin tespitine yönelik farkındalık oluşturmak da özel gereksinimli bireylerin eğitimde fırsat eşitliğini yakalamasını sağlayacağı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- AÇSHB. (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*.
- Akmeşe, P. P., & Kayhan, N. (2014). Okul Öncesi ve İlkokula Devam Eden Özel Gereksinimli Öğrencilerin Aile Katılım Düzeylerinin İncelenmesi. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 43(2)
- Aktürel, İ. E. & Gürgür, H. (2020). Meslek Lisesi Kaynaştırma Ortamlarında Fizik Dersi Nasıl Yürütülüyor?. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21 (4), 687-709 . DOI: 10.21565/ozelegitimdersi.547702
- Albrecht, Gary L., Seelman, Katherine D. ve Bury, Michael. (2001). Disability definitions, models, classification schemes, and applications. In *Handbook of disability studies*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

- Altuntaş, Betül ve Atasü-Topçuoğlu, Reyhan. (2016). *Engelli bakımı sosyal bakım ve kadın emeği*. Ankara: NİKA Yayınevi.
- Andrews, Erin E. (2017). Disability models. In *Practical psychology in medical rehabilitation*. (pp. 77-83). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- Andrews, Erin E. ve Elliott, Timothy R. (2014). Physical rehabilitation programs. In *Handbook of clinical psychology in medical settings: Evidence-based assessment and intervention*. (pp. 673-690). New York, NY, US: Springer Science.
- Aral, N., Kandır, A., & Can-Yaşar, M. (2002). Okul öncesi eğitim programı. *Ankara: YA-PA*.
- Arikan, Çiğdem. (2002). Sosyal model çerçevesinde engelliliğe yaklaşım. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 12-21.
- Aydoğan, C ve Çetin, H. (2018). Hemşirelik Öğrencilerinin Zihinsel Engelli Bireylere Yönelik Sosyal Mesafelerinin İncelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 683-708. doi:10.17218/hititsosbil.408463
- Babadag, M. (1996). *Tekerlekli Sandalyeye Bağımlı Bedensel Özürlüler İçin Mutfak Ekipmanları Tasarımı ve Eviye Tasarımı İçin Bir İrdeleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Bek, H., Gülveren, H. ve Başer, A. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 160- 168.
- Braddock, DL ve Parish, SL. (2011). Sakatlığın kurumsal tarihi. In *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (pp. 101-186).
- Cankaya, Ö., & Korkmaz, İ. (2012). İlköğretim 1. Kademedeki kaynaştırma eğitimi uygulamalarının sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-16.
- Ceylan, R. ve Aral, N. (2005). Entegre eğitim. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2).
- Duran, Ç., Ata, S., & Metin, E. N. (2021). Türkiye’de kaynaştırma ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin çeşitli kriterlere göre incelen-

- mesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (14), 213-226.
- Eid, B. N. K., Saban, A. ve Uygun, N. (2017). İlkokullarda Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Akran Farkındalığı ve Kabulü. *Küreselleşen Dünyada Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ercan, Merve. (2018). *Engelliliğin iktidarla ilişkisi: Sosyolojik bir çözümleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Konya.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel) 5. Baskı*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güneş, C. (2016). *Engelli Sporcularla Çalışan Antrenörlerin Mesleki Yeterliliklerinin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş.
- Kaplan, Robert M. (2002). Quality of life: An outcomes perspective. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 83, S44-S50. doi:10.1053/apmr.2002.36955
- Kılıçkaya, A., & Zelyurt, H. (2015). Okul öncesi programlarında özel gereksinimli bireylerin yer alma durumlarının incelenmesi (1989-2013). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(4), 200-212.
- Kırcaali-İftar, G. & Bünyamin, B. (2001). Küçük Adımlar Kursunun Anneleri Küçük Adımlar Programı'nı Uygulama Becerilerini Kazanmalarına Etkisi (000511). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kızılkaya, S. (2016). *Yoksulluk-Engellilik İlişkisi ve Evde Akraba Bakımı Uygulamasının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kirk, S. A., Gallagher, J., & Coleman, M. R. (2017). Özel gereksinimli çocukların eğitimi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Longmore, P. K. (1987). Uncovering the hidden history of people with disabilities. *Rev Am Hist*, 15(3), 355-364.
- Metin, N.E. (2012). Özel gereksinimli çocukların kaynaştırılması. In. N.Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar*, Ankara: Maya Akademi.

- Olkin, Rhoda. (1999). *What psychotherapists should know about disability*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Olkin, Rhoda. (2002). Could you hold the door for me? Including disability in diversity. *Cultural diversity & ethnic minority psychology*, 8, 130-137. doi:10.1037//1099-9809.8.2.130
- Özdemir, E. (2016). Kaynaştırma Uygulamalarına Devam Eden İşitme Kayıplı Öğrencilerin Sosyal Uyumlarının İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği
- Sucuoğlu, B., Bakkaloğlu, H., İşcen Karasu, F., Demir, Ş., & Akalın, S. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin bilgi düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(4), 1467-1485.
- Ünal, Vehbi. (2018). Toplumsal Değişim sürecinde Engelliler. *Electronic Turkish Studies*, 13(18), 1323-1342. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14089
- Ünal, Z.H. (2017). Kaynaştırma Sınıfına Devam Eden Zihin Yetersizliği Olan Öğrencilere Uygulanan Akran Zorbalığına İlişkin Öğretmen Görüşleri. (Yayımlanmamış Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yıldırım Doğru, S. S., & Durmuşoğlu Saltalı, N. (2013). Erken çocukluk döneminde özel eğitim. *Ankara: Maya Akademi*.

Gümüşhane Şehrinde Nüfusun Mekânsal Dağılımı (2000-2021)

Mehmet ÜZÜLMEZ¹

1. Giriş

İnsanoğlunun varlığından beri dünya nüfusu sürekli artmaktadır. Bazen savaşlar bazen de salgın hastalıklar yüzünden nüfus artış oranı azalmaya gitse bile dünya nüfusu hiçbir zaman azalışa geçmemiştir. Öyle ki Sanayi Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte nüfus patlaması yaşanmıştır. Böylece dünya nüfusu ilk defa 1 milyar eşliğini 19. yüzyılın ortalarında geçmiş, zaman ilerledikçe nüfusun iki katına çıkma süresi de kısalmıştır. 2011 yılında 7 milyarı geçen dünya nüfusu, 8 milyarı 15 Kasım 2022 yılında geçmiştir (www.un.org). Ancak burada kaliteli nüfusun artması önemlidir (Koday, 2010, s. 46). Kaliteden kastedilen eğitilmiş nüfustur ve dünya nüfusunda

1 Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9116-0090.

eğitimli kişilerin fazla olması yeryüzünün daha sürdürülebilir geleceğe ulaşması açısından faydalı olacaktır.

Nüfusun artmasıyla birlikte dünyada zamanla sosyo-kültürel sorunların yanında ekonomik problemlerin boyutu artmıştır. Nüfus artışının doğurduğu sonuçlar sebebiyle dünyadaki var olan ekonomik sistemlerle birlikte sürdürülen geçim çabası ve doğal kaynakların sınırlılığı arasında çatışma bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla başlayan sosyo-ekonomik değişimler, dünya nüfusunun ihtiyaçlarını arttırmaya başlamış ve bu durum zamanla bazı krizlere yol açmıştır (Tanoğlu, 1963, s. 41). Bu krizlerin ortadan kaldırılabilmesi için devletler her türlü maddi ve manevi desteğini ortaya koymuş ve krizlerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuşlardır. Ancak bu krizler günümüzde yaşanan savaşlar (Ukrayna-Rusya Savaşı vb.) sebebiyle halen zamanla kendini göstermektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de nüfus konusu önem arz etmektedir. Türkiye nüfusu, ilk sayım olan 1927'den günümüze devamlı artmıştır. Özellikle 1965 yıllarına kadar ülkemizin nüfusu az olması sebebiyle nüfus artışını destekler politikaları izlenmiştir. Nüfusun dengesiz bir şekilde hızlı artışından dolayı 1965 yılı sonrasında artış hızını yavaşlatma politikaları güdülmüştür (Doğanay, 2014, s. 227). Böylece ülke için en uygun nüfus sayısına ulaşılması amaçlanmıştır. Türkiye'de nüfus konusuyla ilgili geçmişten günümüze pek çok akademik çalışma bulunmaktadır (Darkot, 1953; Tanoğlu, 1959,1966; Tümertekin, 1968; Zaim, 1973; Sergün, 1977; Doğanay, 1978; Baykal ve Koçman, 1983; Özgür, 1998, 2004; Koday, 2005; Tekeli, 2005; Yakar, 2014; Avcı, 2014; Bekdemir vd., 2014; Birinci, 2017; Ünal, 2021; Işık ve Başaran, 2021). Bu araştırmalarla birlikte ülkemizin nüfusunda var olan sorunların çözümüne yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Nüfus konusu dünya ve ülkemiz için önem arz etmesi sebebiyle bu çalışmada da, Gümüşhane şehrindeki nüfusun ve nüfus yoğunluğunun mahalleler bazında incelenmesi amaç edinilmiştir.

Şehirdeki nüfusun hangi mahallelerde arttığı ve yoğunlaştığı, hangi mahallelerde azaldığı tespit edilmesi ve bu hareketliliğe neden olan etkenler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1.Çalışma Sahasının Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Gümüşhane, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Kuzeyinde Trabzon, güneyinde Erzincan, doğusunda Bayburt ve batısında da Giresun ili bulunmaktadır. Gümüşhane, matematiksel konum olarak da $39^{\circ} 45' - 40^{\circ} 50'$ kuzey enlemleri ile $38^{\circ} 45' - 40^{\circ} 12'$ doğu boylamları arasındadır. Gümüşhane şehrinden, Karadeniz'in önemli limanlarından olan Trabzon limanı ile Doğu Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlayan E97 karayolu geçmektedir (Şekil 1). Bu güzergâh geçmişte Çin'den İstanbul'a kadar uzanan tarihi İpek Yolu'nun bir kolu durumundaydı (Sargın ve Demir, 2018, s. 223). Günümüzde halen İpek Yolu'nun bağlantısı durumu devam etmekte ise de genellikle Karadeniz ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki iller arasındaki bağlantıyı sağlayan ulaşım hattıdır.

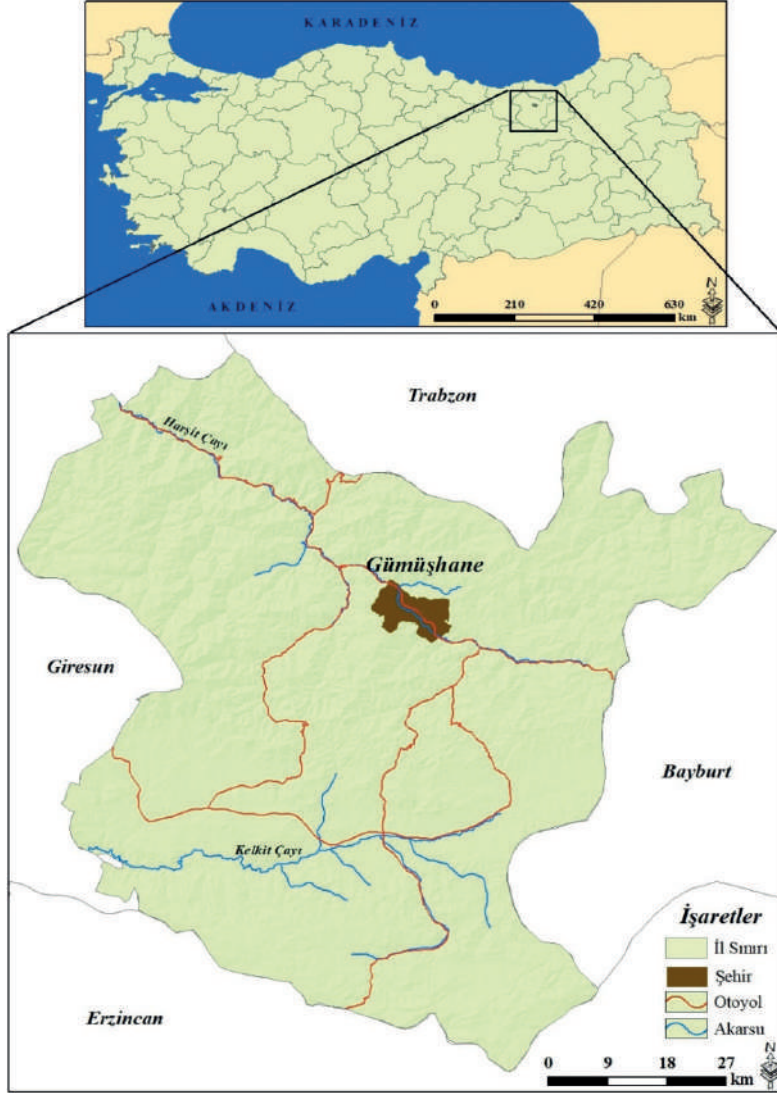
Gümüşhane ilinin yüz ölçümü 6.668 km^2 'den meydana gelmektedir (Harita Genel Müdürlüğü, 2022). Gümüşhane'nin yeryüzü şekillerine bakıldığında çevresi tamamen dağlarla kaplı durumdadır. İlin kuzeyinde Zigana Dağları, güneyinde Çimen Dağları, batısında Giresun Dağları ve doğusunda da Soğanlı ile Pulur Dağları uzanmaktadır. Yüz ölçümünün yaklaşık %60'ını oluşturan dağlık alanların çoğunluğu ilin kuzeyinde yer almaktadır. Gümüşhane'nin en yüksek yeri ise 3331 metre ile Abdal Musa Tepesi'dir. Gümüşhane şehri ise yaklaşık 1150 metre yükseltide bulunmakta ve Harşit Çayı'nın açtığı derin vadide kuzeybatı-güneydoğu yönlerinde uzanmaktadır (Doğanay, 2001, s. 9; Arınç, 2014, s. 277). İlin güneyi genellikle yükselti ve eğimin daha az olduğu platoluk ve ovalık alanlardan meydana gelmektedir.

Gümüşhane şehri Karadeniz Bölgesi'nde yer almasına rağmen, Karadeniz iklimi (Koçman, 1993, s. 80) içerisine pek girmemektedir.

Çünkü Gümüşhane'nin kuzeyinde bulunan Zigana ve Giresun Dağları, kuzeyden gelen yağışlı ve ılıman havanın güneye doğru sokulmasını engellemektedir. Bu sebeple şehrin konumlandığı yerde daha kurak ve daha sert iklim etkisi görülmekte ve Karadeniz iklimi ile Doğu Anadolu'nun karasal iklimi arasında geçiş durumundadır (Doğanay, 2001, s. 9). Gümüşhane'nin uzun yıllık iklim verilerine bakıldığında ortalama sıcaklığın yıllık 9.5°C , ortalama yıllık yağışın ise 459.8 mm olduğu tespit edilmiştir. En yüksek sıcaklık 28.3°C ile ağustos ayında, en düşük sıcaklık ise -1.8°C ile de ocak ayında görülmüştür. En fazla yağış 68.6 mm ile mayıs ayında, en az yağış ise 12.7 mm ile temmuz ayında düşmüştür. Uzun yıllık verilere göre Gümüşhane'de yıllık ortalama güneşleme süresi bir günde 5.7 saat, ortalama yağışlı gün sayısı ise 100.8 gün olarak kaydedilmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022).

Geçmişe dair yapılan çalışmalar sonucunda Gümüşhane'nin tarihi M.Ö. 3000 yıllara kadar gittiği tahmin edilmektedir (Özmenli, 1996; Çiğdem ve Emir, 2010) . Gümüşhane ve çevresinde Hititlerden Osmanlılara kadar Urartular, Roma, Makedonya, Bizans, Emevi, Selçuklu, Trabzon Rum İmparatorluğu gibi pek çok medeniyet hüküm sürmüştür. Türklerin 1071'de Anadolu'ya gelmesiyle birlikte bu yöre zamanla Türk hâkimiyetine girmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllardan önce Gümüşhane şehrinin bulunduğu konumda hiçbir yerleşimin olmadığı ifade edilmektedir. Burada yerleşimin XIV. yüzyıl başlarında gümüş madenine bağlı bir iskânın olmasıyla meydana geldiğinden bahsedilmektedir (Tozlu, 2010, s. 485). 15. yüzyıl Osmanlı kayıtlarına göre Gümüşhane'nin ismi Canca olarak geçmekte ve Trabzon sancağının Torul kazasına bağlı bir yerleşim birimidir. İskân siyasetinin bir sonucu olarak Kanuni Sultan Süleyman zamanında, yerleşimde yer alan nüfusun tamamı Trabzon'dan getirilmiş ve günümüze kadar varlığını korumuştur (Pamuk, 2010, s. 132). Şehrin eski konumu, günümüzdeki konumundan 4 km uzaklıkta Musalla Deresi'nin yamaçlarında bulunmaktaydı. Zamanla burada gümüş madeninin işlevinin yitirilmesiyle birlikte şehir, günümüzdeki Trabzon Erzurum

yolunun olduğu bölgeye doğru çekilmiştir. Böylece Gümüşhane şehri ekonomik olarak yer değiştiren bir özellik kazanmıştır (Tünel, 1991, s. 31).

Şekil 1: Gümüşhane Şehrinin Konumu.

1.2. Malzeme ve Yöntem

Bu çalışmada ikincil nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Gümüşhane şehrinde nüfusun mekânsal dağılımı dört dönem halinde mahalleler ölçeğinde incelenmiştir. 2000’li yılların başlarında Gümüşhane şehriyle ilgili çalışmaların olması (Zaman ve Doğanay, 2000; Doğanay, 2021) bu çalışma için 2000 yılı sınır kabul edilmiştir. Gümüşhane şehrine ait 2000, 2007, 2014 ve 2021 yılına ait imar planları Gümüşhane Belediyesi’nden temin edilmiştir. Elde edilen imar planlarından mahalle sınırları ayrı bir katman olarak çıkartılmıştır. Aynı dönemlere ait olan nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’ndan alınmıştır. Harita işlemlerinde kullanılan akarsu, yol ve il sınırları ise Google Open Street Map yazılımından ve Harita Genel Müdürlüğü’nün verilerinden yararlanılmıştır. Haritalama işlemlerinde ArcGIS adlı Coğrafi Bilgi Sistemleri programının 10.4.1. yazılımı kullanılmıştır. Mahallelerin alan hesapları söz konusu bu programda hesaplatılmış ve nüfus yoğunlukları ortaya konulmuştur.

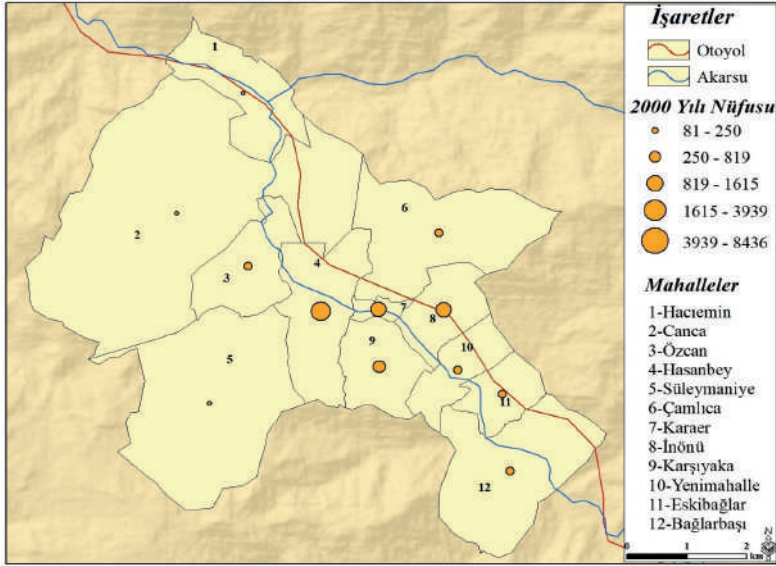
2. Bulgular

Gümüşhane şehriyle ilgili kesin nüfus verileri cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılındaki ilk sayımla birlikte ortaya konulmuştur. Söz konusu yıldaki şehrin nüfusu 2.549 kişiden oluşmaktadır. 1950 yılında 4.220 olan şehir nüfusu 1970 yılında 12.440 ve 1990 yılında 26.014’e yükselmiştir. 2000 yılına gelindiğinde şehir nüfusu azalışa geçmiş ve 21.263 kişiden meydana gelmiştir. Bu azalışın başlıca nedeni ekonomik faktörlüdür. Çünkü Gümüşhane’de yer alan Gümüşkale Kireç Sanayi ve Çimento Sanayi gibi bazı tesislerin kapanması şehirden dışarıya göçü teşvik etmiştir (Zaman ve Doğanay, 2000, s. 253). 2000 yılında Gümüşhane şehrinde 12 mahalle bulunmaktaydı (Tablo 1). Bunların alansal olarak en büyüğü 1,420 hektar (ha) ile Canca Mahallesi’dir. Sonrasında sırasıyla 736 hektar ile Süleymaniye, 472 hektar ile Çamlıca mahalleleri gelmektedir. Mahallelerin nüfuslarına bakıldığında en fazla nüfusa 8.436 kişi ile Hasanbey Mahallesi sahiptir. En fazla nüfusa sahip ikinci mahalle

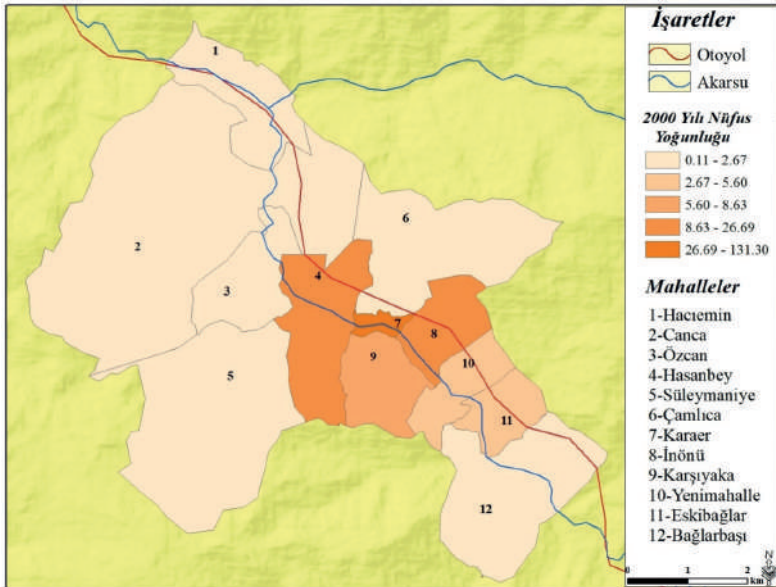
3.939 kişi ile Karaer, üçüncüsü ise 3.394 kişi ile İnönü Mahallesi'dir. Bu mahalle nüfuslarının diğerlerine göre fazla olmasının nedeni şüphesiz merkezi yerde olmalarıdır. En az nüfusa sahip mahalle ise şehrin en eski ve tarihi bir mahalle olan 81 kişi ile Süleymaniye'dir. En eski mahalle olmasına rağmen nüfusun burada fazla olmadığı görülmektedir. Çünkü şehrin konumu değiştiğinden dolayı Süleymaniye Mahallesi de eski önemini yitirmiş bulunmaktadır (Şekil 2). En fazla nüfus yoğunluğuna bakıldığında hektar başına 131.1 kişinin düşmesiyle Karaer Mahallesi gelmektedir. Karaer Mahallesi, Gümüşhane şehrinde en az alana sahip mahalle ve nüfusun fazla olmasından dolayı yoğunluğu yüksek çıkmıştır. İkinci sırada ise şehirde en fazla nüfusa sahip olan Hasanbey Mahallesi gelmektedir. Alansal olarak büyük, ancak nüfus bakımından az olmasıyla Süleymaniye Mahallesi en düşük yoğunluğa sahiptir (Şekil 3).

Tablo 1: 2000 Yılında Gümüşhane Şehrinde Nüfus Sayısı ve Nüfus Yoğunluğu.

Mahalle Adı	Alan (ha)	Nüfus Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Bağlarbaşı	470	717	1.52
Canca	1,420	250	0.17
Çamlıca	472	761	1.61
Eskibağlar	127	500	3.93
Haciemin	256	165	0.64
Hasanbey	316	8.436	26.69
İnönü	164	3.394	20.6
Karaer	30	3.939	131.3
Karşıyaka	187	1.615	8.63
Özcan	219	586	2.67
Süleymaniye	736	81	0.11
Yenimahalle	146	819	5.6
Toplam	4,543	21.263	4.68

Şekil 2: 2000 Yılında Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı.

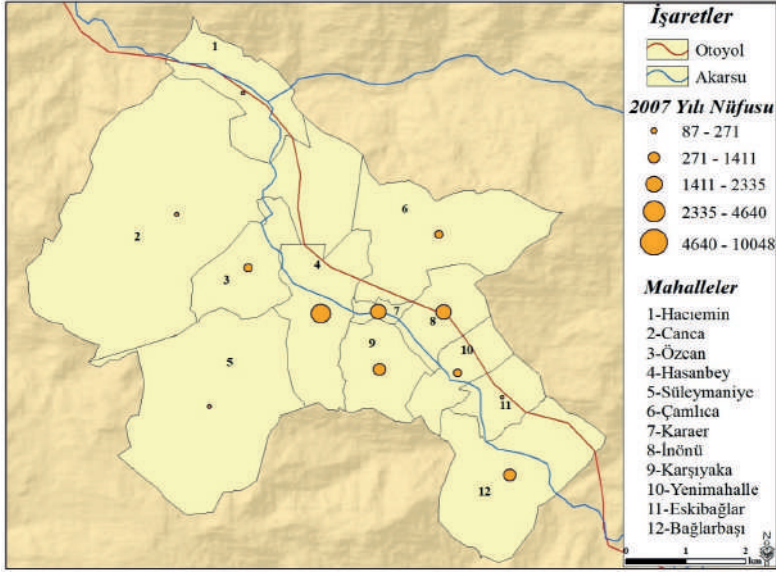

Şekil 3: 2000 Yılında Nüfus Yoğunluğunun Mahallelere Göre Dağılımı.

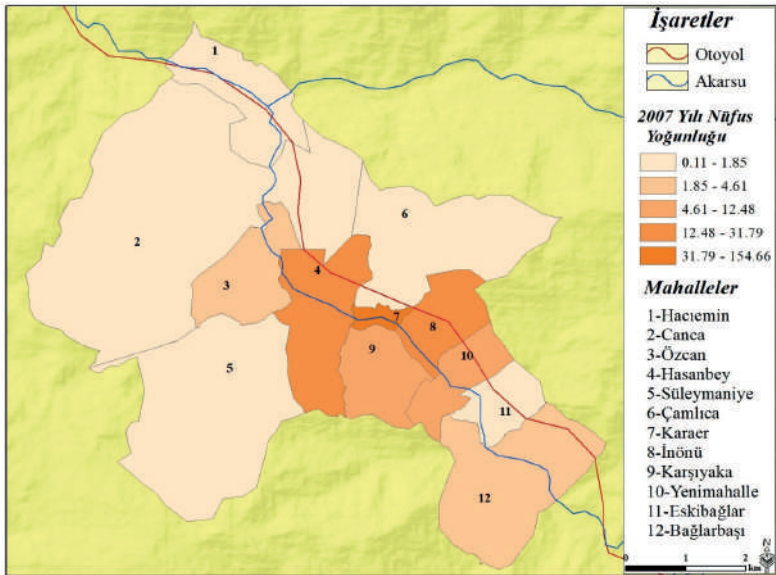
Gümüşhane şehrinin 2007 yılındaki nüfusu 28.028 kişiden meydana gelmiştir (Tablo 2). Mahallelere göre nüfus dağılımı incelediğinde en fazla nüfusa sahip mahalleler sırasıyla Hasanbey (10.048), Karaer (4.640) ve İnönü (4.530) mahalleleridir. En az nüfusa sahip mahalleler ise Süleymaniye (87), Canca (111), Eskibağlar (253) ve Hacıemin (271) mahalleleridir (Şekil 4). Nüfus yoğunlukları açısından incelediğinde yoğunluğu en fazla olan mahalleler Karaer (155), Hasanbey (31.79), İnönü (27)'dür. En az yoğunluğu sahip olan mahalleler ise Canca (0.07), Süleymaniye (0.11), Eskibağlar (2) ve Çamlıca (3)'dür (Şekil 5). Merkezi olan mahallelerde nüfusun artmasıyla birlikte yoğunluklarının da arttığı görülmektedir. Ancak nüfus azalmasıyla karşı karşıya kalan mahallelerde ise yoğunlukların da azaldığı aşikârdır.

Tablo 2: 2007 Yılında Gümüşhane Şehrinde Nüfus Sayısı ve Nüfus Yoğunluğu.

Mahalle Adı	Alan (ha)	Nüfus Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Bağlarbaşı	470	2.170	4.61
Canca	1,420	111	0.07
Çamlıca	472	1.411	3
Eskibağlar	127	253	2
Hacıemin	256	271	1.05
Hasanbey	316	10.048	31.79
İnönü	164	4.530	27
Karaer	30	4.640	155
Karşıyaka	187	2.335	12.48
Özcan	219	919	4.19
Süleymaniye	736	87	0.11
Yenimahalle	146	1.253	8.58
Toplam	4,543	28.028	6.16

Şekil 4: 2007 Yılında Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

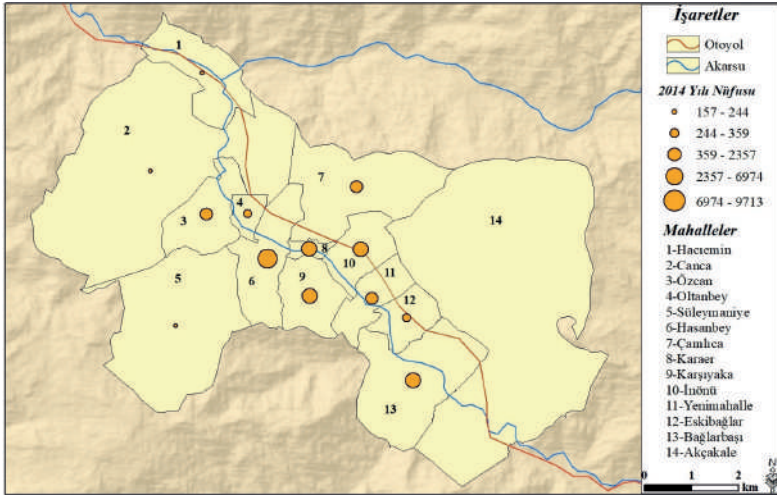

Şekil 5: 2007 Yılında Nüfus Yoğunluğunun Mahallelere Göre Dağılımı

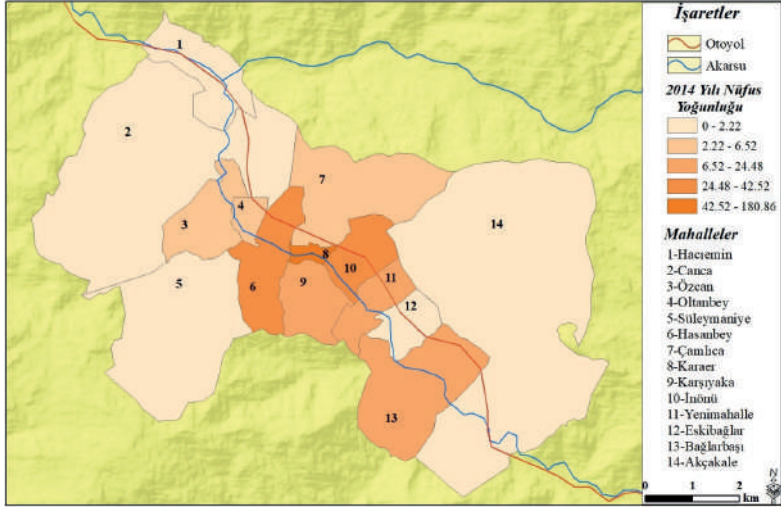
Gümüşhane şehrindeki Hasanbey Mahallesi'nin 2013 yılında ikiye ayrılmasıyla mahalle sayısı 13'e yükselmiştir. Böylece Hasanbey Mahallesi'nin alanı 261 hektara düşmüş ve yeni oluşan Oltanbey Mahallesi'nin alanı ise 55 hektar olarak tespit edilmiştir (Tablo 3). 2014 döneminde şehrin nüfusu 40.078 kişiden meydana gelmiştir. Nüfusu en fazla olan mahalleler sırasıyla Hasanbey (9.713), İnönü (6.974), Bağlarbaşı (6.650), Karaer (5.426) ve Karşıyaka (4.578)'dir. En az nüfusa sahip mahallelere bakıldığında yine ilk sırayı 157 kişi ile Süleymaniye Mahallesi almaktadır. Sonrasında ise Canca (230), Hacıemin (244) ve Eskibağlar (283) gelmektedir (Şekil 6). Nüfus yoğunluğu açısından bakıldığında en fazla yoğunluğa sahip mahalle hektara 180.86 kişinin düşmesiyle yine Karaer Mahallesi'dir. Bu mahalleden sonra ise İnönü (42.52), Hasanbey (37.35), Karşıyaka (24.48), Yenimahalle (16.14) ve Bağlarbaşı (14.14) gelmektedir. En az yoğunluğa sahip mahalleler ise Canca (0.16), Süleymaniye (0.21), Hacıemin (0.95)'dir (Şekil 7). Bu dönemde Bağlarbaşı ve Yenimahalle'nin nüfusla birlikte yoğunluklarının da arttığı gözlenmektedir. Bunun nedenlerin başında 2008 yılında Bağlarbaşı Mahallesi'nde kurulan Gümüşhane Üniversitesi'nin etkisi bulunmaktadır. Söz konusu mahallelerde yeni konutların yapılmasıyla birlikte nüfusun buraya doğru kaydığı düşünülebilir.

Tablo 3: 2014 Yılında Gümüşhane Şehrinde Nüfus Sayısı ve Nüfus Yoğunluğu.

Mahalle Adı	Alan	Nüfus Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Bağlarbaşı	470	6.650	14.14
Canca	1,420	230	0.16
Çamlıca	472	1.704	3.61
Eskibağlar	127	283	2.22
Hacıemin	256	244	0.95
Hasanbey	261	9.713	37.35
İnönü	164	6.974	42.52
Karaer	30	5.426	180.86
Karşıyaka	187	4.578	24.48
Oltanbey	55	359	6.52
Özcan	219	1.403	6.4
Süleymaniye	736	157	0.21
Yenimahalle	146	2.357	16.14
Toplam	4,543	40.078	8.82

Şekil 6: 2014 Yılında Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı.

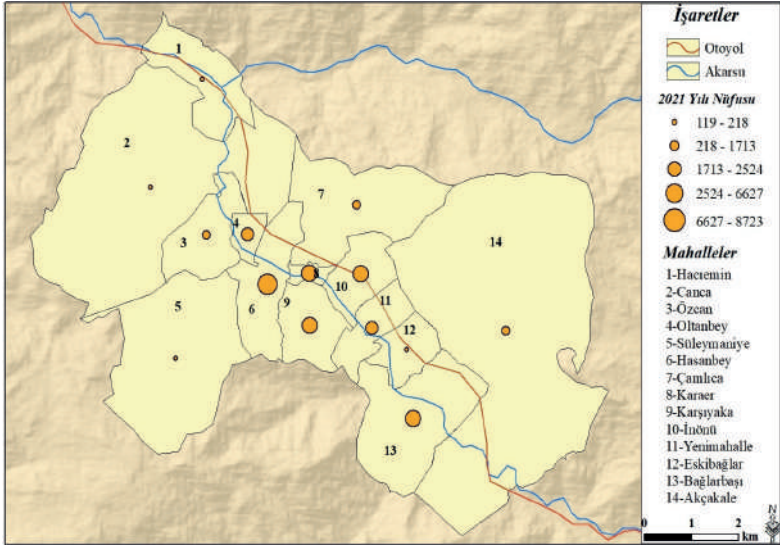
Şekil 7: 2014 Yılında Nüfus Yoğunluğunun Mahallelere Göre Dağılımı.

2021 yılında Gümüşhane şehrinin mahalle sayısının 14'e yükseldiği görülmektedir (Tablo 4). Gümüşhane'deki Akçakale köyünün 2018 yılında yapılan referandum sonucunda şehre bağlanması kararı alınmış ve bu köy şehrin bir mahallesi konumuna gelmiştir. Yeni oluşan mahallenin alanı 2,042 hektardan oluşmaktadır. Böylece şehrin alanı toplamda 6,585 hektara çıkmıştır. 2021 yılında şehirde toplam 40.022 nüfus barınmaktaydı. En fazla nüfus yine ilk sırada olan 8.723 kişi ile Hasanbey Mahallesi'ndedir. İkinci sırada ise 6.627 kişi ile Bağlarbaşı Mahallesi gelmektedir. Önceki döneme göre İnönü Mahallesi 5.747 kişi ile üçüncü sıraya, 4.682 kişi ile Karşıyaka Mahallesi dördüncü ve 4.453 kişi ile de Karaer Mahallesi beşinci sıraya düşmüştür. Bağlarbaşı Mahallesi'nin ilk sıralara yükselmesinde Üniversite'nin buradaki etkisi görülmektedir. En az nüfusa sahip mahalleler de Süleymaniye (119), Eskibağlar (160), Hacıemin (207) ve Canca (218)'dir (Şekil 8). Nüfus yoğunluğu bakımından en yoğun mahalle, hektara 148.43 kişinin düşmesiyle önceki dönemlerde olduğu gibi Karaer Mahallesi'dir. Bu dönemde Oltanbey Mahallesi, hektara 45.89 kişi

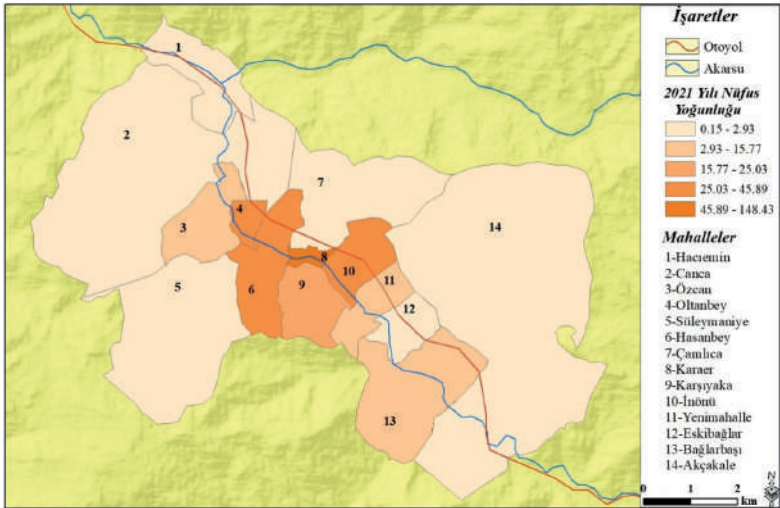
ile ikinci sıraya yerleşmiştir. Söz konusu mahallede yeni konutların yapılması nüfusun burada artmasını kolaylaştırmıştır. En az nüfus yoğunluğuna sahip mahalleler ise önceki dönemlerde görüldüğü gibi Canca (0.15), Süleymaniye (0.16), Hacıemin (0.8)'dir (Şekil 9). Akçakale Mahallesi de (0.56) düşük nüfus yoğunluğuna sahip mahalleler arasındadır. Ancak bu mahalle alanın (2.042) şehirdeki diğer mahallelere göre fazla ve mahalle nüfusunun da (1.159) düşük olmasından dolayı yoğunluk düşük çıkmıştır.

Tablo 4: 2021 Yılında Gümüşhane Şehrinde Nüfus Sayısı ve Nüfus Yoğunluğu.

Mahalle Adı	Alan	Nüfus Sayısı	Nüfus Yoğunluğu
Akçakale	2,042	1.159	0.56
Bağlarbaşı	470	6.627	14.1
Canca	1,420	218	0.15
Çamlıca	472	1.387	2.93
Eskibağlar	127	160	1.25
Hacıemin	256	207	0.8
Hasanbey	261	8.723	33.55
İnönü	164	5.747	35.04
Karaer	30	4.453	148.43
Karşıyaka	187	4.682	25.03
Oltanbey	55	2.524	45.89
Özcan	219	1.713	7.82
Süleymaniye	736	119	0.16
Yenimahalle	146	2.303	15.77
Toplam	6,585	40.022	6.07

Şekil 8: 2021 Yılında Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı.

Şekil 9: 2021 Yılında Nüfus Yoğunluğunun Mahallelere Göre Dağılımı.

3. Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan Gümüşhane şehrinin varlığı, Milattan Önce 3000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar Hititlerden Osmanlılara kadar birçok medeniyet burada hüküm sürmüştür. Ancak şehrin kuruluş tarihi XIII. ve XIV. yüzyıllara kadar gitmektedir. Gümüşhane, doğudan İstanbul'a kadar uzanan tarihi İpek Yolu'nun bir uzantısıdır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Gümüşhane'de yer alan gümüş madeni işletilmekteydi. Şehrin ilk sakinleri de Sultan Süleyman döneminde madende çalışmak için Trabzon'dan gelenlerden oluşmaktaydı. Şehrin ilk konumlandığı alan Canca Mahallesi sınırları içinde yer almaktaydı. Gümüş madeninin kapanmasıyla birlikte şehrin konumu değişerek günümüzdeki alana taşınmıştır.

Bu çalışmayla birlikte Gümüşhane şehrinin 2000, 2007, 2014 ve 2021 yıllarına ait nüfusu ve nüfus yoğunlukları mahalleler bazında incelenmiştir. Şehirde 2000 ve 2007 döneminde 12 mahalle bulunmaktaydı. 2000 döneminde bu mahalleler içinde en fazla nüfusa sahip mahalle Hasanbey ve en az nüfusa sahip olan ise Süleymaniye Mahallesi'dir. Nüfus yoğunluğu açısından en yoğun mahalle Karaer, en az yoğunluğa sahip olan ise Süleymaniye'dir. Süleymaniye Mahallesi şehrin en eski mahallesinden biri olmasına karşı en az nüfusa ve yoğunluğa sahiptir. Bunun nedeni şehrin konumunun değişmesiyle birlikte nüfus Hasanbey ve Karaer mahallelerine kaymıştır. 2007 döneminde de en fazla nüfusa sahip olan Hasanbey, en az nüfusa sahip olan yine Süleymaniye Mahallesi'dir. Bu dönemde yine en yoğun mahalle Karaer, en düşük yoğunluğa sahip mahalle ise Süleymaniye'dir.

2013 yılında Hasanbey Mahallesi ikiye ayrılmış ve Oltanbey adında yeni bir mahalle oluşmuştur. Ancak Hasanbey Mahallesi en fazla nüfusa sahip olma sırasını değiştirmeyerek yine ilk sıradadır. En az nüfusa sahip olan mahalle, önceki dönemlerde olduğu gibi Süleymaniye Mahallesi'dir. En yoğun mahalle Karaer Mahallesi,

en az yoğunluğa sahip olan mahalle ise Canca Mahallesi olmuştur. 2021 döneminde yine en fazla nüfusa sahip olma bakımından Hasanbey Mahallesi ilk sırada gelmiştir. En az nüfusa sahip mahalle ise önceki dönemlerde olduğu gibi Süleymaniye'dir. En yoğun mahalle yine Karaer, en az yoğunluğa sahip olan ise Canca'dır. Görüldüğü gibi dört dönem boyunca ikiye ayrılmış olsa bile Hasanbey Mahallesi nüfus çokluğu bakımından ilk sırada gelmiştir. Ancak Hasanbey ikiye ayrıldığından beri nüfusu sürekli düşmüştür. Bağlarbaşı Mahallesi'nin nüfusu söz konusu döneme kadar artmış, ancak bu dönemde az da olsa düşme gerçekleşmiştir. Bağlarbaşı Mahallesi'ne 2008 yılında Üniversitenin kurulması, mahalledeki nüfusu zamanla bu döneme kadar arttırmıştır. Dört dönem boyunca nüfusları sürekli artan mahalleler Karşıyaka ve Özcan'dır. Oltanbey Mahallesi'nin 2013'de kurulması sebebiyle 2014'den 2021'e kadar nüfusu %85.77 artmıştır. Bu üç mahallenin nüfuslarının sürekli artmasında yeni yapılan konut alanlarının etkisi bulunmaktadır.

Sonuç itibariyle Gümüşhane şehrindeki mahallelerde nüfus ve yoğunlukları zamanla değişikliklere uğramıştır. Özellikle merkezi mahallelerde nüfus baskısı hala devam etmektedir. Bu baskıyı azaltabilmek için gelecekte şehrin nüfusu alansal olarak daha geniş mahallelere kaydırılabilir. Böylece şehirde dengeli bir nüfus dağılımı gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Arınç, K. (2014). Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 105.
- Avcı, S. (2014). *Türkiye'de 65 ve Üzeri Yaştaki Nüfusun Gelişimi ile Mekânsal Dağılışı*. TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu (23-24 Ekim) Bildiriler Kitabı, 299-308.
- Baykal, F. ve Koçman, A. (1983). Ege Bölgesi'nde Nüfusun Alansal Dağılışı ve Sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 1, 100-107.

- Bekdemir, Ü., Kocaman, S. ve Polat, S. (2014). Yeni Büyükşehir Yasası Sonrasında Türkiye’de Şehir Nüfusu ve Şehir Yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 277-297.
- Birinci, S. (2017). Türkiye’de Göç Etkinliği, Nüfus Devinimi ve Nüfus Değişimi (2014-2015). *Türk Coğrafya Dergisi*, 69, 81-88.
- Çiğdem, S. ve Emir, O. (2010). Gümüşhane İli’nin Prehistoriası ve İlkçağı Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) (Ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan), 25-26 Mayıs, Gümüşhane.
- Darkot, B. (1953). Türkiye’de Nüfus Hareketleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 2(5-6), 3-22.
- Doğanay, S. (2001). *Gümüşhane Şehir Coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Doğanay, H. (1978). Türkiye Nüfus Yapısındaki Genç Nüfus ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi*, 1(2), 315-330.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi,.
- Harita Genel Müdürlüğü (2022). İl ve ilçe yüzölçümleri. <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri>.
- Işık, Ş. ve Başaran, E. (2021). Üniversitenin Kentin Nüfus Yapısına Etkisi: Gümüşhane. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 359-382.
- Koday, S. (2010). Gümüşhane İlinin Eğitim Coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 45-56.
- Koday, Z. (2005). Gümüşhane İlinde Nüfus Hareketleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 57-69.
- Koçman, A. (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 72 (Avcı, 2014).
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022). Gümüşhane İli İklim Verileri (1991-2020). <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=GUMUSHANE>.
- Özgür, E. M. (1998). *Türkiye Nüfus Coğrafyası*. Ankara: GMC Basın Yayın Ltd. Ştd.,.

- Özgür, E. M. (2004). Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekânsal Dağılışı. *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2(2), 1-12.
- Özmenli, M. (1996). *Eskiçağ’da Gümüşhane ve Bayburt*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Pamuk, B. (2010). Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bilgiler (15.17. Yüzyıllar). Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) (Ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan), 25-26 Mayıs, Gümüşhane.
- Sargın, S. ve Demir, Ş. (2018). İnsan mekân ilişkisi ölçeğinde kent kimliği ve Gümüşhane örneği. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 221-239
- Sergün, Ü. (1977). Türkiye’de Nüfus Artışı ve Sorunları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20(21), 211-222.
- Tanoğlu, A. (1959). Türkiye’de Nüfus Dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 10, 1-15.
- Tanoğlu, A. (1963). Dünyada Nüfus Artışı ve Doğurduğu Problem. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 15, 40-59.
- Tanoğlu, A. (1966). *Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme (Cilt 1)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 8, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2005). Türkiye’de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler: (1935-2000). *ODTÜ MFD*, 22(1), 85-102.
- Tozlu, S. (2010). Gümüşhane Hakkında (IX. XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi). Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri) (Ed. Bayram Nazır-Kemal Saylan), 25-26 Mayıs, Gümüşhane.
- Tuncel, M. (1991). Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği. Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990), Ankara: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

- Tümertekin, E. (1968). *Türkiye’de İç Göçler*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1840, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 72, İstanbul.
- Ünal, Ç. (2021). Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Mekânsal Değişimi (2007-2020). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(78), 93-114.
- Yakar, M. (2014). Türkiye’de ilçelere göre medyan yaş dağılımının mekânsal ve istatistiksel analizi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(11), 559-591.
- Zaim, S. (1973). *Türkiye’de Nüfus Meselesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları No: 13.
- Zaman, M. ve Doğanay, S. (2000). Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Gümüşhane. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(3), 245-285.
- <https://www.un.org/en/desa/world-population-reach-8-billion-15-november-2022>.

The Impact of Adhocracy Culture on Companies' Green Innovation and Performance

Nil KONYALILAR¹

1. Introduction

From the beginning of the industrial revolution until the 1960s, every manufactured product could be sold. Economies of scale and “production volume” provided sufficient competitive advantage or in a way suppressed competitive advantage. During the economy of this period, Jean Baptiste Say’s (1767 – 1832) law of “every supply creates its own demand” was virtually the sole ruler of the market. Ford’s statement that “customers can buy a car in any color they want as long as it is black” both explained this period very well and

1 Asist.Prof.Dr., İstanbul Topkapı University, nilkonyalilar@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7310-7779

also very well illustrated that the manufacturers determined the market conditions (Lakshman et al., 2017).

However, in the 1970s, when Japan left the Second World War behind with a great defeat, began to enter the market by shaking off the dust on it and “low cost” was the most important factor that provided competitive advantage in the market (Baker and Sinkula, 1999).

Today, the laws of Ford and Say have lost their validity and almost all of the control has passed into the hands of the customer. The customer literally says “I can buy the product I want, at the price I want, in the quality I want and when I want it”, and makes it enforced through free market conditions. Because if the producers do not update themselves according to market conditions the customer can immediately go to another producer/seller who fulfills his request. Ford’s statement at the beginning of the process resonated with today’s customers as “If you don’t produce the car with the features I want, I won’t choose you”. Today, the flow direction of the process is determined not by the first link of the chain (the producer) but by the last link (the consumer). This situation made the goods and/or services in the market preferable not only with the quantity, cost, quality and speed factors, but also with their innovative aspects. Therefore, today, modern/post-modern management approaches such as contingency approaches, total quality management and learning organizations take place as arguments for innovation (Aljanabi, 2020).

When the industrial revolution took place in the West, the Republic of Turkey was newly established on a collapsed empire. Therefore, Turkey started this race far behind. Countries such as Japan, South Korea and Ireland were also among the countries that joined this race later, like Turkey. Even the USA and Germany industrialized after England, but today, European Union (EU) is trying to reach the level that the USA and Japan have reached. It is only possible for Turkey to catch up with these countries if

innovation becomes widespread throughout the country (Kaya, 2011).

In recent years, innovation has become the subject of more research in the literature and in the business world. In other words, while the business world is trying to be more innovative, researchers are trying to reveal the factors that affect innovation. Organizational culture, which has always been an interesting and frequently researched concept, was also evaluated in this context. From this point of view, there are many studies associated with innovation when looking at the literature of recent years on organizational culture. In the literature, organizational culture associated with innovation is generally referred to as either “innovation culture” or “organizational culture that supports innovation”. Although there are many studies associated with organizational culture and innovation, there is no consensus on the determinants of organizational culture that supports innovation (Dogbe, 2021).

Today, organizational innovation has been the focus of attention for businesses to survive and provide competitive advantage. Business strategies emerge as an important factor in organizational innovation. Individual information shared within the enterprise becomes organizational information over time, and this constitutes the source of organizational innovation. Organizations that adapt to dynamic changes in their environment achieve more organizational innovation than mechanical organizations. Organizational innovation has been investigated from three different perspectives in the literature. These are (1) the structural character of enterprises that affect production and technical processes, (2) organizational change and development, (3) how organizational innovation emerges and develops within the enterprise (Zang & Zhu, 2016).

In order to share the innovation goals within the organization, it is necessary to have a well-defined vision, to coordinate the goals

and objectives among all departments, to integrate all departments to meet the needs of the target market, to be aware of what the employees want to achieve, to adhere to the organizational goals, to accept the organizational vision among all departments. It depends on the employees acting as each other's helpers to fulfill the objectives of the organization. It is critical at this stage that employees understand not only short-term but also long-term and value-added business goals (Naheed et al., 2018).

Green has become a representative color used by environmental organizations aiming to protect the ecosystem, embodying the meanings of prosperity, next generation, peace and environmental protection. Green culture is a concept used for green knowledge, green habits and various elements that reflect the spirit of the time, which we can call green values. Under the guidance of green values, subjects are observed and understood, objects are analyzed and comprehended, problems are solved and strategies are formed (Liu et al., 2014). In this context, green culture is a new approach for businesses aiming environmental benefit in environmental management as an economic alternative to organizational operations (Wang & Liu, 2019). The green approach, which does not aim to make nature-related activities permanent at the same time, means that the awareness of people about the environment is met by institutions (Aydın, 2020).

Companies not only increase the efficiency of the resource through green innovation, but also design and develop green products that allow them to earn higher profits and increase their corporate reputation. Investing in green product innovation and green process innovations prevent the possibility of encountering environmental protests, while at the same time developing new market opportunities and competitive advantage (Chen, et al., 2006). Also, organizations can achieve their sustainability goals by carrying out various eco-innovation activities. These can be economic, technological or non-technological innovations or innovations in product, process or organizational structures. In

this context, eco-technological innovations not only benefit the organization that implements them, but also help create new business areas in the general national economy (Correia, 2020).

2. Adhocracy Culture, Innovation Capability & Green Innovation

2.1. Adhocracy Culture Definition

Adhocracy Culture Organizational Model (ACOM) aims to enhance profitability by promoting advanced technological activities with an innovative and entrepreneurial approach. It emphasizes an anti-centralized structure where no hierarchy exists and market and competition awareness is not adopted. In this model, it is believed that employees build the future of the organization as a team. A stable creativity with an understanding of entrepreneurship and innovation is the main feature of this culture. Organizations with an adhocratic culture are defined as libertarian, dynamic, entrepreneurial and innovative companies (Camisón and López, 2014).

Adhocracy Culture Organizational Model supports organizational structures that are dynamic in their relations with the external environment, process information from outside quickly, and have developed adaptation mechanism that Works efficiently. It refers to organizational environments that encourage innovation in intra-organizational relations, support employees to take risks and adopt a creative understanding (Jiang, 2020).

2.2. Innovation Capability

The basis of the relationship between company performance and innovation capability is the reaction of organisation when faced with innovations. While some companies are more willing to take risks and accept innovation; some tend to be risk averse and more skeptical of innovation (Walley, 2017). On the contrary, while some companies do not show resistance to change; some avoid

being opinion leaders. In the literature (Kılıçer & Odabaşı 2010, Andrews et al., 2007) these approaches are listed as the dimensions of corporate innovation as resistance to change, opinion leadership, openness to experience and risk taking. Resistance to change arises from companies' concerns about change and innovation. In general, the causes of resistance to change are listed under six headings: habits, tolerance or lack of tolerance for change, fear of negative impact on income, fear of invisible and unknown future, fear of losing something valuable and personal characteristics of individuals (O'Casey and Sok 2014).

Opinion leadership is the degree to which an individual can informally influence the attitudes or behavior of other companies in a desired way with relative frequency. Opinion leadership is a type of informal leadership rather than a function of a formal position or status in the system. Opinion leadership is gained and protected by technical competence, social accessibility and conforming to the norms of the system (Hong et al., 2015). An organisation that is open to experience, has a higher level of imagination and in pursuit of innovation, have a developed intellectual and creative features. Risk taking is defined as an companies' tolerance to uncertainties (Gürkan, 2017). In addition, the fact that the tendency to take risks exists in certain people, not everyone, it also symbolizes individual innovativeness (Hu et al., 2018).

2.3. Green Innovation

Adhocracy oriented organizational culture determines how employees and managers meet problems, serve consumers, deal with suppliers, react to competitors, and conduct current and future activities as efficiently as possible. In short, culture is the reality of the organization. It shapes everything that goes on in the business and represents the unwritten (informal) norms that connect all elements in almost everything done within the business. It can be defined as the reflected organizational philosophy, rules, climate and symbols (Martins et al., 2019).

Organizational culture, with all these features, should support the power of creating a 'safe zone' for innovative individuals and seeing 'errors' as a necessary part of innovation (Loewe and Dominquini, 2006). Existing research has shown that creative cognitive individuals are more innovative when they are 'free of pressure, feel secure, and experience a relatively positive impact'. At the same time, negative perceptions of future occupational safety and rigid management structures can have a significant negative impact on innovation, while a structure that supports knowledge creation and knowledge transfer can also have a positive impact (Morton & Burns, 2007). In 21st century, the society has certain expectations from commercial companies. Preserving the environment, reducing the carbon footprint and leaving a better future for next generations should be the moral objectives rather than profitability (Najafi et al., 2018).

3. Company Performance

3.1. Performance with Respect to Innovation Capability & Green Innovation

Defining the innovation capability in an organization is very difficult for both managers and other researchers. Alvesson and Sveningsson (2007) stated that although almost every manager sees their organizational culture as unique and special, when they try to define the concept, they use similar standard expressions such as "we are customer-oriented", "we see employees as our most valuable asset" and these expressions are not very different from other businesses (Alvesson and Sveningsson, 2007). The reason for this is that the concept of organizational culture is difficult to define and measure, has a complex structure, very much related to many other concepts. However, taking into account the common features of different definitions of organizational culture or organizational culture structure, defined organizational culture as a holistic concept that is based on an accumulation from the

past, has a relationship with other concepts related to people and society, and is difficult to change and understand (Siyamtinah, 2016).

According to this, culture is a mental event that enables individuals within a certain group to think and evaluate the realities similar to each other but separate from other groups rather than social structures and behaviors. Organizational culture as a pattern of shared basic assumptions that a group of members who have solved a problem of external cohesion and internal integration regard as valid, so that new members will be taught as a way of perceiving, thinking and feeling about problems (Henseler et al., 2015).

3.2. Innovation Capability & Green Innovation as Serial Mediators of Market Orientation & Company Performance

Organizational innovation in business practices involves the realization of new ways of organizing routines and procedures for conducting work. These include, for example, the implementation of new practices to improve knowledge sharing and learning within the enterprise. An example of organizational innovation in workplace organization is the first realization of an organizational model that gives business employees more autonomy in decision-making and encourages them to contribute their ideas (Tavassoli, 2018).

In recent years, organizational innovation has been the focus of attention for businesses to continue their lives and provide competitive advantage. Business strategies emerge as an important factor in organizational innovation. Individual information shared within the enterprise becomes organizational information over time, and this constitutes the source of organizational innovation. In addition, in adopting organizational innovation, managers play an important role in issues such as resource allocation (Kolbe et al., 2021).

4. Evolution & Current Status of Green Company Perception over the Globe

Undoubtedly, the industry has contributed to social welfare by offering high quality products adapted to human needs. However, current production models are not environmentally sustainable (McWilliams et al., 2016). In this context, society, public sector and non-governmental organizations demand that the industrial sector produce in an economically, socially and environmentally sustainable way (McWilliams et al., 2016; Sarkis, Zhu, 2018). When your production focuses only on products; unequal distribution of wealth, poor working conditions, depletion of environmental stocks and overexploitation of the environment. Global climate change, which represents one of the most important environmental problems of today, poses a great risk for human health and natural systems (Punyatoya, 2014). Earth Overshoot Day, calculated annually by the Global Footprint Network, marks the day when human-made pollution exceeds the earth's carrying capacity for a year. Consistently, the present target is reached before the end of the year and the overshoot is increasing every year (Posthuma et al., 2014). According to the data obtained by the Global Footprint Network in 2019, it is seen that the natural resources produced by the planet in 12 months are consumed in 7 months and the rest of the year is borrowed from the natural resources of 2020. Carbon and other greenhouse gas emissions are one of the main drivers of this excess and large enterprises are the main emitters of greenhouse gases both historically and today (Christine et al., 2019). According to Robbins (2001), businesses are responsible for almost 50% of global greenhouse gases through their activities. World energy consumption and about one-third of the world's CO₂ emissions originate from the manufacturing industry. As it is known, these greenhouse gases cause global warming, acid rain, smoke and health problems for both humans and other living things on earth (Tang et al., 2018).

The reasons for the emergence of the Covid-19 virus, which was first seen in China and then spread all over the world, were published in a report by the World Wide Fund for Nature (WWF). The report draws attention to the overexploitation of nature and the wildlife trade and presents ten critical steps to combat epidemics. When these ten critical steps are examined, the business world; It is emphasized that it should focus on environmentally sustainable investments (energy efficiency and renewable resources, etc.), not support investments that harm nature (consumption, pollution) and establish solidarity with local governments, government and individuals in order to prevent climate change and loss of biodiversity (Gürbüz, 2020).

On the other hand, OECD predicts that the global population will reach 9 billion 200 million with 2 billion 200 million new population by 2050. It can be said that billions of people will consume more natural resources in line with their needs, and as a result, more natural environment will deteriorate and global climate change problems will increase. To combat climate change, the only goal facing humanity is to reduce the global temperature increase below 2 degrees. In order to achieve this critical goal; It is necessary to reduce the use of fossil fuels, to prefer the use of renewable energy sources, to adopt energy efficiency as a production philosophy, to change consumption habits and to prevent waste. As can be seen, humankind's claim to welfare has ensured the unsustainability of our consumption and production systems by ignoring the real limits of the biosphere (Ma et al., 2018).

According to Natrass and Altemore (2002), "if we continue on our current path, we will sow the seeds of our own destruction." From this point of view, it is quite clear that production and consumption models should be changed in order to make the world livable, to prevent epidemics and to use nature at any time. It was stated that "sustainable development cannot be achieved without innovation and innovation can best be achieved in a culture that

embraces and nurtures learning and change”. In this context, in the century we live in, businesses have to make “being green” a philosophy and even a way of life. Businesses with this awareness have adopted environmental management systems (such as EMAS or ISO 14001) that aim to implement green processes and practices. However, relying on these systems is not considered sufficient to address the threats posed by climate change (Robertson, Barling, 2013). It is generally accepted in the world that global climate change is largely the result of human activities, and the success of environmental actions carried out by businesses is largely attributed to the behavior of employees. Employees are the key to its success or failure if a business is to adopt an environmentally sensitive approach in its activities. Therefore, it can be said that in order to fight climate change, employees should be encouraged to engage in green behavior in the workplace. Green behavior is conceptualized as a broad group of environmentally sensitive activities such as learning more about the natural environment, developing and implementing green ideas, processes and products, giving importance to recycling and reuse, and questioning practices that harm the environment (Sarkis & Zhu, 2013).

The literature on corporate sustainability clearly shows that a leader is needed for the success of environmental management systems (Robertson & Barling 2017). The basis of resource-based theory is that with the appropriate use of resources and capabilities of enterprises, unique competitiveness will be achieved. This also includes the efficient use of the tangible and intangible capabilities of the job, such as innovation, knowledge and expertise. Similarly, a leader with effective characteristics is accepted as the outstanding source of organizational expertise that complements the creativity and innovation ability and thus plays a critical role in the corporate sustainability of the enterprise (Bahzar, 2019). . It is emphasized that especially environmentally conscious leaders are more inclined to green transformational leadership style. Researchers reveal that green transformational leaders play an important role in

guiding employees towards green behavior. The concept of green transformational leadership is defined as a behavior style that motivates its followers to achieve environmental goals and inspires them to perform above the expected environmental performance levels (Quian et al., 2018)

Researchers discussed the positive impact of business managers on environmental performance, but they ignored the manager's leadership factor. Leadership behavior based on natural resource-based theory is one of the important internal resources and capabilities of corporate environmental management (Solovida et al., 2017). Managers with green transformational leadership who value transformation and are interested in environmental issues constantly lead the organization by focusing their leadership activities on promoting environmental initiatives. At this point, "How does the green transformational leadership of the managers affect the proactive corporate environmental strategy of the enterprise, its green product and process innovation ability, and firm performance?" question becomes important. Given the importance of this question, this study will provide a more complete analytical framework, using natural resource-based and market-based theory, considering the direct and indirect impact of managers' green transformational leadership on firm performance under the joint action of proactive corporate environmental strategy and green product and process innovation. intended to be presented. Little is known about how a green transformational leadership style can lead to good/bad environmental performance, and the process has not been adequately tested empirically. In addition, when the relevant literature is examined, it is seen that the effect of green transformational leadership behavior on firm performance has not been analyzed. In this sense, this study evaluates the effects of managers' green transformational leadership and the business's proactive corporate environmental strategy on green product and process innovation, and the indirect effect of managers' green transformational leadership on firm performance, through

proactive corporate environmental strategy and green product and process innovation. contributes to practice. Thus, it can be said that this study, which will contribute to both the newly developing green transformational leadership literature and practice, has a unique value (Song, 2018).

Also, most of the existing research has either examined (only) green product innovation or green process innovation, or has evaluated green innovation broadly without defining product and process innovation. Each type of innovation (product and process) is naturally likely to have different performance outcomes. Therefore, studies on green innovation have not produced concordant findings, and the relationship between green innovation and firm performance continues to be a matter of debate. Researchers call for further research (Tang et al., 2018). Aware of the gap in existing research, the second research question of this study is how to create firm performance through green product innovation and green process innovation (Soewarno et al., 2019).

Some studies have found that businesses that improve their green product innovation ability increase their competitiveness. However, other studies have revealed that green product innovation has negative effects on firm performance. These mixed findings raise the question of how businesses can profit from their efforts in green product innovation. Although green product innovation can create value for businesses, businesses may need to have an appropriate strategy to capture this potential value (Lestari et al., 2019). According to the effects of the literature on competitive strategy, it can be expected that the differentiation strategy of enterprises will shape the way they benefit from and use the valuable resources obtained from green product innovation. As a result, the performance outcomes of green product innovation may depend on a firm's differentiation strategy (Gabler et al., 2015). Therefore, in order to reveal the complexity of the relationship between green product innovation and firm performance, it is necessary to analyze the complementary role of differentiation strategy in realizing

the performance effects of green product innovation. However, current research on green innovation has not adequately examined the complementary effect between green product innovation and differentiation strategy (Valero et al., 2017).

5. Conclusion

Mankind have been in constant interaction with the natural environment from the first ages to date. Sometimes they have affected their environment and sometimes they have been affected by their environment (Akman & Yilmaz, 2019). Although the way people perceive the natural environment and where they position themselves in this environment is a phenomenon that changes according to time, the fact that we are dependent on nature as a part of the ecosystem has always kept its place (Ali et al., 2020). The discovery of machine power with the Industrial Revolution in the 18th century changed the known understanding of labor and made natural resources open to the effects of all kinds of destruction with a human-centered understanding. By the 20th century, the damage to the environment in this process has begun to make itself felt, and it has become acceptable that these damages will also affect all humanity (Fang et al., 2014).

At this point, as a result of people's search for solutions to ecological balance, resource continuity and saving their own future, the concept of sustainability, which has a "continuity" understanding at its center, has begun to be developed. Today, at the last point of sustainability, the concept is considered as a lifestyle and businesses have great duties in this process. In this context, businesses both create a new market understanding and contribute to sustainability by producing environmentally friendly content (Migdadi, 2017).

The ultimate goal of businesses is to achieve competitiveness and make it sustainable. Making an innovation that has value in the eyes of the customer can certainly achieve this goal. However,

it is now inevitable to make innovations that have value for both the customer and the environment. Businesses, consumers and the state should be aware of this situation and act in line with environmental awareness. The addition of the word “sustainable” (such as sustainable competitiveness, sustainable growth, sustainable development, sustainable energy) to the beginning of many concepts that were used frequently in the past is an indicator of increasing awareness about the environment. In addition, it is mentioned in OECD’s Green Growth Reports that environmental-oriented innovations not only have the potential to find effective and efficient solutions to environmental changes, but also increase the competitiveness of enterprises in various ways. The first of these ways is to reduce costs by increasing efficiency and energy efficiency. The second is the growing market for environmentally oriented products or services. The sum of these environmental-oriented innovations are likely to create sustainable, innovative business opportunities (OECD Report, 2013).

References

- Akman, G., Yilmaz, C. (2019). Innovative capability, innovation strategy and market orientation: an empirical analysis in Turkish software industry. In *Managing Innovation: What Do We Know About Innovation Success Factors?* 12(1), 69-111.
- Ali, H., Hao, Y. Aijuan, C. (2020). Innovation capabilities and small and medium enterprises’s performance: An exploratory study. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(10), 959-968.
- Aljanabi, A. R. A. (2020). The role of innovation capability in the relationship between marketing capability and new product development: evidence from the telecommunication sector. *European Journal of Innovation Management*. 1460-1060
- Alvesson, M., & Svingsson, S. (2007). *Changing Organizational Culture*. New York: Routledge.

- Andrews, P. (2007). Barriers to innovation. *Leadership Excellence*, 24(10), 19.
- Aydin, H. (2020). Market orientation and product innovation: the mediating role of technological capability. *European Journal of Innovation Management*.
- Bahzar, Moh. 2019. Effects of Green Transformational and Ethical Leadership on Green Creativity, Eco-Innovation and Energy Efficiency In Higher Education Sector of Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*. c.9. s.6:408-414.
- Baker, W. E., Sinkula, J. M. (1999). The Synergistic Effect of Market Orientation and Learning Orientation on Organizational Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science* 27(4): 411-27.
- Camisón, C. A. Villar-López (2014). Organizational innovation as an enabler of technological innovation capabilities and firm performance. *Journal of Business Research*, 67(1), 2891-2902.
- Chen, Yu-Shan, LAI, Shyh-Bao ve Chao-Tung WEN (2006). “The Influence of Green Innovation Performance on Corporate Advantage in Taiwan”, *Journal of Business Ethics*, 67(4), 331-339.
- Christine, Debbie, Winwin Yadiati, Nunuy Nur Afiah, Tettet Fitri-janti. 2019. The Relationship of Environmental Management Accounting, Environmental Strategy and Managerial Commitment with Environmental Performance and Economic Performance. *International Journal of Energy Economics and Policy*. c. 9. s. 5: 458-464.
- Correia, R. J., Dias, J. G., Teixeira, M. S. (2020). Dynamic capabilities and competitive advantages as mediator variables between market orientation and business performance. *Journal of Strategy and Management*. 14(2), 187-206.
- Dogbe, C. S. K., Bamfo, B. A., Pomegbe, W. W. K. (2021). Market orientation and new product success relationship: the role of innovation capability, absorptive capacity, green brand positioning. *International Journal of Innovation Management*, 25(03), 2150033.

- Fang, S. R., Chang, E., Ou, C. C., Chou, C. H. (2014). Internal market orientation, market capabilities and learning orientation. *European journal of marketing*, 48(1,2), 170-192.
- Gabler, Colin B., Robert Glenn Richey Jr., Adam Rapp. 2015. Developing an Eco-Capability Through Environmental Orientation and Organizational Innovativeness. *International Journal of Research in Marketing*. c. 45. 151-161.
- Gürbüz, Esin Aslan 2020. WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) Doğanın Yok Oluşu ve Pandemilerin Yükselişi. https://d2hawiim0tjbd8.cloudfront.net/downloads/doann_yok_oluu_ve_pandemilerin_yukselii_25_04_20.pdf . [05/09/2020].
- Gürkan, G.Ç. ve Demiralay, T. (2017). Bireysel yenilikçiliğin çalışanın yenilikçi davranışı üzerindeki etkisinde içsel motivasyonun aracılık rolü: Türkiye’de cerrahlar örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 6 (1), 65-90.
- Henseler, J., Ringle, C. M., Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43(1), 115-135.
- Ho, K. L. P., Nguyen, C. N., Adhikari, R., Miles, M. P., Bonney, L. (2018). Exploring market orientation, innovation, and financial performance in agricultural value chains in emerging economies. *Journal of Innovation Knowledge*, 3(3), 154-163.
- Hong, Y. P., Kim, Y., Cin, B. C. (2015). Product-service system and firm performance: The mediating role of product and process technological innovation. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(5), 975-984.
- Jiang, W., Mavondo, F., Zhao, W. (2020). The impact of business networks on dynamic capabilities and product innovation: The moderating role of strategic orientation. *Asia Pacific Journal of Management*, 37(4), 1239-1266.
- Kaya, N., Patton, J. (2011). The effects of knowledge-based resources, market orientation and learning orientation on innovation performance: An empirical study of Turkish firms. *Journal of international development*, 23(2), 204-219.

- Kılıçer, K. ve Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38, 150-164.
- Kolbe, D., Calderón, H., Frasquet, M. (2021). Multichannel integration through innovation capability in manufacturing SMEs and its impact on performance. *Journal of Business Industrial Marketing*.
- Lakshman, C., Kumra, R., Adhikari, A. (2017). Proactive market orientation and innovation in India: The moderating role of intrafirm causal ambiguity. *Journal of Management Organization*, 23(1), 116-135.
- Lestari, Intan Belinda, Noradiva Hamzah, Ruhanita Maelah. 2019. Corporate Social and Environmental Strategy and Reporting in Indonesian Plantation Industry. *Indonesian Journal of Sustainability Accounting and Management*. c. 3. s.1: 84-94.
- Loewe, P. ve Dominiquini, J. (2006). Overcoming the barriers to effective innovation. *Strategy and Leadership*, 34(1), 24-31
- Ma, Yuan, Qiyue Yin, Yajun Pan, Wei Cui, Baugui Xin, Ziqian Rao. 2018. Green Product Innovation and Firm Performance: Assessing the Moderating Effect of Novelty-Centered and Efficiency-Centered Business Model Design. *Sustainability*. c. 10. s. 6:1843.
- Martins, J.M., Abreu, A. ve Calado, J. (2018). The need to develop a corporate culture of innovation in a globalization context. *IntechOpen*. November 5,
- McWilliams, Abagil, Annaleena Parhankangas, Jason Coupet, Eric Welch, Darold T. Barnum. 2016. Strategic Decision Making for the Triple Bottom Line: Strategic Decision Making. *Business Strategy Environmental*. c. 25. s. 3:193-204.
- Migdadi, M. M., Zaid, M. K. A., Yousif, M., Almestarihi, R. D., Al-Hyari, K. (2017). An empirical examination of knowledge management processes and market orientation, innovation capability, and organisational performance: Insights from Jordan. *Journal of Information Knowledge Management*, 16(01), 1750002.

- Morton, S.C. ve Burns, N. D. (2007). Beyond lean: Overcoming resistance to innovation to improve productivity. POMS 18th Annual Conference, Dallas, Texas, U.S.A. May 4 – May 7.
- Naheed, K., Nawaz, M. A., Latif, B. (2018). The Impact of Learning and Market Orientation on Product Development: The Mediating Effect of Innovation Capability. *Orient Research Journal of Social Sciences (ORJSS)*, 3(1).
- Najafi-Tavani, S., Najafi-Tavani, Z., Naudé, P., Oghazi, P., Zeynaloo, E. (2018). How collaborative innovation networks affect new product performance: Product innovation capability, process innovation capability, and absorptive capacity. *Industrial marketing management*, 73, 193-205.
- Nattras, B., M. Altmore. 2002. The Influence of Green IS Practices on Competitive Advantage: Mediation Role of Green Innovation Performance. *Information Systems Management*. c. 34. s.1: 3–19.
- O’Cass, A., Sok, P. (2014). The role of intellectual resources, product innovation capability, reputational resources and marketing capability combinations in firm growth. *International Small Business Journal*, 32(8), 996-1018.
- OECD (Şubat 2013), “Why New Business Models Matter for Green Growth”, OECD Green Growth Papers, http://www.verhaert.com/homepage/wp-content/uploads/2013/03/OECD_Why-newbusinessmodelsmatterforgreengrowth.pdf (01.09.2013).
- Posthuma Leo, Anders Bjørn, Michiel C. Zijp, Morten Birkved, Miriam L. Diamond, Michael Z. Hauschild, Mark A. J. Huijbregts, Christian Mulder, Dik Van de Meent. 2014. Beyond Safe Operating Space: Finding Chemical Footprinting Feasible. *Environmental Science & Technology*. c. 48. s.11: 6057-6059.
- Punyatoya, Plavini. 2014. Linking Environmental Awareness and Perceived Brand Eco-Friendliness to Brand Trust and Purchase Intention. *Global Business Review*. c.15. 279-289.
- Qian, Wei, Jacob Hörisch, Stefan Schaltegger. 2018. Environmental Management Accounting and Its Effects on Carbon Manage-

- ment and Disclosure Quality. *Journal of Cleaner Production*. c.174. 1608-1619
- Robertson, Jennifer L., Julian Barling. 2013. Greening Organizations Through Leaders' Influence on Employees' Pro-Environmental Behaviours. *Journal of Organizational Behaviour*. c. 34. s.2: 176-194.
- Sarkis, Joseph, Qingyun Zhu. 2018. Environmental Sustainability and Production: Taking the Road Less Travelled. *International Journal Productive. Research*. c. 56. s.1-2: 743-759.
- Siyamtinah, H. S. (2016). Innovation Capability of SMEs Through Entrepreneurship, Marketing Capability, Relational Capital and Empowerment. *Asia Pacific Management Review*, 21(4), 196-203.
- Soewarno, Noorlailie, Bambang Tjahjadi, Febrina Fitrianti. 2019. Green Innovation Strategy and Green Innovation: The Roles of Green Organizational Identify and Environmental Organizational Legitimacy. *Journal Management Decision*. C. 57. S.11:1-19
- Solovida, Grace T., Hengky Latan. 2017. Linking Environmental Strategy to Environmental Performance: Mediation Role of Environmental Management Accounting. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*. c. 8. s. 5: 595-619.
- Song, Wenhao, Hongyan Yu. 2018. Green Innovation Strategy and Green Innovation: The Roles of Green Creativity and Green Organizational Identity. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. c. 25. s.2: 135-150.
- Tavassoli, S. (2018). The Role of Product Innovation on Export Behavior of Firms: Is it Innovation Input or Innovation Output That Matters? *European Journal of Innovation Management*. 21(2), 294-314.
- Tang, Mingfeng, Grace Walsh, Danial Lerner, Markus A Fitza, Qiaohua Li. 2018. Green Innovation, Managerial Concern and Firm Performance: An Empirical Study. *Business Strategy and the Environment*. c. 27. s.1: 39-51.

- Valero-Gil, Jesus, Pilar Rivera-Torres, Garcés-Ayerbe Conchita. 2017. How Is Environmental Proactivity Accomplished? Drivers and Barriers in Firms' Pro-Environmental Change Process. *Sustainability*. c. 9. s. 8: 1327.
- Walley, K. (2017). Key dimensions of personal innovativeness, key dimensions of personal innovativeness. *International Journal of Business and Innovation*, 12(2), 1-21.
- Wang, Y. Liu, F. (2019). Proactive or Responsive Market Orientation for Stronger Service Innovation Capability: The Moderating Roles Of Contractual And Relational Governance. *Journal of Business Industrial Marketing*. 35(5), 863-874.
- Zhang, J. Zhu, M. (2016). Market orientation, product innovation and export performance: evidence from Chinese manufacturers. *Journal of Strategic Marketing*, 24(5), 377-397.

Bir Genç İstihdam Politikası Aracı Olarak İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşabilmesi ve Etkinliği

Saliba EMRE DEVECİ¹

Demet ÖZOCAKLI²

1. GİRİŞ

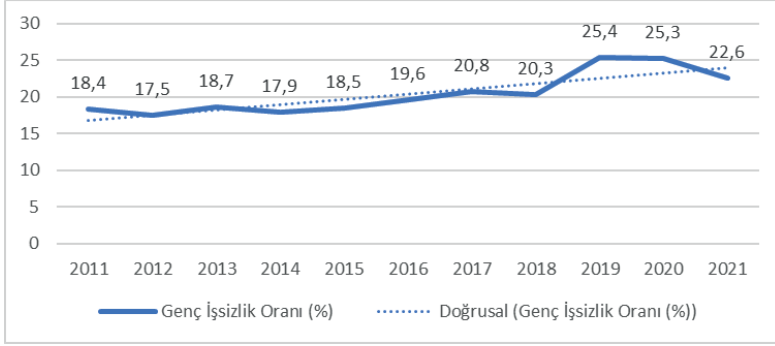
Küresel genç istihdamı dünyada giderek daha önemli bir sorun haline gelmektedir. 2021 yılında küresel genç işsiz sayısının 75 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. 2021 yılında küresel genç işsizlik %15,6 civarında seyretmektedir (ILO, 2022). Bunun yanı sıra dünya üzerindeki 10 gençten 9'u gelişmekte olan

1 Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi/ SBMYO/ İşletme Bölümü, salihaemre@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8881-0355

2 Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi/ SBMYO/ Dış Ticaret Bölümü, dmtzckl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3766-7012

ülkelerde yaşamaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye, genç nüfusun yoğun olduğu bir ülke konumundadır. Bu durum gençlerin işgücü piyasasına aktarımını ve genç işsizliği çok daha önemli hale getirmektedir. Grafik 1. yıllar itibariyle Türkiye'deki genç işsizlik oranlarını göstermektedir.

Grafik 1. Genç İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de genç işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde olduğu ve son yıllarda bir artış trendine sahip olduğu görülmektedir. Genç işsizlik oranı 2021 yılında %22,6 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK,2022). Küresel risk haritasına göre gençlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları işsizlik oranları %20-28 arasında ise orta risk durumunu ifade etmektedir (ILO, 2016). Bu durumda ILO’ya göre Türkiye’deki genç işsizlik özellikle son yıllarda orta düzeyde bir işsizlik seviyesine denk gelmektedir.

Sosyoekonomik bir bakış açısıyla genç işsizliğin azaltılması veya ortadan kaldırılması hususunda birçok yol ve yöntemden söz edilebilmektedir. ILO (2020) hükümet, işçi ve işveren arasındaki diyalog mekanizmalarından yararlanarak tasarlanacak entegre edilmiş politikalara ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. 11. Kalkınma Planı Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’na göre gençlerin okuldan işe geçiş sürecinin kolaylaştırılması ve bu

kapsamda iş arama süreçlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı,2018:88). Bu rapora göre gençlere yönelik özel tasarlanan politikaların oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşgücü piyasasına girecek gençlerin iş arama becerilerinin geliştirilmesi, çalışma hayatı ile daha erken iletişim kurmalarını sağlayacak mekanizmaların yaygınlaştırılması gibi önlemlerin işsizlik riskini azaltacağı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı,2018:43). İnsan kaynakları yöneticilerinin işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşabilmesini sağlamak bir genç istihdam politikası aracı olarak değerlendirilebilir. İşgücü piyasası enformasyonuna ulaşabilmek için birçok kanal bulunmaktadır. Literatürde bu konuda internet üzerinden yapılan alımlar ile kurumsal web sitesi, sanal istihdam fuarları ve kariyer günleri gibi kanallara vurgu yapılmıştır. Ayrıca insan kaynakları yöneticilerinin işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanmasını sağlamanın da bir genç istihdam politikası aracı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak literatürde en iyi kanal seçimi yapmak, hayat boyu öğrenme modülleri kullanmak ve Endüstri 4.0 ile hayatımıza giren teknolojileri kullanmakla ilgili çeşitli görüşler paylaşılmıştır. Ayrıca Kellevezir ve Çakar (2018) Türkiye için işgücü piyasası bilgi sistemi modeli oluşturarak elde edilecek veri ambarı uygulamaları ile insan kaynakları yöneticilerinin birebir istihdam etme niyetinde oldukları işgücü niteliği ve niceliği bilgilerini otomatik olarak aktaran bir sistemin kurulabileceğini ifade etmiştir. Bu sayede işgücü piyasası enformasyonunun daha etkin kullanımının söz konusu olacağını ifade etmiştir. Bu nedenlerle sağlıklı ve güncel işgücü piyasası enformasyonunun genç mezunlar açısından organize edilmesi ve insan kaynakları yöneticileri tarafından etkin kullanılması bir genç istihdam politikası aracı olarak görülmektedir. Bu sayede okuldan işe geçiş aşamasındaki gençlerin maruz kaldığı kritik sürece esneklik kazandırılması, kalıcı ve tatmin edici bir iş bulunması ve gençlerin insana yakışır iş fırsatlarına erişiminin mümkün olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada insan kaynakları yöneticilerinin genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna hangi kanallardan ne kadar sağlıklı ulaşabildiğini ve bunun yanı sıra genç işgücü piyasası enformasyonunu ne kadar etkin kullanabildiklerini sorgulayarak elde edilen sonuçlarla genç mezunlara yönelik istihdam politikası önerisi yapmak amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Gaziantep ili içerisindeki insan kaynakları yöneticilerine nitel görüşme yöntemi uygulanmıştır.

2. LİTERATÜR

Genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşabilmek, genç işsizliğin son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye’de artış trendinde olması açısından önem arz etmektedir. İşgücü piyasası enformasyonuna ulaşabilmek için birçok kanal bulunmaktadır. Göçgün (2001) genel olarak işletmelerin işe alım yaparken %56 oranında internet üzerindeki işe alım sitelerinden, %35 oranında, kurumsal web sitelerinden, %9 oranında ise her iki kanaldan faydalandıklarını belirtmiştir. Ayrıca bu kanallar dışında kariyer günleri kanalına da vurgu yapılmıştır. İşgücü piyasası enformasyonuna ulaşabilmek için hangi kanallardan daha sağlıklı sonuçlar alınabileceği üzerine Kurtz ve Boone (2011) internetin iş arayanlara ulaşmak için oldukça hızlı ve verimli hatta ucuz bir yol olduğunu ifade etmiştir. Sosyal medya da dahil edildiğinde internetin büyük oranda kullanıldığını ifade etmiştir. Özellikle firmaların genç mezunlara ulaşmasının en iyi yolunun internet olduğunu belirtmiştir. Gupta, Fernandes ve Jain (2018)’e göre dijitalleşmenin işe alıma etkileri ile ilgili 52 insan kaynakları yöneticisinin %96’sı teknoloji ile işe alımın potansiyel olarak daha iyi, daha hızlı ve daha ucuz olduğunu düşünmektedir. Sayan ve Uluç (2013) İstanbul’daki 40 özel hastane için yaptığı çalışmada işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmada en fazla yararlanan kanalın kariyer günleri olduğunu bildirmiştir. Güven ve Gön (2020) Cumhurbaşkanlığı İstihdam Seferberliği kapsamında başlatılan İŞKUR tarafından organize edilen ve <https://sanalistihdamfuari>.

iskur.gov.tr/ linki üzerinden açılan sanal istihdam fuarı kanalının işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmada daha hızlı sonuçlar verdiğini ifade etmiştir.

Genç işgücünün, istihdam piyasasına entegre edilmesi açısından işgücü piyasasının daha etkin kullanılması anahtar bir role sahiptir. Güven ve Gön (2020) insan kaynakları yöneticilerinin işgücü piyasası kanallarını dar kapsamda ele almamaları ve farklı alternatifler arasından en iyisini bulmak için geniş çerçeveden değerlendirme yapmaları yönünde bilgi aktarmıştır. Ayrıca Güven ve Gön (2020) işgücü piyasası enformasyonuna yönelik istatistiki bilgilere Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'ne ait <https://www.cbiko.gov.tr> linkinden ulaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra genç mezunların işe alınarak yetiştirilmesi için hayat boyu öğrenme modülünden³ de yararlanarak işte eğitim programlarının tasarlanmasıyla genç işgücünün işe entegre edilmesi kolaylaşacak ve genç işgücünün daha etkin kullanımı mümkün hale gelebilecektir. Bunun yanı sıra Kellevezir ve Çakar (2018) Türkiye için işgücü piyasası bilgi sistemi modeli oluşturularak elde edilecek veri ambarı uygulamaları ile insan kaynakları yöneticilerinin birebir istihdam etme niyetinde oldukları işgücü niteliği ve niceliği bilgilerini otomatik olarak aktaran bir sistemin kurulabileceğini ifade etmiştir. Bu sayede işgücü piyasası enformasyonunun daha etkin kullanımı söz konusu olacaktır. Endüstri 4.0 ile beraber mobil işe alım platformlarının etkileşiminin de işverenlerin işgücünü kolaylıkla ve doğru fırsatlarla bulabilmelerine olanak tanıdığı ifade edilmiştir (Oruçoğlu, 2022:74). İşletmeler işe alımı sosyal ağlarla, seçim sürecini ise yazılımlarla yaparak dijitalleşmiştir (Radosavljević, Anđelković, Krasulja, 2020). Gupta, Fernandes ve Jain (2018)'e göre dijitalleşmenin işe alıma etkileri ile ilgili 52 insan kaynakları yöneticisinin %79'u teknolojinin işe alım kalitesini arttırdığını düşünmektedir.

3 <http://www.hbo.gov.tr/YayginEgitim/ProgramListesi>

Bu çalışmada insan kaynakları yöneticilerinin genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna hangi kanallardan ne kadar sağlıklı ulaşabildiğini ve bunun yanı sıra genç işgücü piyasası enformasyonunu ne kadar etkin kullanabildiklerini sorgulayarak elde edilen sonuçlarla genç mezunlara yönelik istihdam politikası önerisi yapmak amaçlanmıştır.

3. METODOLOJİ

Araştırma genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna (genç iş gücü potansiyeli bilgisine) daha sağlıklı ulaşabilme ve işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanabilme konulu nitel bir çalışmadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak, içerik analizi yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanmış olan nitel anket, kişisel bilgiler ve 5 (beş) açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, işe alım sürecinin baş aktörleri olan insan kaynakları yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmada, Gaziantep'te faaliyet gösteren çeşitli firmalardaki insan kaynakları yöneticileri çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Coyne'ye (1997) göre nitel çalışmalarda büyük örneklem grupları yerine, araştırmanın amaçlarını karşılayan, detaylı veri sunabilecek örneklemelerin belirlenmesi gerekmektedir (Baltacı, 2018: 237).

Amaçlı örneklem seçmek; araştırma konusu, sorusu, problemi hakkında bütüncül bir yapı elde etmemizi sağlayacaktır (Maxwell, 2007: 235). Bu nedenle yapılan nitel çalışmada, araştırma amacı ve sorularına göre olasılıklı olmayan (amaçlı) örnekleme yönteminin uygulanması uygun görülmüştür.

Araştırmada Gaziantep'te faaliyet gösteren firmalardaki insan kaynakları yöneticileri vasıtasıyla benzeşik (homojen) örneklem

yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar için kabul görmüş bir örneklem belirleme formülü bulunmamaktadır (Morgan ve Morgan, 2008). Nitel araştırmalarda ideal bir örneklem büyüklüğü için temel alınan kural, katılımcılardan alınan bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsüdür. Bu tekrarlanma durumunda araştırmacının veri toplama aşaması durdurulmalı ve örneklem büyüklüğü, tekrarın ilk görüldüğü yerde sabitlenmelidir (Onwuegbuzie ve Collins, 2007).

Araştırmanın çalışma grubu Gaziantep ilinde faaliyet gösteren ve görüşmeyi kabul eden 15 insan kaynakları yöneticisinden oluşmaktadır. Katılımcılar; İKY1, İKY2, İKY3, İKY4, İKY5, İKY6, İKY7, İKY8, İKY9, İKY10, İKY11, İKY12, İKY13, İKY14, İKY15 şeklinde kodlanmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nitel araştırma yöntemi veri toplama tekniklerinden biri olan görüşme seçilmiştir. Çalışmada nitel araştırmadaki görüşme tekniklerinden “yarı yapılandırılmış görüşme” ile “derinlemesine görüşme” yaklaşımı kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde hem belirgin hem de açık uçlu sorular sorularak, sadece belirli sorulara cevap aramak yerine, katılımcının konuyla ilgili paylaşmak istediği kişisel bakış açısı da keşfedilmeye çalışılır. Derinlemesine görüşme ile de araştırmacı belirli bir soru listesine bağlı kalmaksızın, görüşülen katılımcıdan gelen yanıtlara göre yeni ve derinleştirici sorularla katılımcının anlatmak istediği hikâyesinin içyüzünü öğrenmeye çalışır (Şekerler, 2015:186-187).

Görüşme soruları hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında değerlendirmeye taraf olan insan kaynakları yöneticilerinin genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna ne kadar sağlıklı ulaştığı ve işgücü piyasası enformasyonunu ne kadar etkin kullandığı konuları üzerine inceleme yapılmıştır. Yapılan görüşmeler, araştırmacı ile insan

kaynakları yöneticileri arasında yüz yüze gerçekleştirilmiş ve analiz edilebilir duruma getirildikten sonra temalar ve kodlar belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları uygulamaya konulmadan önce uzman analizine tabi tutularak soruların anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğu sınanmıştır. Uzman görüşleri sonrasında hazırlanan sorular, konuya ilişkin araştırmada araştırılmak isteneni ortaya koymak amacıyla görüşülen bireyin daha ayrıntılı yanıtlar vermesi için açık uçlu olarak tasarlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 139). Nitel araştırma uygulamasında, standartlaştırılmış açık uçlu 5 (beş) soru sorulmuştur:

1. Genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyona, (genç iş gücü potansiyeli bilgisine), hangi kanallarla (kurumsal web siteleri, internet firmaları, sanal istihdam fuarları, fiili istihdam fuarları, kariyer günleri, kariyer merkezleri, İŞKUR, odalar ve sendikalar, üniversiteler, özel istihdam büroları, Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi, mobil işe alım platformları) ve ne kadar sağlıklı ulaştığınızı düşünüyorsunuz?
2. Genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyona (genç iş gücü potansiyeli bilgisine) ulaşmadaki engeller sizce nelerdir?
3. Genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonunu ne kadar etkin (Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi Bilgi Sistemi, Hayat Boyu Öğrenme Modülleri, en uygun işgücü arama kanalının seçilmesi, işgücü piyasası bilgi sistemi) kullanıyorsunuz?
4. Genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna (genç iş gücü potansiyeli bilgisine) daha sağlıklı ulaşma noktasında çözüm önerileriniz nelerdir?
5. Genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonunun (genç iş gücü potansiyeli bilgisinin) etkin kullanımına yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?

3.3. Verilerin Elde Edilmesi

Katılımcılar, araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve araştırmaya katılmaya istekli olduklarına dair onayları alınmıştır. Katılımcılardan alınan izin sonrasında görüşme süreci kayıt altına alınmıştır. Her bir mülakat 30 ile 45 dakika arasında sürmüştür. Görüşme sonunda tutulan kayıtların dinletilebileceği, gerektiğinde kayıtlardaki görüşlerin kısmen ya da tamamen çıkarılabileceği belirtilmiştir. Böylece katılımcıların samimi ve içten cevap vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşme soruları “MAXQDA 2020” paket programına yüklenerek, konu ile ilgili temel boyutlar saptanmış ve girişimcilik etiğine ilişkin kodlar düzenlenmiştir.

3.4. Verilerin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmacı geçerliliği sağlamak için yansız bir yaklaşımla alandaki katılımcılar tarafından oluşturulmuş öznel verileri toplamış ve analiz etmiştir. Sağlıklı, doğru bilgiye ulaşma konusunda gereken önlemler alınarak “geçerlilik”; araştırma sürecinin ve verilerin ayrıntılı ve anlaşılır bir biçimde tanımlanması ile “güvenilirlik” sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 285; Tümüklü, 2000).

3.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma Gaziantep ili içerisindeki insan kaynakları yöneticileri ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edildiğinden dolayı çalışma sonuçlarını genellemek mümkün değildir. Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı, insan kaynakları yöneticilerinin öz değerlendirmelerini içerdiğinden bireysel yanlılık söz konusu olabilmektedir.

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Belge Adı	Deneyim	Faaliyet Alanı
İKY 1	17 Yıl	İmalat
İKY 2	3 Yıl	Bilişim
İKY 3	25 Yıl	İmalat
İKY 4	22 Yıl	İmalat
İKY 5	1 Yıl	İmalat
İKY 6	10 Yıl	İmalat
İKY 7	10 Yıl	İmalat
İKY 8	25 Yıl	İmalat
İKY 9	17 Yıl	İmalat
İKY 10	33 Yıl	İmalat
İKY 11	25 Yıl	Hizmet
İKY 12	30 Yıl	Sağlık
İKY 13	10 Yıl	İmalat
İKY 14	5 Yıl	İmalat
İKY 15	10 Yıl	Dış Ticaret

4. BULGULAR

4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Çalışma Tablo 1’de görüldüğü üzere 15 katılımcıyla yürütülmüş olup araştırmaya açıklık getirmesi adına katılımcılar İKY’den 15 İKY’ sine kadar olacak şekilde kodlanmıştır. Katılımcıların kaç yıldır sektörde buldukları ve faaliyet alanları Tablo 1’de gösterilmiştir.

4.2. Araştırmanın Temaları ve Kodları

Yapılan analizler sonucunda, çalışmanın 6 ana tema ve bu temalara ait 49 koddan oluştuğu sonucuna varılmıştır (Tablo 2).

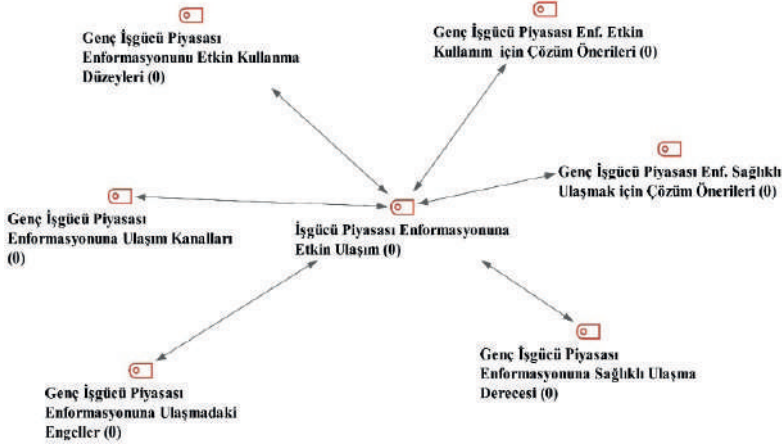
Tablo 2: Oluşturulan Tema ve Kodlar

Oluşan Temalar	Oluşan Kodlar
Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşım Kanalları	<ol style="list-style-type: none"> 1. İnternet işe alım siteleri 2. İŞKUR 3. Çalışan referansı 4. Bütün kanalları kullanıyorum
Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşma Derecesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sağlıklı değil. 2. Kolay ulaşım sağlanıyor ama sonuç odaklı değil 3. Yeterli değil, ihtiyaçlara yeterli cevap veremiyor. 4. En fazla %80 oranında düzgün kullanılabilir. 5. En fazla %85 oranında düzgün kullanılabilir. 6. En fazla %70 oranında düzgün kullanılabilir. 7. Sağlıklı kullanabiliyorum.
Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşmadaki Engeller	<ol style="list-style-type: none"> 1. Firmaların yeni mezunları işe almada isteksiz olması. 2. Genç mezunlardan işe alımda tecrübe istenmesi. 3. Genç işgücünün istihdam için çaba göstermemesi 4. Okul, iş yeri işbirliğinin yetersiz olması. 5. İşveren ve adayın doğru platformda buluşamaması. 6. İlgili alanın gerektirdiği teknik yeteneklere sahip olunmaması. 7. Genç işgücüne sektör ve meslek bilgilendirmelerinin yapılmaması 8. Genç işgücünün mezun olduğu alana uzak olması. 9. Engel olduğunu düşünmüyorum 10. Tecrübesiz personel çalıştırmak istemeyen işverenler. 11. Yeni mezunların hedeflerini sağlıklı bir şekilde belirleyememesi. 12. İşverenleri genç istihdama yönlentecek teşviklerin olmaması.

Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunu Etkin Kullanma Düzeyleri	<ol style="list-style-type: none"> 1. Genelinde hepsini aktif kullanıyorum. 2. Etkin kullanmıyorum. 3. Hiç denecek kadar az. 4. En fazla %80 oranında etkin kullanabiliyorum.
Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşmak için Çözüm Önerileri	<ol style="list-style-type: none"> 1. Genç mezunların çalışacakları alana karar vermeleri gerekir. 2. Üniversitelerin intörn uygulamasının genişletilmesi gerekiyor. 3. Tüm işveren ve işgücünün kullanacağı bir sistemin oluşturulması gerekiyor. 4. Genç mezun ve işverenin buldukları platformların artırılması gerekiyor. 5. Kariyer günleri etkinliklerinin yaygınlaştırılarak devam etmesi gerekiyor. 6. Eğitim sistemini istihdama göre değiştirmek gerekiyor. 7. Üniversite ve ilgili ofislerin daha etkin çalışmasının sağlanması gerekiyor. 8. İşverenlerin seminerlerle, yayınlarla, maillerle bilgilendirilmesi gerekiyor. 9. Sosyal medya platformlarının oluşturulması gerekiyor. 10. Organize sanayinde İŞKUR danışma merkezlerinin kurulması gerekiyor.

Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunun Etkin Kullanımı için Çözüm Önerileri	<ol style="list-style-type: none">1. Genç işgücünden faydalanma konusunda işverene destek verilmesi gerekiyor.2. Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kolaylığı sağlanması gerekiyor.3. Genç işgücü ve işveren için ortak bir havuz oluşturulması gerekiyor.4. Genç mezunlara verilen teşviklerin artırılması gerekiyor.5. Genç mezunların araştırma ve gelişmeye önem vermesi gerekiyor.6. Genç mezunların firmalarla bizzat görüşmeleri gerekiyor.7. Hedef kitleye ulaşan küçük istihdam bürolarının açılması gerekiyor.8. Kariyer etkinliklerinin üniversitelerle işbirliği ile artırılması gerekiyor.9. Kurumların sosyal medya ayağının güçlendirilmesi gerekiyor.10. Üniversitelerdeki kariyer ofislerinin etkinleştirilmesi gerekiyor.11. İl il birimler oluşturulup çalıştayların düzenlenmesi gerekiyor.12. İstidam alanlarının artırılması gerekiyor.13. İŞKUR portalının talep eden işveren ile aylık paylaşılması gerekiyor.
---	--

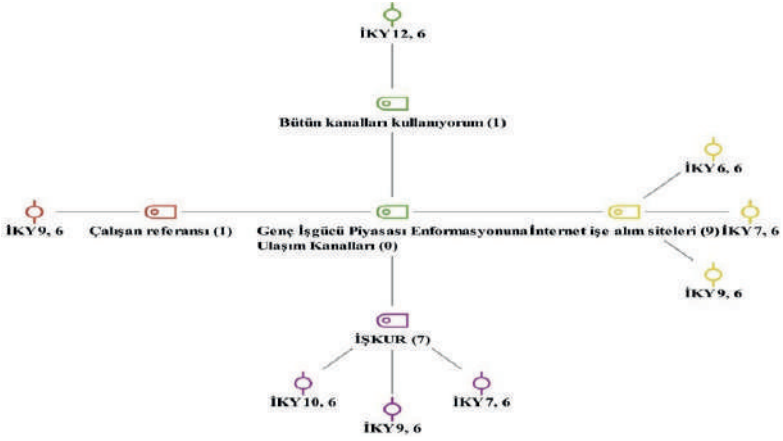
Çalışma Şekil 1’de görüldüğü üzere 6 tema altında toplanmıştır. Bunlar; genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları, genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi, genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller, genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri, genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmak için çözüm önerileri, genç işgücü piyasası enformasyonunun etkin kullanım için çözüm önerileridir.

Şekil 1: İşgücü Piyasası Enformasyonuna (Genç İş Gücü Potansiyeli Bilgisine) Daha Sağlıklı Ulaşabilmek ve İşgücü Piyasası Enformasyonunu Etkin Kullanabilme Konusuna Yönelik Temalar Gösterimi

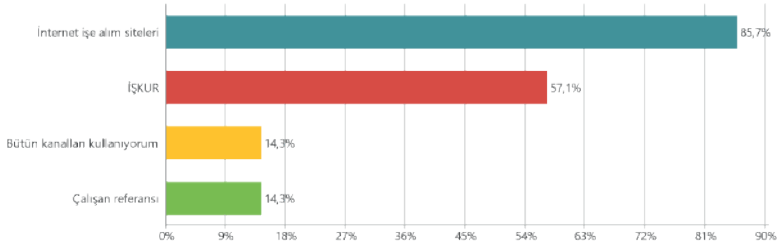
4.3. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşım Kanallarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın ilk teması olan genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 2’de görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları teması katılımcılar tarafından 6 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 2: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşım Kanalları Temasma Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları temasına ait kategoriler Şekil 3'te görüldüğü üzere; İnternet işe alım siteleri, İŞKUR, çalışan referansı, bütün kanalları kullanıyorum şeklinde sıralanmıştır.

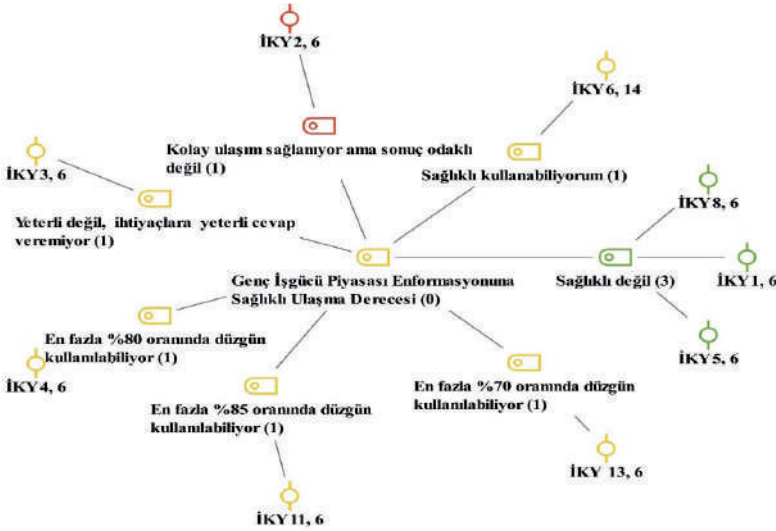
Şekil 3: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşım Kanalları

Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları temasının insan kaynakları yöneticileri tarafından en çok ifade edilen kategorisi internet işe alım siteleri ve İŞKUR kategorisidir.

İnsan kaynakları yöneticileri internet sitelerinin ve İŞKUR'un daha çok kullandığını ifade etmiştir.

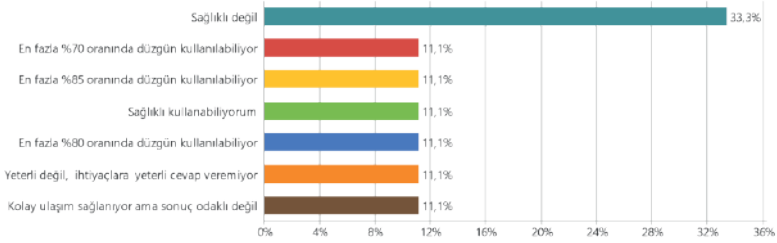
4.4. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşma Derecesine Yönelik Bulgular

Araştırmanın ikinci teması olan genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 4'te görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi teması katılımcılar tarafından 7 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 4: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşma Derecesi Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi temasına ait kategoriler şekil 5'te görüldüğü üzere en fazla sağlıksız ulaştıkları kategorisi ilk sırayı almıştır.

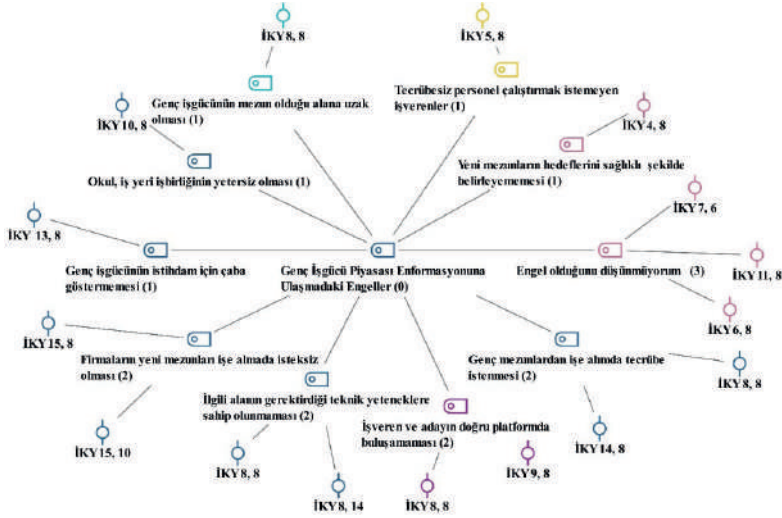

Şekil 5: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşma Derecesi

Genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi temasının insan kaynakları tarafından en çok ifade edilen kategorisi sağlıklı ulaşamadıklarıdır. Araştırmaya katılan insan kaynakları yöneticilerinden diğerlerinin işgücü piyasası enformasyonunu sağlıklı kullanma noktasında belli oranlarda kullandıklarını ama sağlıklı kullanabildiklerini ifade ettikleri görülmüştür.

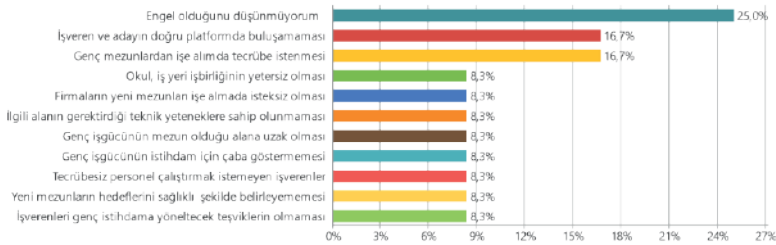
4.5. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşmadaki Engellere Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü teması olan genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 6'da görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller teması katılımcılar tarafından 12 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 6: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşmadaki Engeller Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller temasına ait kategoriler şekil 7'de görüldüğü gibi; engel olduğunu düşünmüyorum, işveren ve adayın doğru platformda buluşmaması, genç mezunlardan işe alımda tecrübe istenmesi ilk sıraları almıştır.

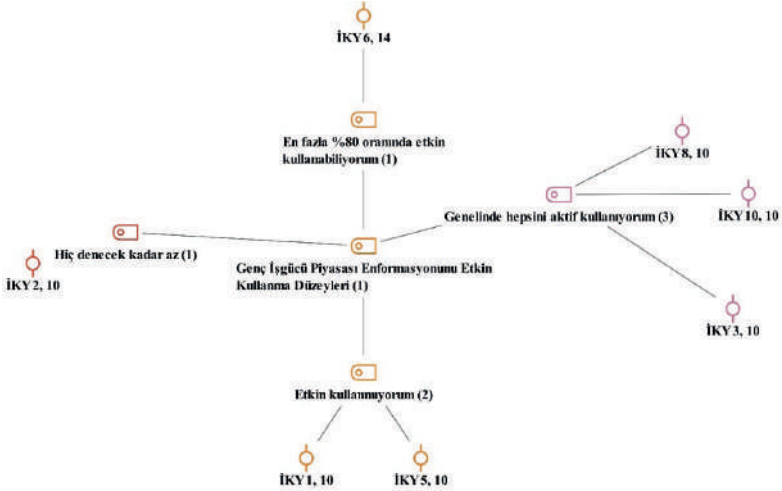

Şekil 7: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Ulaşmadaki Engeller

Genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller temasının insan kaynakları tarafından en çok ifade edilen kategorisi engel olduğunu düşünmüyorum olmuştur. Araştırmaya katılan insan kaynakları yöneticilerinin ikinci sırada gördükleri engel, işveren ve genç işgücünün doğru, uygun platformda buluşamadıkları şeklinde ifade edilmiştir. Yöneticiler işverenlerin genç mezunlara ulaşmak için uygun ortamların artırılması konusunda gayretlerin artması konusuna vurgu yapmışlardır.

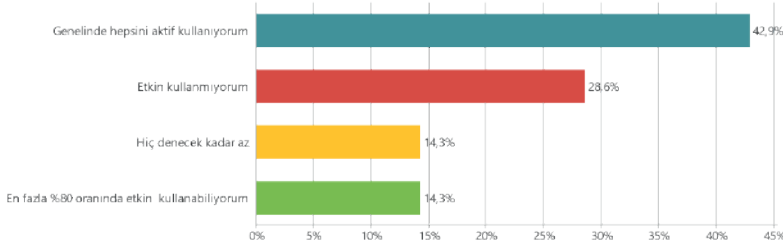
4.6. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunu Etkin Kullanma Düzeylerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın dördüncü teması olan genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 8'de görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri teması katılımcılar tarafından 4 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 8: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunu Etkin Kullanma Düzeyleri Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri temasına ait kategoriler Şekil 9'da görüldüğü üzere; genelinde hepsini aktif kullanıyorum, etkin kullanmıyorum, en fazla %80 oranında aktif kullanıyorum ve hiç denecek kadar az şeklinde sıralanmıştır.

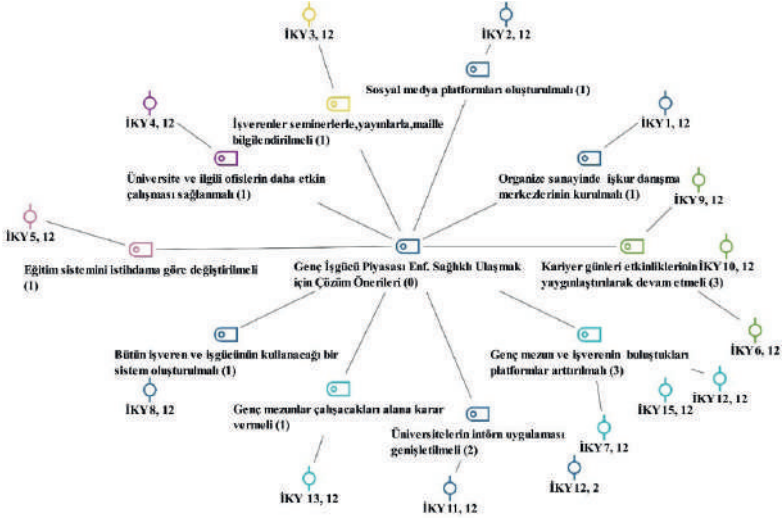

Şekil 9: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunu Etkin Kullanma Düzeyleri

Araştırma da görüşülen insan kaynakları yöneticilerinin büyük çoğunluğunun tüm işgücü enformasyonunu aktif kullandığını ifade ederken büyük bir kısmının ise etkin kullanmadığını ifade ettikleri görülmektedir.

4.7. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonuna Sağlıklı Ulaşmak için Çözüm Önerileri Yönelik Bulgular

Araştırmanın beşinci teması olan genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmak için çözüm önerileri temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 10'da görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmak için çözüm önerileri teması katılımcılar tarafından 10 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 10: Genç İşgücü Piyasası Enf. Sağlıklı Ulaşmak için Çözüm Önerilerine Yönelik Bulgular

Genç işgücü piyasası enf. sağlıklı ulaşmak için çözüm önerileri temasına ait kategoriler Şekil 11’de görüldüğü üzere; genç mezunlar ve işverenlerin buluştukları platformlarının artırılması, kariyer günleri etkinliklerinin yaygınlaştırılarak devam etmesi, üniversitelerin intörn uygulamasının genişletilmesi şeklinde sıralanmıştır.

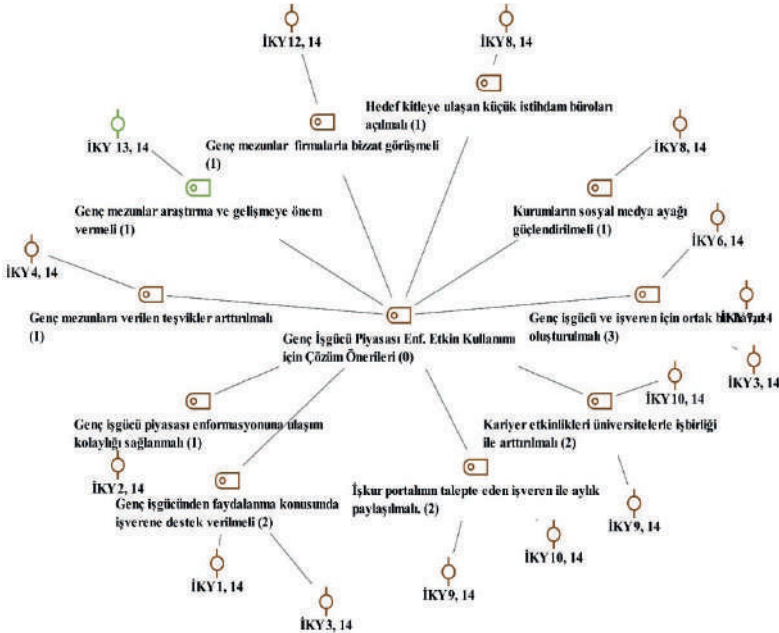

Şekil 11: Genç İşgücü Piyasası Enf. Sağlıklı Ulaşmak için Çözüm Önerileri

Şekil 11’de görüldüğü üzere insan kaynakları yöneticileri; işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ve sorunsuz ulaşmak için işverenler ve genç mezunların kariyer günleri, intörn uygulaması gibi etkinlikler ve uygulamalar gibi platformlarda buluşturmanın en iyi çözüm olduğunu ifade etmiştir.

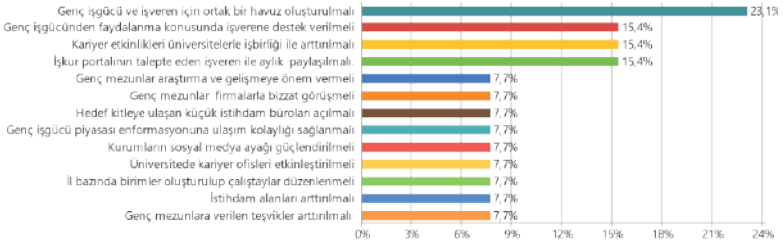
4.8. Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunun Etkin Kullanımı için Çözüm Önerilerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın altıncı teması olan genç işgücü piyasası enformasyonunun etkin kullanımı için çözüm önerileri temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 12’de görülmektedir. Genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri teması katılımcılar tarafından 14 kategori altında toplanmıştır.

Şekil 12: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunun Etkin Kullanımı için Çözüm Önerilerine Yönelik Bulgular

Genç işgücü piyasası enformasyonunun etkin kullanımı için çözüm önerileri temasına ait kategoriler Şekil 13'de görüldüğü üzere; genç işgücü ve işveren için ortak bir havuz oluşturulması, genç işgücünden faydalanma konusunda işverene destek verilmesi, kariyer etkinliklerinin üniversitelerle işbirliği şeklinde artırılması, İŞKUR portalının talep eden işveren ile aylık paylaşılması şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 13: Genç İşgücü Piyasası Enformasyonunun Etkin Kullanımı için Çözüm Önerileri

Şekil 13'de görüldüğü üzere, işveren ve genç işgücü için ortak bir havuz oluşturulmasının, genç işgücünden faydalanmak için işverene destek verilmesinin, kariyer günleri etkinliklerinin üniversiteler ile işbirliği halinde artırılmasının ve İŞKUR portalının talep eden işveren ile aylık olarak paylaşılmasının en iyi çözüm yolları olarak kabul edildiği görülmüştür.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Makroekonomik açıdan değerlendirildiğinde dünyada genç istihdamı sorunu giderek artan bir önem arz etmektedir. Benzer şekilde genç işgücü potansiyeli son derece yüksek olan Türkiye'de de genç istihdamı özellikle son yıllarda daha çok önem arz eden bir sorun niteliğindedir. İstihdam piyasası politikaları makroekonomik boyutu dışında hem de sosyal, psikolojik ve yönetsel boyutu çerçevesinde birçok açıdan değerlendirilmelidir. Buna istinaden

bu çalışmada insan kaynakları yöneticilerinin genç mezunlara yönelik işgücü piyasası enformasyonuna hangi kanallardan ne kadar sağlıklı ulaşabildiğini ve bunun yanı sıra genç işgücü piyasası enformasyonunu ne kadar etkin kullanabildiklerini sorgulayarak elde edilen sonuçlarla genç mezunlara yönelik istihdam piyasasında var olan sorunları tespit etmek ve bu sorunlara yönelik bir genç istihdam politikası aracı olarak çeşitli önerileri sunmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgulara göre genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları, genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi, genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşmadaki engeller, genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri, genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmak ve etkin kullanmak için çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu en az 1 yıl, en fazla 33 yıl iş tecrübesi olan 15 insan kaynakları yöneticisinden meydana gelmektedir. Elde edilen bulgulara göre genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları incelendiğinde; İnternet işe alım siteleri ve İŞKUR insan kaynakları yöneticileri tarafından büyük oranda kullanılan genç işgücü piyasası enformasyonuna ulaşım kanalları olarak vurgulanmıştır. Benzer şekilde Göçgün (2001) genel olarak işletmelerin işe alımlarda büyük oranda internet üzerindeki işe alım sitelerinden yararlandığını tespit etmiştir. Kurtz ve Boone (2011) internetin iş arayanlara ulaşmak için oldukça hızlı ve verimli hatta ucuz bir yol olduğunu ifade etmiştir. Sosyal medya da dahil edildiğinde internetin büyük oranda kullanıldığını ifade etmiştir. Özellikle firmaların genç mezunlara ulaşmasının en iyi yolunun internet olduğunu belirtmiştir. Gupta, Fernandes ve Jain (2018) insan kaynakları yöneticilerinin büyük çoğunluğunun teknoloji ile işe alımın potansiyel olarak daha iyi, daha hızlı ve daha ucuz olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra insan kaynakları yöneticilerinin genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşma derecesi incelendiğinde; büyük çoğunluk var olan kanallara sağlıklı ulaşamadıklarını ifade etmiştir. Mevcut kanallara sağlıklı ulaşamamasının nedenlerinin neler olabileceği noktasında

engellerin ya da bariyerlerin neler olduğu sorgulanmalıdır. Buna istinaden İnsan kaynakları yöneticilerinin genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmasındaki engeller incelendiğinde; herhangi bir engelin olmadığını ifade edenlerin yanı sıra işveren ile genç işgücünün doğru platformlarda buluşmadığı özellikle vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra işbirliğinin sağlanmaması, genç işgücünün çaba göstermemesi, teknik yetersizlik, tecrübe talebi ile genç işgücüne yönelik teşvik yetersizlikleri gibi istihdam piyasası engelleri üzerinde durulmuştur. İnsan kaynakları yöneticilerinin genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanma düzeyleri ele alındığında; büyük bir kısmı etkin kullandığını ifade etmiştir. Diğer bir deyişle en uygun iş arama kanalı seçilmesi, hayat boyu öğrenme modüllerinin kullanılması gibi uygulamalarla genç istihdamın daha etkin kullanıldığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Güven ve Gön (2020) işgücü piyasası kanallarını dar kapsamda ele almamaları ve farklı alternatifler arasından en iyisini bulmak için geniş çerçeveden değerlendirme yapmaları yönünde bilgi aktarmıştır. Bunun yanı sıra genç mezunların işe alınarak yetiştirilmesi için hayat boyu öğrenme modülünden de yararlanarak genç işgücünün işe entegre edilmesinin kolaylaştırılacağı ve genç işgücünün daha etkin kullanılacağı ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan insan kaynakları yöneticilerinin genç işgücü piyasası enformasyonuna sağlıklı ulaşmak için çözüm önerileri incelendiğinde; genel olarak genç işgücü ve işverenlerin uygun platformda buluşması özel olarak kariyer günleri gibi etkinliklerin arttırılması vurgulanmıştır. Bunun yanında intörn uygulamaların genişletilmesi, gençlerin kariyer kararlarını iyi belirlemesi, bir işgücü piyasası sisteminin inşa edilmesi, eğitimin istihdam şartları gözetilerek yeniden tasarlanması, daha etkin işbirliklerinin yaratılması, işverenlere genç istihdamla ilgili bilgilerin çeşitli iletişim kanalları yoluyla daha çok aktarılması, sosyal medyadan daha çok istifade edilmesi, İŞKUR danışma merkezlerinin organize sanayi bölgelerine konumlandırılması gibi öneriler sunulmuştur. İnsan kaynakları yöneticileri genç işgücünü talep eden taraf

olması nedeniyle bu önerilerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda intörn uygulamaları, sosyal medya, işgücü piyasası bilgi sistemi ve kariyer günleri gibi uygulamalarla daha fazla işbirliği ikliminin oluşturulması ve genç işgücüne yönelik daha fazla bilgi paylaşımının yapılmasıyla genç işgücü piyasasının daha sağlıklı ve işler hale getirileceği ve böylece bir genç istihdam politikası aracı olarak genç istihdam oranlarının iyileştirileceği düşünülmektedir. Çalışmaya katılan insan kaynakları yöneticilerinin genç işgücü piyasası enformasyonunu etkin kullanmak için çözüm önerileri incelendiğinde; işveren ve genç istihdam havuzunun oluşturulması, işverene desteklerin sağlanması, kariyer günlerinin daha çok yaygınlaştırılması, İŞKUR portalının aylık olarak paylaşılması üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra gençlerin daha bilinçli hale gelmesi ve gelişimlerini arttırmaya yönelmesi, küçük istihdam bürolarının kurulması, sosyal medyanın daha etkin şekilde kullanılması, üniversitedeki kariyer ofislerinin işler hale gelmesi, genç istihdam ile ilgili seminer ve çalıştayların düzenlenmesi, istihdam alanlarının daha çok artırılması ve genç istihdama yönelik teşvik verilmesi vurgulanmıştır. Bu bağlamda genç işgücü piyasasının, çeşitli teşvik ve destekler yoluyla, piyasadaki aracı rolü üstlenen kariyer ofisleri ya da istihdam büroları gibi oluşumların artırılması ve işler hale getirilmesi yoluyla ya da tarafların bir araya geldiği çözüm odaklı çalıştaylar yoluyla daha etkin kullanılabilceği ve böylece bir genç istihdam politikası aracı olarak genç istihdam potansiyelinden daha etkin şekilde faydalanılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 231-274.
- David L. Kurtz & Louis E. Boone (2011). Contemporary Business. John Wiley & Sons, Inc. 14.edition)

- Göçgün, P. (2001). İşe Alımda Hızla Yaygınlaşan Bir Yöntem:E-İşe Alım.
- Gön, G. E. (2020). Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleceksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 8(6).
- Gupta, P. F. (2018). Automation in recruitment: a new frontier. Journal of Information Technology Teaching Cases, 8(2), 118-125.
- ILO. (2016). World Employment and Social Outlook 2016, Trends for Youth. Geneva: International Labor Office.
- ILO. (2020, Mart 9). Gençliğin İşlerden ve Eğitimden Dışlanmışlığı Artıyor. Eylül 16, 2022 tarihinde <https://www.ilo.org>: https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_738031/lang--tr/index.htm adresinden alındı
- ILO. (2022). Global Employment Trends for Youth 2022. Geneva: ILO. Eylül 16, 2022 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_853321.pdf adresinden alındı
- Kalkınma Bakanlığı,2018 On birinci Kalkınma Planı İşgücü Piyasası ve Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.88, Ankara.
- Kellevezir, I., Çakır, Ö. (2018). İşgücü Piyasası Bilgi Sistemi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. Çalışma İlişkileri Dergisi, 9(2): 1-23.
- Maxwell, J. W. (2007). Designing a Qualitative Study . L.Bickman, ve D. Rog içinde, The Sage Handbook Of Applied Social Research Methods(2th Editionı) (s. 214-253). Thousand Oaks: Sage.
- Morgan, D. L. ve Morgan, R. K. (2008). Single-Case Research Methods For The Behavioral And Health Sciences. SAGE Publications
- Onwuegbuzie, A. J. ve Collins, K. M. (2007). A Typology Of Mixed Methods Sampling Designs İn Social Science Research. The Qualitative Report, 12(2), 281-316.

- Oruçoğlu, O. (2022). Endüstri 4.0'ın İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonlarından İşe Alma Etkileri. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 57-84. doi:10.18354/esam.1034997
- Radosavljević, D. A. (2020). Digitalization of the employment process in companies. *Economics, Finance and Mangement Review*(1), 80-85.
- Sayan İ. ve Uluç F. (2013). Özel Hastanelerde İşgören Bulma Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma. *ABMYO (İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu) Dergisi*. 31-32, 85
- Şekerler, S. A. (2015). Derinlemesine Görüşme. F. N. Seggie, ve Y. Bayyurt içinde, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (s. 186-201). Ankara: Anı Yayıncılık
- Tümüklü, D. (2000). Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

E-Ticaret ve Vergi Boyutu

Tülin AKDOĞAN¹

İbrahim AKDOĞAN²

1. GİRİŞ

İşletmelerin gelir elde etmesi için değer yaratması ve müşterilere satması, satış faaliyetlerini desteklemek için pazar araştırması, pazarlama, reklamcılık ve müşteri desteği vb. faaliyetler yürütmesi gerekmektedir. Dijital teknoloji bu faaliyetlerin üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Faaliyetleri uzaktan yürütme yeteneği ile bilgi kolaylıkla işlenip analiz edilerek hızlı şekilde kullanılabilen, ticaretin önündeki mesafe engelini aşarak, hedeflenecek ve ulaşılabilecek potansiyel müşteri sayısını arttırabilmektedir. Dijital altyapı ve onu destekleyen yatırımlar, birçok işletmenin her zamankinden

1 Öğr. Gör. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi /Rektörlük, tulinakdogan@subu.edu.tr, ORCID: 000-0002-1236-4552

2 Öğr. Gör. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi/Kaynarca Seyfettin Selim Meslek Yüksekokulu/Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, iakdogan@subu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9029-8872

daha fazla müşteriye ulaşmasını sağlar. Daha önce sabit personel tarafından gerçekleştirilen belirli görevler, artık otomatik ekipman kullanılarak sınırların ötesinde gerçekleştirilebilir (OECD, 2015: 100). Örneğin Amazon, “Dash Replenishment” hizmeti ile bağlantılı olarak tasarlanmış çamaşır makinesi, yazıcı gibi araçları kendi dijital ticaret ekosistemine dahil etmekte ve bu araçlardan çamaşır deterjanı ya da yazıcı kartuşu bitmek üzere iken otomatik olarak sipariş alabilmektedir. Bu aslında şirketlerin iş modellerinde de yeni yaklaşımlar oluşturabilmesi için nesnelerin ticaretinin etkinliğini gösteren bir örnek olarak öne çıkmaktadır (TÜSİAD, 2019: 15).

Dünya ve Türkiye’deki e-Ticaretin mevcut durumuna ilişkin kapsamlı bir analiz derlemek için harici bir ikincil araştırma yürüttük. Araştırma amacımız, bu hızlı değişen dijital dünya hakkında daha derin bilgiler sağlamak için farklı güvenilir kaynaklarda yayınlanan güncel ikincil verileri tek bir çalışmada harmanlamak ve analiz etmektir.

Bu çalışmada öncelikle e-Ticaret kavramı açıklanarak ilk ne zaman ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Ardından e-Ticaret ve çeşitleri konusuna geçilerek e-Ticaretin sunduğu fırsatlar ve tehditler konusu ile devam edilerek e-Ticaret vergisel bakımdan ele alınarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. E-TİCARET NEDİR? İLK NE ZAMAN ORTAYA ÇIKTI?

e-ticaret, geleneksel kanallarla (dolaylı veya çevrimdışı e-Ticaret) teslim edilen mal veya hizmetlerin siparişini kolaylaştırmak veya mal veya hizmetleri tamamen elektronik olarak sipariş etmek ve teslim etmek için (doğrudan veya çevrimiçi e-ticaret) kullanılmaktadır (OECD, 2015: 55). Bir ticari işlemin e-ticaret niteliği taşıyıp taşımadığı, satın alınan ürünün, ilgili tarafların, ödeme şeklinin veya teslimat kanalının özelliklerinden ziyade sipariş yöntemiyle belirlenmektedir. Ancak bu e-Ticaret anlayışı evrensel değildir (OECD, 2019: 14).

E-ticaret terimi, yaygın olarak İnternet üzerinden ürün ve hizmet satışını tanımlamak için kullanılır. Bu ifade, gelirin sadece “ticari kazanç” türünden olduğu izlenimini vermektedir. Ancak internet üzerinden sunulan hizmetler arasında yazılım, grafik tasarım, e-öğrenme ve arama motoru optimizasyonu gibi hizmetler de yer almaktadır. Söz konusu hizmetler ise sermaye yerine kişisel bilgi ve birikim ile sağlandığı için serbest meslek kapsamına girmektedir. Bu nedenle, internette elde edilen gelir hem ticari hem de serbest meslek geliri olabileceğinden, bu faaliyetleri dijital ekonomi olarak adlandırmak daha uygundur. Bu nedenle OECD, internette elde edilen tüm gelirler için ‘dijital ekonomi’ terimini kullanmış olup konuya ilk kez 2014 yılında yayınlanan 1. No.lu Eylem Planı’nda yer vermiştir (Ertaş, 2017: 135).1994 yılında internet üzerinden tek kişiye pizza satan Pizza Hut, e-ticareti gerçekleştiren ilk şirkettir (Çetinkaya, 2022).

3. E-TİCARET VE ÇEŞİTLERİ

Dijital olarak etkinleştirilen her ticari işlem e-ticaret tanımına girmemektedir. Ödeme yöntemlerinden dijital cüzdanlar Çin pazarında daha fazla yer kazanırken, gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok tüketici çevrimiçi satın alma işlemlerinin ödemelerini yapmak için hâlâ teslimatta nakit kullanmaktadır. Çevrimiçi platformları kullanan firmalar, birçok ülkede e-ticaret satışlarına hakimdir, ancak e-ticaretin ötesindeki faaliyetlerden de ciro elde edebilirler (örneğin, gerçek mekanda kitap satışları veya marketler aracılığıyla) (OECD, 2019: 17). Birçok e-ticaret uygulaması vardır (Çetinkaya, 2016: 3-4):

Sanal Satış Mağazaları: Satıcılar üyelikler yoluyla müşteriyi sanki satış personeliymiş gibi ürünlerin stok durumu dahil bir çok bilgisini görmesini sağlayarak satış yapmaktadır. Sanal tüccarlara ticari üyelikler sunarak ticari faaliyeti genişletip geliştirmektedir.

e-Ticaret Müşavirlik Hizmetleri: Bunlar e-ticaretle ilgili uygulamalarda dikkat edilmesi gereken noktaları kapsayan

faydalı etkinliklerdir. Ücretli veya ücretsiz hizmetler şeklinde sunulmaktadır.

Sanal Görüşme Hizmetleri: Müşteri-satış elemanı etkileşimleri internet üzerinden video, metin veya sesli iletişim sağlayan programlarla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Finansal Hizmetler: Bankalar ve diğer finans kuruluşları elektronik ortamda 24 saat hizmet sunarak çalışma saatlerinin önündeki engelleri kaldırmıştır.

Elektronik Rezervasyon Hizmetleri: İnternet üzerinden erişilen bu sistem ile kullanıcıların tercih ettikleri lokasyon üzerinden anlaşarak tren bileti, tiyatro bileti ve konser bileti satın almalarını sağlamaktadır.

Web TV İmkamı: Bu uygulama ile internete bağlanarak izlemek istenilen filmler televizyondan seçilerek izlenebilmektedir.

3.1. Gerçekleştiği Ortam Yönünden

e- Ticaret işlemlerin gerçekleştiği ortam yönünden çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. İnternet gibi açık ağlarda gerçekleştirilen, işletmelerin kendi faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla bayileri ile veya belli sayıdaki müşterileri ile oluşturdukları kapalı ağlarda (intranet) gerçekleştirilen ve elektronik ödeme ve para transfer sistemlerinin aracılığıyla gerçekleştirilen e-Ticaretten bahsetmek mümkündür. Elektronik Veri Değişimi (EDI), farklı kuruluşlardaki bilgisayarlar arasında verilerin yapılandırılmış ve standartlaştırılmış aktarımıdır (Güneş, 2002: 3). Elektronik ödeme ve havale sistemleri, e-ticareti kolaylaştırdığı için e-ticarette çok yaygın olarak kullanılan sistemlerdir. Elektronik ödeme ve havale sistemleri bu nedenle e-ticaretin tamamlayıcısı olarak görülebilir (Akar ve Yurter, 2017: 7). Tablo 1, e-ticaret araçlarını ve hangi amaçlarla kullanıldığını göstermektedir (Salo, 2007: 492).

Tablo 1. e-Ticaret Araçları İçin Kuruluşlar Arası Kullanım

Elektronik Ticaret Araçları	Amaç	Bilgi Kaynağı
EDI	Standart protokoller, satın alma, satış, sevkiyat, teslim alma, envanter kontrolü ve mali ve diğer faaliyetlerle ilgili elektronik belgelerin bilgisayardan bilgisayara değişimi yoluyla katılımcı şirketler arasında bilgi paylaşmak için kullanılır.	Stern ve Kaufmann (1985), Emmelhainz (1993) ve Archer ve Yuan (2000)
Ekstranet	EDI'ye benzer ancak güvenli bir internet bağlantısı üzerinden gerçekleştirilir. Genellikle daha ucuzdur ve daha yüksek ölçeklenebilirliğe sahiptir. Bir ekstranet genellikle müşteriler, tedarikçiler ve diğer önemli üçüncü taraflarla iletişim kurmak ve bilgi alışverişinde bulunmak için oluşturulur. Teknik anlamda, bir ekstranet, bir kuruluş yabancıların dahili TCP'lerine erişmesine izin verdiğinde oluşur.	Angeles (2000) ve Garcia-Dastuge ve Lambert (2003) Radosevich (1997) ve Vlosky vd. (2000)
Kurumsal kaynak planlama sistemi (ERP1 sistemi)	Bir çalışanın sipariş verdiği noktadan, dahili onay sürecine ve farklı yazılım modüllerinin yardımıyla nihai yerine getirmeye kadar tedarik sürecinin tam otomasyonu. İnsan kaynakları yönetimi, maaş bordrosu faaliyetleri ve diğer finansal dokümantasyon modüllerini içerebilir.	Krapf (1999), Hodge (2002) ve Motwani vd. (2002)
ERP2 sistemi	ERP1'e benzer ancak iş ilişkisi taraflarını içerecek şekilde bir kuruluşun ötesine genişletilmiştir. Yöneticilerin kuruluşlar arası süreçleri görmeleri için bir pencere sağlar. Uygulamada birinci ve ikinci nesil sistemler arasında ayırım yapmak zordur.	Gardiner vd. (2002) ve Hodge (2002)

Kurumsal uygulama entegrasyonu (EAI)	Aksi takdirde uyumsuz olan uygulamalar arasında bir yapıstırıcı olarak kullanılır. Dört katman aracılığıyla uygulama entegrasyonu sağlar: bağlantı, taşıma, çeviri ve süreç otomasyonu	Themistocleous ve Irani (2002), Whiting (2003) ve Linthicum (2000)
Ağ hizmetleri	Sistemleri, iş ortaklarını ve müşterileri dünya çapında web üzerinden uygun maliyetli bir şekilde bağlamak amacıyla uygulamalar arasındaki iletişimi standartlaştırmak için evrensel olarak kullanılabilir. Ticari ortaklarla daha kolay ve hızlı entegrasyon sağlar. Genellikle EAI'den daha ucuzdur ancak yalnızca küçük kuruluşlar için uygundur.	Curbera vd. (2002), Chen vd. (2003) ve Whiting (2003)
ERP adaptörleri	Bazı ERP yazılım evleri, kendi ERP sistemleri ile rakiplerin ERP sistemleri arasında entegrasyon sağlayan adaptörler içerir. Gerçek zamanlı bilgi alma ve güncelleme sağlar.	Stoer vd. (2003)
Mobil teknolojiler WLAN, PDA, RFID)	Satış gücü otomasyonu, sipariş alımları ve iş tarafları arasındaki diğer bilgi ve işlem akışları dahil olmak üzere çeşitli faaliyetleri mobilize etmek için kullanılabilir. Depo ve lojistik süreçleri daha az maliyetli ve daha doğru hale getirilir.	Aungst ve Wilson (2005) ve Balasubramanian vd. (2002)
Akıllı ajanlar	Akıllı ajanlar bilgileri yorumlayabilir ve bazı mantıksal kurallara dayalı olarak olayları tanımlayabilir. Buna dayanarak sisteme erişimi olan kişiler, örneğin üretim, ihale ve lojistik hizmetlerle ilgili daha doğru kararlar verebilir. Müşterilere, örneğin siparişlerinin üretimin hangi aşamasında olduğunu görebilmeleri için sınırlı erişim verilebilir. İş ağlarındaki iş bilgilerini koordine etmek için kullanılabilir.	Liu vd. (2000) ve Papazoglou (2001)

Kaynak: Salo, 2007: 492-493.

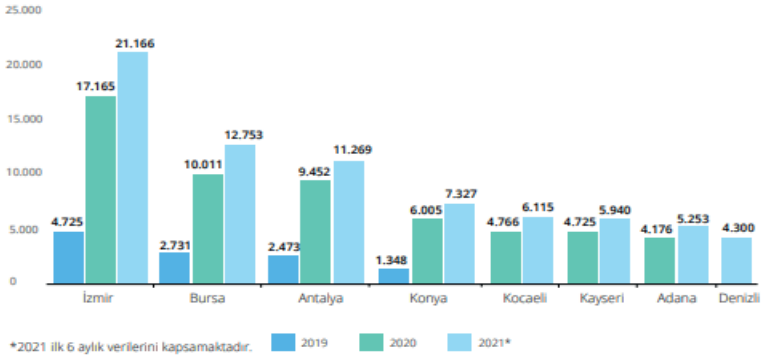
Tablo 2. 2014-2019 Yılları Arasında Dünya Çapında Perakende e-Ticaret Satışları (Trilyon Dolar)

Yıl	Satış Tutarı
2014	1.336
2015	1.548
2016	1.845
2017	2.382
2018	2.982
2019	3.535

Kaynak: e-Ticaret Bilgi Platformu, Eğitimler.

Dünya çapında perakende e-ticaret satışları 2019 yılında 3.53 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır. e-Perakende gelirlerinin 2022 yılında 6.54 trilyon ABD dolarına yükselmesi öngörülmektedir. Global e-perakendeci 3 mağazanın 2017 yılı geliri yaklaşık 100 milyar dolara ulaşmıştır. 2016 yılında Çin'deki bütün perakende satışların %19'u internet üzerinden gerçekleşmiştir. Japonya'da ise bu oran sadece %6,7 olmuştur (e-Ticaret Bilgi Platformu, Eğitimler).

Grafik 1: Türkiye'de İllere Göre e-Ticaret Faaliyeti Gösteren İşletme Sayısı

Kaynak: TÜSİAD, 2022: 46.

COVID-19, tüketici eğilimleriyle birlikte endüstri dönüşümünü yönlendiriyor. Bu da e-ticaret hacmini oldukça artırmıştır. Son beş yılda dünya çapında katlanarak büyüyen e-ticaret hacimleri, COVID-19 nedeniyle beklentilerin de üzerine çıkarak rekor seviyelere ulaşmıştır (TÜSİAD, 2022: 50).

3.2. Taraflar Yönünden

3.2.1. İşletmeler Arası e-Ticaret (B2B)

Firmaların tedarikçilere elektronik ortamda sipariş verdiği, fatura düzenlediği ve fiyat ödediği elektronik ticaret şeklidir (Güneş, 2002: 4). Üreticiler ve toptancılar arasında satın alma, pazarlama tasarımı, reklam çalışmalarının takibi ve stratejileri gibi B2B işlemleri tescilli şirketler tarafından yapıldığı için denetlenmesi çok daha kolaydır (Ertaş, 2017: 135).

İşletmeler arası e-ticarete maliyetler azalır, bu sayede verimlilik artar. Örneğin bütün aşamalarında (kasa, stok kontrol vb.) barkod okuyucu kullanan ve işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştiren bir süpermarkette, otomasyon ile bilgisayar envanterdeki ürünlerin (raflar, depo) takibini yaparak gerektiğinde sipariş vermektedir. Yeni siparişler, bilgisayar ağı üzerinden üreticiye otomatik olarak gönderilir. Bilgisayar, sipariş formu hazırladıktan sonra, söz konusu bilgiyi otomatik olarak satış, üretim, dağıtım ve muhasebe bölümlerine göndermektedir. Siparişlerin sonunda ürünler, fatura ile birlikte süpermarkete gönderilmektedir. Böylece vergisel süreçlerde kısalmış olur (Elibol ve Kesici, 2004: 316-317).

Tablo 3: B2B e-Ticarette Başlıca Trendler 2020-2021

<p>İş</p> <p>Covid-19 salgını, tedarik zincirlerinde önemli aksamalara ve şirketlerin tedarik zincirlerini yönetme biçimleri üzerinde potansiyel olarak uzun vadeli etkilere yol açıyor.</p> <p>B2B e-ticaret büyümesi hızla devam etmektedir. Covid-19 salgını B2B satışlarını daha da dijitalleştirmek isteyen şirketler için bir katalizör görevi gördüğünden daha da artması muhtemel.</p> <p>B2B e-dağıtıcılar, Amazon gibi başarılı tüketici e-ticaret şirketleriyle aynı pazarlama ve satış tekniklerini benimsemektedir. Net pazar yerlerindeki canlanma, yüzlerce tedarikçi ile binlerce alıcı firmayı bir araya getiriyor. En büyük Net pazar yerlerinden biri olan SAP Ariba, şu anda 190'dan fazla ülkede faaliyet gösteren Forbes Global 2000'in en büyük şirketlerinin üçte ikisi de dahil olmak üzere 4,6 milyondan fazla bağlı işletmeye sahiptir. Yılda 3 trilyon doların üzerinde bir değere sahip işlemlere katılmaktadır.</p> <p>Risk yönetimi: Şirketler, son yıllarda birçok felaketle karşı karşıya kaldıktan sonra tedarik zincirlerindeki risklere odaklanmaya başladı.</p> <p>Bölgesel üretim: Uzak küresel ağların riskleri, bölgesel üretim ve tedarik zincirlerinde artışa yol açarak üretimi pazar talebine yaklaştırıyor.</p> <p>Esneklik: En düşük maliyetli tedarikten ziyade hızlı tepki ve uyarlanabilir tedarik zincirlerine artan vurgu tipik olarak büyük riskler taşıyan zincirlerdir.</p> <p>Tedarik zinciri görünürlüğü: yöneticilerin sadece kendi üretimlerini değil, aynı zamanda kilit tedarikçilerin üretim ve mali durumlarını da görmelerini sağlayan gerçek zamanlı verilerin artan kullanımı.</p> <p>Sosyal ve mobil ticaret ve müşteri yakınlığı: Tüketiciler gibi B2B alıcıları da tedarik zinciri riskini yönetmek amacıyla satın alma, planlama, istisna yönetimi ve tedarikçileriyle koordinasyon için tabletlerden, akıllı telefonlardan ve sosyal ağlardan yararlanmaktadır.</p>
--

<p>Teknoloji</p> <p>Büyük veri: küresel ticaret ve lojistik sistemleri devasa B2B veri havuzları oluşturmakta, yönetim anlayışını ve kontrollerini zorlamaktadır.</p> <p>İş analitiği: Çok büyük veri setlerini anlamak için iş analitiği yazılımlarının (iş zekası) ve en karlı müşterileri belirlemek için tahmine dayalı analitik araçlarının kullanımına giderek daha fazla önem verilmesi.</p> <p>Bulut: Artan teknoloji maliyetlerini yavaşlatmanın bir yolu olarak B2B donanım ve yazılımlarının bireysel kurumsal veri merkezlerinden bulut bilişim ve bulut uygulamalarına taşınması. B2B sistemleri, temel teknoloji olarak Amazon, Microsoft, Google, IBM, Oracle ve HP gibi bulut bilişim sağlayıcılarına geçmektedir.</p> <p>Mobil platform: B2B sistemleri (CRM, SCM ve kurumsal) için mobil platformun artan kullanımı, B2B e-ticareti yöneticilerin avuçlarının içine koyuyor.</p> <p>Sosyal ağlar: Müşterilerden geri bildirim almak, müşteri ve tedarikçi ilişkilerini güçlendirmek, fiyatları ve siparişleri ayarlamak ve karar verme sürecini geliştirmek için sosyal ağ platformlarının kullanımının artması.</p> <p>Nesnelerin İnterneti (IoT): Verileri ölçen ve izleyen internete bağlı sensörlerin ve diğer akıllı cihazların sayısı katlanarak artmaya devam ediyor ve tedarik zincirlerinin işleyişini etkiliyor.</p> <p>Blockchain: B2B e-ticaret için bir konseptten pratik uygulamalara geçiş ve dönüşüm potansiyeli tedarik zincirleri ve lojistik.</p>
<p>Toplum</p> <p>Hesap verebilirlik: Asya fabrikalarındaki kötü çalışma koşullarına ilişkin raporlar nedeniyle gelişmiş ülkelerde tedarik zincirinin hesap verebilirliği ve izlenmesine yönelik artan talepler.</p> <p>Sürdürülebilir tedarik zincirleri: İşletmelerin çevresel etkilerini azaltmalarına yönelik artan kamuoyu talebi, tasarımdan üretime, müşteri hizmetlerinden kullanım sonrası bertarafa kadar tüm tedarik zincirinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmaktadır.</p>

Kaynak: Laudon ve Traver, 2022: 817: 822.

3.2.2. İşletmeden Tüketiciye e-Ticaret (B2C)

Bir sözleşmenin oluşturulması, e-posta alışverişi gibi elektronik iletişim yoluyla veya aktif web siteleri aracılığıyla düğmeye

tıklanarak, ödemenin elektronik ortamda veya diğer benzer düzenlemelerle yapılmasıyla basitçe sonuçlandırılır. Tüketiciler faaliyette olan bir web sitesine tıklar ve satış sözleşmesi yasal olarak sonuçlandırılır (Yuthayotin, 2015: 12).

En yaygın B2C e-satışları, çok çeşitli kitaplar, CD'ler, giysiler, yazılımlar, uçak biletleri ve otel rezervasyonları dahil olmak üzere mal ve hizmet alımlarıdır. Tüketiciler tarafından ödeme çevrimiçi olarak yapılır, ancak satıcının mal veya hizmet teslimatı daha sonra gerçek dünyada gerçekleşir. Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, “e-ticaret”, “çevrimiçi” veya “internet” satışları kelimeleri, tüketicilerin aktif web siteleri veya diğer bilgisayar ağı biçimleri aracılığıyla sanal olarak mal veya hizmet sipariş ettiği B2C e-işlemleriyle aynı özellikleri ifade etmektedir. Sözleşmeye dayalı edimin karakteristik yükümlülükleri, yani ödeme ve teslimat gerçekleşecektir. Eğer küresel ekonomik büyüme sınırsız internet pazarının potansiyelinden faydalanacaksa, küresel e-pazarın gelişimini destekleyecek uygun piyasa koşullarını teşvik etmek için proaktif bir yaklaşım gereklidir. Tüketici koruma politikasına ilişkin temel sorulardan biri, B2C e-ticarette tüketici güveninin nasıl artırılacağıdır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve çoklu yetki alanlarının ortaya çıkması, politika ve kanun yapıcılarını yalnızca ulusal sınırlar içindeki tüketicileri korumaya yönelik geleneksel tüketici politikasına güvenme konusunda biraz isteksiz hale getirmektedir. Bunun başlıca nedeni, tüketicilerin e-pazara olan güvenlerini artırabilecek etkili bir tüketici koruma yaklaşımının ne olduğunun net olmaması olabilir (Yuthayotin, 2015: 7).

B2C hizmetlerinin alıcıları potansiyel vergi mükellefleri olduğundan, vergi makamlarının onları bireysel olarak takip etmesi mevcut teknolojiyle bile çok maliyetli veya imkansız olacaktır. Bu nedenle dijital ortamda hizmet satın alırken asıl konu nihai tüketicinin internet üzerinden aldığı hizmettir (Ertas, 2017: 135).

1998 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (artık OECD) üye devletlere, üye devletlerdeki tüccarlara ve

tüketicilere yardımcı olmak, e-ticarette tüketicinin korunması için etkili bir çerçeve oluşturmak ve elektronik ticaretteki büyümeyi kolaylaştırmak amacıyla “Elektronik Ticaret Bağlamında Tüketicinin Korunmasına İlişkin Kılavuz İlkeler”i yayınlamıştır. Kılavuz ilkelerinin yayınlamasının üzerinden on yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, dünyanın dört bir yanındaki üye ve üye olmayan devletler, hızla değişen teknoloji ve ticari uygulamalara ayak uydurmak için mevcut yasalarını değiştirmiş ya da yeni yasalar getirmiştir, ancak tüketicilerin e-ticarete olan güveni henüz tatmin edici bir şekilde artmamıştır (Yuthayotin, 2015: 6).

Her ne kadar B2C e-satışların faydaları sıklıkla kabul edilmiş olsa da, birçok devlet bu yeni elektronik tabanlı işlem türüyle başa çıkmak için başlangıçta somut mağazalar için tasarlanmış yasa ve yönetmelikleri modernize ederek büyümelerini artırmaya çalışmıştır. Bugüne kadar B2C e-satışların genişlemesi sınırlı görünmektedir. Bunun nedeni ampirik araştırmaların ortaya koyduğu, çok sayıda tüketicinin internete güvenmemesi ve e-işlemlere girişmek için gerekli güvenden yoksun olmasıdır. Tüketiciler internetten alışveriş yaparken, özellikle de sınır ötesi alışveriş yaparken eski alışkanlıklarından vazgeçememektedir. Örneğin 2006 yılında yapılan bir araştırma, İngiltere’deki tüketicilerin %40’ından fazlasının 2005 yılında yerel tedarikçilerden siber alışveriş yaptığını, buna karşılık sadece %7’sinin diğer ülkelerdeki satıcılardan mal ve hizmet satın aldığını göstermiştir (Yuthayotin, 2015: 23).

Bir B2C işletmesi tarafından satılan mallar veya hizmetler, somut (müzik CD’si vb.) veya soyut (elektronik şekilde) olabilir. Bilgilerin (ses, metin, görsel görüntü vb.) sayısallaştırılması yoluyla, artan sayıda mal ve hizmet, satıcının konumundan giderek daha uzaktaki müşterilere dijital olarak teslim edilmektedir. B2C e-ticaret, çoğu durumda, somut malları içeren işletmelerde geleneksel olarak kullanılan toptancıların, distribütörlerin, perakendecilerin ve diğer araçların çoğuna olan ihtiyacı ortadan kaldırarak tedarik zincirlerini önemli ölçüde kısaltmıştır. Kısmen bu aracılık dışı bırakma nedeniyle, B2C işletmelerinin lojistiğin

yanı sıra reklam ve müşteri hizmetlerine de yüksek yatırım yapmaları gerekir. B2C, tüketicinin bilgiye erişimini artırarak işlem maliyetlerini (özellikle arama maliyetlerini) azaltır. Ayrıca, bir web sitesini sürdürmenin maliyeti geleneksel bir perakende satış mağazası kurmaktan daha ucuz olduğu için pazara giriş engellerini de azaltır (OECD, 2015: 55).

B2C e-ticaret pazarında en büyük üç ülkenin toplam pazar büyüklüğü, küresel e-ticaret pazarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. 2019 yılı itibari ile yaklaşık 3,5 trilyon dolar değerinde olması beklenen piyasadaki ilk 5 oyuncu, 2018 tahmin sonuçları (USD) sıralamasına göre şu şekildedir: Çin (634 milyar), ABD (504 milyar), Japonya (123 milyar), İngiltere (103 milyar), Almanya (70 milyar) (TÜSİAD, 2019: 10).

Alibaba, Çin'in tartışmasız B2C ve B2B e-ticaret kralıdır. Dünyanın köklü teknoloji devlerinin çoğunu gölgede bırakacak bir büyüklüğe ulaştı. Şirket 2014 yılında New York Borsası'nda büyük bir halka arz gerçekleştirerek 21,8 milyar dolar topladı. O zamandan bu yana Alibaba hızlı gelir artışları kaydetmeye devam etti ve gelirlerini 2018'den 2020'ye kadar neredeyse %80 artırarak neredeyse 72 milyar \$ ve 2020 mali yılı için yaklaşık 20 milyar \$ net gelire ulaştı. Alibaba envanter tutmuyor, depoları yönetmiyor, kullanıcılarından ek ücret talep etmiyor. Bunun yerine satıcıları ve alıcıları birbirine bağlayarak komisyonlardan ve reklamlardan gelir elde etmektedir. Alibaba Çin'deki birleşik B2C ve B2B e-ticaret pazarlarına hakim olmasına rağmen Mart 2021'de Alibaba'yı geride bırakan Pinduoduo'nun B2C alanındaki Çin'in en popüler online perakende sitesi oldu. Çin'de internet penetrasyonu diğer ülkelerin gerisinde ancak hızla artıyor ve Çin e-ticaretinin birçok Batı ülkesinin 2020'den 2024'e kadar %50'den fazla büyüyerek yılda yaklaşık 2,3 trilyon dolardan 3,5 trilyonun üzerine çıkacak. Bu da Alibaba'ya uluslararası büyümesinin yanı sıra yurtiçi büyüme için de büyük bir alan sunmaktadır (Laudon ve Traver, 2022: 817: 818).

3.2.3. Tüketiciler Arası e-Ticaret (C2C)

Bu iş modeli günümüzde daha yaygın hale gelmiştir. C2C e-ticaretine dahil olan işletmeler, tüketicilerin sahip oldukları varlıklarını (ev, araba, motosiklet vb.) web sitesinde yayınlayarak satmalarına veya kiralamalarına yardımcı olarak aracı rol oynarlar.

Bu sayede tüketiciler kendi aralarında şu şekillerde gelir ederler: (i) satılan ürünler için internet üzerinden açık artırmalar; (ii) kullanıcılar arasında dosya paylaşımına izin veren sistemler; (iii) alıcılar ve satıcılar arasında pazarlığa izin veren etkileşimli reklam portalları. Aracı olarak faaliyet gösteren şirketler ise, gelir modellerine bağlı olarak tüketiciden ücret almaktadırlar veya almamaktadırlar (OECD, 2015: 56).

3.2.4. Tüketiciden İşletmeye e-Ticaret (C2B)

B2C modelinin tam tersi olan bir e-ticaret şeklidir. Kişisel siteler ve internet forumları aracılığıyla tüketiciler mallarını işletmelere satmaktadırlar (Keleş, 2018: 276).

3.2.5. Tüketici Kamu İdaresi Arası Elektronik Ticaret (C2G)

Tüketiciler ve hükümetler arasındaki her türlü vergi, sağlık ve yasal faaliyetleri kapsar. Ehliyet ve pasaport başvuruları, sosyal sigorta primleri, vergi ödemeleri vb. başvuruları içermektedir (Güney).

3.2.6. Makineler Arası Ticaret (M2M)

Makineler arası ticaret modelinin gelecekte olması beklenmektedir. Bu teknolojiye örnek olarak buzdolabında yumurta azaldığında kendisinin otomatik olarak online yumurta sipariş vermesi verilebilir (Öğütçü, 2013). Araç takibi, güvenlik, sayaç okuma ve POS sistemleri, makineden makineye iletişimin en yaygın örnekleridir. Yani bu sistemler artık günlük hayatta yaygın olarak kullanılmaktadır (Erdinç, 2014).

4. E-TİCARETİN SUNDUĞU FIRSATLAR VE TEHDİTLER

e-Ticaretin sunduğu fırsatlar ve tehditler, müşteri ve tedarikçiler açısından Tablo 4’te değerlendirilmiştir.

Tablo 4: e-Ticaretin Müşterilere ve Tedarikçilere Sunduğu Fırsatlar ve Tehditler

Tedarikçi Fırsatları	Müşteri Kazançları
Global olma	Global seçim
Artan rekabet	Hizmet kalitesi
Kitle uyarılma	Kişisel ürün ve hizmetler
Tedarik zincirini azaltma	İhtiyaçlara hızlı cevap verme
Büyük miktarlarda kazançlar	Olağanüstü fiyat indirimi
Yeni işletme fırsatları	Yeni ürün ve hizmetler
Ürünlerini satabileceği 365 gün, 24 saat açık bir şubeye kavuşur.	Evden hızlı bir şekilde alışveriş yapma imkanı sağlar.
Ürünlerini tanıtan bilgileri detaylı olarak sunabileceği online bir platforma sahip olur.	Ürün fiyat araştırması ve alım yapmak için harcanan ulaşım giderleri ortadan kalkar.
Stok yapmadan, ürün satışı yapabilir.	Ürün çeşitliliği içinde tercih yapma imkanı genişler.
Depo, dükkan kirası, eleman, elektrik, su, telefon, fax vs. gibi gider kalemlerini ciddi oranlarda azaltarak kazanç sağlar.	Ürün kıyaslama imkanları daha genişler.
Dünyanın her köşesinden sürekli ve yeni müşteriler kazanma imkanı yüksektir.	İstenilen ürün hakkında araştırma ve kullanıcı deneyimlerine ulaşmak kolaydır. Bu sayede ürün hakkında ilk elden gerçekçi bilgilere ulaşma imkanı sağlar.

Kaynak: Baki, 2000: 39; Behiç, 2018.

Sektörel bazda yaşanan sorunlar şöyle sıralanabilir (Demirdöğmez vd. 2018: 2227):

- Nitelikli işgücü açığı artmaya devam etmektedir.
- Ar-Ge teşviklerinin uygulanmasıyla ilgili sorunlar devam etmektedir.
- Siyasi yapılarla değişen, fiyat odaklı kamu alımları politikalarında sorunlar yaşanmaktadır.
- Risk sermayesi açığı azalmaktadır. Bu iyi bir gelişme olup yeterli değildir.
- Üniversite ve sanayi işbirliğinin yetersizliği hala hissedilmektedir.

5. E-TİCARETİN VERGİ BOYUTU

Tüm dünyada ekonomide dijitalleşme ile yeni iş modelleri ve faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Bu faaliyetler sonucunda yapılan işlemlerdeki artışın her ülkenin vergi gelirlerinde orantılı bir artışa yol açması beklenmiştir. Ancak beklentilerin aksine azalan vergi gelirleri dikkatleri dijital ekonominin vergilendirilmesine çekmiştir (Eroğlu ve Aksu, 2019: 59).

Ülkelerin dijital ekonomiyi vergilendirmek için mevcut vergi sistemlerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Dijital ekonominin vergiyle ilgili bazı özellikleri ve içerdiği vergi riskleri, uluslararası şirketlerin ödeyecekleri vergilere kendilerinin karar vermelerine olanak tanımaktadır. Dijital ekonomideki aktörlerin ulusal vergi kanunlarındaki boşlukları istismar etmesi ve aynı anda birden fazla ülkede faaliyet göstererek asgari veya sıfır vergi ödemeye başlaması, vergi gelirleri azalan ülkeler için bir tehdit haline gelmesine neden olacaktır (Eroğlu ve Aksu, 2019: 60).

Dijital ekonominin temel vergi zorlukları arasında yetki alanları ve e-ticaretin genişletilmesi, bağlantı eksikliği (veya bir yargı alanında vergilendirilebilir mevcudiyet), maddi olmayan varlıklara

güvenme, veri ve kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, gelir karakterizasyonu, alıcı ve satıcının farklı olduğu yeni iş modellerinin yayılması yer alır.

Dijitalleşme işletmeler için makul çözümler sağlasa da, hükümetler sağlanan dijital çözümlerden tam olarak yararlanamıyor. Hükümetlerin diğer hizmetlerini yürütmek için dijital uygulamaları yaygın bir şekilde kullandıklarını da belirtmek önemlidir. KDV ödemelerini tahakkuk ettirmenin, izlemenin ve izlemenin basit yolları elinizin altında. Ancak bu çözümler göz ardı edildi. Ülkeler arasında yetersiz işbirliği eklendiğinde, KDV boşlukları ve KDV sahtekarlıkları için kapsamlı bir uluslararası temel oluşturulmaktadır. Hükümetler kendilerine zarar veriyor ve şirketler gelişmiş dijital vergilendirme dünyasında gezinmeye çalışıyor. Nihayetinde, bir tüketici ya da düzenli vergi mükellefi olarak son kullanıcı, zincirin en kırılgan kısmıdır ve zararlara uğrar. Vergi idaresi ve vergilerin uygulanması konusunda uluslararası bir fikir birliğine varmak, tüm dünyada etkili vergilendirme sistemlerinin kurulması için temeldir. Her ülke, idari yükler, dijital hizmetlerin sınıflandırılması, KDV açığı, KDV sahtekarlıkları, müşterinin durumu ve lokasyonu gibi konularda benzer sorunlarla boğuşuyor (Simonen, 2018: 32).

5.1. Vergi Tabanına Etkisi

Ülkeler geçmişte vergiye tabi olmakla ilgili mevcut kurallar uyarınca vergi almaya hak kazanacakları geleneksel mal satışından elde edilen gelirlerden yoksun bırakılmaktadır. BİT kullanan iş modellerinden yeni gelir biçimleri oluşmuştur. Örneğin, dijital trafiğin izlenmesi yoluyla tüketici tercihleri ve diğer bilgiler hakkında pazar bilgisinden veri toplamak mümkündür; bunlar daha sonra pazarlama stratejilerine yardımcı olmak üzere üçüncü taraflara satılabilir. Ayrıca, BİT kullanarak mal ve hizmet sunma yeteneği, mal/hizmet sunumundan kaynaklanan gelirin niteliğiyle ilgili soruları gündeme getirmektedir. Örneğin, ödemeler stopaj esasına göre vergiye tabi olan gayrimaddi hak bedelleri olarak kabul edilebilir. Son olarak, BİT tarafından sağlanan esneklik,

çok uluslu işletmelerin işlevlerini, çoğunlukla vergi cennetleri gibi belirli yargı bölgelerinde merkezileştirmesine izin verir ve daha sonra piyasa yargı yetkisinden taban erozyona uğrayan ödemeler için bir araç sağlar. OECD BEPS Eylem Planının Eylem 1'i, bu tür faaliyetlere dolaylı vergilerin uygulanması da dahil olmak üzere dijital ekonominin vergilendirilmesinde yer alan hususları tespit etmeyi taahhüt eder. Bu konular, dijital hizmetlere erişimin ve yerel pazardan yararlanmak için BİT kullanımının yoğun olasılığının önemli olduğu gelişmekte olan ülkeler için özellikle önemlidir. Kurumlar vergisi matrahının olası erozyonu gelişmekte olan ülkeler için önemlidir, çünkü vergi tipik olarak önemli bir gelir kaynağıdır (Ault ve Arnold, 2017: 20-21).

Dijital ekonomi özellikle kurumlar vergisinin tabanını olumsuz etkiler. Gelişmekte olan ülkelerde kurumlar vergisinin payı toplam vergi gelirleri içindeki payı bakımından gelişmiş ülkelere oranla daha yüksektir. Dolayısıyla kurumlar vergisinin tabanının veya KDV'nin vergi matrahındaki herhangi bir aşınma, gelişmekte olan ülkelerin gelir kapasitesi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler dijital mal ve hizmet ithalatçısı olduklarından, vergi geliri kaybı çok daha yüksek olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler, dijital ekonomi hızla büyürken vergi tabanlarını korumak için, kendi pazar yapıları ve kaynaklarını dikkate alarak uluslararası kuruluşlarla uluslararası vergi kuralları geliştirmek için birlikte çalışması gerekir. Dijital ekonominin büyümesini sağlayan teknolojik gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin vergi idarelerinde genel verimliliği artırmalarına ve onları daha modern vergi sistemlerine dönüştürmelerine yardımcı olabilir (Li, 2017: 482).

Dijital ekonominin vergi tabanına bir diğer olumsuz etkisi de internet üzerinden yapılan işlemlere KDV ve satış vergisi uygulama zorluğudur. Sorun ilk olarak birebir yani aracsız işlemlerde ortaya çıkıyor. Bunun nedeni, dijital ortamda bireyler arasındaki parasal işlemlerin, belirli eşikleri aşması durumunda genellikle KDV veya satış vergisine tabi olmasıdır. İşlem, farklı yetki alanlarındaki

acenteler arasında gerçekleştiğinde ise uygulanması gereken vergi oranının belirlenmesi şeklinde farklı bir sorun ortaya çıkmaktadır (Bacache-Beauvallet ve Bloch, 2018:5). KDV sistemleri tarafından hizmetin (maddi olmayan duran varlıkların) vergilendirme yerini, hizmetin yerine getirildiği yeri, tedarikçinin bulunduğu yeri veya ikametgâhı belirlenmeden önce birçok sistem birden çok proxy kullanır (OECD, 2015: 31).

Dijital ekonomideki çoğu büyük şirketler ve internet platformları, dijital teknoloji ve maddi olmayan duran varlıklar sayesinde düşük vergi oranlarından ve uluslararası vergi anlaşmalarından yararlanmak için iş yerlerini seçmekte ve düşük kurumlar vergisi ödemektedir. Bu vergi kaçırma stratejileri geleneksel ekonomilerde de mevcuttur. Bununla birlikte, maddi olmayan varlıklara aşırı bağımlılık ve fiziksel varlıklara ihtiyaç duyulmaması, dijital ekonomide vergi kaçakçılığını daha da kolaylaştırmaktadır (Bacache-Beauvallet ve Bloch, 2018:5). Aynı durum KDV ve tüketim vergisi için de geçerlidir. Dijital ekonominin tüketiciler nezdindeki hızlı popülaritesi satışların artmasını sağlamıştır. Yalnızca AB’de online satışlar 550 milyar avro değerinde ve bu işlemlerin gerçekleştirilebileceği farklı platformların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Ne yazık ki etkin bir KDV sisteminin bulunmamasından dolayı bu gelir tam olarak tahsil edilememektedir (Simonen, 2018:21).

BEPS ve matrahın dijitalleşmesi gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri olumsuz şekilde etkilemektedir. Kurumlar vergisi matrahının belirlenmesinde geçerli olan kaynak ilkesinin ya da işyeri kavramının dijital ortamda önemini kaybetmesi, dijital ortamda KDV’nin belirlenmesi ve tahsilinde yaşanan sorunlar ülkelerin elde edecekleri vergi gelirlerinden mahrum olmalarına neden olmaktadır (Birinci, 2019: 513).

5.2. Fiziki Varlığın Önemini Yitirmesi

Dünyanın dört bir yanındaki siyasi liderler, medya kuruluşları ve sivil toplum, vergiye tabi geliri yapay olarak azaltmak veya

hiçbir ekonomik faaliyetin gerçekleştirilmediği yetki alanlarına kaydırmak için farklı vergi sistemlerinin etkileşimindeki boşluklardan yararlanan çok uluslu işletmelerin vergi planlamasına ilişkin endişe duymaktadırlar. Bu endişeye yanıt olarak ve G20'nin talebi üzerine Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Temmuz 2013'te Taban Aşındırma ve Kâr Aktarmaya ilişkin bir Eylem Planı (BEPS Eylem Planı) yayınlamıştır. BEPS Eylem Planı 15 eylemi uygulamak için son tarihleri belirtmektedir (Olbert ve Spengel, 2017: 17).

Dijital ekonomi, uluslararası vergilendirme için soyut varlıklara benzersiz bir güven, büyük miktarda veri kullanımı (özellikle kişisel veriler), ücretsiz ürünlerin ürettiği dışsallıklardan değer elde eden çok taraflı iş modellerinin yaygın olarak benimsenmesi ve yargı yetkisini belirlemenin zorluğu gibi bir takım zorluklar yaratmaktadır. Bu durum, dijital ekonomideki işletmelerin nasıl değer kattığı ve kar elde ettiği, kaynak ve ikamet kavramları veya vergi amaçları için gelirin karakterizasyonu ile nasıl ilişkili olduğu gibi temel soruları gündeme getirmiştir. Aynı zamanda, yeni iş yapma biçimlerinin, temel iş fonksiyonlarının yer değiştirmesine ve sonuç olarak vergilendirme haklarının farklı bir şekilde dağıtılmasına neden olarak düşük vergilendirmeye yol açabilmesi, kendi başına mevcut sistemdeki kusurların bir göstergesi değildir. Dijital ekonominin işletmelere nasıl değer kattığını ve kar elde ettiğini yakından incelemek, o endüstrinin kendine özgü özelliklerini dikkate almak ve mevcut kuralların ne ölçüde uyarlanması gerektiğini belirlemek için önemlidir (Olbert ve Spengel, 2017: 17).

5.3. Vergiye Tabi Mevcudiyetten Kaçınma

Dijital ekonomi mal ve hizmetler ile maddi olmayan varlıkların yurtdışındaki tüketiciler tarafından satın alındığı KDV sistemleri için zorluk yaratmaktadır. Bunun nedeni, yasal tüketim alanlarında KDV'nin tahsil edilmesini sağlayacak etkili bir uluslararası çerçevenin olmamasıdır. Potansiyel olarak birden fazla vergi makamı tarafından vergi tahsilatı ve havalesi için uluslararası standartların

bulunmaması, ekonomik operatörler, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için yüksek uyum maliyetleri yaratır. Devlet açısından bakıldığında bu yalnızca gelir kaybı ve ticaretin aksaması riskini değil, aynı zamanda marjinal gelir sağlayabilen yüksek hacimli küçük işlemlerden kaynaklanan vergi yükümlülüklerini yönetme zorluğunu da beraberinde getirmektedir (OECD, 2015: 99-100).

BİT, bir yargı alanında geleneksel vergilendirilebilir varlıktan kaçınmayı mümkün kılar. En basit durumda, yerel bir satış ofisi kullanan bir dağıtım yapısı, doğrudan teslimat için ürünü satan bir web sitesiyle değiştirilebilir, böylece yurtiçi vergi tabanından tüm satış gelirleri ortadan kaldırılır. Benzer şekilde, bir ofis gibi bir yerel mevcudiyet korunabilir, ancak BİT kullanımı yoluyla, daha önce yerel mevcudiyet tarafından gerçekleştirilen birçok işlem, denizde gerçekleştirilen işlemlere dönüştürülebilir. Bu gelişme “temel siberleşme” olarak adlandırılabilir: daha önce geleneksel yargılama kavramları tarafından yakalanan vergi tabanının bir kısmı artık vergilendirilmemiş “siber” işlemlere dönüştürülmüştür (Ault ve Arnold, 2017: 21).

5.4. Veri Kullanımı ve Değer Atfedilmesi

Müşteri verileri her zaman bir değer kaynağı olsa da, mevcut kuralların dijital işletmeler için toplanan ve kullanılan büyük miktardaki verilere tutarlı bir şekilde değer atfedip atfetmediği belirsizdir. En büyük zorluk, toplanan verilerin nasıl paraya dönüştürüldüğünü ve bunu yapmak için hangi işlevlerin dahil olduğunu anlamaktır. Verilerin uzaktan toplanmasının vergilendirilebilir bir bağlantı noktasına yol açıp açmayacağı, verilerden yararlanan işletmelerin değer zincirini yansıtmak için gerçekleştirilen işlevlerin, kullanılan varlıkların ve varsayılan risklerin kapsamlı bir analizine bağlı olmalıdır. Vergilendirilebilir bir bağlantı noktası varsayılsa bile, ilgili karların verilerin toplandığı, işlendiği ve kullanıldığı ülkelere tahsis edilmesi transfer fiyatlandırması konusu olmaya devam etmektedir. Bu tür verilerin

reklamcılıkta kullanılması için OECD, verilerin değerinin reklam gelirin e yansıdığını kabul eder (Olbert ve Spengel, 2017: 9).

5.5. Dijital Ürünler veya İlgili Hizmetler İçin Yapılan Ödemelerin Karakterizasyonu

BİT'in vergilendirme üzerindeki etkilerinin son detaylandırılmasından bu yana, iş modelleri gelişmiştir ve ilgili ödemeleri telif ücreti, teknik hizmetler için ücretler veya ticari kar olarak nitelendirmek zor bir görevdir. Bu zorluk, donanım ve yazılım ürünleri alanında daha hizmet odaklı iş modellerine geçişi ifade eden bulut bilişim kavramı için özellikle belirgindir. Ayrıca, 3D baskı gibi tamamen yenilikçi iş modelleri, benzeri görülmemiş karakterizasyon soruları gündeme getirebilir. Bu bağlamda, OECD, her iki kavram birlikte belirli dijital işlemlerin nasıl vergilendirileceğini belirleyeceğinden, ödemelerin karakterizasyonu ve bağlantı noktaları arasındaki karşılıklı ilişkiye işaret etmektedir (Olbert ve Spengel, 2017: 9).

5.6. Dijital Para (Bitcoin)

Bitcoin bir kripto para birimi veya dijital ödeme sistemi olup değeri talebe göre belirlenmektedir. Öncelikle Bitcoin sanal cüzdanı satın alınması gerekir. Kişi başı cüzdan limiti yoktur. Cüzdanlar para gönderilmesini, mal ve hizmet alıp satılmasını sağlar. Bitcoin sistemindeki ödemeleri doğrulamak için asimetrik şifreleme, uçtan uca ağ bağlantısı ve çalışma kanıtı vb. faktörler kullanılır. Bitcoinler, ödeme yapan adresten alıcı adrese şifreli olarak gönderilir. Tüm işlemler ağa raporlanır. Bitcoin internet yardımı ile kullanılabilir. Dünyanın her yerinde Bitcoin kullanan mağaza ve restoranlar vardır (Timeturk, 2017).

Dijital para birimleri, bir merkez bankasından, merkezi otoriteden veya hükümetten bağımsız olarak işleyen paralar olduğundan yasal bir dayanağı yoktur. Piyasa arz ve talep koşullarına göre değeri belirlenen uluslararası ve anonim para birimleridir. Dijital para birimi kullanıcıları, oluşturdukları elektronik cüzdanları

kimliklerini açıklamadan işlem yapmak için kullanabilirler. Bu nedenle, işlemleri gerçekleştiren kişilerin kimliklerinin anonim olması, işlemlerden elde edilen gelirin tespitini ve mükelleflerin takibini zorlaştırır (Esener, 2017).

Yakın zamanda yapılan bir araştırma, insanların % 74'ünün mevcut vergilendirme kurallarının dijital iş modellerinin belirli vergilendirme rejimlerinden yararlanmasına ve daha düşük vergiler ödemesine izin verdiğine inandığını göstermektedir. % 82 bunu ele almak için harekete geçilmesi gerektiğine inanıyor. Bu çerçevede, siyasi ve medya baskısı yaşayan AB hükümetleri, dijital şirketlerin kârlarının üretildiği yerde adil vergi paylarını ödemelerini sağlamak zorunda kaldı. Adalet arayışı AB Vergi Komisyon Üyesi Pierre Moscovici tarafından, dijital şirketlerin AB'de % 21 ödeyen diğer firmalara kıyasla ortalama % 9 etkin vergi oranı ödediğini vurguladığı için haklı çıktı. Ancak, bu görüş son yıllarda yapılan " dijital sektörün yetersiz olduğu sonucunu desteklemiyor (Hadzhieva, 2019: 16).

5.7. Web Sunucusunun Uzaktan İşletilebilmesi

Web sitesinin işlemesi için gerekli veri ve yazılımı içeren bir bilgisayar ifade eden web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi vergileme konusunda oluşan birçok sorunun çözülmesini zorlaştırmaktadır (Coşkun, 2005: 154).

5.8. Kimlik ve İşlem Gizliliği

İnternet üzerinden yapılan elektronik ticarete alıcı ve satıcılar birbirlerinin kimliklerinden habersiz olabilmekte veya birbirlerini yanıtılabilmektedir. Taraflar gönüllü olarak çevrimiçi alışveriş faaliyetlerini ifşa etmezlerse, vergi makamları da dahil olmak üzere üçüncü kişiler bundan haberdar olmayabilir. Bu belirsizlik, alıcı ve satıcıların kimlik ve adreslerinin bilinmesi ilkesine dayanan mevcut vergi sistemlerini etkileyerek vergilendirme süreci boyunca belirsizliği ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu durum vergi kaçakçılığı faaliyetleri için elverişli bir ortam yaratmıştır (Coşkun, 2005: 154-155).

5.9. Vergilendirilebilir Gelirin Tespiti Sorunu

Vergi açısından bakıldığında e-ticarette tam zamanlı bir iş var mı ve bu iş hangi ülkede bulunuyor sorusuna cevap vermek önemlidir.

6. SONUÇ

e-ticaret, genellikle internet üzerinden ürün alım satımı olarak kabul edilmektedir, ancak elektronik önlemlerle tamamlanan her türlü işlemi bu tanıma dahil etmemiz daha yerinde olacaktır. Mal, sermaye ve bilgi dolaşımı geleneksel ticarete oranla daha iyileşir. e-Ticaret sayesinde üretim maliyetleri azalır, işletmeler daha rekabet edebilir hale gelir. Dünyada her geçen gün teknolojiyi kullanan insanların sayısı hızla artış göstermektedir. İnsanların yaşam tarzları ve dünya görüşleri bu sayede değişmekte dünya pazarına daha fazla girmelerini sağlamaktadır. İnsanlar mesafe kısıtlaması olmaksızın özgürce ürün ve hizmet satabilmektedir. e-ticaret sayesinde perakendeciler tüketicileriyle online olarak her an iletişim halinde olabilmektedirler. Üreticilerde online bağlantı kurarak, ürünleri hakkında iş zincirindeki diğer halkalara daha iyi bilgi verebilmektedir.

Basu (2007), e-ticaret üzerinden vergi toplama girişimi söz konusu olduğunda dikkate alınması gereken aşağıdaki önemli noktalara işaret etmiştir (Meharia, 2012: 30).

- Toplanacak vergi türünün belirlenmesi;
- Satıcının vergiyi tahsil etme kabiliyeti;
- Söz konusu verginin uygulanacağı yargı bölgesinin belirlenmesi;
- Tüketim yerinin doğrulanması;
- Birlikte verilen ürünler için doğru vergi muamelesinin belirlenmesi;
- Verilerin saklanması;
- Denetim gerekliliklerine uyulması.

KAYNAKÇA

- 10 Soruda Yeni Çağın Sanal Para Birimi Bitcoin (2017), Timeturk, Erişim adresi: <https://www.timeturk.com/10-soruda-yeni-cagin-sanal-para-birimi-bitcoin/haber-751443> (Erişim tarihi: 29.07.2020).
- Akar, H. ve Yürter, Y. A. (2017). *Elektronik ticaretin vergilendirilmesinde son gelişmeler*, https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/7267/1/8_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2022).
- Ault, H. J. ve Arnold, B. J. (2017). Protecting the tax base of developing countries: An overview. İçinde A. Trepelkov & H. Tonino & D. Halka (Eds.), *United nations handbook on selected issues in protecting the tax base of developing countries* (2. Edition) (ss.1-45). New York: United Nations.
- Backache-Beauvallet, M. ve Bloch, F. (2018). Special issue on taxation in the digital economy. *Journal of Public Economic Theory*, 20 (1), 5-8.
- Baki, B. (2000). Yeni ekonomilerin güncel ve iş hayatına etkileri. *Muğla Üniversitesi sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 31-46.
- Birinci, N. (2019). Dijitalleşmenin vergi matrahına etkisi ve tek taraflı önlemler. *Maliye Dergisi*, 176, 505-527.
- Coşkun, N. (2005). Elektronik Ticarete Vergilendirme Sorunları ve Uluslararası Düzeyde Çözüm Arayışlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 154-156
- Çetinkaya, S. (2022). *Geçmişten günümüze ticaretin gelişimi*. Erişim adresi: <https://www.eticaret.com/blog/gecmisten-gunumuze-ticaretin-gelisimi/> (Erişim tarihi: 14.12.2022).
- Çetinkaya, Ş. (2016). e-Ticaret uygulamalarının makro ekonomik göstergelere etkisi SWOT Analizi ve Türkiye’de e-Ticaret gelişimi için bir eylem planı önerisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 235-256.
- Demirdöğmez, M., Gültekin, N. ve Taş, H. Y. (2018). Türkiye’de e-ticaret sektörünün yıllara göre gelişimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8 (15), 2216-2236.

- Elibol, H. ve Kesici, B. (2004). Çağdaş işletmecilik açısından elektronik ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 303-329.
- Erdinç, E. (2014). Makineler arası iletişim M2M ve teknolojik iş modelleri. Erişim adresi: <https://www.myfikirler.org/makineler-arasi-iletisim-m2m-ve-teknolojik-is-modelleri.html> (Erişim tarihi: 12.12.2022).
- Eroğlu, O. ve Aksu, H. (2019). Dijital ekonominin getirdiği vergilendirme sorunlarının değerlendirilmesi: Kurumlar vergisi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 59-78.
- Ertaş, B. L. (2017). Dijital ekonomide yurt dışından alınan hizmetler bakımından KDV mevzuatındaki sorunlar. *Vergi Raporu*, (219), 131-140.
- Esener, E. (2017). *Bitcoin (Dijital para) nedir?*, Erişim adresi: <https://startup hukuku.com/bitcoin-nedir/> (Erişim tarihi: 29/07/2020).
- eticaret Bilgi Platformu. *Eğitimler*, Erişim adresi: <https://www.eticaret.gov.tr/cevrimiciegitim/sayilarla-dunyada-e-ticaret-21> (Erişim tarihi: 21.08.2020).
- Güney, M. *E-Ticaret türleri nelerdir?* Erişim adresi: <https://www.melihguney.com/e-ticaret-turleri.html> (Erişim tarihi: 12.12.2022).
- Hadzhieva, E. (2016). Tax challenges in the digital economy, European Parliament, 03 Eylül 2020 tarihinde [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579002/IPOL_STU\(2016\)579002_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579002/IPOL_STU(2016)579002_EN.pdf) adresinden erişildi.
- Keleş, A. (2018). Güçlü ve Zayıf Yönleri ile Gelişen e-Ticaret İş Modeli Drop-Shipping. *Electronic Turkish Studies*, 13 (22), 271-283.
- Laudon, K. C. ve Traver, C. G. (2021). *E-Commerce 2021-2022: Business technology society*. Seventeenth Edition. United Kingdom: Pearson Education
- Li, J. (2017). *Chapter VIII: Protecting the tax base in the digital economy*. Articles & Book Chapters. 2672. Erişim adresi: https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/scholarly_works/2672 (01.09.2020).

- Meharia, P. (2012). E-Commerce and taxation: Past, present and future. *IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 11(4), 25-33.
- Olbert, M. ve Spengel, C. (2017). "International taxation in the digital economy: Challenge accepted?", *World Tax Journal*, 9 (1), 3-46.
- Öğütçü, H. (2013). *E-Ticaret modelleri – B2B, B2C, C2C, B2G*, Erişim adresi: <https://egirisim.com/2013/08/04/e-ticaret-modelleri-b2b-b2c-c2c-b2g/> (Erişim tarihi: 12.12.2022).
- Salo, J. (2007). Business relationships redesign with electronic commerce tools: An empirical investigation, *Business Process Management Journal*, 13 (4), 488-502.
- Simonen, E. (2018). Taxation in the era of digitisation (Bachelor's Thesis). Tallinn University of Technology/School of Business and Governance Department of Law, Tallinn.
- The Organisation For Economic Co-Operation and Development (OECD). (2015). *Addressing the tax challenges of the digital economy, Action 1 - 2015 Final report*. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en>
- The Organisation For Economic Co-Operation and Development (OECD). (2019). *Unpacking E-commerce business models, trends and policies*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/23561431-en>.
- TÜSİAD (2019). *e-Ticaretin gelişimi, sınırların aşılması ve yeni normlar raporu*. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consumer-business/e-ticaretin-gelisimi-sinirlarin-asilmasi-ve-yeni-normlar.pdf> (Erişim tarihi: 29.11.2022).
- TÜSİAD (2022). *E-ticaretin öne çıkan başarısı, tüketici davranışlarında değişim ve dijitalleşme*. <https://www.eticaretraporu.org/wp-content/uploads/2022/02/dd-tusiad-e-ticaretin-one-cikan-basari-si-tuketici-davranislarinda-degisim-ve-dijitallesme.pdf> (Erişim tarihi: 01.12.2022).

Yuthayotin, S. (2015). Access to justice in transnational B2C e-commerce. *Cham: Springer*.

Sosyal Medyada Mülteci Olgusu
Çerçevesinde “Öteki” ve “Biz” Yaratımı:
Sessiz İstila Kısa Filminin Çok Modlu
Analizi

İlkay Ceren SÖNMEZ¹

Osman Veliud EŞİDİR²

1. GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca daha iyi yaşam standartlarına ulaşabilmek adına göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Göç arkasında ekonomik, sosyolojik ve politik birçok boyutu barındırır. Göç, bu boyutlara bağlı olarak kişinin kendi ülkesi sınırları içinde yer değiştirmesi ya da farklı ülkelere gitmesidir (Aksoy, 2012:293).

1 Araştırma Görevlisi, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE, icsonmez@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2761-294X

2 Doç., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE, ovesidir@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2029-4758

Mültecilik ise yaşamlarının devamlılığı konusunda karşılaştığı tehdit unsurlarından kaçan ve kendi ülkeleri dışına korunma talebiyle başka ülkelere giden insanlara işaret eden bir kavramdır (Shacknove, 1985 akt., Kardeş vd., 2017:186). Beraberinde getirdiği sosyal değişimini kaçınılmaz kılan göç, bugün mülteci meselesiyle birlikte güncelliğini yitirmeyen bir olgudur. Bulunduğu coğrafi alanda sosyo-ekonomik gelişme açısından hem göç alan hem de konumu itibariyle geçiş noktasında olan Türkiye, yoğun bir göçmen nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Ortadoğu coğrafyasında yaşanan siyasi kargaşalar ve ekonomik zorluklar, Arap Baharı'nın etkileri gibi siyasal, ekonomik, sosyolojik olaylar ve olgular, son 10 yılı aşkın süredir Türkiye'ye doğru yoğun mülteci göçüne sebebiyet vermektedir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre dünyada yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye'de kayıtlı yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli, 320 bine yakın da diğer uyruklardan mülteciler bulunmaktadır (URL-1). Mülteciler Derneği verilerine göre de Türkiye'de Eylül 2022 itibariyle kayıtlı 3 milyon 652 bin 134 Suriyeli bulunmaktadır (URL-2). Bu veriler Suriyeli mültecilerin sosyolojik bağlamda politik, kültürel ve ekonomik açıdan değerlendirilmesini elzem kılmaktadır. Sayıların artışı toplumsal düzeyde çeşitli sonuçlar doğurmakta ve mültecilik hem ulusal hem de uluslararası ölçekte "sorun" olarak atfedilmektedir. Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal sorunların müsebbibi olarak görülen mülteciler, medyada da olumsuz bağlamda temsil edilmektedir.

Her geçen gün daha görünür olan mülteciler, sosyal medya platformlarında da sıklıkla bahse konu olan gruptandandır. Sosyal medyada çeşitli sorunların kaynağı olarak olumsuz bağlamda lanse edilen Suriyeli mülteciler, nefret söylemine maruz kalmakta ve hedef gösterilmektedir. Sosyal medyanın paylaşım ve yorum içerikli gönderileri barındıran karşılıklı etkileşim özelliği, post-truth fenomeninin işlerliğine destek sağlayarak duygulanım alanına hitap etmesi ve platformlarda dolaşımın çok hızlı bir biçimde gerçekleşmesi, Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumların

yayılmasına sebebiyet vermektedir. Sosyal medyada mültecilerin olumsuz temsili de toplumda mültecilere yönelik olumsuz tutum ve davranışların yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Medyanın temsil biçimleri toplumsal bağlamda halkın görüşlerini etkilemekte etkin olurken; aynı zamanda yasal bağlamda yönetim birimlerinin algısını da etkiler (Efe, 2015:7).

Bu çalışmada, sosyal medyada hemen hemen her platformda olumlu ve olumsuz birçok söyleme maruz kalan Suriyeli mültecilerin, Youtube’daki temsillerine ve söylem yaratımlarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda, Hande Karacasu Youtube kanalı tarafından yayınlanan ve 5 milyondan fazla görüntüleme sayısına ulaşan *Sessiz İstila* kısa filmi çok modlu analiz yöntemiyle incelenmiştir.

2. TÜRKİYE’DE SURİYELİ MÜLTECİLER VE ÖTEKİLEŞTİRME

Uluslararası göç; dünyada toplumları, ekonomiyi, kültürü ve politikayı yeniden biçimlendiren büyük bir değişimdir. Ortadoğu ve Arap bölgesi bu değişimden en çok etkilenen bölgelerdendir; göçmen emeğinin ana kaynağı Türkiye, Ürdün, Fas gibi ülkelerdir. (Catles ve Miller, 2008: 11). Türkiye’ye yakın veya komşu ülkelerde gerçekleşen savaşlar, krizler, afetler vb. gibi olgular sonucunda Türkiye yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum göçmenlerin hukuki statüsünü belirlemeyi gerekli kılmıştır. Türkiye 11 Nisan 2013’te Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nu ile mültecilerin hukuki statülerini çerçevlendirmiştir ve mülteci tanımı oluşmuştur. Kanunda Türkiye’den koruma talep eden yabancılar için “mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma” terimleri tanımlanır. Cenevre Sözleşmesi’nin de etkisiyle Avrupa menşeli yabancılar “mülteci”, dışından gelenler ise “şartlı mülteci” olarak tanımlanır. İkincil koruma da bu iki terime uymayan taleplerde kullanılır ve daha bireyseldir. Buna göre Suriye’den gelen yabancılar şartlı mülteci statüsüne dâhildir. Fakat toplumsal alanda

ve medyada “şartlı” sıfatının kullanılmaması nedeniyle çalışmada da mülteci terimi kullanılacaktır.

Özellikle 2012’den beri politik, ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü Suriye’den Türkiye’ye sürekli bir göç hali mevcuttur. On yıldır gerçekleşen bu göç hareketlerine rağmen kanundan da anlaşıldığı üzere Türkiye’nin detaylı bir mülteci politikasına sahip olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda birçok mülteci Türkiye’yi Avrupa yolunda geçiş durağı olarak görmektedir. Dolayısıyla statü bağlamında dahi sorunla karşılaşan mülteciler, sosyolojik bağlamda sorun yaşamakta ve özellikle medyanın da etkisiyle “öteki” olmaktadır. Sosyal sınıflandırma (ırk, din, cinsiyet vs.) toplumsal temelde farklılıkları vurgulayarak “biz” ve “öteki” ayrımını keskinleştirir. Yani bireysel ve toplumsal düzeyde kimlik yaratımında etkin olmaktadır (Özdemir ve Özkan, 2016). Bu hal, mültecilerin dışlanmasına hatta “sorun” olarak görülmesine neden olmaktadır. Medya bu durumun oluşumunda en etkin aygıtlardan biridir. Özellikle sosyal medya aracılığıyla ortam yaratımı, bireyin ya da grupların “öteki” ile münasebetini etkilemektedir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’ne göre öteki; *“mevcut kültürün içinde dışlanmış olan”*dır. Marx’ın deyimıyla, *“İnsan kendi kendisinin karşısında iken, onun karşısında olan ötekidir”* (Marx, 1993:148; akt. Torun, 2016). Yani bireyler, gruplar, inançlar kendilerini tanımlarken “öteki” refleksiyonuna ihtiyaç duyar; “öteki” de bir sosyal süreç yaratımıdır. Yani ikisi de tek başına var olamaz. Kültürel Çalışmalar’ın öncü isimlerinden biri olan Stuart Hall’e göre öteki-biz ilişkisinde ötekinin dışlanması bizi oluşturur; biz de ötekiyi biçimlendirir (Hall, 1998: 41). “Biz” her şeyi kendi bakış açısına, isteğine ve anlayışına göre konumlandırır. Ötekinin yaratımında etkin olan bir diğer unsur temsil politikalarıdır. Medyada bu politikaların uygulandığı alanlardan biridir. Medya öteki yaratımı ve süreğenliğini destekler; bu süreç egemen ideolojiye göre şekillenir. Yani temsil, anlamın üretildiği ve paylaşıldığı sürecin parçasıdır (Hall, 1995, akt. Polat, 2018).

Hall, ötekiliği tarihsel bağlamda ele alır. Ona göre bu süreç hayatın algı temsillerini etkilerken; temsillerin olağan hale gelmesiyle egemenin işine yarar bir kültür imgesi meydana gelir (Torun, 2016). Öteki kavramına odaklanırken Batı'nın siyah insanlarla karşılaşmasına yönelik üç ana dönem belirtir: birinci dönem, Avrupa ve Afrika arasında gerçekleşen köle ticaret dönemi. İkinci dönem kolonyalizmin artışı ve Avrupa'nın Afrika'yı sömürgeleştirmesidir. Üçüncü dönem ise 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Amerika'ya yapılan göçlerdir (Kirel, 2010:332). Ötekilik, sosyal kimlik haricinde ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet, statü, yetenek ve ideoloji gibi ayrımlarda da tezahür edebilir. Kimlik de yaratım sürecinde ötekiye muhtaçtır ve kimliğin temelini öteki varsayabiliriz (Connolly, 1995: 94, akt. Torun, 2016). Zaten farklılıkların olmadığı bir toplum ütöpik bir tahayyüldür. Saussure farklılıkların ortaya çıkışını bir ihtiyaç hali olarak tanımlar; farklılığın anlamını ancak öteki ile inşa edebiliriz (Kirel, 2010: 330). Medya bu inşa sürecinde ayrıcalığı beyaz, erkek, heteroseksüel gibi gruplara verirken, kadınlar, siyahlar, homoseksüelleri dezavantajlı gruplar olarak lanse eder (Hall, 1995: 42, akt. Torun, 2016). Öteki toplumda dışlanan, standardize edilen, yok sayılan olarak algılanır.

İnternet kullanımının artışı ve yeni medyanın nitelikleri itibarıyla topluluklarında etkileşimleri her geçen gün artmaktadır. Sosyal medya, kullanıcılarına gelişmeleri takip etme, yorum yapma gibi özelliklerle düşünsel bir ortam sunar. Dolaşım ve etkileşimin çok fazla olduğu bu ortamda da gerçek dışı, provakatif, manipülatif içerikler de paylaşılmaktadır. Filtre balonları ve yankı odalarının etkisiyle kullanıcılar sürekli hale gelen bir birliktelik içine girerler. Bu sayede sosyal medyada da öteki oluşumu gerçekleşir. Bireyler kendi tüketim pratiklerine göre algoritmalar vasıtasıyla sosyal medyada var olurlar. Dolayısıyla bu ortamda dahi “biz”e odaklanır; ötekiyi dışlar.

Sosyal medya ortamında, kişisel paylaşım, etkileşim ve içerik üretimi, kimlik inşasında da etkindir (Bakıroğlu, 2013:1). Tahayyül

edilen kimlik orada temsil edilebilir, gerçek kimlik olduğu gibi yansıtılabilir veya gerçek ve sanal kimlik bir arada oluşturulabilir. Sosyal medya ortamında paylaşılan fotoğraflar, mesajlar, yorumlar kimliklere entegre olarak yeni bir hayat tarzı sunar; kullanıcı profilleri sosyal kimlik inşasının vasıtalarından biridir. Bireyler gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamda da kendi grubuna daha ılıman yaklaşır. Bu olumlamayı elbette sosyal medyada daha kolay ve özgür biçimde gerçekleştirebilir. Bu durum politik bakışta da tezahür eder; birey sosyal medyada politik olarak daha aktiftir. Sosyal medyanın eşzamansızlık, karşılıklı etkileşim, bireysel kullanım, mobilite gibi özellikleri, dayanışma veya ötekileştirmenin oluşumunda etkindir.

Her geçen gün kullanıcı sayısını arttıran ve içerik üretiminde konvansiyonel medyanın dahi sınırlarını aşan Youtube, 2005'te kurulmuştur (Miller, 2012: 17). Google ile senkronize işleyen Youtube, kanaat önderleri, reklamcılar, politikacılar gibi toplumu etkileyen birçok kesimin ilgisini çeken bir platformdur. Bir video paylaşım ortamı olan Youtube, ilk etapta rakip görünse de konvansiyonel medyayı da kendi içine dâhil etmiştir. Youtube'un video, ses, metin, beğenme, paylaşma, yorum yapma gibi nitelikleri barındırması sosyal kimliklerin sunum biçimini de değiştirmiştir. Ötekileştirmeyi destekleyen içerik sayısının da fazla olduğu platformda görüşlerin yayılımı oldukça kolaydır. Bu saiklerle çalışmada, Hande Karacasu isimli Youtube kanalı tarafından 3 Mayıs 2022'de paylaşılan *Sessiz İstila* kısa film serileri incelenmiş, videolar arasından 5.100.697 görüntülemeye ulaşan ve en çok izlenen *Sessiz İstila* ilk kısa filmi seçilmiştir. Seçilen video çok modlu metin analizi yöntemiyle incelenmiştir. Multimedya ve hipermetinsellik gibi nitelikleri ihtiva eden Youtube platformunda tek modlu analiz yöntemi yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla çalışmada dil, imge, görüntü gibi kaynakları ihtiva eden çok modlu analiz yöntemi kullanılmıştır.

3. MODLAR DÜZEYİNDE SESSİZ İSTİLA

İletişimde göstergelere atıfta bulunan mod, Kress'e göre; anlam üretiminde kültürel bağlamda etkin olan, görüntü, ses, müzik, jest, postur vb. gibi verili kaynaklardır (Kress, 2010:54; akt. Tüfekçi, 2014:3). Çok modluluk da “iletişim kurduğumuz çok sayıda yolu araştırmak için dilin ötesine bakan yenilikçi bir yaklaşımdır” (Kress, 2005). Gunther Kress, temsil ve iletişime için çok modlu yaklaşımlarda iletişimin çok modlu olduğunu ve “modların her birinin bir kültürde temsil için mevcut olan, iletişim için belirli potansiyeller ve sınırlamalar sağladığını” belirtir (Kress, 2005: 5). Dolayısıyla gelişen teknoloji ve dönüşen yeni medyada çok modlu analiz incelemeleri önem arz etmektedir. Çok modlu analize dayanan çalışmalar, M. A. Kirkwood Halliday'in sosyal semiyotik dil anlayışında temellenir (Taş ve Taş, 2018: 190). Buna göre dilsel pratikler sosyokültürel bağlamda ve etkileşim boyutuyla incelenir. Kress ve van Leeuwen'de bu anlayışı takiben modların, kamusal ve kültürel alanda ortak bir sağduyuyla ve imgelerin egemenliği üzerinden işlediğini söyler (2001). Dolayısıyla onlara göre dil, imge, ses gibi araçların çok modlu metinlerde incelenmesi kültürel bağlamı anlamakta da fayda sağlar. Philip Levine ve Ron Scollon da çok modlu söylem analizinin söylemin çoklu iletişim modları ile konstrüksiyon edildiğini ve bu modların bağlamsal tüm fenomenleri barındırdığını belirtirler (Levine ve Scollon, 2004:1-6; akt. Tüfekçi, 2014:2). Allison Gibbons da çok modluluğu belirli bir bağlam içinde birden fazla semiyotik modun bir arada olması olarak açılar (2008). Ona göre çok modlu analizlerde çoğunlukla web siteleri, makaleler, reklamlar ve raporlar gibi sözlü ve görsel modları barındıran metinler incelenir; bunların yanında mimari, müzik ve film gibi başka türlü modları barındıran formlarda da bu analiz kullanılabilir. O'Halloran'a göre çok modluluk teorisyenleri, bu analiz yaklaşımını kelime, görüntü, tipografi vb. kombinasyonlarına genişletmenin yollarını geliştirdiler (O'Halloran 2004a:1; akt. Luke, 2014: 44). Böylece metnin tüm temsil noktaları anlaşılır hale geldi.

Türkiye’de *Sessiz İstila* kısa film serilerine yönelik yapılan tek araştırma Zeynep Genel tarafından 2022 yılında gerçekleştirilen *Göçmen Karşısı Retorik İle Sosyo-Teknolojik Ağlarda Gündem Oluşturma: Sessiz İstila2 İçeriğinin Youtube Kullanıcı Gündeminin Analizi* isimli çalışmadır. Zeynep Genel çalışmada *Sessiz İstila2* kısa filmi gündem belirleme kuramı çerçevesinde ve göçmen karşıtlığı bağlamında nitel kategorik analiz tekniğiyle incelemiş ve 9444 Youtube kullanıcısının yorumlarına odaklanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye’de sosyal medya üzerinden göçmenlik bağlamında dikotomik çağrışımlar yaygınlaşmakta ve kutuplaşma pekiştirilmektedir. Youtube’daki göçmenlik ve mültecilik algısına yönelik bir diğer çalışmada Gözde Kurt tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen *Yeni Medyada Nefret Söylemi: You Tube’da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma* isimli çalışmadır. Bu çalışmada Kurt, Youtube’da nefret söylemi içeren videoları Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi tekniğiyle analiz etmiştir. En çok görüntüleme sayısına erişen beş videonun incelendiği çalışmanın bulgularına göre, sosyal medyada Suriyeli mültecilere yönelik zenofobi ve nefret söylemi barındıran içerik bulunmaktadır. Bu çalışmalar dışında göçmen meselesine diğer sosyal medya platformları çerçevesinde de odaklanılmıştır. Örneğin Birgül Taşdelen meseleyi Twitter bağlamında inceleyerek, *Twitter’da Suriyeli Mültecilere Karşı Çevrimiçi Nefret Söylemi: #suriyelileriistemiyoruz* çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu platformdaki nefret söylemine dair inceleme yapan Taşdelen, çevrim içi ortamda mültecilerin “istilacı, açgözlü, ahlaksız” olarak algılandıkları ve aşağılamaya maruz bırakıldıkları bulgularına erişmiştir. Amerikan sosyal medyasına odaklanan çalışmalarda da göçmenlere yönelik nefret söyleminin artışı tespit edilmiş ve bu durumun toplumsal yapıya zarar vereceği öngörülmüştür (Kalav ve Fırat, 2017: 2220).

Sessiz İstila kısa filmleri de yayınlandığı dönemde fazlasıyla ilgi görmüştür; Twitter’da #sessizistila etiketi yaklaşık 2 gün boyunca gündemde kalarak Trend Topic (TT) olmuş ve video 5

milyon görüntülemeyi aşmıştır. Dolayısıyla göçmenlik bağlamında gündem yaratan, birçok modu ve söylemi barındıran bu videonun incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada da 3 Nisan 2022’de Hande Karacasu isimli Youtube kanalından yayınlanan ve 5 milyon görüntülemeyi aşan *Sessiz İstila* kısa filmi incelenmiştir. 9 dakika 24 saniye süren kısa film, 29 Nisan 2011’de İstanbul’da yaşayan üst-orta sınıf bir ailenin kahvaltısı ile başlar. Aile heyecanla doğacak ilk çocuk olan Göktuğ’un büyüyünce hekim olma hayallerini konuşur; o sırada televizyonda verilen haberlerde Suriye’de yaşanan çatışmalara yönelik bilgiler verilmektedir. İlk etapta televizyondaki sesleri duymayan aile, Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberi zengin kahvaltısı eşliğinde dinler. Ardından filmde 32 yıl sonrasına gidilir, yıl 3 Mayıs 2043’tür. Göktuğ büyüyüp hekim olmuş fakat hastanede temizlik görevlisi olarak çalışmaktadır; İstanbul da harabe hale gelmiş, yönetim sığınmacıların eline geçmiştir. Sokaklarda Suriye uyruklu kişiler Türklere yönelik baskılar uygulamaktadır. Haberlerde İstanbul Eyalet Başkanı olarak kurgulanan Ahmed Bin Veli yüzde 55 oyla tek başına iktidar olmuş, bu başarının arkasında da 2011 yılında Suriye’den Türkiye’ye göç eden sığınmacıların olduğunu söylemektedir. Resmi dilin de değiştiği Türkiye’de, 32 yıl önce zengin kahvaltı sofrasına sahip aile şimdi bir tas çorba içmektedir. Beyin cerrahı olan Göktuğ, Zeynel Bey olarak kurgulanan ve muhtemelen sığınmacı olarak gelen birinin hastanesinde temizlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Ülkenin geldiği nokta için ailesini suçlamaktadır ve ailede buna hayıflanmaktadır. Ardından canlandırma sona erer ve kendini siyasal iletişimci olarak tanımlayan Hande Karacasu göçmenler hakkında bilgi vermeye başlar.

4. SESSİZ İSTİLANIN SÖYLEDİKLERİ

Sessiz İstila adlı kısa filmin toplumsal konsensüsü tahribata uğratacak bir tutuma sahip olduğu ilk andan itibaren gözlenmektedir. Filmde kurgusal düzeyde göçmenlik meselesi ve yaratacağı muhtemel sonuçlar pejoratif bağlamda ele alınmakta

ve egzajere edilmektedir. Film ırkçı, göçmen karşıtı söylemler çerçevesinde dilsel, görsel ve işitsel modlar aracılığıyla işlemektedir. Film profesyonel teknikler aracılığıyla, direkt amaca yönelik görseller ve söylemlerle üretilmiştir.

Tablo 1. Video-1: Sessiz İstila

Başlık:	Sessiz İstila
URL:	https://www.youtube.com/watch?v=EpPo5vjC2bE
Süre:	09.24
Kanal:	Hande Karacasu
Kanalın Abone Sayısı:	118 bin
Görüntüleme Sayısı:	5.093.673
Beğenilme Sayısı:	384 bin
Yorum Sayısı:	38.359
Video Açıklaması:	yönetmen: KAM yapımcı: Hande Karacasu yapım yılı: 2022 Süre: 9 dakika 24 saniye Tür: Dram,bilimkurgu Cinsi: Kısa Film Senaryo,Kurgu: KAM Telif Hakları: Hande Karacasu Oyuncular Alper A. Alp B. Kübra Ö. Murat D. Veli K. Ümit.D

Filme “Sessiz İstila” başlığının seçilmesi söylemin barındırdığı amacı serimlemektedir. Şöyle ki; videonun başında maddi durumu iyi olan bir aile kahvaltı yapmaktadır. Buzdolabının içerisinden başlayan çekimde meyvelere uzanan iyi giyimli bir erkek, kahvaltı hazırlamaktadır. Erkeğin kahvaltı hazırlaması gösterimi dahi modern aile imgesinin yaratımında etkindir. O sırada haberlerde Suriye’deki iç savaşa yönelik bilgiler verilmektedir; fakat bu ailenin çok da dikkatini çekmemektedir. Eşinin kahvaltı hazırlamasını bekleyen hamile kadın ukulele eşliğinde *Fly Me To*

The Moon adlı şarkıyı çalmaktadır. Burada da yine söyleme içkin olan “burjuva umarsızlığı” tezahür edilmektedir; zira o sırada hala haberlerde iç savaşa yönelik aktarımlar vardır. Yapısal olarak Amerikan kültürüyle dizayn edilmiş evde, maddi durumun iyiliğini vurgulamak amacıyla sucuklu yumurta pişirilmektedir. “Refah” ve modernlik avantajları içinde yaşayan aile doğacak ilk çocukları olan Göktuğ’un sağlıklı olmasını ve büyüyünce hekim olmasını dilemektedir. Çocuğun adının Göktuğ seçilmesi dahi milliyetçi bağlamda filmin söylemine yönelik bir diğer işarettir. Filmde ölmüş babaanneye duyulan özleme yönelik kadının “*Ben biliyorum, oğlumuz büyüyüp tıp fakültesini kazandığında aslanlar gibi doktor olduğunda annen de hissedecek bunu*” repliği, ailenin atalara yönelik bir görev bilinci olduğunu göstermektedir ki bu ilerleyen sahnelerde de görülmektedir. Kadının oğlunun hekim olacağına dair inancı “Çalışan kazanır” mottosuyla pekiştirilmektedir.

Resim 1: Sessiz İstila’da kahvaltı sahnesi

Filmin 29 Nisan 2011’de başlamasının nedeni ise haberler sahnesinde görülmektedir. 29 Nisan 2011 yılında 252 kişinin yer aldığı bir grup Suriyeli, Hatay’ın Yayladağ ilçesine giriş yaptı (URL-3). Filmdeki kurgusal haber sunumunda da bu durum anlatılmakta ve ailede üzgün bir biçimde bu haberleri izlemektedir.

Filmde erkek tiplemesine “Çok geleceklelerini sanmıyorum. Ellerini kollarını sallayarak ülkeye girecek halleri yok ya, Türkiye yol geçen ham mı?” repliğinin söylenmesi dönemin dış politikasına yönelik vatandaşın algısını ve yönetimi eleştirisine dair bir atıftır.

Haberlerin ardından kapanan sekanstan sonra filmde 32 yıl ileri gidilir. 3 Mayıs 2043 tarihinin seçilmesi de yine tesadüf değildir. Turancılık ideolojisine göre 3 Mayıs, Türkçülük Günü olarak kutlanmaktadır. Bu da filmin söyleminde yer alan ideolojinin ortaya çıkışında bir diğer işarettir. Zaten filmin yayınlanma günü olarak da yapımcı Hande Karacasu özellikle bugünün seçildiğini Twitter’da söylemiştir:

Hande Karacasu
@KaracasuHande

...

Yanlış sığınmacı politikaları bu şekilde uygulanmaya devam ederse 2043'te Türkiye profilini konu alan filmimiz "Sessiz İstila" 3 Mayıs Türkçüler Günü'nde Yayında Yönetmen @kamturuk twitter.com/kamturuk/status...

Resim 2: Hande Karacasu 3 Mayıs 2022 Tweeti

3 Mayıs 2043'te harabe olmuş İstanbul'un tepeden görünümü ile açılan sekansta, sokaklarda Suriyeli oldukları dillerinden, giyimlerinden ve şarkılardan vurgulanan iki erkek, yetişkin Göktuğ'u kovalar. Göktuğ onlardan kaçarak, harabe bir yapıya saklanır. Burada Göktuğ karakterine yapılan göğüs plan yakın çekim, Kress ve Leeuwen'in “sunum” (offer) kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir (Taş ve Taş, 2018:118). Buna göre izleyici karakter ile empati kurmakta, onun yaşadığı korku ve endişeyi anlamaktadır. Bu sahnenin ardından açılan sekansta “Sur TV” adıyla kurgulanmış bir kanalda, “news” başlığıyla haber sunumu gerçekleştirilmektedir.

Filmde kanala bu ismin verilmiş olması belki de coğrafi sınırlardaki güvenlik sorununa dair bir gönderidir. Haberde konuşma yapan kişi “İstanbul Eyalet Başkanı Ahmed Bin Veli” olarak kurgulanan bir karakterdir. Bu göstergeye göre ilerleyen yıllarda yönetimin sığınmacıların eline geçeceğine ve rejimin değişeceğine yönelik bir algı yaratılmaktadır. “Başkan Ahmed Bin Veli Ulusa Sesleniyor” başlıklı konuşmasına Arapça selam ile başlayan hayali başkan, popülist bir söylem ile yüzde 55 oyla tek başına iktidar olan partisinin başarısından bahseder. Bu başarının müsebbibi olarak da 2011 yılında Suriye’den Türkiye’ye gelen göçmenler olarak gösterir. Karakterin “*Biz bu coğrafyanın gerçek sahipleriyiz*” repliği, filmdeki söylemin kutuplaştırıcı yanının bir diğer işaretidir. Çünkü bu modlar aracılığıyla “biz” ve “onlar” dikotomisi oluşturulmakta ve karşıtlıklar normalize edilerek pekiştirilmektedir.

Resim 3: Sessiz İstila’da yetişkin Göktuğ’un Suriyelilerden kaçma salmesi

Başkanın konuşmasını dinleyen aile yine yemek masasındadır; ebeveynler yaşlanmış, Göktuğ yetişkin biri olmuştur. Hekimlik idealiyle yetiştirilen Göktuğ beyin cerrahı olmuş fakat ülkenin geldiği son noktada Zeynel Bey karakterinin hastanesinde temizlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Zeynel’in ülkeye sığınmacı olarak gelmiş daha sonra kurulan egemenlik ortamıyla zengin olmuş bir hayali karakter olduğu gözlenmektedir. Bu duruma hayıflanılan

Göktuğ'a ebeveynleri tarafından şükretmesi öğütlenirken, Göktuğ filmin söyleminin ana mesajını veren şu repliği söyler: *“Evet, şükrediyorum anne. Zeynel Bey'in hastanesinde temizlikçi olduğum için şükrediyorum! Hoş, Türk arkadaşlarıma bakıyorum, hepsi işsiz, en azından benim işim var... Hani doktor olacaktım ben anne? Hani babaannem gurur duyacaktı benimle? Neydi o sihirlî formül? ‘Çalışan her şeyi başarır’ değil mi? Çalışmadım mı ben? Çok çalıştım. Ne oldu sonunda? Onlar kazandı... Bana böyle olacağımı nereden bilebilirdik deme! İnsanlar açıklamışlar; 30 yıl önceki haberleri okuyor muyum? Bunların sayısı fazla artıyor... Başımıza bela olacaklar’ demişler; buna gözünüzü yummuşsunuz. Doktorlar patır patır istifa ederken arkalarında durmamışsınız... Günümün nasıl geçtiğini sordun değil mi? Anlatayım. Zeynel Bey'in hastanesinde Türkçe konuşmak yasak. Niye? Doktorlar da hastalar da Türkçe bilmiyor çünkü. İki tane Türk arkadaşım var benim gibi temizlikçi, onlar da kendi aralarında Arapça konuşuyorlar. Zeynel Bey'in hastanesinde adım söylenmiyor. Niye? Göktuğ diyemiyorlarmış, ‘ey, Türk!’ diyorlar. Dışarıdaki arkadaşlarım da öyle, artık onlar gibi giyinmiyorlar, onların dinlediği müzikleri dinliyorlar. Gelirken ara sokakları kullanamıyorum artık.”* Bu replikte de görüldüğü gibi Suriyelilerin Türkiye’deki varlığının zararlı politik, kültürel ve ekonomik sonuçlara sebep olacağı algısı yaratılmaktadır. Filme göre öteki konumu Türklere geçmiş ve Türkler ülkede dezavantajlı konuma gelmişlerdir. Resmi dilin tahribatına yönelik gönderi, Türkiye’de 2011 yılından beri en çok tartışılan konulardan biridir ve filmde de bu replik üzerinden meseleye dair sunum vardır.

Resim 4: Sessiz İstila'da hayali başkan ulusa sesleniyor

Filmin son sahnesinde Hande Karacasu'nun konuşmasında göçün sebebi temel olarak politik nedenlere bağlanarak vurgulanıyor. Mültecilerin sayısının yoğunluğunun altı çizilerek filmdeki ayrımcılık destekleniyor. Dilin tahribatına dair vurgular, veriler, bir tek Suriyeli değil Arap ve Afgan uyruklu mültecilere yönelik nefret söylemi ve Mustafa Kemal Atatürk göndermesi, filmin genelinde işler olan ayrımcılık modunu destekliyor. Filmin 5 milyondan fazla izlenmesi, filmin içerdiği modların yaratacağı kültürel ve politik sonuçlar ötekileştirmenin toplumsal bağlamda artmasına neden olabilir.

“2011 yılında Suriye’de iç savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye, komşularına kapılarını açacağını duyurdu. Ardından kontrolsüz ancak düzenli, stratejik bir göç dalgası başladı. 2022 yılında geldiğinde ise Suriye’de savaş bitti ancak Türkiye’nin kucağında nur topu gibi 8 milyon Suriyeli sığınmacı kaldı. Bunların 900 binine ise vatandaşlık verildiği iddia ediliyor. BM Göç Ofisi’nin son araştırmasına göre ‘Suriye’ye artık dönmem’ diyenlerin sayısı yüzde 78’e yükseldi. Suriyeli kadınların doğum oranınının 5.3 olduğu da düşünüldüğünde 20 yıl sonra Türk topraklarında vatandaşlık almış Suriyelilerin sayısının 15 milyonu bulabileceği belirtiliyor. Öte yandan sanki Türk topraklarında bir Türksüzleştirme politikası izleniyor. Ekonomik sıkıntı, işsizlik, Suriyeli sığınmacılara kayırmacı

politikalar da itici güç olarak kullanılıyor. Sadece 2019 yılında 84 bin 863 Türkiye vatandaşı ülkeyi terk etti. Bunların yüzde 41'i 20 ila 34 yaş genç nüfustu. Daha şimdiden Hatay Reyhanlı'da Türkler azınlığa düşmüş durumda. Türkçe ise İstanbul Fatih, Başakşehir ve Ankara'daki birçok semtte çoktan mazi olmaya başladı bile.

Sessiz istila artık sessiz değil. Türk'e ev vermeyen Arap emlakçısıyla, Afgan tacizcisiyle, Suriyelilerin demografik baskısıyla gümbür gümbür geliyor.”

Ülkeyi terk eden ya da terk etmeyi düşünen Türk gençlerine Mustafa Kemal Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nden 'Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmak için muhtaç olunan kudretin damarlardaki asil kan' olduğuna vurgu yapan filmin yapımcısı Hande Karacasu'nun kapanış konuşmasının ardından 'Biz Atatürk Gençleriyiz' marşı ile film bitmektedir. Kapanıştaki roll caption bölümünde ise film ekibinin soyadlarının sadece baş harfleri yazılarak soy isimler gizlenmiş ve Göktürk alfabesi de kullanılmıştır.

Youtube kanalı üzerinden yayımlanan kısa filme Türkiye ve dünya medyasından tepkiler gecikmedi. Euronews 3 Mayıs 2022 tarihinde 'Sessiz İstila' filminin yapımcısı Hande Karacasu gözaltına alındı' başlığıyla yayınladığı haberinde; özetle Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından yapılan açıklamaya dikkat çekerek, Youtube'da "Sessiz İstila" başlıklı kısa filmin yapımcılığını yapan Hande Karacasu'nun gözaltına alındığını ve EGM'nin açıklamasında söz konusu filmde sığınmacılar ve düzensiz göçmenlerle ilgili bilgilerin manipüle edildiğinin belirtildiği vurgulandı. (URL-4).

Sessiz İstila filmine ulusal basından farklı yayın politikalarına sahip gazetelerden de tepki geldi. Birbirine zıt yayın politikasına sahip olan Yeni Akit ve Evrensel gazeteleri son derece sert bir üslupla haberlerinde filme tepki gösterdi.

Yeni Akit Gazetesi'nde 21 Temmuz 2022 tarihinde 'Dağıstan göçmeni Ümit Özdağ, ucu kendisine dokununca kıvrıldı: Irkçılık

iyi bir şey değildir’ başlığıyla yayınlanan haberde; Ümit Özdağ’ın dedesinin Ruslardan kaçarak Türkiye’ye sığındığı, babasının Adnan Menderes’e darbe yaptığı, Dağıstan göçmeni Ümit Özdağ’a eski milletvekili Sebgetullah Seydaoğlu’nun ağzının payını verdiği ifade edilerek şu satırlara yer verildi:

Dedesinin Ruslardan kaçarak Türkiye’ye sığındığı Dağıstan göçmeni Ümit Özdağ, Batılı göçmenlere sesini çıkarmazken Müslüman göçmenlere yönelik provokatif eylemlerini sürdürmeye devam ediyor.

Anavatan Partisi 20 ve 21. dönem Diyarbakır Milletvekili Sebgetullah Seydaoğlu’nun ırkçı provokasyonlara soyunan Dağıstan göçmeni Ümit Özdağ’ın ağzının payını verdiği ortaya çıktı.

“Sen nereden geldin bu ülkeye?”

2012 yılında yayınlanan bir programda Seydaoğlu, “*Slogan atmayın, Ümit Özdağ. Sizin ne kadar faşist, kafatasçı olduğunuzu bütün ülke biliyor. Sen nereden geldin bu ülkeye? Çıkarır mısın kimliğini. Ben de çıkarayım. Ben Akkoyunlular zamanından beri Güneydoğu’da yaşıyorum. Siz ne zaman geldiniz? Nereden geldiniz? Bu topraklar yalnız senin toprağın değil. O İstiklal Savaşı’nı Türkler ile Kürtler birlikte verdi.*” dedi.

Seydaoğlu’nun karşısında kekeleydi: “Bu tür ırkçılıklara son verin”

Kendisinin Dağıstan’dan geldiğini ima eden Seydaoğlu’nun bu sözleri üzerine kekeleyen Ümit Özdağ, kıvırmaya başlayarak “*Bu tür ırkçılıklara, ‘o buradan gelmiştir, şu şuradan gelmiştir, bunlar bizim düşmanımızdır’ şeklindeki yaklaşımlara son verin. Bu hiç iyi bir şey değil. Bu ülkede yaşayan herkesle kardeşiz biz.*” ifadelerini kullandı (URL-5).

Akit Gazetesi ile zıt bir yayın politikasına sahip sol-sosyalist bir bakış açısına sahip olan Evrensel Gazetesi’nde ise 4 Mayıs 2022 tarihinde yayınlanan haberde şu satırlara yer verildi:

Mülteci karşıtı ırkçı propaganda içeren “Sessiz İstila” isimli kısa filmin yapımcısı gözaltına alındı, Ümit Özdağ, “Yapım masraflarını ben karşıladım” açıklaması yaptı. Youtube’de yayımlanan ırkçı ve mülteci karşıtı “Sessiz İstila” isimli kısa filmin yapımcısı gözaltına alındı, Ümit Özdağ “Yapım masraflarını ben karşıladım” açıklaması yaptı.

Emniyet Genel Müdürlüğü, Youtube’da “Sessiz İstila” ismiyle yayımlanan Suriyeli mültecileri hedef gösteren kısa film ile ilgili kısa filmin yapımcısı Hande Karacasu ve “Militer Doktrin” isimli Twitter hesabının yöneticisi olduğu öne sürülen H.D.’nin gözaltına alındığını duyurdu.

03.05.2022

BASIN AÇIKLAMASI

Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığınca, kanunların verdiği yetki çerçevesinde, suç ve suçlularla mücadele amacıyla, internet ortamında 7/24 esasına göre sanal devriye faaliyetleri yürütülmektedir.

Yürütülen sanal devriye faaliyetleri kapsamında Youtube isimli video paylaşım platformu üzerinde “SESSİZ İSTİLA” başlıklı kısa filmin yayınlandığı görülmüştür. Bahse konu video içeriğinde sığınmacılar ve düzensiz göçmenlerle ilgili bilgileri manipüle edip gerçekleri çarpıtarak yayınlayan H.K. isimli şahıs Sakarya’da,

Ayrıca Suriyeli sığınmacılar ve düzensiz göçmenlerle ilgili provokatif paylaşımlarda bulunan Militer Doktrin@militerdoktrin1 isimli/rumuzlu hesabın yöneticisi olduğu değerlendirilen H.D. isimli şahıs ise İstanbul’da yakalanarak adli işlemlere başlanılmıştır.

Kamuyuna saygıyla duyurulur.

EMNİYET
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
www.egm.gov.tr

@ EmniyetGM

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün açıklamasının ardından Twitter üzerinden açıklama yapan Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, filmi kendisinin sipariş ettiğini, yapım masraflarını karşıladığını söyledi. Özdağ, “H. Karacasu tarafından çekilen Sessiz İstila adlı kısa belgesel kendisine benim tarafımdan sipariş olarak verilmiştir. Yapım masraflarını ben karşıladım. Senaryoyu ben onayladım. H. Karacasu, kontrolsüz göçün sonuçlarını gösterdi. Suriyeliler ‘halk’ değil. Misafir. Kin/düşmanlık yok” ifadelerini kullandı (URL-6).

5. SONUÇ

Sosyal medya, toplumsal bağlamda yaratılan olumlu ve olumsuz söylemleri yeniden üretmektedir. Göçmen kategorilerinden biri olan mültecilik de sosyal medyada birçok düzeyde işleyen bir olgudur. Sosyal medya platformlarında genellikle “öteki” olarak konumlandırılan mültecilere bakış, toplumsal etkileşim ve dönüşümü anlamak adına önemlidir. Bu çalışmada, toplumda ve medya alanında “öteki” olarak temsil edilen Suriyeli mülteciler Youtube platformunda, Stuart Hall’ün “öteki” ve “biz” yaklaşımı çerçevesinde incelenmektedir. Çalışmanın amacı mültecilere yönelik algının yaratımını görmek ve medya temsillerine odaklanmaktır. Bu bağlamda, örneklem olarak Hande Karacasu kanalı tarafından yayınlanan ve 5 milyondan fazla görüntülemeye erişen *Sessiz İstila* kısa filmi çok modlu analiz yöntemiyle incelenmiştir.

İnternetin ve dijital platformların son yıllarda hızlı ve köklü değişim ve gelişim göstermesiyle birlikte içerik üretmenin teknik olarak kolaylaşması ve ucuzlaması sonucu ortaya yeni gazeteciler, editörler, yapımcılar, senaristler ve yönetmenler çıktı. Vatandaş gazeteciliğinin konvansiyonel medyaya göre bazen galebe çaldığı gerçeği ile karşı karşıyayız. Ölçümleme kavramının tiraj veya reyting kavramına oranla internet ortamında daha net verilerle tespit edilebilmesi bir suç örgütü liderinin veya sokaktaki herhangi bir vatandaşın çektiği videonun ülkenin köklü basın işletmelerinin haber portallarındaki birçok videoya göre daha fazla izlendiğini göstermektedir. Araştırmacı-gazeteci, belgesel yapımcısı veya

kısa film yönetmeni veya yapımcısı vs. titrler ile ortaya çıkarılan eserlerin maksadını aşarak geniş kesimlerin belleklerinde önyargı oluşumuna etki ettiği ve toplumu oluşturan bireyler arasında ayrımcılığa/ötekileştirmeye yol açtığı gerçeği ile karşı karşıyayız. Bu kutuplaştırmanın somut göstergeleri Youtube üzerinden yayınlanan kısa filme ilişkin yapılan yorumlarda ortaya çıkmaktadır. Film yanlısı ve film karşıtı söylemler içeren yorumlarda keskin tarafgirlik ve karşıtlık vardır. Karacasu'nun filmin sonunda kullandığı "Afgan tecavüzcüsü" açıkça nefret suçu içeren bir deyimdir. Filmin kahramanları Karacasu'nun ağzından onun fikirlerini 2043 yılında dile getirmektedir. Mal varlıklarını ve sosyal konumlarını yitiren iyi eğitilmiş zengin Türklerin 21 sene sonra hastanede temizlik işçisi olarak çalıştığı, bunun başlıca nedeninin ise Suriyeli mültecilere 'hoşgörülü' davranan Göktaş'ın ebeveynlerinin de içinde olduğu bir önceki kuşak olduğu vurgulanıyor.

Filmin sonuna gelindiğinde asil kan edebiyatı üzerinden Suriyeli mültecilere yönelik nefret söylemiyle 'işgalci' Suriyelilerden kurtulmanın yolu çiziliyor. Sanki kurtarılması gereken bir ülke varmış gibi mülteciler kriminalize ediliyor.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç Ve Kültürlerarası İletişim, The Journal of International Social Research, Cilt: 5, Vol: 5, Issue:20, Issn: 1307-9581).
- Bakıroğlu, C. (2013, Ocak). Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları, Akademik Bilişim Konferansı, ss. 1047-1054, Antalya.
- Catles, S. ve Miller, M. J. (2008). Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Efe, İ. (2015). Türk Basımında Suriyeli Sığınmacılar, SETA Rapor.
- Genel, Z. (2022). Göçmen Karşıtı Retorik İle Sosyo-Teknolojik Ağlarda Gündem Oluşturma: Sessiz İstila2 İçeriğinin Youtube Kullanıcı Gündeminin Analizi, Yeni Medya Elektronik Dergisi, 6 (3), 268-282.

- Gibbons, A. (2008). Multimodal Literature ‘Moves’ Us: Dynamic Movement and Emnodiment in VAS: An Opera in Flatland, *Journal of Language and Communication Studies* no 41.
- Hall, S. (1998), Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, A. D. King (der.), Çev: G. Seçkin-Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Kalav, A, Fırat, A. (2017). Amerikan Sosyal Medyasında Göçmen Karşıtlığı ve Dijital Nefret Söylemi: Twitter Özelinde Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Kardeş. S. ve Banko. Ç. ve Akman. B. (2017). Sosyal medyada Suriye’li sığınmacılara yönelik algı: bir sözlük değerlendirmesi , *Göç Dergisi: Cilt 4 S:2*.
- Kirel, S. (2010). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Kress, G. (2005). *Gains And Loses: New Forms Of Texts, Knowledge, and Learning Computers And Composition*.
- Kress, G., van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Edward Arnold.
- Kurt, G. (2019). Yeni Medyada Nefret Söylemi: Youtube’da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma . *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences* , 5 (1) , 1-20 . DOI: 10.34137/jilses.490129
- Luke, J. (2014). *Writing The Visible Page: A Multimodal Approach To Graphic Devices In Literary Fiction*, Queensland.
- Miller, K. (2012). *Playing Along: Digital Games, YouTube, and Virtual Performance*. New York: Oxford University Press.
- Özdemir, E, Özkan, B. (2016). Social Representations Of Social Media Users Toward Syrian Refugees In Turkey, *Nesne Psikoloji Dergisi*, pp. 227–244, 2016, Accessed: 00, 2020. [Online]. Available: <https://hdl.handle.net/11511/49208>.
- Polat, H. (2018). Geleneksel Medyada Temsil Sorunu: Alternatif Bir Mecra Olarak Yeni Medya . *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* , 38 (38) , 45-60 . DOI: 10.17498/kdeniz.383516

- Taş, O., Taş, T. (2018). Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu. *İletişim*, 29(29), 183 - 208. 10.16878/gsuilet.500943
- Taşdelen, B. (2020). Twitter’da Suriyeli Mültecilere Karşı Çevrimiçi Nefret Söylemi: #suriyelileristemiyoruz”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11 (2), 562-575.
- Torun, A. (2016). ‘Öteki’ ve ‘Biz’ İlişkisinde Yeni Medya. C. Can, A. Kilimci (Ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar*, ss. 287-305. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tüfekçi, Ş. (2014). Çok-Modlu Eleştiri Yöntemi ile Bir Karma-Metin Okuması: “Bize Kuş Dili Öğretildi. Monograf(2), 43-89.
- URL-1: BM Yüksek Komiserliği Verileri, <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.
- URL-2: Mülteciler Derneği verileri, https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=Cj0KCQjwnvOaBhDTARIsAJf8eV-Nk277OohFkEc1q_2nEwMJKBOMNI44FLuds5zDslh30s-FTlfl9SgaAk5oEALw_wcB, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2022.
- URL-3: Suriyelilerin İlk Görüntüsü, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/suriyelilerin-ilk-goruntusu-243878>, Erişim tarihi: 29 Kasım 2022.
- URL-4: Euronews, Sessiz İstila’ filminin yapımcısı Hande Karacasu gözaltına alındı, <https://tr.euronews.com/2022/05/03/sessiz-istifa-filminin-yap-mc-s-hande-karacasu-gozalt-na-al-nd> , Erişim Tarihi: 10.11.2022
- URL-5: Akit, Dağıstan göçmeni Ümit Özdağ, ucu kendisine dokununca kıvrıldı: Irkçılık iyi bir şey değildir, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/dagistan-gocmeni-umit-ozdag-ucu-kendisine-dokununca-kivirdi-irkcilik-iyi-bir-sey-degidir-1675609.html> , Erişim Tarihi: 12.11.2022
- URL-6: Evrensel, Mültecileri hedef alan kısa filmle ilgili 2 kişi gözaltına alındı, Özdağ “masraflarımı ben karşıladım” dedi, <https://www.evrensel.net/haber/460820/multecileri-hedef-alan-kisa-filmle-ilgili-2-kisi-gozaltina-alindi-ozdag-masraflarini-ben-karsiladim-dedi> , Erişim Tarihi: 15.11.2022

Teknoloji Destekli Yaşam Boyu Öğrenme: Hetagoji

Belgin BOZ YÜKSEKDAĞ

GİRİŞ

Dijital çağ olarak adlandırılan 21. yüzyılda, bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler bilgiyi insanlar için elzem hale getirmiştir. Bu hızlı gelişmeler, insanları günlük yaşam biçimlerinden, öğrenme biçimlerine kadar her alanda etkilemekte ve onları değişime zorlamaktadır. Öte yandan çağın gerektirdiği hızlı değişimlere ayak uydurabilmek, bilmeyi, yapmayı, birlikte yaşamayı ve var olmayı öğrenmekle mümkündür (Lee, 2014). Green, (2002), öğrenen toplumun, nerede olursa olsun ve ne kadar yaşlı olursa olsun, herkes için öğrenme fırsatlarının kabul edildiği bir toplum vizyonu olduğunu belirtmiştir.

21. yüzyılın başında Avrupa Birliği ve üye devletler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve hatta Dünya Bankası, yaşam boyu öğrenmenin gerektiğini savunmuştur. Dünyanın

geri kalanına karşı ideolojik, siyasi ve ekonomik hâkimiyetleri nedeniyle, birçok Asya ülkesi de bu düşünceyi benimsemiş ve yüzyıllardır sürekli öğrenmeyi destekleyen kendi geleneksel felsefelerini süreç içinde dönüştürerek yaşam boyu öğrenmeye ilişkin modern politika söylemleri geliştirmiştir. Bununla birlikte, hayat boyu öğrenmenin ağırlıklı olarak “Hayat Boyu Kazanç” ve “Kazanmayı Öğrenmek” gibi ekonomik yorumu birçok eğitimciyi ve uygulayıcıyı rahatsız etmiştir. Aslında bu mevcut durum, yaşam boyu öğrenme tartışmasını büyük ölçüde ekonomist ve istihdam edilebilirlik terimleriyle yeniden çerçeveselendiren OECD’nin yaşam boyu öğrenme söyleminin bir devamıdır (Medel-Añonuevo, Ohsako ve Mauch, 2001).

2020 yılında yayınlanan “İşlerin Geleceği Raporu’nda 2025 yılına kadar çalışanların yüzde ellisinin yeni beceriler geliştirmek zorunda olduğunu belirtmesi bireylerin yaşamlarının devamlılığı açısından önemlidir. Raporda ilk ona giren becerilerin aktif öğrenme ve öğrenme stratejileri; analitik düşünme ve yenilikçilik; karmaşık problem çözme; eleştirel düşünme ve analiz; yaratıcılık, özgünlük ve inisiyatif; liderlik ve sosyal etki; muhakeme, problem çözme ve fikir oluşturma; esneklik, stres toleransı ve esneklik; teknoloji tasarımı ve programlama; ve teknoloji kullanımı, izleme ve kontrol muhakemesi, problem çözme ve fikir oluşturma olacağı belirtilmektedir (Whiting, 2020). Bu becerilerden öğrenen özerkliği, çeviklik, yaratıcılık, iletişim ve işbirliği, eleştirel düşünme, dijital okuryazarlık ve öz yeterlilik, öz yönetim ve öz düzenleme gibi ortak yaşam boyu öğrenme becerileri ortaya çıkmaktadır (Blaschke, 2021).

Gelecekte bireylerin kazanması gereken bu becerilerin yanı sıra var olan öğrenen sayısının azalması, finansmanın azalması, sınıfta teknoloji kullanımının artması, öğrenen ve işverenin daha fazla işe dayalı beceri ve bilgiye olan talebi ve Covid-19 salgını gibi birçok nedenle eğitimin her seviyesinde köklü değişimler gerekmektedir (Blaschke, 2021; Brown, vd. 2020). Lock, Lakhali, Cleveland-Innes, Arancibia, Dell ve De Silva,

(2021) yakın zamandaki ve devam eden ekonomik, pedagojik, sosyal ve teknolojik değişimlerin, yükseköğretim için de önemli düzenlemeler gerektirdiğini ve yükseköğretim ile toplum arasında yeni bir ilişki yarattığını belirterek yüksek eğitim seviyesindeki değişim ihtiyacını vurgulamıştır. Bununla birlikte geleneksel eğitim yöntemlerinin, öğrenenleri modern iş yeri ortamlarında başarılı olmaya hazırlamada yetersiz kaldığı belirtilerek değişimin gerekliliği desteklenmektedir (Eachempati, vd. 2017; Hase, 2009). Bu değişimlerin nasıl sağlanacağı ise önemli sorunlardan biridir. Bu bağlamda öğrenenlerin öğrenmeyi durağan değil devam eden bir süreç olarak görmelerini sağlamak yapılması gerekenlerin başında gelmektedir (Abraham ve Komattil, 2017; Blaschke, 2019). Jarvis (2014), dinamik ve karmaşık toplumlarda bireylerden beklenenin, yaşamları boyunca farklı kaynaklardan bilgi ve beceri edindikleri bireysel bir öğrenme süreci yaşamaları gerektiğine vurgu yaparak yaşam boyu öğrenmenin altını çizmektedir. Öğrenmeyi devam eden bir süreç olarak görme yönündeki bu değişimle birlikte, yaşam boyu öğrenmeye hazırlanmak için öğrenenin merkezde olduğu öğrenme yaklaşımlarını benimsemek diğer önemli adımlardan biridir (Ashton ve Newman, 2006; Blaschke, 2012; Carr, vd., 2018; Pal ve Roy, 2019).

YAŞAMBOYU ÖĞRENME

Öğrenme, deneyim sonucunda meydana gelen ve gelişmiş performans ve gelecekteki öğrenme potansiyelini artıran, değişime yol açan bir süreçtir (Ambrose, vd. 2010). Öğrenendeki değişim; bilgi, tutum ya da davranış düzeyinde gerçekleşebilir.

Yaşam boyu öğrenme formal, informal ve nonformal öğrenmeyi içeren tüm öğrenme yelpazesini kapsar. Aynı zamanda insanların günlük deneyimlerinde edindikleri beceri, bilgi, tutum ve davranışları da içerir (Dunn, 2003). Tissot (2004), formal öğrenmeyi, düzenlenmiş ve yapılandırılmış içeriklerden meydana gelen ve tasarlanmış bir öğrenme olarak tanımlamıştır. Formal öğrenmenin resmi bir tanınırlığı vardır bu öğrenme sonucunda bir

sertifika ya da diplomaya sahip olunur. Formal öğrenme, öğrenen açısından amaçlı ve kasıtlıdır. Non-formal öğrenme ya da yaygın öğrenme, açıkça öğrenme olarak tanımlanmayan, ancak işyerinde edinilen mesleki beceriler gibi önemli bir öğrenme unsuru içeren planlı faaliyetlere gömülü öğrenmeden oluşur. İnfomal öğrenme ya da gayri resmi öğrenme, aile, iş veya boş zaman ile ilgili günlük yaşam aktivitelerinden kaynaklanan öğrenme olarak tanımlanır. Genellikle deneyimsel öğrenme olarak adlandırılır ve bir dereceye kadar tesadüfi öğrenme olarak anlaşılabilir (Tissot, 2004).

Yaşla birlikte yetişkinlerin öğrenme hızında kayıplar yaşandığına ilişkin verilerin yanı sıra öğrenme gücünde değişme olmadığı bilinmektedir (Geray, 2002). Geçmişten gelen yaşantı birikimleri yetişkinlerin yeni öğrenmelerinin kaynağıdır. Öte yandan genel sağlık ve enerji düzeyleri; öğrenmeye olan ilgileri; geçmişte sahip oldukları öğrenme deneyimleri; geçmişten gelen alışkanlıklar ve bu alışkanlıkları değiştirmeye yatkın olup olmamaları; sunulan öğrenme fırsat ve olanaklarının yeri, zamanı, süresi ve türü yetişkinlerin öğrenmelerini etkileyen yaş dışındaki faktörlerdir (Tezcan ve Deveci, 2018; Duman, 2007).

Andragoji ve yaşam boyu öğrenme birbirini destekleyen iki kavram olması nedeniyle yaşam boyu öğrenme kapsamında yetişkin öğrenmesini desteklemek için andragojik varsayımlar kullanılmalıdır (Deveci ve Tezcan, 2017). Andragojinin yetişkin öğrenimi üzerine sunduğu varsayımlar, yetişkin eğitimi ve öğrenme etkinliklerinin başarısında aktif rol oynayacağından yetişkinlerin öğrenme özellikleri, öğrenmenin gerçekleştiği durumlar öğrenme etkinliklerinin tasarımında göz önünde bulundurulmalıdır (Tezcan ve Deveci, 2018). Andragojide yetişkinler, kendi yaşamından sorumlu ve öz-yönetimli bireylerdir. Öğrenme ortamında bir öğreticiden çok onlara rehberlik eden, öğrenmelerini kolaylaştıran bir danışmana ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda hümanist temeller üzerine oturan yaşam boyu öğrenmenin insancıl doğası nedeniyle yaşama sorumluluğuna ve zengin yaşam deneyimlerine sahip yetişkinlerin eğitiminde yaşam deneyimlerini ve bağımsız kişilik

yapısını dikkate almak ve öğretici yerine kolaylaştırıcı bir düzenleme yapmak önemlidir (Tezcan ve Deveci, 2018; Knowles, 1996).

Medel-Añonuevo vd., (2001) göre yaşam boyu öğrenmedeki en önemli soru, ne tür erken ve genç gelişimsel görevlerin ve eğitimsel müdahalelerin öğrenenlerin yaşam deneyimlerinin öngörülemezliği, belirsizliği, mantıksızlığı ve çelişkileriyle mücadele etme kapasitesini geliştirebileceğidir. Bu bağlamda yükseköğrenim deneyiminin ötesinde öğrenme, sürekli veya yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olabilir. Teknoloji tabanlı öğrenmenin artması ile lisans ve lisansüstü eğitim veren kurumların daha esnek öğrenme ortamları sunmak, verimliliği artırmak ve aktif öğrenen katılımını sağlamak için çok fazla olanağı bulunmaktadır. Var olan teknolojiler, işbirliği ve etkileşimi destekleyici niteliktedir. Bu, öğrenenlere öğrenme güvenini ve yetkinliğini geliştirmelerine yardımcı olan deneyimler sağlayarak onların sürekli öğrenmeye katılan yaşam boyu öğrenenler olma kapasitelerini etkileyebilir (Lock, vd., 2021). Özellikle, harmanlanmış ve çevrimiçi öğrenmenin, öz-yönetimli öğrenmenin gelişimi üzerindeki etkisinin olumlu olduğu ve öğrenen faaliyetini, yeteneğini ve akademik başarısını artırmada etkili olduğu görülmüştür (Broadbent, 2017; Geng, vd. 2019).

TEKNOLOJİ VE HETAGOJİ

Bachman ve Scherer, (2015), çevrimiçi ve harmanlanmış öğrenmede, öğrenen eylemi ve yetenek gelişiminin “özerk bir ortamda” nasıl sağlanacağı sorununu dile getirmiş, Blaschke (2012), bu sorunun çözümünde öğretme ve öğrenmeye hetagojik bir yaklaşımın sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımla, öğrenenlerin son derece özerk olduğunu ve kendi kaderlerini tayin ettiklerini ayrıca kapasite ve yeteneklerinin geliştirilmesine olanak tanıdığını böylece modern iş dünyasının karmaşıklığına iyi hazırlandıklarını belirtmiştir.

Blaschke ve Hase (2019), eğitim sistemlerinin, teknolojik olanakları en üst düzeye çıkaran yeni öğrenme ve öğretme

yaklaşımlarını benimsemeye zorlandığından hetagojinin uygulanmasının artık zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yükseköğretim kurumlarının, yeni dinamik, karmaşık ve dijital toplumlarda gerekli olan sürekli öğrenmeye hazırlanan daha çeşitli bir öğrenen kitlesinin ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini bu bağlamda da yaşam boyu öğrenme olanaklarının sunulması gerektiğini vurgulamışlardır.

Yaşam boyu öğrenme, bireyin kişisel gelişimine katkıda bulunabilecek bilgi, beceri ve yetkinliği artırmaktadır. Öte yandan zaman yokluğu sorunu, yaşam boyu öğrenmeye katılımında belirtilen ana zorluklardan biridir. Esnek, uygun öğrenme ve öğretme yaklaşımları bu sorunun çözümü olarak önerilmektedir (Sabrià-Bernadó vd., 2017).

İlk kez 2000 yılında kullanılan hetagoji terimi, öğrenenlere çevrimiçi öğrenme ortamlarında kendi kendini yönetme, kendi kaderini tayin etme ve yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirme fırsatı sunmaktadır. Öte yandan teorinin sağladığı olanaklar ile teknolojinin sunduğu olanaklar birbiri ile uyum içindedir (Blaschke, 2012). Hatta teknoloji ve hetagojinin simbiyotik bir ilişki içinde olduğu, hetagojinin varlığının Web 2.0 teknolojilerine bağlı olduğu, çünkü bu gelişmelerin öğrenenlerin çeşitli bağlamlarda bağlantı kurma ve işbirliği yapma sürecini basitleştirdiği ileri sürülmüştür (Blaschke, 2013). Carpenter ve Green, (2017) hetagojinin, yapılandırıcılık veya davranışçılık gibi bir öğrenme teorisi olmadığını, öğrenen merkezli bir öğretim stratejisi veya yaklaşımı olduğunu, öğrenenlerin benzersiz deneyimlerini öğrenme sürecine entegre etmeye çalıştığını vurgulamıştır.

Hetagojide, öğrenenlerin, öğrenme konusu, öğrenme yolu ve değerlendirme üzerine kendi öğrenme sorumluluklarını kullanmak için yetkilendirildiği “learner agency” kavramına odaklanılmıştır (Hase & Kenyon, 2000, 2007; Snowden & Halsall, 2016). “Learner agency” kavramının literatürde faillik (Bellibaş, Çalışkan, Gümüş, 2019; Eryılmaz, 2015; Karahan ve Roehrig, 2016; Yörük, 2017);

aktör (Lafçı-Tor, Demir-Başaran ve Arık, 2022) olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada “öğrenen failliği” olarak ele alınmıştır. Bellibaş, Çalışkan, Gümüş, (2019), faillik kavramının bireysellik, motivasyon, arzu, istek, amaçlılık, seçim, inisiyatif, özgürlük ve yaratıcılık gibi özelliklerle ilişkilendirildiğini ancak kabul edilen ortak bir tanımın bulunmadığını belirtmektedir. Araştırmacılar, failliğin pek çok açıdan ele alındığını ekolojik bakış açısına göre faillik düzeyinin bireyin çalışma şartlarından bağımsız olmadığını, failliğin bireyin içinde bulunduğu durum ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir olgu olduğunu bir başka bakış açısına göre bireyin failliği başarmasının; kişinin bireysel çabası, mevcut kaynaklar ve bağlamsal ile yapısal faktörlerin etkileşimine bağlı olduğunu literatüre dayalı olarak açıklamışlardır (Bellibaş, Çalışkan, Gümüş, 2019).

Bu çalışmada “öğrenen failliği”, öğrenenlerin kendi öğrenmeleri üzerindeki sahiplik ve kontrol duygusunu ifade etmektedir. Öğrenenler eylemlerinin bir fark yaratabileceğine inandıklarında, daha güvenli, ilgili ve etkili öğrenenler olmaktadır. Fail olmak, eylemlerinden sorumlu olmak, eğitim ortamlarında önemlidir çünkü bu öğrenenler çevreleri ve yaşam yörüngeleri üzerinde düşünceli ve amaca yönelik yollarla hareket etmektedir. Eylem duygusu yüksek olan bir öğrenen, eğitim fırsatlarına yanıt vermek yerine yaratmaktadır. Eğitim araştırmacıları, öğrenen failliğini “hayatı üzerinde kontrol, uygulama ve ona yön verme yeteneği bulunan” olarak tanımlamışlardır (Biesta ve Tedder, 2007).

Hetagoji sadece bilgi edinmeye değil aynı zamanda beceri geliştirmeye de odaklanmaktadır (Bhoyrub vd., 2010; Carpenter ve Green, 2017). Öğrenmenin çoğu teknolojinin aracılık ettiği resmi eğitim ortamlarının dışında gerçekleşmektedir (Beaven vd, 2014; Brown ve Mbatı, 2015). Hetagojik bir yaklaşımın kullanılması, öğrenenlerin öğrenme sürecinde daha fazla meşgul oldukları ve daha fazla zaman harcadıkları bir ortamla ve aynı zamanda içeriğin daha iyi anlaşılmasıyla sonuçlanabilmektedir (Hase ve Kenyon, 2007). Bu, içeriğin daha derin bir şekilde anlaşılmasına

yol açabilir. Öğrenenlere, nasıl ve ne öğrendiklerini belirleme yetkisi verildiğinde, daha fazla içsel motivasyonla sonuçlanan bir katılım duygusu yaratılmaktadır (Agonács vd., 2020; Blaschke, 2019; Canning, 2010). Pandemi döneminde ebeveynler, öğrenme sürecinin içine dâhil olmuştur. Ebeveynlerin uzaktan eğitime geçişte rehberlik ve yönlendirilmeye ihtiyaç duydukları ve bu rehberliği alamadıklarında, öğrenen merkezli problem çözmeye başladıkları; çevrimiçi forumlarda kaynaklar arama, sosyal medya destek grupları oluşturma, yaratıcı düşünme ve öğretim hedeflerinden çok çocuklarının ihtiyaçlarına odaklanma davranışları gösterdikleri belirtilmiştir (Barack, 2020). Yetişkinlerin kendi sorunlarını çözmeye arayışına girmeleri, bilgiye ihtiyaç duyma, arama ve bulma süreci bir başka deyişle kendi kendine öğrenme yaklaşımı hetagojinin benimsediği bir öğrenme yaklaşımıdır (Hase, 2009).

Öz yeterlilik ve yetenek hetagojide önemlidir. Öğrenenin yeteneklerine olan inancıyla ilgili olan öz yeterliliği içermektedir. Öte yandan, yetenek, öğrenenin yeni ve benzersiz ortamlarda edinilmiş bir yeterlilik veya beceriyi gösterme yeteneği ile ilgilidir. Her iki bileşenin birleşimi, dönüşümsel öğrenme yaratma potansiyeline sahiptir. Öğrenenler aktif öğrenme yeteneklerini geliştiren beceriler kazanırlar çünkü hetagoji, öğrenenlerin öğrenmeyi en iyi nasıl tercih ettiklerini keşfetmeye ve bu özel yöntemi geliştirmeye odaklanmaktadır (Blaschke ve Hase, 2015; Canning, 2010; Durkin-Boyle, 2017). Kişisel öğrenme süreciyle elde edilen bu yeni başarı, öğrenenlerde daha yüksek düzeyde öz yeterlilik yaratır (Carpenter ve Green, 2017; Pal ve Roy, 2019). Hetagojiyi karmaşık ve değişen çalışma ortamlarında yetişkin öğrenenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya uygun kılan şey, hem yeterliliğe hem de yeteneğe odaklanmasıdır. Yetkinlikler geliştirildikten sonra öğrenenler, bilginin yeni durumlarda uygulanması olan yetenek gösterisine doğru ilerleyebilirler. Bu nedenle yeterlilikler öğrenmenin yapı taşları olarak tanımlanmaktadır. Blaschke (2012) bu çift döngülü öğrenme sonucunda, öğrenenlerin tercih ettikleri öğrenme stiline daha fazla farkına varacaklarını vurgulamıştır. Öte yandan

öğrenenler öğrenme yollarını kendileri belirlediğinden doğrusal olmayan bir öğrenme söz konusudur.

Van Weert, (2005) ve Anthonysamy vd, (2020) yaşam boyu öğrenenlerin teknolojiyi kullanarak kendi kendini yönetmesi, kendi kendini düzenlemesi ve kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda geleceğin profesyonelleri olarak dijital teknolojiyi ve akıllı cihazları etkin bir şekilde kullanmak için gereken bilgi, beceri ve davranışı içeren yeterlilikleri kazanmak zorunda olduklarını, öğrenim süreci boyunca kendi kendilerini yönetmeye, düzenlemeye ve belirlemeye hazır olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Lakhal vd., (2021), içerik odaklı ve öğretmen merkezli geleneksel eğitim sunum biçimlerinin, öğrenenlerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacak kadar esnek veya kişiselleştirilmiş olmadığını, hetagoji ile harmanlanmış ve çevrimiçi öğrenmenin, iyi tanımlanmış biçiminde, öğrenen bağımsızlığını ve kontrolünü destekleyen pedagojik uygulamalara yol açacağını, bu öğretim stratejisinin farklı öğrenenlere de hizmet edebileceğini belirtmektedir. Öte yandan hetagojik olanakların, öğrenenlerin teknoloji destekli yaşam boyu öğrenen bireyler olarak uygulamaları kullanmalarına olanak sağlayabilecek gelişim sunacağını ve yükseköğrenimlerine de katkı sağlayacağını eklemektedirler.

Blaschke (2012), harmanlanmış ve çevrimiçi öğretme ve öğrenme modellerinin pratikte az ya da çok hetagojik olabileceğini, hetagojiye olan ilginin yeniden canlanmasının, kısmen Web 2.0'ın her yerde bulunmasından ve teknolojinin sağladığı olanaklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Aynı zamanda hetagojik yaklaşımların karma ve çevrimiçi programlarda var olduğunu ve hetagojik ders tasarım öğelerine sahip olduğunu, tekdüze olmadığını; harmanlanmış ve çevrimiçi öğrenmede hetagojinin özelliği olan öğrenme fırsatlarının öğrenenlere sağlanması durumunda, bu tür fırsatların daha sonra teknoloji destekli yaşam boyu öğrenmede kullanılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Teknolojideki son gelişmeler, öğrenenlerin öğrenmelerinin nasıl ve nerede gerçekleşeceği üzerinde daha fazla kontrole sahip olmaları için yeni fırsatlar yaratarak öğrenmeyi devam eden bir süreç haline getirmiştir (Cook ve Gregory, 2018). Blaschke, (2018), akıllı telefonlar ve web tabanlı uygulamalar gibi teknolojilerin, öğrenenlerin çevrimiçi öğrenmeyle bütünleştirilebilen içerikler oluşturmalarını kolaylaştıracağını belirtmiştir. E-öğrenme ortamı, hetagojinin bu çevrimiçi ortama uygulanmasının temel nedenleri olan işbirliği, etkileşim ve katılımı birleştirmektedir (Blaschke, 2019; Hase, 2009; Pal ve Roy, 2019). Bu öğrenme bağlamında, eğitmenler multimedya içeren ve hetagojik ilkelere yararlanan karma bir yaklaşım kullanabilirler (Ashton ve Elliott, 2007). Hase ve Kenyon, (2013), hetagojide, işbirlikçi yaklaşımların değerlendirme, geri bildirim ve gözden geçirmeyi desteklediğini belirtmektedir.

Blaschke, (2019), sosyal medyanın öğrenen failliği ve bilginin aktif keşfi, inşası ve dağıtımı için olanaklar sağladığını, Bloglar ve Wiki'ler gibi Web 2.0 araçlarının işbirlikçi ve öğrenen merkezli doğası örnek gösterilerek medyanın hetagojik veya kendi kaderini tayin eden bir öğrenme yaklaşımını desteklediğini belirtmiştir. Abraham ve Komattil (2017) de benzer şekilde sosyal medyanın kullanımıyla aynı anda katılımın ve öğrenen özerkliğinin sağlanabileceğine vurgu yapmıştır. Öte yandan sosyal medya, öğrenenlerin araçla ne zaman ve nasıl etkileşim kuracaklarını belirlemelerine olanak sağlaması, katılım ve katılım düzeylerini kendilerinin belirleme becerilerini desteklemektedir (Narayan vd., 2019). Brown ve Mbatı, (2015) eğitmenlerin, sosyal medyanın entegrasyonu yoluyla, öğrenenlerin kendi özel ihtiyaçlarına göre hazırlanmış özgün öğrenme toplulukları oluşturmalarını sağlayabileceğini belirtmiştir.

Hetagojik ilkelere doğrudan bağlı olan bir kavram olan mobil öğrenmeyle ise öğrenmenin ne zaman, nasıl ve nerede gerçekleşeceği konusunda daha fazla esneklik vardır; tüm bunlar açık ve uzaktan öğrenme ortamlarının avantajlarıdır (Brown ve Mbatı, 2015; Narayan vd., 2019). Mobil cihazlar, öğrenenlerin içerik yaratıcıları

olmalarını sağlayarak, öğretimin daha esnek ve belirli öğrenen ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına uyarlanabilir olmasını sağlamaktadır (Narayan ve diğerleri, 2019). Çevrimiçi öğrenmede bu güçlü bir avantaj olabilir. COVID-19 salgını, öğrenenlerin farklı konumlarda dizüstü bilgisayarları veya akıllı telefonları kullanarak sınıf tabanlı tartışmalara katıldığında teknoloji aracılığıyla ne kadar bağlantıda kalılabileceğini göstermiştir (Deming, 2020; Hill, 2020).

Teknoloji, artırılmış, sanal veya karma gerçeklik olarak bilinen sanal öğrenme ortamları oluşturmak için de kullanılabilir. Bu, esnek ve bağlama özel öğretimi daha da teşvik etmektedir (Cook ve Gregory, 2018). Bağlama duyarlı teknolojiler, öğrenenin ortamını ilgili ve destekleyici bilgi ve hizmetlerle zenginleştirmeyi mümkün kılmaktadır (Brown ve Mbatı, 2015).

Sonuç olarak hetagoji, değişen gelişen toplumda bireylerin var oluşlarını sürdürmede çağın gerektirdiği yeterlilikleri kazandırmak için yaşam boyu öğrenmeye odaklanmaktadır. Kendi kendine öğrenmeyi teşvik eden ve öğrenenleri keşfetme yolculuğuna çıkaran dönüştürücü bir öğrenme yaklaşımıdır. Bu bağlamda hetagojik bir öğrenme ortamı; öğrenenlerin keşfetmesine, yansıtmasına, bağlantı kurmasına, yaratmasına, değerlendirmesine ve paylaşmasına olanak sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abraham, R.R. & Komattil, R (2017) Heutagogic approach to developing capable learners, *Medical Teacher*, 39:3, 295-299, DOI: 10.1080/0142159X.2017.1270433
- Agonács, N., & Matos, J. F. (2019). Heutagogy and self-determined learning: A review of the published literature on the application and implementation of the theory. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 34(3), 223– 240.
- Ambrose, S.A., Bridges, M.W., DiPietro, M., Lovett, M.C., and Norman, M.K. (2010). *How learning works: Seven research-based principles for smart teaching*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

- Ashton, J., & Newman, L. (2006). An unfinished symphony: 21st century teacher education using knowledge creating heutagogies. *British Journal of Educational Technology*, 37(6), 825–840. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2006.00662.x>
- Bachman, C., & Scherer, R. (2015). Promoting student autonomy and competence using a hybrid model for teaching physical activity. *International Journal of Instruction*, 8(1), 3–18. <https://doi.org/10.12973/iji.2015.811a>
- Barack, L. (2020, April 1). Remote instruction presents opportunity to empower self-directed learning skills. *Education Dive*. <https://www.educationdive.com/news/remote-instruction-presents-opportunity-to-empower-self-directed-learning-s/575116/>
- Bellibaş, M. Ş., Çalışkan, Ö., & Gümüş, S. (2019). Öğretmen Failligi Ölçeği'nin (ÖFÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1): 1-11.
- Biesta, G. & Tedder, M. (2007). Agency and learning in the life course: Towards an ecological perspective. *Studies in the Education of Adults*, 39(2), 132–149.
- Blaschke, L. (2021). The dynamic mix of heutagogy and technology: Preparing learners for lifelong learning. Manuscript submitted for publication
- Blaschke, L. M. (2012). Heutagogy and lifelong learning: A review of heutagogical practice and self-determined learning. *International Review of Research in Open & Distance Learning*, 13(1), 56–71. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v13i1.1076>
- Blaschke, L. M. (2013). E-learning and self-determined learning skills. In S. Hase & C. Kenyon (Eds.), *Self-determined learning: Heutagogy in action* (pp. 55–67). Bloomsbury.
- Blaschke, L. M. (2019). The pedagogy–andragogy–heutagogy continuum and technology-supported personal learning environments. In I. Jung (Ed.), *Open and distance education theory revisited: Implications for the digital era* (pp. 75–84). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-7740-2_9
- Blaschke, L. M., & Hase, S. (2015). Heutagogy, technology, and lifelong learning for professional and part-time learners. In A. Dailey-Hebert & K.S. Dennis (Eds.), *Transformative perspectives*

- tives and processes in higher education (pp. 75–94). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-09247-8_5
- Blaschke, L. M., & Hase, S. (2019). Heutagogy and digital media networks: Setting students on the path to lifelong learning. *Pacific Journal of Technology Enhanced Learning*, 1(1), 1- 14
- Broadbent, J. (2017). Comparing online and blended learner’s self-regulated learning strategies and academic performance. *The Internet and Higher Education*, 33, 24–32. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2017.01.004>
- Brown, M., McCormack, M., Reeves, J., Brooks, D. C., Grajek, S., with Alexander, B., Bali, M., Bulger, S., Dark, S., Engelbert, N., Gannon, K., Gauthier, A., Gibson, D., Gibson, R., Lundin, B., Veletsianos, G., & Weber, N. (2020). *2020 EDUCAUSE horizon report: Teaching and learning edition*. EDUCAUSE.
- Brown, T. H., & Mbatia, L. S. (2015). Mobile learning: Moving past the myths and embracing the opportunities. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 16(2), 115–135. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v16i2.2071>.
- Canning, N., & Callan, S. (2010). Heutagogy: spirals of reflection to empower learners in higher education. *Reflective Practice*, 11(1), 71–82. <https://doi.org/10.1080/14623940903500069>
- Carpenter, J. P., & Green, T. D. (2017). Mobile instant messaging for professional learning: Educators’ perspectives on and uses of Voxer. *Teaching and Teacher Education*, 68, 53–67. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.08.008>
- Carr, A., Balasubramanian, K., Atieno, R., & Onyango, J. (2018). Lifelong learning to empowerment: beyond formal education. *Distance Education*, 39(1), 69–86. <https://doi.org/10.1080/01587919.2017.1419819>
- Collins J. (2009). Lifelong learning in the 21st century and beyond. *Radiographics : a review publication of the Radiological Society of North America, Inc*, 29(2), 613–622. <https://doi.org/10.1148/rg.292085179>
- Cook, V. S., & Gregory, R. L. (2018). Emerging technologies: It’s not what you say - It’s what they do. *Online Learning*, 22(3), 121–130. <https://doi.org/10.24059/olj.v22i3.1463>

- Council of the European Union. (2006). Decision number 1720 (No. 1720).
- Dave, R.H. (1976). Foundations of Lifelong Education. UNESCO Institute for Education
- Deming, D. (2020, April 9). Online learning should return to a supporting role. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2020/04/09/business/online-learning-virus.html>
- Deveci, T., & Tezcan, F. (2017). Birinci Sınıf Mühendislik Öğrencilerinin Proje Tabanlı Bir Dersteki Andragojik, Pedagojik ve Yaşamboyu Öğrenme Eğilimleri. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 31(1), 69-88.
- Duman, A. (2007). Yetişkinler eğitimi. (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Dunn, E. (2003). Life Through Learning; Learning Through Life, The Lifelong Learning Strategy for Scotland: Summary (p. 3). The Scottish Government, Retrieved 2011 Sep. 30, from: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/47032/0028820.pdf>.
- Durkin-Boyle, L. (2017). Heutagogies' place in prior learning assessment (PLA). *Assessment Update*, 29(4), 5–7. <https://doi.org/10.1002/au.30100>
- Eachempati, P., Kumar, K., Komattil, R., & Ismail, A. R. H. (2017). Heutagogy through Facebook for the millennial learners. *MedEdPublish*, 6(4), 1–12. <https://doi.org/10.15694/mep.2017.000194>
- Eryılmaz, M. E. (2015). Faillik-yapı tartışması ekseninde örgütsel unutmama kavramını yeniden düşünmek: Bir eğitim örgütünden iki vaka. VI. Örgüt Kuramı Çalıştayı. Muğla, Türkiye
- Geng, S., Law, K. M. Y., & Niu, B. (2019). Investigating self-directed learning and technology readiness in blending learning environment. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 1, 1. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0147-0>
- Green, A. (2002). The many faces of lifelong learning: recent education policy trends in Europe. *Journal of Education Policy*, 17(6), pp. 611-626

- Hase, S. (2009). Heutagogy and e-learning in the workplace: Some challenges and opportunities. *Impact: Journal of Applied Research in Workplace E-Learning*, 1(1), 43–52. <https://doi.org/10.5043/impact.13>
- Hase, S., & Kenyon, C. (2000). From andragogy to heutagogy. *ulti-BASE*. <https://webarchive.nla.gov.au/awa/20010220130000/http://ultibase.rmit.edu.au/Articles/dec00/hase2.htm>
- Hashey, A.I., & Stahl, S. (2014). Making online learning accessible for students with disabilities. *Teaching Exceptional Children*, 46(5), 70–78. <https://doi.org/10.1177/0040059914528329>
- Hill, T., Chidambaram, L., & Summers, J. D. (2017). Playing ‘catch up’ with blended learning: Performance impacts of augmenting classroom instruction with online learning. *Behaviour & Information Technology*, 36(1), 54–62.
- Jarvis, P. (2014). From adult education to lifelong learning and beyond. *Comparative Education*, 50:1, 45-57.
- Karahan, E., & Roehrig, G. (2016). Sosyobilimsel bağlamların çevre eğitiminde öğrenci failliğinin desteklenmesinde kullanılması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5(2), 425 – 442. Doi: 10.14686/buefad.v5i2.5000145998
- Knowles, M. (1996). Andragogy: An emerging technology for adult learning. *Boundaries of adult learning*, 82-98.
- Lafcı-Tor, D., Demir Başaran, S. & Arık, E. (2022). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 2027-2064.
- Lee, W. O. (2014). Lifelong learning and learning to learn: An enabler of new voices for the new times. *International Review of Education*, 60, 463-479.
- Lock, J., Lakhal, S., Cleveland-Innes, M., Arancibia, P., Dell, D., & De Silva, N. (2021). Creating technology-enabled lifelong learning: A heutagogical approach. *British Journal of Educational Technology*, 52(4), 1646-1662.
- Medel-Añonuevo, C., Ohsako, T., & Mauch, W. (2001). Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century.

- Narayan, V., Herrington, J., & Cochrane, T. (2019). Design principles for heutagogical learning: Implementing student-determined learning with mobile and social media tools. *Australasian Journal of Educational Technology*, 35(3), 86–102. <https://doi.org/10.14742/ajet.3941>
- Pal, R. K., & Roy, N. R. (2019). Hitting the bull's eye: Designing the process of implementation of heutagogy to empower the adult learners. *Suraj Punj Journal for Multidisciplinary Research*, 9(5), 486–495. <http://spjmr.com/gallery/51-spjmr-1002.final.pdf>
- Sabrià-Bernadó, B., Llinàs-Audet, X., & Isus, S. (2017). Determinants of user demand for lifelong learning in institutions of higher education: Determinants of user demand in HEI. *International Journal of Training and Development*, 21(2), 14 5-16 6. <https://doi.org/10.1111/ijtd.12101>
- Snowden, M., Halsall, J. P. (2016). Self-determined approach to learning: A social science perspective. *Cogent Education*, 3(1), 1247608. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2016.1247608>
- Tezcan, F., & Deveci, T. (2018). Andragoji ve yaşamboyu öğrenme bağlamında yetişkinlerin öğrenmesi. *Researcher*, 6(2), 123-137.
- Tissot, P. (2004). Terminology of vocational training policy: a multilingual glossary for an enlarged Europe (pp. 70, 76, 112). Cedefop (Ed), Luxembourg; Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved 2011 Sep. 30, from:<http://www.refernet.pl/zasoby/download/glosariusz.pdf>.
- Van Weert, T. (2005). Lifelong learning in knowledge society: Implications for education. In T. J. van Weert (Ed.), *Education and the knowledge society: Information technology supporting human development* (pp. 15–25). Kluwer Academic.
- Whiting, K. (2020). These are the top 10 job skills of tomorrow— And how long it takes to learn them. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/>
- Yörük, E. (2017) Söylem, Temsil, Faillik ve Anlatı: Yeni Yoksulluk Literatürünün Bir Eleştirisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(4), 319-330.

İzmir’de Kentsel Gelişim: Karşıyaka Örneği¹

Leman İNCEDERE²

1. Giriş

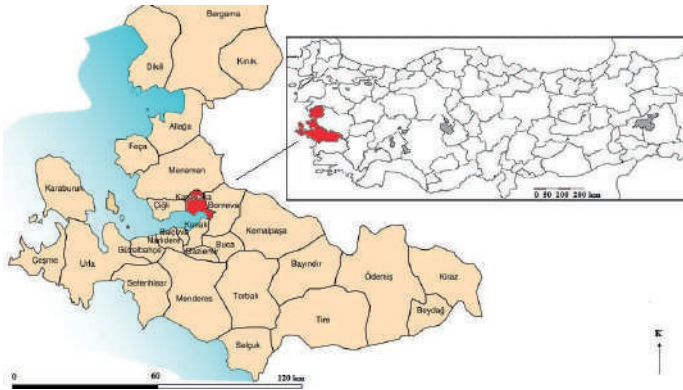
İzmir kenti, aynı adı taşıyan bir körfezin bitim noktasında kurulmuş ve eski çağlardan bu yana gelişip büyümüş, Ege Bölgesi’nin en önemli yerleşim merkezi haline gelmiştir (Sözer, 1988: 1). İzmir, bu derin tarihsel kökenleri, çok katmanlı yapısı ve coğrafi konumuyla özel bir öneme sahiptir. Derlenen kaynaklardan bilindiği kadarıyla adını aldığı küçük ve korunaklı bir liman kenarında kurulmuş olan İzmir, buradan Halkapınar kaynağı ile Kadifekale sırtlarına doğru yayılmıştır. Kent daha sonra sürekli gelişme göstererek büyümüş ve 19. yüzyıl sonlarında Kadifekale

1 Bu kitap bölümü “*Eşitsiz Gelişme ve Mekânsal Ayrışma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: İzmir (Karşıyaka) Örneği*” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Doktor Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya, leman.incedere@hotmail.com. ORCID: [0000-0002-0212-6040](https://orcid.org/0000-0002-0212-6040)

volkanik kütlelerinin eteğindeki alüvyal düzlükler üzerinde Alsancak doğusundan, kıyı boyunca batıya doğru bugünkü Karataş, Güzelyalı ve Göztepe semtlerini içine alan sahaya yerleşmiştir. İzmir kenti, zaman içinde körfezi bir at nalı gibi çevreleyen Çiğli, Karşıyaka, Bornova, Balçova ve Narlıdere alüvyal düzlüklerini işgal ederek çevreye doğru genişlemiştir.

Kentin yayıldığı alan kuzeyde ve kuzeydoğuda Yamanlar Dağı, Manisa Dağı, güney ve güneydoğuda Nif Dağı, Kadifekale volkanik kütle ve Tekke Dağı ile kuşatılmıştır. Fakat bu dağların arasında yer alan ve geçilmesi kolay olan birtakım eşiklerin bulunması kenti uzak çevresine bağladığı gibi, kentleşmeye bağlı olarak yeni gelişen mahalle ve semtlerin geçitler aracılığıyla birleşmesine olanak vermiştir (Koçman, 1993: 268).

Harita 1. Karşıyaka İlçesi Lokasyon

Günümüzde Türkiye'nin en büyük üçüncü Ege Bölgesi'nin ise en büyük ili olan İzmir, çağdaş bir liman kenti haline gelmiştir. TÜİK (2018) verilerine göre İzmir, kentleşme oranı, okuryazarlık oranı, kişi başına GSYİH ve sanayi iş kolunda çalışanların toplam istihdamı bakımından Türkiye ortalamasının üstündedir. TÜİK il nüfusları verilerine göre kent nüfusu 2018 yılında 4.320.519 kişi

olarak belirlenmiştir. Kentin 30 ilçesi arasında nüfus açısından en büyük ilçeler sırasıyla; Karabağlar, Buca, Konak, Karşıyaka ve Bayraklıdır. Uzun yıllar boyunca pek çok farklı kültürün art arda ya da eşzamanlı olarak bir arada yaşadığı ve izlerini bıraktığı bir kent olan İzmir, bu süreç içinde sosyo-mekânsal olarak çok yönlü bir özellik kazanmıştır. Kentte özellikle Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonraki dönemde önemli kırılmalar yaşanmıştır. Bu süreçte belirli dönemlerden kesitler alındığında kentin sosyo-ekonomik, coğrafi, yapısal, teknolojik, idari ve politik durumundaki değişimlerle birlikte kentte yaşayanların sosyo-kültürel çerçevesi, ekonomik yapısı, mekânsal örgütlenmeleri, yaşantı biçimleri, arasında belirgin farklar göze çarpmaktadır.

1.1. Karşıyaka’nın Kentsel Gelişim Dönemleri

Çalışma alanı olarak belirlenen Karşıyaka İlçesi İzmir’in gerek nüfus gerekse sosyo-mekânsal gelişim olarak dikkat çeken alanlarından birisidir. İzmir il merkezinin kuzeyinde yer alan ilçenin doğusunda Bornova, batısında Çiğli, güneyinde İzmir Körfezi, kuzeyinde ise Yamanlar Dağı bulunmaktadır (Berber ve Serçe, 2011). Karşıyaka İlçesi’nde ilk yerleşimler genellikle iki katlı evler şeklinde, kıyı hattı boyunca sayfiye amaçlı olarak başlamıştır. İlçe özellikle 1850 sonrası dönemde demir yolları ve vapur hatlarının açılması ile gelişmeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesi sonrası yeni bir yapı kazanan Karşıyaka özellikle 1960’lardan sonra göç, küreselleşme yerel ve ulusal faktörlerin etkisiyle kendine özgü bir mekânsal dokuya bürünmüştür. Karşıyaka’nın kentleşme tarihi bu kesitler çerçevesinde kısaca beş temel döneme ayrılarak incelenmiştir. Bunun amacı, değişime altyapı hazırlayan kırılma dönemlerini belirleyerek zamanla gözlenen evrilmenin bu kırılmalar üzerinden ortaya çıkan etkenler ekseninde araştırıldığı bir geri okumaya yer verilmektedir. Bu bağlamda bir kurgu sağlayabilmek için bölüm kapsamında öncelikle kentte mekânsal eşitsiz gelişmeye etki ettiği düşünülen kırılma dönemlerinin belirlenmeye çalışıldığı bir tablo oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu

kırılma dönemleri ekseninde kentin mekânsal yapısındaki barınma-çalışma ilişkilerinin değişimi, ulaşım olgusunda yaşanan gelişmeler ve kentlinin sosyo-kültürel yaşamında gözlenen farklar Karşıyaka İlçesi odağa alınarak incelenmiştir.

Tablo 1. İzmir Özelinde Karşıyaka'nın Kentsel Gelişim Dönemleri

1. Dönem	19. Yüzyıl Öncesi Kentsel Gelişim	Ticaret limanı, kozmopolit yapı, merkezi yapı, kentte tek merkez, doğal kent dokusu, mahalle kavramının ortaya çıkışı, han, kervansaray, çarşı.
2. Dönem	1850-1923 Cumhuriyet Öncesi Kentsel Gelişim	Kentsel nüfus artışı, sanayide gelişmeler, burjuvazinin derinleşmesi, İzmir belediye teşkilatının kurulması (1867), yangınlar, ticaret, deniz, kara ve demiryolu ulaşımının gelişmesi, kent alanlarının yayılması, modern kent çalışmaları, ilk apartmanlaşma örnekleri ³ . 1922 yangını, Cumhuriyetin ilanı.
3. Dönem	1923-1960 Dönemi Kentsel Gelişim	1923 İzmir İktisat Kongresi, çok merkezli kentleşme, kıyı boyunca yerleşmelerin yoğunlaşması, 1925 yılında yürürlüğe giren Danger-Prost Planı, tek partili dönem, hızlı göç, gecekondulaşma, toplu konut kanunu, özel sektör konut üretimi, Karşıyaka'nın ilçe statüsü kazanması (1954), Master Plan (1955- 1957).
4. Dönem	1960-1980 Dönemi Kentsel Gelişim	TOKİ, KİPTAŞ, GYO'lar, artan gecekondu sorunu, çok katlı yapıların ve toplu konut uygulamalarının artışı, ulaşım ağlarında yaşanan gelişmeler ve çeşitlilik.
5. Dönem	1980 ve Sonrası Dönemde Kentsel Gelişim	Neoliberal kentleşme, küreselleşme, kentsel alanların çeperlere yayılışı, desantralizasyon, ekonomik kriz, kentsel dönüşüm projeleri, kapalı siteler, yeni sosyalleşme biçimleri, neoliberalizmin somut yansıması olarak mekânsal eşitsizliklerin artışı.

3 İzmir'de yapılan ilk Apartman 1905 yılında Mısırlı bir tüccar tarafından Göztepe'de inşa edilmiş olan Anadolu Apartmanı'dır

Tarihin mekân üretimindeki önemini vurgulayan Lefebvre (2016; 46) “Mekân Üretimi” adlı kitabında, mekânsal uygulamanın, mekân temsillerinin ve temsil edici mekânların ilk olarak niteliklerine göre; ikinci olarak topluma veya söz konusu üretim tarzına göre, üçüncü olarak ise tarihsel döneme göre mekân üretimine katkı sağladığını iddia eder. Bu bağlamda, sadece mekân tarihini değil aynı zamanda temsil tarihini, bunların birbirleriyle ilişkilerini uygulamayla ve ideolojiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Muhtemelen, mekânların temsillerinin, belirli mekânsal uygulamalarla bağlantılı olarak bu mekânların oluşumunun yapabileceği anlamda mekân üretimi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu anlayışa dayanarak, kentsel mekânın üretim tarihi ve Karşıyaka’da devam eden kentsel gelişimle ilgili gelişmelere nasıl katkı sağladığı bu bölümde ele alınmıştır.

Tablo 2. Karşıyaka’da Mekân Üretim Periyodu

Mekânın Kavramsallaştırılması	Mekânın Üretim Periyodu			
	19. Yüzyıl Öncesi Karşıyaka	Cumhuriyet Öncesi Dönem	1923-1960 Dönemi	1980 ve sonrası Dönem
Arazi Mülkiyeti	Toplumsal	Toplumsal ve özel arazi kavramı	Toplumsal ve özel arazi kavramı	Her iki kavram da arazinin tamamen özelleştirilmesi yönünde ilerlemektedir.
Arazi Üzerindeki Otorite	İmparatorluk	Devlet	Devlet	Devlet
Erişim Mekanizması	Miras, ganimet hediyeler	Savaş ve fetih, hediye	Kamulaştırma, satın alma	Satın alma, miras

19. yüzyıl öncesi dönemde kentsel mekânın oluşumu, özellikle İzmir’de yerleşim tarihinin başlangıcından Karşıyaka’da yerleşimlerin oluşumunun analizi ile tartışılmaktadır. Daha sonra, cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde kentsel mekân

üretiminin bir analizi yapılmıştır; özellikle modernist planlamanın dayatılmasının ve kavramsallaştırılmasının, mekânsal baskı, imar, ayrışma ve homojenizasyon uygulamaları aracılığıyla önceki dönemdeki boşluğu silerek kentsel alanı nasıl oluşturduğuna odaklanılmıştır. Tablo 2 belirli tarihsel anlardaki mekân algıları ve algılarını ve bunların mekânsal uygulamalara ve nihayetinde kentsel mekân üretimine nasıl etki ettiğini göstermektedir. Bu bakış açısı ile mekânsal farklılaşmada rol alan aktörler üzerinden kent-kentli ilişkisi bağlamında çok yönlü bir okuma hedeflenmekte, aynı zamanda toplumun yaşantısı ve dolayısıyla da eşitsiz sosyo-mekânsal gelişmenin tarihsel süreçte nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılmaktadır.

1. 1.1. 19. Yüzyıl Öncesi Karşıyaka'da Kentsel Gelişim

İzmir kentinin, ilk kuruluş yeri ve zamanı hakkında çeşitli görüşler vardır. Ancak, bunlar arasında, M.Ö. 3000 yılları civarında Bayraklı yakınlarında kurulduğu belirtilen bir yerleşmenin varlığı kesinlikle bilinmektedir. İzmir'in Kadifekale eteklerindeki bu ilk yerleşim alanının planlı ve düzenli bir görünümde olduğu anlaşılmaktadır. İzmir kentinin bu tarihten itibaren pek çok ve çeşitli istilalara uğradığı defalarca yakılıp yıkıldığı ayrıca büyük depremler ve yangınlar geçirdiği ama tüm bu felaketlerin ardından yine yapılaştığı bilinmektedir. Ancak buna rağmen kentin eski dönemleri hatta daha yakın dönemleri ile ilgili bir belirsizlik geçerlidir. İzmir kentini anlatan seyahatnameler 17. yüzyılın pek gerilerine gidememektedir. Aynı şey fiziksel yapıyı daha iyi belirtebilen gravürler için de söylenebilir. Harita ve haritaya benzeyen kroki türü belgeler ise ancak 18. Yüzyıldan itibaren mevcuttur. Genel olarak tüm bu kaynakların kent hakkında kabataslak bir izlenim vermenin ötesinde kesin ve güvenilir bilgiler sağladıkları söylenemez (Beyru, 1991: 41). Doğal olarak bu belirsizlik Karşıyaka'nın kentsel gelişim tarihi için de söz konusudur.

Yapılan çalışmalar Karşıyaka'da ilk yerleşmenin M.Ö. 620-590 yılları arasında Frigya Kralı Tatanos tarafından bu günkü

Yamanlar-Karagöl mevkiinde kurulduğuna işaret etmektedir. İlk olarak Aslan Yürekli Rişar’ın adı ile anılan bölge, daha sonra “*Kordelya*”, Emir Çaka Bey zamanında ise “*Karşı Sabil*” olarak isimlendirilmiştir (İzmir Ticaret Odası, 2000: 418). Bu günkü Karşıyaka ilçesinin geçmiş dönemlerde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması bölgenin geçmişte çeşitli isimlerle adlandırılmasına neden olmuştur. Bu durum da ilçenin kentsel gelişimi ile ilgili bilgilerde karmaşaya neden olmaktadır. Örneğin; 15. ve 16. yüzyılın tapu tahrir defterlerinde bölgesinde kendisine bağlı 9 adet köyü ile merkez konumunda olan bir köyün adı Osmanlıca belgelerde “*Kürdelen*”, “*Kördelen*”, “*Gürdelen*” olarak yer almaktadır. Görüldüğü gibi Osmanlıca resmi evrakları burada mevcut bir köyü Karşıyaka değil “*Kordeolio*” isminin değişik bir isimle adlandırmaktadır (Doğar, 2004: 33). Cumhuriyet öncesi yakın tarihi üzerine yapılan araştırmalar ise Karşıyaka’nın küçük bir seyfiye köyü olduğu bu dönemlerde Rum, Ermeni ve Levanten azınlıkları tarafından “*Karşıyaka*” ve “*Kordeolio*” isimlerinin yanı sıra “*Peraia*”, “*Pera Meria*”, “*Pera-Khorion*” olarak da adlandırdığını ortaya koymaktadır. Bu üç isim Karşıyaka adının yaklaşık olarak Rumca karşılığıdır (s.32).

Karşıyaka’da küçük ve dağınık yerleşmelerin dışında ilk toplu yerleşmeler 19. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Bu tarihten önce bölgenin çok fazla tercih edilmemesinde alüvyal düzlükler ve körfezin kuzey kesiminde Yamanlar Dağı’ndaki aşınma ve kıyının dolması ile oluşan Gediz Nehri’nin yatağı ve deltası etkili olmuştur (Koçman, 1991: 104). Çünkü bölge o dönemlerde nehrin etkisiyle bataklık ve sivrisineklerle hastalık yayan bir duruma gelmiştir. Ancak Gediz Nehri’nin ağzının değiştirilmesi, yani Menemen dolaylarında yapılan çalışmalarla nehir yeniden ilk çağlardaki akış yatağına döndürülmüş ve bu yolla bataklık bölgenin dolgu yapılarak yok edilmesi mümkün olmuştur. Ancak, günümüzde bile Çiğli ve Bostanlı arasında bu eski bataklığın kalıntıları özellikle yağışlı mevsimlerde görülmektedir. Bu doldurma çalışması öncesinde, denizin şimdiki Karşıyaka alanında ve onun batı yanında, dağ

eteklerine kadar, dolayısıyla Çiğli ve Menemene kadar yayıldığını, adı geçen her iki yerleşimin eski deniz kıyısında bulunduğunu yaklaşık 2 yüzyıl önce yapılmış haritalarda görmek mümkündür (Umar, 1992: 33-34).

1.1.2. 1850-1923 Cumhuriyet Öncesi Karşıyaka'da Kentsel Gelişim

Bir yerleşim birimi olarak Karşıyaka'nın tarihi 19. Yüzyıl öncesine uzanmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketlerinin başlangıcı 18. yüzyıla dayansa da, yönetim, hukuk, sosyal yaşam ve ekonomideki köklü değişimler Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanı ile başlamıştır. Özellikle liman kentlerinde başlayan bu dönüşüm, büyük ölçekli yenilikler getirmese de, görece olarak kısa bir süre içinde, kentlerin fiziksel görünümünü ve sosyal ortamını değiştirmiştir (Gençer, 2017). İzmir kenti tazimatın öngördüğü düzenlemelerin öncelikle uygulamaya konulduğu ilk kentler arasında yer almaktadır (Çadırcı, 1993: 74). 28 Eylül 1867 tarihinde yayınlanan belge ile İzmir belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu düzenleme kentin büyüklüğü, sokak ve pazar yerlerinin bakımsızlığı göz önünde tutularak buraların ıslah ve toplu olarak kent bütününde tesviyesi için belediye teşkilatının kurulması gerektiği nedeniyle düzenlenmiştir (s. 78). İzmir Belediyesi'nin kurulmasından sonra ulaşım olanaklarının geliştirilmesine öncelikli olarak önem vermeye başlamıştır. Bu dönemde İzmir ve dolayısıyla önemli bir ilçesi olan Karşıyaka için de ulaşımında yaşanan gelişmeler önemlidir. İzmir'de 19 yüzyıla kadar her ne kadar ticari hayat gelişmiş olsa da at, eşek, katır gibi hayvanların dışında hiçbir ulaşım aracının bulunmadığı bazı gezginlerin yazılarından anlaşılmaktadır. O dönemde İzmir çevresinde gelişmekte olan güzergâhlardan biri olan Karşıyaka ise, diğer ilçelere geçiş için bir liman olarak kullanılmaktadır. Beyru (1994: 20) o dönemde Karşıyaka'dan *"19. Yüzyıl ortalarına kadar Menemen ve ötesine ulaşmak için kullanılmış çok küçük ve oldukça önemsiz bir liman"* olarak bahseder. Yüzyılın ortalarında yolcuların

Karşıyaka’daki oldukça bozuk bir limanın hemen yanı başında bulunan basit bir kahvehanede dinlenildikten sonra at, eşek, ya da katır sırtında Menemen ve ötesine devam ettiği anlatılmaktadır.

Harita 2. 19. Yüzyılda İzmir

Kaynak: Serçe, 2005’ten düzenlenmiştir.

Foto 1. 19. Yüzyılda Karşıyaka’dan Bir Görünüm.

Kaynak: Atay, 1997

19. yüzyıl sonuna doğru kentin gelişerek kapitalist ekonomiyle bütünleşmesi mekânsal bazda da yansımaları bulmuş ve kentin altyapısı bütünüyle eskisinden farklı bir doku göstermeye başlamıştır. Kent çevresinin üretim üssüne dönüşmesiyle birlikte merkezi hükümet ve yabancı sermaye girişimleriyle kentin iç bölgelerle olan ulaşım ve iletişim bağları daha da güçlenmiş ve yeni boyutlar kazanmıştır. 19. yüzyılda İzmir’i ard bölgesine bağlayan iki önemli demiryolu olan Aydın ve Kasaba hatları yapılmıştır. Kentin çevresi gibi kentin içi de modern çağın dönüşümüne ayak uydurmuş ve dönüşüme uğramıştır. Kent içinde de tramvay hattı Karşıyaka, Urla, Buca ve Bornova yönlerine doğru uzanmaya ve kentin kenar kısımlara doğru genişlemesinde belirgin bir rol oynamaya başlamıştır (Kaygalak, 2006: 38). Dolayısıyla çalışma alanımız olan Karşıyaka İlçesi’nin gelişmeye başlamasında etkili olan temel faktörlerden biri de bu dönemdeki ulaşım ağının gelişmesi

olmuştur. İzmir kentinde ticari amaçlı yol sistemlerinin dışında bazı hatlar da gelişmeye başlamıştır. Bunların başında Bornova-İzmir bağlantısını sayabiliriz. 1861 yılında bir yabancı şirket tarafından makadam olarak yapılan yol bir banliyö hüviyetindeki yerleşmeyi İzmir'e bağlıyordu. Karşıyaka-Göztepe yolları da bu amaçla düzenlenmiştir (Atay, 1995: 33).

Karşıyaka'da 1860'larda demiryolu o dönemdeki deniz kıyısı boyunca döşendikten sonra, Karşıyaka tren istasyonu ile şimdiki Cemal Gürsel Caddesi arasının sığ deniz bölümünün doldurulmasıyla kazanılmıştır. Denizin demir yoluna kadar uzanan bu bölümünün doldurulması ile elde edilen arazileri Rum ve Ermeni kökenli üst gelir gurubundan kişiler alarak iki katlı güzel köşkler inşa etmişlerdir (Umar, 1992: 33). Bu dönemde Karşıyaka'daki önemli bir gelişme 1870 yılına kadar Karşıyaka'dan denize dökülen Gediz Nehri'nin yatağının değiştirilmesi ile körfezin dolmasının önüne geçilmesi ve bu yol ile ilçede yerleşimin artması olmuştur. Diğer önemli gelişmeler ulaşım alanında yapılan yeniliklerle sağlanmıştır. 1876 yılında demiryolu hattının gelmesi ile yamaçlarda yaşayanlar demir yolunun sağ ve soluna yerleşmişlerdir (İzmir Ticaret Odası, 2000: 418). 1884 yılında ise Hamidiye Vapur Şirketi'nin Karşıyaka'daki ahşap iskeleye vapur seferleri yapmaya başlaması ikinci nüfus hareketini başlatmıştır (Özsoy, 2010: 376).

Köker (2009) tarafından hazırlanan "*Bir Zamanlar İzmir*" kitabında Vital Cuinet'nin 1890'lerin başında yazdığı. "*İzmir Sancağı*" bölümünde yer alan yazı o dönemde Karşıyaka'nın bir sayfiye mekânı olarak gelişiminden bahsetmektedir:

"Kent içinde birkaç yıldan beri civardaki yerleşmelerle iletişim kolaylaştığı için liman çevresinde birçok köy olmuştur. Kuzey'de Kordelya⁴ ve Bayraklı; güneyde Karataş, Göztepe, Kokaryeli⁵, İzmir Körfezi'nin kıyısını olduğu gibi kaplayan, birbirine çok yakın köylerden

4 Kordelya, Karşıyaka'nın eski isimlerinden birisidir.

5 Kokaryeli, Güzelyalı'nın eski isimlerinden birisidir.

oluşan bir dizi oluşturmuştur. Yaklaşık 6 km² lik bir tramvay hattı ve Hamidiye Şirketi’nin vapurları güneydeki köylere hizmet verirken Kordelya ise İzmir’e Kasaba demiryolu hattı ve benzer vapur seferleri ile bağlanır. Özellikle Pazar günü pek çok İzmirli bu köye gider.”

Karşıyaka’nın gelişimine ilişkin ilk işaretler 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren kendini gösterse de asıl gelişmenin İzmir-Kasaba demiryolu hattının 1865’te Karşıyaka’ya ulaşması ile başladığı söylenebilir. Karşıyaka tren istasyonu 20 Temmuz 1865 tarihinde Bornova istasyonu ile aynı gün hizmete girmiştir. Trenler Karşıyaka’dan Nergiz’e ve o zamanlar “*Papas*” ya da “*Tomozo*”²⁶ adı ile anılan bölgeye kadar işletilmeye başlanmıştır. Trenlerin şimdiki Şemikler (o dönemde Hacı Hüseyinler) ve Çiğli’ye de gitmesi ile ekonomide önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır (Atilla, 2002: 111). 1884’te kurulan Hamidiye Vapur Şirketi’nin düzenli vapur seferlerini başlatması gelişmeyi hızlandırmıştır. 1891 salnamesine göre o dönemde Karşıyaka’da köyler hariç 832 ev ve 1080 nüfus bulunmaktaydı. Hiç kuşkusuz bahar ve yaz aylarında Karşıyaka nüfusu bu sayının çok daha üstüne çıkmıştır. Nüfus artışı İzmir’deki kentsel kullanım alanlarının genişlemesini de beraberinde getirmiştir. 1877 yılında yaklaşık 3 milyon m² alana sahipken kent belediyenin 1906 yılında yaptırdığı plana göre 13 milyon m² ye yayılarak 4 kattan fazla bir gelişme göstermiştir. Karşıyaka’da yerleşim düzeni pek çok Osmanlı kentinde olduğu gibi dinsel, etnik bölünmeye göre şekillenmiştir (Serçe, 2010: 25-26).

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İzmir’de ulaşımın yanı sıra sanayi de gelişmeye başlamıştır. Ulaşım ve sanayide yaşanan gelişmeler kent nüfusunun da artmaya başlamasına neden olmuş ve 1631 yılında yapılan sayımlarda İzmir kent nüfusu 90 bin olarak tespit edilmiştir (Martal, 1999). Kentte özellikle 17. yüzyıl sonrası artan yabancı nüfus da dikkat çekicidir. 1818 yılında yapılan bir araştırma İzmir’de 60 bin Türk, 40 bin Rum, 10 bin Musevi, 7

6 Kokaryeli, Güzelyalı’nın eski isimlerinden birisidir.

bin Ermeni ve 3 bin Latin kökenli olmak üzere toplam 120 bin insanın yaşadığını göstermektedir (Beyru, 1994: 270). 1836 yılında geldiğinde nüfus 150 bin, 1892 yılında ise 225 bine ulaşmıştır (Martal, 1999). Kurtuluş Savaşı öncesiyse İzmir nüfusu 360 bin olarak tespit edilmiştir. Bunun 165 bini Türk 155 bini Rum 35 bini Musevi 25 bini Ermeni 20 bini yabancıdır (Toprak, 1992: 228). Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi İzmir nüfusu içindeki çok kültürlü yapı da devam etmiştir. Brewer⁷ 19. Yüzyıl İzmir kenti ile ilgili şu saptamayı yapmıştır: *“Anadolu’nun bu büyük ticaret merkezi, doğulu ve batılı halkların birbiriyle kesiştiği, birbirine geçtiği bir yerdir. Bir yanda türbanlı, bir sakalın çerçevelediği giysisi, çubuğu, kalvesi, develeri, sediri ve ipekleriyle doğulu gözüküyor. Öte yandan da şapkası, kısa ceketi, pürüzsüz taraşlı çenesi, sandalyesi, çayı, bastonu, gemisi ve çubasıyla batılıdır”* (Beyru, 1994: 268).

19. yüzyılda kentin bir liman kenti olarak da önem kazanması ile, zenginliğinin büyük bir kısmını yabancılar denetlemeye başlamış, gelişen ticaret ortamında yabancılarla kolay ilişki kuran Rum ve Ermeni nüfus önemli avantajlar elde etmiştir. Bu yeni ekonomik ilişkiler imparatorluğun bütünleşme öncesi tebaasından farklı yeni insan grupları oluşturmuştur. Bunlar yaşadıkları toprağa ve toprağın gerçek sahiplerine yabancılaştıkları için bir *“komprador”* sınıf haline gelmişlerdir. Sosyo-ekonomik yapıda ortaya çıkan bu dengesizlikler sürekli olarak milliyetçi içerikli çatışmalara zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bu dönem İzmir’in gerçek anlamda *“modern”* kent kimliğine ulaştığı ve kökenini büyük ölçüde Levantenlerin oluşturduğu bir burjuvazinin derinleşmesine sebep olmuştur (Yetkin, 2001: 184).

7 osiah Brewer: 1821’de Yale Üniversitesi’nden mezun olan Amerikalı misyoner, bir dönem İzmir’de çalışmalar yapmış ve ilk kız okulunu kurmuştur.

Foto 2. 1900’lü Yılların Başında Karşıyaka’dan Bir Görünüm

Kaynak: Yeşin, 2009.

İzmir kentinde mekânsal kullanım şekli Cumhuriyet dönemine kadar üst gelir grubunu oluşturan yabancı topluluklar tarafından belirlenmiştir. Kıyının artan rant değerini karşılayabilen zengin kesimler daha çok kıyı endeksli bir yerleşim düzeni oluştururken, kentin alt gelir grubunu oluşturan ve çoğunlukla göç ile kente yerleşenler ise merkezin dışına itilerek kent merkezinden dışlanmıştır. Bu durumun Karşıyaka İlçesi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Umar (1993: 210)’ın belirttiği gibi:

“İzmir’de kısa sürede oluşan Rum-Ermeni komprador burjuvazisi deniz kıyısına yerleşerek bahçeler içinde iki katlı güzel köşkler inşa ederek yerleştireler. Aynı dönemde Karşıyaka’nın bir yerleşim birimi olarak küçük bir köy niteliğiyle ve Soğuk Kuyu adıyla Türkler tarafından kuruması ile günümüzdeki Karşıyaka alanındaki ilk toplu yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler yaklaşık olarak 1880-1910 arasında gerçekleşmiştir.”

Kentin tüm sosyo-mekânsal yapısını etkilemiş olan bu çok kimlikli yapı toplumsal ilişkileri ilk dönemlerde dinsel veya etnik olarak ayrışmalar şeklinde biçimlendirmişken, süreç içinde kentin zenginliğinin artması ile belirli kesimlerin elinde toplanmasına ve

toplumsal kümelenmeler arasındaki ayrışma düzeyinin artmasına bağlı olarak sınıfsal temelli bir ayrışmaya dönüşmüştür.

1.1.3. 1923-1960 Dönemi Kentsel Gelişim

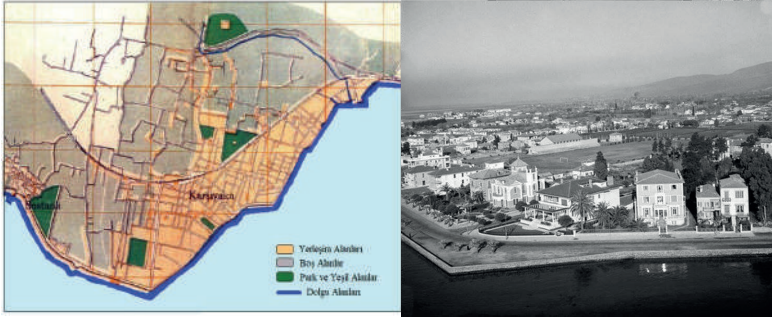
İzmir kenti 1919 yılından 1922 yılına kadar Yunanistan işgali altında kalmıştır. Yunan işgalinin sona ermesinden sonra 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu tarihe kadar kent etnik, kültürel, toplumsal ve ekonomik yönlerden kozmopolit bir yapıya sahiptir. Hem Yunan işgali hem de sonrasında yabancı nüfus göçleri toplumsal yapı üzerinde önemli hareketlenmelere ve değişimlere neden olmuştur. Savaş sonrasında İzmir kentini terk edenlerin sayısı oldukça yüksektir. Arı (1992: 274)'ya göre bu dönemde kentten ayrılan Rum, Ermeni ve Museviler 116'sı fabrika olmak üzere yaklaşık 11 bin ev, dükkân, hastane ve hamam gibi taşınmaz ve büyük miktarda da tarla bağ ve bahçeyi terk etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde İzmir ve çevresine yönelik göçlerin ortaya çıkmasında bölgeden ayrılan göçmenlerin itici bir etken olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin daha iç kesimlerinden değişik kitlelerin yoğun biçimde İzmir ve ona bağlı bucak ve köylere göç ettiklerine tanık olunmuştur.

Savaş sonrası bu karmaşık ve sıkıntılı dönemde Karşıyaka Belediyesi'nin sorunlarının temelinde, İzmir ve diğer tüm belediyelerde olduğu gibi gelir yetersizliği yatmaktaydı. Buna karşılık büyük İzmir yangınından Karşıyaka'nın etkilenmemesi, rağbet görmesine ve nüfusunun kısa sürede artmasına yol açmıştır. Ev fiyatları kısa sürede yükselmiş ve İzmir'de olduğu gibi mesken buhranı başlamıştır. Alaybey Tersanesi'nden Bostanlı İskelesi'ne kadar uzanan ve Sıralı, Yamanlar, Şemikler, Çiğli, Sancaklı, Alucra, Tahtacı, Boşnak ve Eski Dedebaşı köylerini de içine alan Karşıyaka Belediye sınırları dahilinde 1923'te düzenlenen bir istatistiğe göre 1444 hanede 6707 kişi yaşamaktaydı. 1924'te bir gazeteye mülakat veren Belediye Başkanı Fikri Bey, Belediye'nin hizmet verdiği bölgede yaklaşık 20.000 kişi yaşadığını belirtmiştir ki bu rakam o günkü İzmir nüfusunun altıda birini oluşturmaktadır (Serçe,

2005). Karşıyaka 1929’da bucak olmuş ve 1930 yılından itibaren İzmir Belediyesi sınırlarına dahil edilmiştir (Berber ve Serçe, 2011). Bu düzenlemeler Karşıyaka’nın kentsel gelişimi açısından önemli adımlar olmuştur. Savaş sonrasındaki bu dönemde Karşıyaka’da sınırlı bütçe ile de olsa yol ve çevre düzenlemeleri yapılmaya çalışılmıştır. Muskara (1998: 11)’nin Karşıyaka anılarını derlediği kitabında bu dönemde yapılan düzenlemelerle ilgili yazılar da yer almaktadır:

“Karşıyaka’da ilk asfalt yol denemesi 1932 senesinde yapılmıştır. Nereden nerelere geldik deriz zaman zaman. İzmir’in de bu ilk asfalt yolu olmuştur. 1932 senesinde asfaltlı yol ile banka sokağı şöhrete erişmiştir. İzmirliilerin Karşıyaka’ya geçip asfalt yolu seyrettiklerini hatırlarım banka yolunun yabancılara yaptırılmasından 4-5 sene sonra yine yabancı bir şirket tarafından o dönemin en büyük projesi olan İzmir- Karşıyaka şosesi yaptırıldı. Galiba banketleri hariç 6 metre genişlikteydi. Yani iki kamyon geçecek gibi: O kadardı o devirde büyük yol projeleri.”

Karşıyaka kıyı bölgeleri bu dönemde özellikle varlıklı ve aydın kesim tarafından tercih edilmiştir. Bu durum Karşıyaka’yı cazip hale getirmiş, nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. Artan konut talebi önce iki katlı bahçeli evler, 1930’lu yıllardan itibaren de varlıklı aileler tarafından gelir amaçlı olarak yapılan 3 katlı apartmanlar ile karşılanmıştır (Özbakan, 2008). Bu tarihten sonra kentte çok katlı aile apartmanlarından oluşan yapılı çevreye doğru dönüşümü izlemek mümkündür (Sayar ve Sormaykan Akdur, 2009).

Harita 3. 1940'lı Yıllarda Karşıyaka'da Arazi Kullanımı

Kaynak: Özkan, 2006'dan düzenlenmiştir

Foto 3. 1940'lı Yıllarda Karşıyaka'dan Bir Görünüm

Kaynak: Vehbi Moğol Arşivi

Özellikle 1940-1950 arası dönemde savaş sonrası ekonomik durgunluk nedeniyle kentin yapısı çok fazla değişmemiş, o dönemde kentteki belli başlı yerleşim alanları olarak Güzelyalı, Göztepe, Karataş, Bostanlı, Karşıyaka, Turan, Bayraklı, Alsancak, Bornova ve Buca banliyö tarzı yerleşimlerin görüldüğü alanlar olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemden sonra kentin şehirlerarası bağlantısının gelişmesi açısından Karşıyaka-Menemen- Çanakkale yolu önemli hale gelmiştir. Ulaşımında ve üretimde yaşanan gelişmeler kentin farklı bölgelerden göç almasına neden olmuş bunun sonucunda da giderek artmaya devam edecek bir geçeköndü sorunu oluşmaya başlamıştır.

1945 yılında 15 ilçesi ve 549 köyü bulunan İzmir'in 1950 yılında ilçe sayısı 17'ye köy sayısı da 682'ye yükselmiştir. Karşıyaka 4 Mart 1954 tarih ve 6325 Sayılı Yasa ile 1954 tarihinde itibaren ilçe statüsü kazanmıştır. Karşıyaka İlçesi'nde 1960 yılında Merkez, Büyük Çiğli, Küçük Çiğli, Örenkköy, Sancaklı, Yamanlar ve Doğançay olmak üzere yedi köy bulunmaktaydı. Köy başına ortalama nüfus ise 2.280'dir (Gedikler, 2012: 21). İzmir'de kentsel dönüşümü hızlandıran en önemli unsur 1965 yılında 634 sayılı Kat Mülkiyet Kanunu olmuştur.

1.1.4. 1960-1980 Dönemi Kentsel Gelişim

Özellikle 1950’lerden sonra İzmir genelinde bir sorun olarak ortaya çıkan gecekondulu sorunu yasadışı konut üretiminin artmasını neden olmuş, kat mülkiyeti kanunuyla gelişen yap sat usulü inşaatın yaygınlaşması kentsel dokunun yapısını güçlü bir şekilde etkilemiştir. 1960’larda en önemli kentsel sorun iç göç nedeniyle oluşan gecekondulaşmadır. Bu tarihten itibaren İzmir hızla büyüyerek metropoliten kent niteliğine bürünür. Bu dönemde ofisler, bankalar, sigorta ve ticaret şirketleri kentin merkezi iş alanı olarak görülen Gümrük, Basmane, Cumhuriyet Meydanı çevresinde yoğunlaşmıştır. Konut alanlarında ise Alsancak, Göztepe, Karşıyaka’da yüksek gelir grupları Karşıyaka’nın eski bölgelerinde ve Hatay’da orta gelir grubu kentin merkezinde ise düşük gelir grubu yer edinir (Akkurt ve diğ. 2005: 5).

Karşıyaka’da yoğunlaşan özellikle orta üst ve üst gelirli kesimin konut alanlarına olan talebi 3-4 katlı kira apartmanı yapılarından daha yüksek apartman yapılaşmasına doğru bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur (Sayar ve Sormakyan Akdur, 2009). 1970’lerin ilk yarısından itibaren kentin Karşıyaka- Bostanlı hattında, Üçkuyular ve Bornova semtlerinde yoğun olarak yüksek katlı konutlar üretilmiştir. Bu yapılar neredeyse şablona indirgenmiş bir plan şemasının çoğaltımından ibaret gözükmektedir. Birbirlerinden farklılaşmak gibi bir kaygıları olmadığı ve yalnızca piyasaya hızlı konut üretme hedefi ile yapıldıkları için 1960’larda üretilen modernist dilin neredeyse kaybolduğu bir ifadeye sahiptirler (Güner, 2004).

Nüfus, yapı yoğunlu ve prestijin tarihsel olarak kıyıya odaklı biçimlendiği Karşıyaka İlçesi, zamanla artan talepler ile kuzeye doğru genişlemeye başlamıştır. Bu sürece özellikle 1970’li yıllardan itibaren yoğun göç akışının da eklenmesiyle yerleşme formu yapısal değişimler geçirmiş niteliksiz ve altyapı sorunları olan mahallelerde bölgenin temel bileşenleri haline gelmiştir. Şemikler, Cumhuriyet ve Örnekköy mahallerinin ortaya çıktığı bu süreçten sonra, özellikle

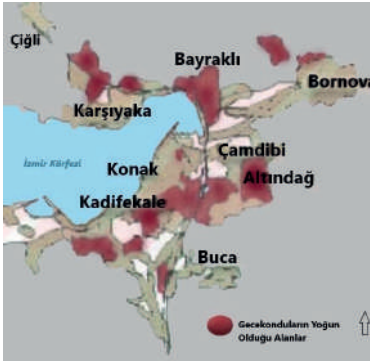
İzmir-Çanakkale yolunun üst kısmı ile kıyı arasında toplumsal ve mekânsal düzeyde belirgin bir ayrışma deseni oluşmuştur (Ünverdi, 2002). Bu şekilde sıradan mekânsal referanslar kentte ayrı yaşamları ana hatlarıyla ortaya koyabilmektedir. Kuzey ve güney, yukarı ve aşağı yönde, farklı mekânsal yapılar dikkat çekicidir.

Gecekondulaşmanın yanı sıra 1972 yılı hâlihazır haritalarında Karşıyaka'nın sakin ölçekli kent dokusunun yerine bitişik nizamlı düzeyde yoğunlaşan apartman mimarlığına egemenliğine de bırakmaya başladığı görülmektedir. İlçede apartmanlaşmanın hızla arttığı bu dönemde parsellerin imara açılması, parsellasyonu yapılmayan yapı adalarının düzenlenmesi ve yapı gabarilerinin⁸ arttırılması meclis gündemini meşgul eden konular olmuştur. 1970 sonrası yeni kentsel dokunun oluşum sürecinde dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta da sürecin yönlendirilmesinde etkili olan aktörlerin değişimidir. Yapı üretimi artık İzmir'in önde gelen tanınmış mimarları tarafından değil, yap-satçı küçük müteahhit gibi farklı niteliklerdeki aktörleri içeren bir grup tarafından yönlendirilmiştir. Özellikle küçük üretime dayalı bir organizasyon modeli olan yap-satçı sunum mekanizmasının karakterize ettiği bir durum üretimin ölçeğinde büyümeye neden olurken niteliğinde ise düşüşü getirmiştir (Sayar ve Sormakyan Akdur, 2009).

İzmir'de inşaat alanındaki yapı üretim faaliyetlerinin en büyük aktörü olan kalitesiz imalat, plansız konut üretimi ve kentsel yığılmaları denetim altına almak 1960'lardan itibaren kentin kontrolsüz büyümesine neden olan barınma sorununa çözüm bulmak amacıyla 1980'ler de devletin bir aktör olarak yapı sürecine girişi, inşaat sektöründe ve kentin yapısında da büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1980'lerin başında körfez boyunca kıyılarda yoğunlaşan konut yerleşim kuşağını dışarıdan saran düzensiz bir yapılaşma örüntüsü ile gecekondu ve kaçak yapılar ile kuşatılmış durumdaydı (Güner, 2004). 1980 sonrası İzmir

8 osiah Brewer: 1821'de Yale Üniversitesi'nden mezun olan Amerikalı misyoner, bir dönem İzmir'de çalışmalar yapmış ve ilk kız okulunu kurmuştur.

kentinde gecekondulaşma sorununun arttığı görülmektedir. 1986 yılında İzmir ana kent bütününde yapılan bir anket bu durumu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre gecekondulu nüfusunun kent nüfusuna oranı %47,7’dir. Bu oran on yıl önce yapılan farklı bir araştırmada ise %36 olarak tespit edilmiştir (Karadağ, 2000: 116). Sevgi (1988) “*Kentleşme sürecinde İzmir ve Gecekondular*” adlı çalışmasında İzmir bütününde 797.075 kişinin gecekonduda yaşadığını belirtmektedir. 1985 tarihinde İzmir ilitoplam nüfusunun 2.317.829 olduğu göz önüne alındığında oranın ciddi boyutlarda olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Harita 5. 1960-1975 Döneminde İzmir’de Gecekondulu Alanları.

Kaynak: Ünverdi 2002’den düzenlenmiştir

Foto 4. Karşıyaka’da 1970’li Yıllarda Bir Gecekondulu

Kaynak: Cengiz Ülkü

Aynı tarihte nüfusu 348.513 olan Karşıyaka İlçesi’nde ise 110.655 kişinin gecekondularda oturduğu tahmin edilmiştir. İlçedeki %39 gecekondulaşma oranı ile sorunun büyüklüğü görülmektedir. O tarihlerde tamamı gecekondudan oluşan mahalle sayıları ve yığılma açısından Konak’tan sonra dikkat çeken ikinci ilçede Karşıyaka olmuştur. İzmir ilindeki toplam 73 gecekondulu mahallesinin 54’ü Konak 12’si ise Karşıyaka’da yer almaktadır. Sözer (1988: 14-16) çalışmasında 1980’li yıllarda İzmir’de mekânsal ayrışmanın ve gecekondulu sorununun artışı şu cümleler ile aktarmıştır:

“İzmir kentinde ikamet fonksiyonuna sahip bölgeler gelir gruplarına göre dikkate değer bir farklılaşma göstermektedir. Körfez kıyısında yer alan Karşıyaka, Alsancak, Küçükalyalı, Göztepe ve Güzelyalı gibi semtler genellikle üst gelir gruplarının yerleştiği alanları temsil eder. Bu semtler kıyı şeridinin en üst gelir grupları tarafından işgal edildiği söylenebilir. Orta gelir grupların ise, bu iyi nitelikli konut alanlarının çevresinde ve İzmir’in eski mahallelerinde toplandığı görülmektedir. Bu tip konut alanları Karşıyaka, Bayraklı, Bornova ve Hatay semtlerinde yoğunluk kazanmıştır. Düşük gelir gruplarının yerleşimini oluşturan gecekonducular ise 1950 yıllarda ortaya çıkmış ve hızla artarak günümüzde sayıları 128.936’ya ulaşmış bulunmaktadır. Başlangıçta kente yakın hazine alanlarını, Kadifekale eteklerini, Gürçeşme, Buca ve Boğaziçi semtleriyle İzmir Kemalpaşa yolu üzerindeki hazine alanlarını hedef alan bu kanunsuz yapılaşma olayı zamanla çevredeki yerleşim merkezlerine sıçramış ve büyük alt yapı sorunlarını yanı sıra istihdam, eğitim ve sağlık konularında da yeni birtakım sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bugün İzmir büyük kent nüfusunu yaklaşık olarak %44,7’sini bu konutlarda barınan düşük gelir grupları oluşturmaktadır.”

İzmir kenti için lüks konut bölgeleri ve gecekondu alanlarının kentin tarihsel gelişim süreci boyunca farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Özellikle göç ile nüfusun artması neticesinde 1950’li yıllardan sonra ülke genelinde hâkim olan yap-sat konut üretimine paralel olarak kıyı hattını kaplayan az katlı bahçeli konutlar ile aile apartmanları yıkılarak 7-8 katlı apartmanlara dönüşmüş ve bu alanlar yüksek gelir grubunun talebini çekmeye başlamıştır. Bu dönemde Alsancak kordon boyunun yanı sıra Narlıdere, Göztepe, Güzelyalı bölgesinde ve Karşıyaka’da kıyı hattı boyunca lüks apartmanlar hızla artmıştır.

Özellikle 1980 döneminde göç ile İzmir’de gecekondu alanlarının planlı konut yerleşimlerinin çevresine toplandığını söylemek mümkündür. Kentte gecekondu alanlarının ortaya çıkışından bu yana en hızlı artış 1980 döneminde yaşanmıştır. Karşıyaka’nın bu tarihten sonra kırsal kesimden aldığı göçler Örnekköy, Cumhuriyet

Mahallesi, Gümüşpala gibi gecekondü bölgeleri olmuştur. Bunların yanı sıra yüksek gelir grubu da Bostanlı, Atakent, Mavişehir bölgelerine yerleşmiştir (Karadağ, 2000: 116).

2. Sonuç

Dünyadaki tüm kentlerde, uzun yıllardan beri, farklı seviyelerde de olsa mekânsal ayrışmadan söz etmek mümkündür. Mekânsal eşitsizliğin alt seviyeleri normal görülmektedir ancak eşitsiz gelişmenin yarattığı sınıfların her biri birbirlerinden izole edilmiş bir şekilde yaşar ve birbirleriyle etkileşime girmez veya bütünleşmezlerse bu sürdürülebilir bir kent yaşamı ve sağlıklı bir toplum için önemli bir sorun haline gelmeye başlamaktadır. Çalışmanın sonuçları böyle bir sorunun Karşıyaka’da geliştiğini göstermiştir. Sosyo-ekonomik kaynakların mekâna dağılımındaki eşitsizlikler mekânsal ayrışmayı artırmaktadır. Bu durumu Karşıyaka’da gözlemlemek mümkündür:

Karşıyaka’da ilk yerleşim hareketlerinin başladığı zamandan beri devam eden sahil şeridinde zengin ve varlıklı kesimin değişmediği ancak çağdaş kentler için toprağın sıradan bir meta değeri olmaktan çıkması ve oluşturabileceği rant değeri ile önemli bir sermaye halini alması nedeniyle (bkz. Harvey 2015, Smith ve Williams 2015) Karşıyaka’da zengin ve varlıklı kesimin yaşam alanlarının daha çok kapalı yerleşmeler şeklinde kuzeye kaydığını göstermektedir. Araziden azami ölçüde gelir elde etme amacı özellikle son 10 yıl içinde düşük hatta orta gelirli haneleri Karşıyaka’nın sermaye olarak değerli alanlarını terk etmeye zorlamış, bu durum sınıflar arası eşitlik ve yoksul nüfusun refahı açısından oldukça olumsuz sonuçlara neden olmuştur.

Tarihsel gelişim içinde zengin bir nüfusa sahip olan Karşıyaka, piyasanın daha varlıklı kesimi için konut yaratmayı içeren bir stratejin parçası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra bölgede bu stratejin bir uzantısı olarak devlet tarafından yönetilen soylulaştırma çabalarını görmek mümkündür. Gecekondü nüfusuna tapu

dağıtma ve böylelikle yoksulluktan kurtulmalarını sağlayarak bir yerde mülk sunma fikri ilk olarak ilerici bir fikir olarak görülse de aslında büyük bir yanılsamadır. Karşıyaka’da mevcut eğilimler devam ederse günümüzde önemli bir bölümü gecekondulu mahallesi ile kaplı olan bütün yamaçlar 20-30 yıl içerisinde İzmir Körfezi’nin manzarasına hâkim kapalı yerleşimler ve rezidanslarla dolacak, eski gecekondulu sakinleri ise ayıklanarak şehrin ücra bir köşesine taşınacaktır. Araştırma bulguları Karşıyaka’da geleneksel “zengin güney” ve “yoksul kuzey” arasındaki mekânsal ayrışmanın, zaman içinde mahalle seviyesine indiğini göstermiştir. Bununla birlikte, 1990’lardaki son değişiklikler, eski kutuplaşma modelinin kapalı yerleşmelerdeki artış ile daha çok derinleştiğini göstermektedir.

Konut ayrımcılığı, sosyal ve ekonomik yönden sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkilemektedir. Sürdürülebilir bir konut sistemi oluşturmak için, yoksul gruplara kaynak elde etme açısından daha fazla öncelik ve fırsat sunulmalıdır. Ayrıca, siyasi otoriteler, topluluk kimliği ve yaşam koşulları açısından, halkın sürdürülebilir konut sistemine olan ihtiyacını karşılamak için konut stratejilerini değiştirmelidir.

Kaynaklar

- Arı, K. 1992. Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri. Üç İzmir kitabı İçinde. (ss: 273-282). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Yetkin, S. 2001. 21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyumu. İzmir Büyükşehir Belediyesi: İzmir.
- Yeğin, U. 2009. Evvel Zaman İçinde İzmir. İzmir Ticaret Odası Yayınları: İzmir.
- Berber, E. ve Serçe, E. 2011. Karşıyaka tarihi, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları: İzmir.
- Serçe, E. 2005. Osmanlıdan Cumhuriyete Karşıyaka Belediyesi. Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu. Ankara.
- Muskara, T. 1998. İzmir ve Karşıyaka Anıları. “Hayal Olan O Güzel Günler”. Tükeltmat Yayınevi. İzmir.

- Atilla, N. 2002. İzmir Demiryolları. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. İzmir.
- Özbakan, F. 2008. Yitirilen Bir Modern Mimarlık Örneği: Karşıyaka Orman İşletme Müdürlüğü, 25 Numaralı Hizmet Binası, Mimarlık Dergisi Sayı: 341
- Sayar, Y ve Sormakyan Akdur, T. 2009. İzmir Karşıyaka Apartman Tipi Konut Yapılarında Mekânsal ve Morfolojik Dönüşümler: 1950-1980. Mimarlık Dergisi. Sayı: 349.
- Gedikler, H. 2012. 1950’li yıllarda İzmir. Şenocak Yayınları: İzmir.
- Akkurt, H., Eyüce, Ö., Güner, D., Kayın, E., Özkut, D., Öztaşçı Gültekin, E., Sayar, Y. 2005. İzmir Mimarlık Rehberi. (Edit. Deniz Güner) Mimarlar Odası İzmir Şubesi. İstanbul.
- Güner, D. 2004. İzmir’de Modern Konut Mimarlığı. 1950-2006. Planlama Dergisi. Sayı: 37 (3). ss: 123-141.
- Ünverdi, H. 2002. Sosyo-ekonomik İlişkiler Bağlamında İzmir Gecekondualarında Kimlik Yapılanmaları: Karşıyaka Onur Mahallesi ve Yamanlar Mahallesi Örnekleri. Dokuz Eylül Üniversites-i, Fen bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge planlama Bölümü. Doktora Tezi. İzmir.
- Karadağ, A. 2000, Kentsel Gelişim Süreci, Çevresel Etkileri ve Sorunları ile İzmir, Egekoop Yayınları: İzmir.
- Sevgi, C. 1988. Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondualar. Konak Belediyesi Kültür Yayınları: İzmir.
- Sözer, A. N., 1988. İzmir: Ege’nin Metropolü. Ege Coğrafya Dergisi. Sayı: 4. Ege Üniversitesi.
- Atay, Ç. 1995. XVII ve XIX. Yüzyılda İzmir’de Ticari Gelişim. Ege Mimarlık Dergisi. 1/15. İzmir.
- Atilla, N. 2002. İzmir Demiryolları. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. İzmir.
- İzmir Ticaret Odası, 2000. İzmir İlçelerinin Ekonomik Profili ve Alternatif Yatırım Olanakları. İzmir Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 89.
- Sözer, A. N., 1988. İzmir: Ege’nin Metropolü. Ege Coğrafya Dergisi. Sayı: 4. Ege Üniversitesi.
- Koçman, A. (1993). İzmir’in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1.

- Berber, E. ve Serçe, E. 2011. Karşıyaka tarihi, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları: İzmir.
- Lefebvre, H. 2016. Mekânın Üretimi. (Çev. Işık Ergüden). 4. Baskı. Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Beyru, R. 1991. Geçmişten Günümüzde İzmir'de Planlama ve İmar Uygulamaları. Ege Mimarlık Dergisi.
- Doğer, E. 2004. Karşıyaka Eski İzmir'den Eskidir, Kordelyo'nun Kökeni ve Anlamı Üzerine. Miko Mevsimlik Ege Kültür Dergisi. (Kış) ss: 30-33
- Koçman, A. 1991. İzmir'in Kentsel Gelişmesini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri ve Buna İlişkin Sorunlar. Coğrafya Araştırmaları Dergisi. Sayı:3, ss: 101-122.
- Umar, B. 1992. Kordelio (Karşıyaka) ve Smyrna, İzmir Adlarının Anlamı Üzerine, Üç İzmir Kitabı İçinde, sayfa: 33-42. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Gençer, C, İ. 2017. 19. Yüzyılda Kentsel Dönüşüm Dinamikleri: İzmir ve Selanik (1840- 1910). Egemimarlık. 394. March-April.
- Beyru, R. 1994. Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Kent İçi ve Kent Çevresi Ulaşım ve Trafik Düzeni. "Son Yüzyılda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Tebliğleri" kitabı içinde. (Ed. Tuncer Bayraktar). Akademi Kitapevi: İzmir
- Çadircı, M. 1993. Tanzimat Dönemi'nde İzmir. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1 (3).
- Kaygalak, İ. 2006. İzmir'de Karşıyaka Çiğli Aksının Kentsel Gelişim Süreci ve Bu Gelişimi Etkileyen Faktörler. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. İzmir.
- Umar, B. 1992. Kordelio (Karşıyaka) ve Smyrna, İzmir Adlarının Anlamı Üzerine, Üç İzmir Kitabı İçinde, sayfa: 33-42. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Serçe, E. 2010. II. Meşrutiyet Döneminde İzmir. "Değişen İzmir'i Anlamak" kitabı içinde (ed. Deniz Yıldırım ve Evren Haspolat). Phoenix Yayınları: Ankara.
- Martal. A. 1999. Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme 19. Yüzyıl. Dokuz Eylül Üniveritesi Yayınları: İzmir.
- Toprak, Z. 1992. Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir. 1920-1921. Üç İzmir Kitabı İçinde. Sayfa: 227-236. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Kökler, O., 2009. Bir Zamanlar İzmir. Bir Zamanlar Yayıncılık. Ankara.

Dijital Girişimciliğe Kuramsal Bakış

Abmet TAŞ¹

1. GİRİŞ

Girişimciliğin ekonomik refahın ana itici güçlerinden biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Ferreira vd., 2017: 27). Girişimciliğin birçok alanda birçok farklı tanımı vardır. Ayrıca bu tanımlarda vurgulanan ortak noktalarla birlikte, girişimcilik “risk alan, büyüyen ve kar odaklı bir iş meydana getirme ve sürdürme dürtüsü” olarak tanımlanmıştır (Sikalieh vd., 2012: 128). Girişimcilik, çevredeki fırsatları görerek ve daha fazla risk alarak insanlık için değer oluşturacak ürün ve hizmetleri sağlamak için üretim faktörlerini bir araya getirme süreci olarak tanımlanabilir. Girişimcilik, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin ve ekonomik kalkınmanın temel itici güçlerinden biri haline gelmektedir (Kzy ve Kahramanoğlu, 2022: 1069).

Girişimci, üretimi gerçekleştirmek için gerekli olan doğal kaynaklar, emek ve sermaye gibi işletme faktörlerini bir araya toplayan, kâr amacı güden ve ortaya çıkabilecek riskleri kabul

1 Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Dursun Keleş Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Eczane Hizmetleri Bölümü, ahmettas@gumushane.edu.tr, 0000-0002-1444-6068.

eden kişidir (Akdemir, 2012). Girişimciler bireysel ve toplumsal ihtiyaçları belirleyerek geleceğe yönelik kararları kendi görüş ve yeteneklerine göre verirler. Girişimci işletme sermayesini ve diğer üretim faktörlerini bir araya getiren ve değer yaratan bir birey olarak tanımlanır (Ağca ve Yörük, 2006: 155). Günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte girişimciliğin önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle sanayi toplumunun sonlarına doğru ortaya çıkan bilgi toplumuna geçiş süreci girişimciliğin önemini artıran bir faktör olmuştur. Bunun nedeni, bilgi toplumunun endüstriyel topluma göre fikirsel emeğin ekonomik değeriyle daha fazla ilgilenmesi ve insanın fiziksel gücüne dayalı ekonomik değer azalmasıdır (Dutot ve Horne, 2015). Girişimcilik, ekonomik büyüme ve istihdam gibi ülke kalkınması için gerekli stratejilerin temel unsuru olarak yürütülmektedir. Girişimciler, yeni iş sektörleri yaratmak, işsizliği azaltmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak için piyasa fırsatlarını kullanırlar. Bu, ülkenin gelişmişlik düzeyinin artması için önemli bir faktördür (Gündüz ve Karadeniz, 2022: 96).

Girişimciler ekonomik ve sosyal yaşamda birçok rolleri yerine getirmektedir. Bu roller bir kez daha girişimcilerin önemini vurgulamaktadır. Girişimcilerin rolleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Yeni bir ürün tanıtmak veya bilinen bir ürünün kalitesini farklılaştırmak,
- Yeni teknikler geliştirmek,
- Yeni pazarlar bularak faaliyetlerini genişletmek,
- Yeni finansman kaynakları bulmak,
- Yönetici ve işçiler arasındaki ilişkiyi güçlendirmek,
- İş dünyası, halk ve devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek. (Karalar vd., 2006)

Girişimciliğin farklı kategorilerde türleri bulunmaktadır. Bunlar:

- Yenilikçi -Fırsatçı -Takipçi Girişimcilik

- Özel Sektör- Kamu Sektörü Girişimciliği
- Kadın Girişimciliği
- Dijital Girişimcilik (E-girişimcilik)
- İ Girişimcilik
- Sosyal Girişimciliktir. (Yıldız, 2015).

Girişimciliğin farklı türlere sınıflandırılmasının arka planında pazar ve ekonomik koşullar, farklı koşullar altında rekabetin değişmesi ve tüketici anlayışındaki değişiklikler yer alır (Yıldız, 2015). Dijital girişimcilik analitik olarak incelendiğinde farklı işletme türlerinin özelliklerinin bir araya geldiği görölmektedir. Bilgi, iş ve kurumsal girişimcilik bir bütün olarak dijital girişimciliği oluşturmaktadır (Yaghoubi vd., 2012).

2. DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK

Günümüz teknolojik gelişmelerine paralel olarak şirketlerin girişimcilik anlayışları da değişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir (Guthrie, 2015). Dijital dönüşüm, bireysel yaşam tarzlarını etkilerken şirketlerin iş yapma biçimlerini de değişirmiştir. şirketler artık geleneksel girişimcilik fikirlerinden uzaklaşmalı ve ürünlerini, hizmetlerini, süreçlerini, stratejilerini, organizasyon yapılarını, insanlarını ve iş modellerini yeniden düşünmek için hızla gelişen yeni teknolojilerin olanaklarını benimsemelidir. Diğer bir deyişle şirketler, dijital çağa ayak uydurmak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için dijital teknolojiyi işlerinin merkezine koymalıdır (Kişi, 2018).

Son yıllarda daha fazla araştırmaya konu olan ve e-ticaret, online girişimcilik gibi çeşitli kavramlarla da temsil edilen dijital girişimcilik, yeni dijital teknolojiler geliştirerek ve bu teknolojiler için yeni kullanım alanları oluşturarak yeni girişimler ortaya çıkarmak ya da mevcut işletmeleri geliştirmek olarak ifade edilmektedir (Zhao ve Collier, 2016: 2174). Günümüzde dijital

girişimciliğe ihtiyaç duyulmasının birtakım nedenleri vardır. Bu nedenler:

- Buluş eskiden yeni bir teknolojinin icadı olarak görülürken, günümüzde çoğu insan internette gördüğü bir şeyi geliştirerek mucit olabiliyor.
- Dijital girişimciler son zamanlarda melek yatırımcılardan büyük ilgi görmektedir.
- Dijital girişimci olmak isteyen kişiler bu networking sayesinde yepyeni bir ortama, deneyime ve vizyona sahip olabilmektedir (Soysal, 2015).
- Bilgi teknolojisinin sürekli yenilenmesi, bilginin çok farklı amaçlar ve çok farklı şekillerde kullanılması, dijital girişimciler için sınırsız fırsatlar sunarken, her amaç ve farklılık için yeni araçlar geliştirme ihtiyacını doğurur.
- Günümüzde yaygın olan girişimcilik, ülkeler arasında da ciddi bir rekabete neden olmuştur. Her ülke diğerinin açığını kapatmak için çalışmalarını sürdürmektedir.
- Dijital girişimciler geleneksel girişimcilere göre bir avantaja sahipler çünkü işi fiziksel koşullarda yapmak zorunda değildirlere ve maliyeti daha da azaltırlar (Ünsal, 2014).
- Dijital alemin hemen hemen tüm detayları Google ve bloglardan takip edilebilmektedir.
- Dijital işlerde yeni bir şey keşfetmeye gerek yoktur. Kararlı ve atılgan olmak yeterlidir (Eyel ve Sağlam, 2021).

Bu bağlamda; bilgi ve iletişim teknolojilerinin, üretim tekniklerinin, sistemlerinin, teknolojilerinin ve yöntemlerinin büyük çaplı gelişimi ve hızlı değişiminin yarattığı dönüşümün yanı sıra; tüketim kalıplarında, biçimlerinde ve kültürlerinde ortaya çıkan durumlar, arz ve talebin dahil olduğu etkileşimli bir değişim ve dönüşüm sürecini göstermektedir (Şen, 2018).

2.1. Dijital Girişimcilik ile Geleneksel Girişimcilik Karşılaştırması

Dijital girişimciler, geleneksel girişimcilerin bir alt kategorisi olarak da tanımlanır ve geleneksel organizasyonlara fiziksel olarak dahil edilen her şeyin dijital ortamda yapılmasını sağlar (Hull ve ark., 2007). Dijital girişimciliğin temel rekabet avantajı, çok büyük bir etkiye sahip olan nispeten küçük bir alanda büyük işler yapabilme yeteneğidir. Çünkü temel ihtiyaç ekran, klavye ve çalışma sandalyelerinden oluşan bir çalışma ortamıdır. Geleneksel girişimcilerde bu gerekli alan metrekairelerden oluşmaktadır (Ünsal, 2014). Dijital girişimcilik ile geleneksel girişimcilik karşılaştırılırsa:

- Pazara giriş kolaylığı: Dijital girişimlerde pazara girmek kolaydır ve daha az zaman alır. Dijital girişimcilik, bireylerin küçük işletmelerle kısa sürede ticari web siteleri oluşturmasını sağlar.
- Üretim ve depolama kolaylığı: Geleneksel işletmelerin dijital işletmelerde üretim ve pazarlama, üretim ve depolamada tasarruf açısından hiçbir avantajı yoktur. Dijital dünyada bir üretim tesisine veya depoya sahip olmak gerekli değildir (Hull ve ark., 2007)..
- Dağıtım kolaylığı: Dijital girişimcilikte ürünlerin daha hızlı ve daha ucuza teslimi mümkündür.
- Dijital İşyeri: Mallar ve hizmetler dijitalleştikçe, fiziksel olarak kurulmuş çalışma gruplarına olan ihtiyaç büyük ölçüde azalacaktır. Dijital girişimciliğin bir parçası olarak dünyanın her yerinden çalışanlar ve ortaklarla çalışılabilir (Hafezieh ve ark., 2011).
- Dijital Etkileşim: Dijital girişimlerde örgütsel uyum geliştirmek, geleneksel girişimlere göre daha zordur. Çalışanlar ve girişimciler sanal bir şirkette çalıştıklarını güçlü bir şekilde hissedebilirler.

- Dijital teknoloji ile iletişim: Dijital şirketler, tedarikçiler, müşteriler vb. kuruluşlarıyla birlikte bilgi teknolojisini kilit paydaşlar arasındaki veya şirket içi iletişimde temel bir araç olarak kullanılabilir.
- Esnek organizasyon yapısı: Teknoloji hareketi, şirketleri, organizasyon yapılarını derecelerine göre ayırarak, fonksiyonlar arası ekipler de dahil olmak üzere iş birliğine uygun yeni bir esnek organizasyon yapısı tasarlamaya zorlamaktadır (Eyel ve Sağlam, 2021).

3. DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK VE SOSYAL MEDYA

Sosyal medya, dünya çapında bireylerin etkileşim ve iletişimini sağlayan bir uygulamadır. Aynı zamanda sosyal medya insanlar etkileşim kurmaya başladığından beri gelişmiştir. Son zamanlarda sosyal medya işletmeleri de etkilemiştir (Bruhn ve Schoenmueller, 2012). Ayrıca sosyal ağlar, bazı kullanıcıların hayatlarında günlük rutin bir uygulama haline dönüşmüştür. Etkileyici sosyal ağlarla karşılaşmadan sosyal medyayı incelemek zordur (Edosomwan, 2021).

21. yüzyılın birçok alanında etkili olan sosyal medya uygulamaları günümüzde insanların hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle kullanıcıların sosyal medya oluşturmasına olanak sağlayan Web 2.0, bu uygulamaların tüketiciler ve işletmeler tarafından daha yaygın olarak kullanılmasını sağlamıştır (Constantinides ve Fountain, 2008). Son yıllarda tüketicilerin zamanlarının neredeyse tamamını bilgisayar ya da cep telefonlarında geçirdiklerini görülmüştür. Aynı zamanda sosyal ağlar sayesinde pek çok aktiviteyi (alışveriş, eğitim, bankacılık gibi) evden çıkmadan yapabilmeye olanağına sahip olmaktadır. Ailelerinde, arkadaşlarında ve sosyal ilişkilerinde bile sosyal ağları kullanmaktadırlar (Karagülle ve Çaycı, 2014: 1).

Sosyal medya, kişilerin çevrimiçi davranışlarını etkilemekte ve yönlendirmektedir. Özellikle kullanıcılar aradıklarını bulmak,

oyun oynamak, sohbet etmek ve iletişim kurmak için sosyal medyayı ve birçok sosyal medya platformunu kullanmakta, web siteleri ve içerik oluşturma yoluyla kendilerini keşfetmektedirler. Sosyal medya çeşitlendikçe kullanıcı sayısı da artmaktadır (Kietzmann vd., 2011: 242). Sosyal medya kullanıcıları, paylaşım platformlarını sadece kişisel çıkarları için değil fikir sunmak ve kar elde etmek için de kullanmaya başlamıştır. Fotoğraf ve video paylaşımı, mesajlaşma gibi kişilerarası iletişimin birden çok yolunu mümkün kılan sosyal medya, iş ahlakına sahip olanlar için daha da önemli bir platform haline dönüşmüştür (ztrk ve Talas, 2015). Sosyal medya girişimcileri, sosyal medyayı iş amacıyla kullanan kişiler olarak açıklanabilir. Sosyal medya girişimcisi, sosyal medyayı karlı fırsatlar bulmak için kullanan ve kurulduğu sosyal medya yapısı içinde iş kurup yöneten kişi olarak tanımlanabilir. Sosyal medyayı iş amaçlı kullanan bireyler, sınırsız bir ortamda faaliyet göstermektedir. Evlerinde, odalarında, bahçelerinde ve buldukları çevrelerinde müzik dinlerken, yemek yerken yeni fikirler ve içerikler geliştirebilirler (iek, 2018: 10).

4. DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK ÖRNEKLERİ

Girişimcilik, fırsatları görmek ve değerlendirmekle ilgilidir. Mevcut kaynakların etkin kullanımı, fırsatları görebilmeyi gerektirir. Başkalarının kaynaklarını ve üretken fırsatlarını ölçebilmek, dijital ticarete avantajlı bir başlangıçtır. Başarılı dijital girişim örneklerine bakıldığında bu durum açıkça anlaşılmaktadır.

Dijital girişim denildiğinde akla belli başlı örnekler gelmektedir. Bu rneklerden Netflix, 1997 yılında kurulmuş ve evlere dvd dağıtımı olarak başlayan uygulamasını abonelik sistemine dönüştürerek günümüzdeki haline bürünmüştür. 2017 yılından sonra şirket içerik yatırımlarına 6 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirmiştir ve içeriğinde 2300'den fazla film ve 1200'den fazla dizi barındırmaktadır (Netflix,2019). Netflix'in dünya pazarında bu denli tutulmasından sonra birçok işletme kendi dijital yayın platformlarını üretmeye başlamıştır (Sarı ve Sancaklı, 2020: 248).

Alibaba, e-ticaret, perakende, internet ve teknoloji ile uğraşan Çinli çok uluslu bir teknoloji şirkettir. 1999 yılında Çin'in Zhejiang eyaleti, Hangzhou şehrinde kurulmuştur. Bir web portalı üzerinden tüketiciden tüketiciye (C2C), işletmeden tüketiciye (B2C) ve işletmeden işletmeye (B2B) satış hizmetleri sağlamaktadır. Elektronik ödeme hizmetleri, alışveriş arama motorları ve bulut bilişim hizmetleri de bulunmaktadır. (Wikipedia).

Yemeksepeti.com, dijital girişimciliğin Türkiye'deki en başarılı örneklerinden biridir. 2000 yılında Nevzat Aydın tarafından iki katılımcıyla birlikte kurulmuştur. Yemeksepeti.com, bir şirket veya bireyin küresel pazara erişmesini sağlamaktadır. Bir web sitesinden sipariş satmanın doğrudan maliyeti, geleneksel yöntemlere göre daha düşüktür. Çünkü çevrimiçi elektronik sipariş sürecinde insan etkileşimi yoktur. Ayrıca çevrimiçi satış işleme hatalarını büyük ölçüde azaltır (Gencer, 2017: 327). Yemeksepeti.com, kullanıcıya hiçbir ek ücret ödmeden, bağlı restoranlardan oluşan bir ağdan yemek siparişi veren bir çevrimiçi yemek siparişi şirketi olmuştur (Çalışkan ve Stefaniuk, 2018: 51) Ayrıca Türkiye'de gıda sektöründe ilk e-ticaret aracı modelini de kurmuştur. Sitenin hizmete girmesinden sonra birçok online yemek siparişi sitesi doğmasına rağmen hiçbir yemeksepeti.com kadar başarılı olamamıştır (Tomaş, 2014: 30).

Trendyol.com, 2009 yılında kurulmuş, Türkiye'nin en büyük ve hızlı büyüyen ve e-ticaret sektöründe faaliyet gösteren bir alışveriş sitesidir. Bu site dünyaca ünlü çeşitli giyim markalarının ürünlerini satmaktadır. Ayrıca müşterilerin farklı giyim mağazalarında alışveriş yapmasına olanak tanır. Türkiye'de böyle bir pazar oluşturma fikri; zaman, bütçe, mekân gibi engelleri ortadan kaldırarak modayı herkes için erişilebilir kılmak, alandaki boşluğu doldurmak ve ürünleri her yerden müşterilere ulaştırmak için oluşturulmuştur (Dal ve Şahin, 2018: 243).

Sahibinden.com, 1990'ların sonlarında Türkiye'de internet ticareti yeni yeni gelişmeye başladığında, özellikle günlük gazete gibi mecralarda reklamlar yayınlanmıştır. Daha sonra 2000

yılında 2.700 ilanla yayın hayatına başlamıştır. Sahibinden.com, 2009 Altın Örumcek Web Ödüllerinde “En İyi E-Ticaret” ve “En İyi İlanlar” kategorilerinde ödöl almış ve Deloitte Fest500 sıralamasında geliştirici konumundadır (Wikipedia).

5. SONUÇ

Gelecekte, dijital girişimlerin dünya çapında daha fazla uygulama alanına sahip olması beklenmektedir. Bu nedenle şirketler dijital teknolojinin yükselişini bir fırsat olarak değerlendirmeli ve kendi kültürlerine, hedeflerine, yapılarına ve süreçlerine uygun doğru teknolojileri kullanarak müşteri beklentilerini karşılayan yeni iş modelleri geliştirmelidir. Bu bağlamda, devlet desteğinin yanı sıra girişimcilere dijital dönüşüm konusunda danışmanlık ve eğitim veren merkezlere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca dijital dönüşümü başarıyla gerçekeştirmiş ülke örneklerine bakılarak kıyaslama yoluyla benzer veya farklı bölgelerde yatırım yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Ağca, V. & Yörük, D. (2006). Bağımsız girişimcilik ve iç girişimcilik arasındaki farklar: Kavramsal bir çerçeve. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2), 155-173.
- Akdemir, A. (2012). *İşletmeciliğin Temel Bilgileri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Bruhn, M., Schoenmueller, V. ve Schäfer, D.B. (2012). Are Social Media Replacing Traditional Media In Terms Of Brand Equity Creation?, *Management Research Review*, 35(9): 770-790
- Celep, S. (2017). Girişimcilik Türleri: Genel Bir Çerçeve. *Maliye Finans Yazıları*.
- Constantinides, E. ve Fountain, S. J. (2008). Web 2.0: conceptual foundations and marketing issues. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 9(3), 231-244
- Çalışkan, B., & Stefaniuk, T. (2018). E-commerce in Turkey. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlca-ch. Seria: Administracja i Zarzqdzanie*, 46 (119).

- Çelebi, F. (2021). Dijital çağda liderlik ve girişimcilik. *Ankara: İksad Yayınevi*.
- Çiçek B., (2018), "Social Media Entrepreneurship", *İçtamiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 10-17.
- Dal, N., & Şahin, Ö. (2018). Elektronik ticarrete güven oluşturan faktörlerin satınalma niyeti ile ilişkisi: Trendyol alışveriş sitesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 241-259.
- Dutot, V., & Van Horne, C. (2015). Digital entrepreneurship intention in a developed vs. emerging country: An exploratory study in France and the UAE. *Transnational Corporations Review*, 7(1), 79-96.
- Edosomwan, S. (2011). The history of social media and its impact on business. *Journal of Applied Management & Entrepreneurship*.
- Edosomwan, S., Prakasan, S. K., Kouame, D., Watson, J., & Seymour, T. (2011). The history of social media and its impact on business. *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 16(3), 79.
- Şen, E. (2018). Kurumsallaşma ve Kurumsal Yönetişim, Beta Yayınevi, İstanbul, s. 148.
- Eyel, C. Ş., & Sağlam, H. (2021). Dijital dönüşüm ve girişimciliğe değişim: Dijital girişimcilik. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 7-20.
- Ferreira, J. J., Fayolle, A., Fernandes, C., & Raposo, M. (2017). Effects of Schumpeterian and Kirznerian entrepreneurship on economic growth: Panel data evidence. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(1-2), 27-50.
- Gencer, Y. (2017). Structural Design of an E-Commerce Business: Yemeksepeti.com Example From Turkey. *Chinese Business Review*, 327-336.
- Guthrie, Cameron (2015). "The Digital Factory: A Hands-on Learning Project in Digital Entrepreneurship", *Journal of Entrepreneurship Education*, Vol 17, No 1; 115-133.
- Gündüz, A. Y. & Karadeniz, B. (2022). Girişimcilik Olgusunun Tarihsel Gelişimi ve Kadın Girişimciliği: Malatya İlinde Yapılan

- Çalışmanın İncelenmesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 96-112.
- Hafezieh, N., Akhavan, P., & Eshraghian, F. (2011). Exploration of process and competitive factors of entrepreneurship in digital space: A multiple case study in Iran. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 4(4), 267-279.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Alibaba_Group
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sahibinden.com>
- Hull, Clyde Eirikur; Yu-Ting Caisy HUNG; Neil HAIR ve Victor PEROTTI (2007), "Taking Advantage of Digital Opportunities: A Typology of Digital Entrepreneurship", *International Journal of Networking and Virtual Organisations*, Vol 4, No 3; 290-303
- Karagülle, A. E. & Çaycı, B. (2014). Ağ toplumunda sosyalleşme ve yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, January 4(1), 1-9.
- Karalar, R., Özalp, İ., Maviş, F., Geylan, R., Tenekecioğlu, B., şahin, M., Çömlekçi, F., Aydın, N. (2006), *Genel İşletme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 6.baskı.
- Kietzmann J. H., Hermkens K., McCarthy I. P., Silvestre, B. S., (2011), "Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media", *Business Horizons*, 54(3), 241-251.
- Kişi, N. (2018). Dijital Çağda Yeni Bir Girişimcilik Yaklaşımı: Dijital Girişimcilik. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 389-399.
- Kyzy, S. A., & Kahramanoğlu, A. (2022). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimini etkileyen faktörler: OMÜ örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(3), 1066-1081.
- Öztürk, M.F ve Talas M. (2015). Sosyal Medya ve Eğitim Etkileşimi. *Journal Of World Of Turks*,7(1), s.101-120.
- Sarı, Ü. & Sancaklı, P. (2020). Küyerelleşmenin dijital platformların içerik tanıtımına etkisi: Netflix örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(1), 243-260.

- Ünsal, S. (2014). Dijital Girişimcilik 101, BKM – Bankalararası Kart Merkezi, İstanbul, s.33
- Sikalieh, D., Mokaya, S. O. and Namusonge, M. (2012). The concept of entrepreneurship; in pursuit of a universally acceptable definition. *International Journal of Arts and Commerce*, 1(6), 128– 135.
- Soysal, A. (2015). Yeni/yerel sanayi odağı temelinde girişimcilik düzeyinin mekânsal analizi: Kahramanmaraş ili örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 213-240.
- Tomaş, M. (2014). Paket Servis Müşterilerinin Sipariş Vermede E-A-racı Kullanma Nedenleri Üzerine Keşifsel Bir Araştırma: yemksepeti.com Örneği. *Journal of Internet Applications and Management*, 29–41
- Varnalı, K. (2013). Dijital tutulma. *İstanbul: Mediacat Kitapları. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7.
- Yaghoubi, N. M., Salehi, M., Eftekharian, A., & Samipourgiri, E. (2012). Identification of the effective structural factors on creating and developing digital
- Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1).
- Yıldız, A. (2015). Girişimcilik Üzerine Temel Kavramlar: Girişim, Girişimci, Girişimcilik Kavramları. *Ed. Bakan İ. Girişimcilik, KO-Bİ'ler ve Strateji. Ankara. Gazi Kitabevi*, 3-22.
- Zhao, F. & Collier, A. (2016). Digital Entrepreneurship: Research and Practice, 9th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business, 14-16 Eylül 2016, Warsaw, Poland, (S.2173-2182).

Erzurum'da Osmanlı Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Kamu Binalarının Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi

Rahşan TOPTAŞ¹

1. Giriş

Erzurum şehrinin Bizans İmparatoru II. Theodosios döneminde kurulduğu bilinmektedir. Ermeniler tarafından Karin denilen şehir Türklerin Erzen (Çetin, 1998: 7-8) denilen ovayı feth etmeleri (1048-1049) ile Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Erzen olarak adlandırılan bölgeyi Bitlis'te bulunan Erzen'den ayırmak için Erzen-i Rum olarak isimlendirmişlerdir. Sultan Aplarslan'ın Emir Saltuk'a şehri ikta olarak vermesinin ardından şehir Büyük

1 Dr. Rahşan Toptaş, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanatlar Anabilim Dalı, rhtoptas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6654-1251

Selçuklu hâkimiyetine giren bir beylik olmuştur. 1202 tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti yönetimine geçen Erzurum'un Moğol saldırılarına, Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelelerine, Safevi hâkimiyetine maruz kaldığı görülmüştür. Son olarak 1520-1530'lu yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına katılan Erzurum 1829 yılında Rusya tarafından işgal edilmiştir. Birçok tarihi bina bu dönemde zarar görmüştür. Edirne anlaşması ile geri alınan şehir 1859 yılında deprem sonrası hasar görmüştür. Tarihte 93 Harbi olarak bilinen savaş sonrası imzalanan Edirne Anlaşması ve Berlin Anlaşması (1878) arasında Rus hâkimiyetinde kalmıştır. 16 Şubat 1916 yılında Ruslar tarafından tekrar işgal edilmiştir. 1917 yılında Rusya'nın, 1918 yılında Ermenilerin elinden alınan şehir maddi ve kültürel varlıkları ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir ili olarak varlığını sürdürmektedir (Küçük, Url. 1).

İdari bakımdan Erzurum, Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde harap olmuş ve boş durumdadır. O dönemde Bayburt Sancağı'nın Şogayn (Aşkale) kazasına bağlı Nefs-i Erzurum isimli bir nahiyedir. Şogayn kaza merkezinin Erzurum'a taşınmasının ardından bir süre bu şekilde yönetilmiştir. 1564-1578 tarihli sancak listelerine göre Erzurum, Beylerbeyliği haline dönüştürülmüştür. Beylerbeyliği 28 sancaktan oluşmaktadır. Uzun süre bu şekilde yönetildikten sonra II. Mahmut döneminde müşirlik şeklinde idare edilmiştir. Bu durum 1845 yılında Tazminatın uygulanmasına kadar sürmüştür. 1845 sonrasında müşirlere maaş bağlanmış ve devletin valileri konumuna getirilmişlerdir. 1864 yılında vilayet merkezine dönüşen Erzurum; Çıldır, Kars, Beyazıt, Muş ve Van sancaklarından oluşmuştur (Küçük, Url. 2).

Osmanlıda kamu binalarının inşası 19. yüzyılda değişen yönetim anlayışının bir sonucu olarak inşa edilmişlerdir. Başlangıçta askeri kışla binaları yoğun olarak yapılmıştır. Sonrasında halkın ihtiyaçlarına yönelik yeni tip binalar inşa edilmeye ve 20. yüzyıl itibarı ile imparatorluk geneline yayılmaya başlamıştır. İlk modern kamu binaları İstanbul'da inşa edilmiştir. Osmanlı şehir merkezleri modernizasyon döneminde cami merkezli kuruluşlarına ek olarak

Hükümet Caddesi denilen başka bir merkeze daha sahip olmuştur. Bir bakıma dini merkezli şehir kurulumu, reaya merkezli idari binaların oluşturduğu komplekslerle çeşitlendirilmiştir. Bu değişim günümüz şehirlerinde de görülen bir özelliktir (Ortaylı, 1984: 3).

Dönem binalarına mimari üslupları açısından bakıldığında dönem mimarisinde gözlemlenen eklektik yaklaşımların etkili olduğunu ve üslupta bir birliktelik olmadığını söylemek mümkündür (Kuban, 2007: 661-672; Cezar, 1995: 86). II. Mahmut döneminde Osmanlı topraklarına giren imparatorluk üslubu ile dönem içerisinde görülen diğer üsluplar Osmanlı mimarisinin köklü gelenekleri ile harmanlanarak uygulanmıştır. Eklektik üslup çerçevesinde Gotik, Barok, Rokoko ve Neo-Klasik üsluplardan mimari eleman ve formlarını binalarda görmek mümkün olmuştur. Ayrıca Orientalist ve Art-Nouveau akımları da son dönem Osmanlı mimarisine dâhil olan uygulamalardır (Saner, 1998). Ancak taşrada inşa edilen kamu yapılarında Osmanlı mimarisi ve Neo-Klasik mimari ile yerel uygulamaların hâkim olduğu söylenebilir.

20. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'ya mimarlık eğitimi için gönderilen Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat Tek gibi isimler Osmanlı canlandırması (Revivalizmi) bir takım binalar inşa etmeye başlamışlardır. Bu yaklaşım giderek yayılmış ve 1. Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan ve 1930'lu yıllara kadar devam eden uygulamaları da beraberinde getirmiştir (Bozdoğan, 2002: 31-33). Bu binalarda Selçuklu ve Osmanlı mimari elemanlarının seçmeci bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Bu durum bir çeşit Türk seçmeciliği şeklinde tanımlanabilir.

Osmanlı Mimarlar Ocağı'nın işlevini kaybetmesinin (Can, 2010: 16-18) ardından şehirlerin imar işlerinin yürütülebilmesi için çeşitli konularda nizamnameler düzenlenerek yürürlüğe konulur. Bu nizamnameler Ebniye şeklinde adlandırılmaktadır. 1796, 1807, 1848, 1863, 1873, 1882 bu nizamnamelerin çıkarıldığı veya düzenlendiği tarihlerdir (Ergin, 1995: 1097; Ortaylı, 2000; Gençoğlu, 2011: 29-50). Nizamnameler 19. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren şehirlerde belediye teşkilatlarının oluşturulmaya başlanması ile yaygınlık kazanmıştır.

Erzurum kamu yapılarının inşası konusunda değişim ve modernitenin yaşandığı merkezlerden biri olur. Şehirde Osmanlı dönemi kamu yapılarının tespit edilmesi konusunda 1904 tarihli Kafkasyalı Kurmay Yarbay Fuat Bey tarafından çizilen harita önem arz etmektedir. Haritanın kenarlarında yer alan listeler ile dönem içerisinde ayakta olan kamu yapılarının tespiti mümkün olmuştur. Bu belge ile 1904 yılına kadar şehirde ayakta olan binaların yerleri ve isimleri belirlenmiştir. Harita 1/25.000 ölçeklidir. Haritaya göre Firdevsoğlu Kışlası, Süvari Kışlası, Morgof Kışlası, Jandarma Kışlası, Gümrük Dairesi, Mekteb-i İdâdi-i Askeri, Erzak-ı Askeriye Ambarı, Mekteb-i İdâdi-i Mülki, Hükümet Konağı, 11 karakol binası, Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri, 1 Sancak Kulesi, 1 Askeri Hastane, 1 Gureba Hastanesi, 3 Cephanelik 1904 tarihinde ayakta olan kamu yapılarıdır. Ayrıca devlet eli ile yapılan köprülerin varlıkları da bu haritadan bilinmektedir (Fotoğraf 1.), (Yurttaş, 2000, 50-51).

Fotoğraf 1. 1904 Tarihli Yarbay Fuat Bey'in Erzurum Haritası

Araştırmanın Konusu

Erzurum merkezi özelinde ele aldığımız çalışmamız dönem içerisinde Erzurum'da inşa edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile varlığı tespit edilmiş kamu binalarının inşa süreçlerini konu almaktadır. Çalışmamızda Mekteb-i Rüşdiyye (1867), Askeri Memur Binası (1870), Mekteb-i İdâdi-i Askeriye (1873), Hükümet Konağı (1888), İnas Rüşdiyesi (1890), Mekteb-i Mülki-i Şahaneleri (1891), Sanayi Mektebi (1904), Gureba Hastanesi (1904), Erkek ve Nisa Hapishanesi (1904), Adliye (1906), Gümrük ve Rüsumat (1907), Telgrafhane ve Postane binaları ele alınmıştır. Dönem içerisinde inşaları konusunda önem verilen köprü ve yol düzenlemeleri de konuya dâhil edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen binalarla birlikte bu tarih sonrasında yapılan binaların bilgilerine de değinilmiştir. Ayrıca yapıların kat planlarının var olanları çalışmamızda paylaşılacaktır. Erzurum vilayet merkezinde inşa olunan konumları ve varlıkları hakkında yapılan bilimsel araştırmalara ek olarak inşa süreçleri ve tarihlerine birincil kaynaklardan ulaşma imkânı sağlanacaktır. Ayrıca mimari özelliklerinden kısaca bahsedilerek dönem mimarisi içerisindeki tipolojileri üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma tümevarım yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen kamu yapılarının arşiv belgeleri elde edilerek okunmuş elde edilen bilgiler her bina için kronolojik olarak paylaşılmıştır. Bu kaynaklardaki bilgiler ve ulaştığımız bilgiler arasında farklılıklar var ise bunlar belirtilmiştir. Binaların günümüze ulaşanlarının kat planları ve fotoğrafları da güncel hallerinin bilinmesi maksadı ile verilmiştir. Bu bağlamda konu hakkında daha önceden yapılmış bilimsel çalışmalar ve salnameler taranmış bu belge ve çalışmalar ile arşiv belgeleri arasında varsa bilgi eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır.

2. ERZURUM'DA KAMU YAPILARI VE İNŞA SÜREÇLERİ

Erzurum kent gelişimi açısından çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen eklemeler sonucunda gelişen bir yapıdadır. Bizans İmparatorluğu döneminde meydana getirilen kale ve etrafında yuvarlak formlu gelişim dönemin anlayışına işaret eder. Bu dönemde şehrin askeri kimliği ön plandadır. Selçuklu döneminde gerek İpek Yolu gerekse deniz ticareti ile Karadeniz bağlantısının güçlenmesi ekonomik mahiyetli binaların şehre eklenmesi ile sonuçlanmıştır (Sağlam, 2021: 1172). Bu anlayış Tazminat dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Rusya ile yapılan savaşlarda önemli bir savunma şehri olan Erzurum'da bu dönemin önde gelen binaları askeri olanlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde yoğun bir askeri yapılaşmadan söz etmek mümkündür. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başları Erzurum açısından kamu binalarının inşası konusunda yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde değişen yönetim anlayışı çerçevesinde hükümet caddesi konumunda olan Cumhuriyet Caddesi birçok kamu binasına ev sahipliği yapmıştır. Bu binalar beylerbeyi sarayı, hükümet konağı, adliye binası, askeri memurin dairesi, hükümet konağı mahzeni, polis dairesi ve istihkâm binalarıdır. Bu binaların etrafına konumlanan îdâdi-i mülki, sanayi mektebi, inas rüşdiyesi konumları itibarı ile aynı kompleksin elemanlarındandır. Kamu binalarının bu bölgede yoğunlaşmasında komplekse yakın Ulu Caminin olması geleneksel cami merkezli şehir yerleşimini akla getirmektedir. Bu bölgede kamu binalarının yoğunlaşmasında bir diğer neden olarak beylerbeyi sarayının arazisinin bu binalar için kullanılmış olmasıdır. Erzurum'da Hastaneler Caddesi olarak bilinen cadde kamu binalarının yoğunlaştığı bir diğer yerleşim yeridir. Burada inşa edilen askeri idadi, gureba hastanesi ve Cumhuriyet döneminde inşa edilen Erzurum Lisesi (1939) (Zeynal, 2011: 119), hükümet konağı (darülmuallim mektebinin tatbikat okuludur), darülmuallim mektebi ve askeri hastane caddeyi kamusal alanlardan biri haline getirmiştir. Bu iki cadde dışında

havuz başı merkez olmak üzere iki cadde daha kamusal alan olma konusunda yol kat etmiştir. Bu caddeler Yenişehir ve Cemal Gürsel caddeleridir. Osmanlı döneminde kent dokusuna dâhil olan kamu yapıları aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 2. Erzurum Beylerbeyi Sarayı Arsası Üzerine İnşa Edilen Kamu Daireleri

2.1. Erzurum Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki (1867)

Rüşdiye mektepleri II. Mahmut döneminde kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia kayıtlarında ilk olarak *selâtin-i izâm mektepleri* olarak adlandırılmışlardır. Yüksek eğitime öğrenci yetiştirilmesini amaçlayan bu mektepler, çeşitli yasal düzenlemeler ve nezarete bağlanmalarının ardından rüşdi adıyla açılmaya başlanmıştır. İlki 1847 yılında açılan İstanbul Davut Paşa Rüşdiyesi'dir. 1875 yılından itibaren askeri alanda devlet memurluğu yetiştirmek maksadı ile askeri rüşdiyeler kurulmuştur. Rüşdiyeler hususunda bir diğer gelişme inas rüşdiyelerinin açılmasıdır (Unat, 1964: 40; Ergün, 208-215; Akyüz, 2006: 164-166). Erzurum merkezde

şehir salnamelerine göre 1870 yılında ilk rüşdiye mektebi açılmıştır. 1877 yılında ilk askeri rüşdiye faaliyete geçmiştir. 1892 yılında ilkin rüşdiyesi açılmıştır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, R. 1277-M. 1870: 121; R. 1294-M.1877: 69,134; R.1892-M.1310: 121).

Arşiv belgelerine baktığımızda Erzurum şehir merkezinde inşa edilen Rüşdiye mektebinin varlığına rastlamaktayız (BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı, 378-76, H. 01.12.1283-M. 06.03.1867). Belgeye göre mektebin açılışı 1867 yılında yapılmıştır. Rüşdiye binası resimlerinden anlaşıldığına göre Bodrum kat üstüne iki katlıdır ve U plan şemasındadır. Üstü düz dam şeklindedir. Yığma ve düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Sıvasız olan yapıda yatay dikey denge dikdörtgen pencereler ile sağlanmaktadır (Fotoğraf 3).

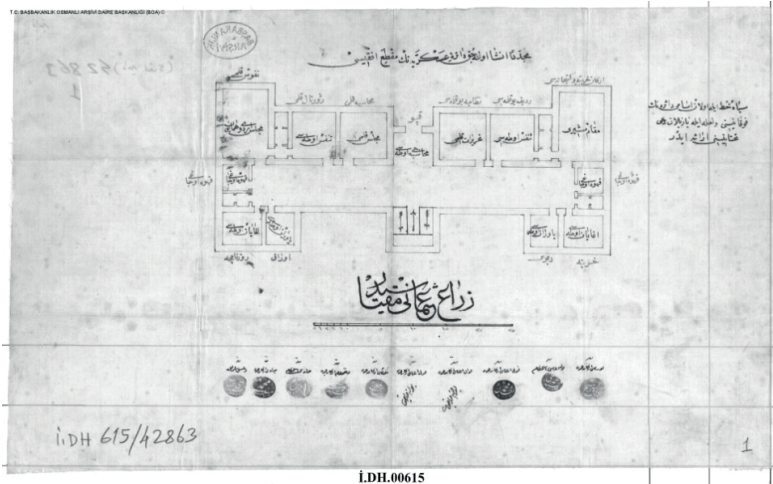

Fotoğraf 3. Erzurum Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki

2.2. Erzurum Askeri Memur Dairesi (1870)

Beylerbeyi sarayının yıkılmasının ardından sarayın arsası üzerine yapılan Dördüncü Orduyu Hümayun memurları için bir daire inşa edilir (Fotoğraf 4), (BOA. İrade-i Hakaniye, 615-42863, H. 22.04.1287-M. 12.07.1870; BOA. Şura-ı Devlet, 609-24-7, H. 06.10.1289-M. 07.12.1872).

Binanın arşivde bulunan kat planına göre yaklaşık 60x27 m. boyutlarındadır. İçerde güney giriş karşısında çift yönlü merdiven sahanlığı dışarı taşırılmıştır. Bir koridorun etrafına sıralanmış simetrik kat planı vardır. Cephelerde kuzey ve güney cepheler içeri çekilerek vurgulanmıştır. Güney giriş kapısı ana giriş olarak tasarlanmış, orta aksa alınarak vurgulanmıştır. Eyvan tarzındadır. Üç katlı olan binanın üstü kırma çatılıdır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 4. Erzurum Askeri Memur Dairesi Kat Planı

Fotoğraf 5. Erzurum Askeri Memurîn Binası

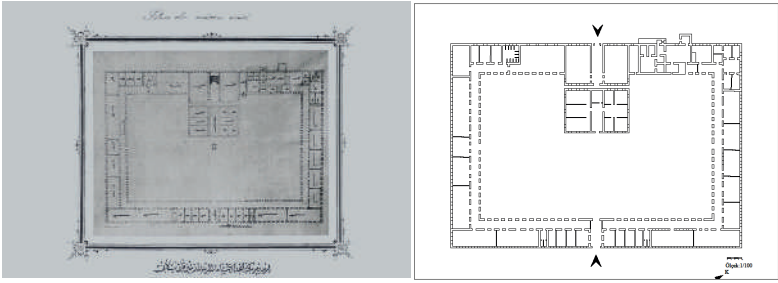
2.3. Erzurum Mekteb-i İdâd-i Askeri-i Şahaneleri (1873)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bahriye, Harbiye, Mühendishane gibi yükseköğretim kurumlarına öğrenci yetiştirilmek üzere Emin Paşa'nın gayretleri ile 1845 yılında İstanbul harbiye binasında açılmıştır (Çam, 1991: 32). Askeri idâdiler genellikle vilayet merkezlerinde olmak üzere açılmışlardır. 1906 yılına gelindiğinde ülke genelinde toplamda 10 tane askeri idâdi bulunmaktadır. Erzurum Askeri İdâdisi vilayet salnamelerine göre 1874 yılında eğitime başlamış görünmektedir. Bu mektep için inşa edilen bina günümüzde ayaktaadır. Erzurum merkezde Hastaneler Caddesi üzerinde Erzurum Lisesi'nin karşısında bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede 1873 yılında inşa edildiği belirtilmektedir (Fotoğraf 6). Arşiv belgelerine bakıldığında 1873 yılında mektebin inşasının tamamlandığı görülmektedir (BOA. İrade-i Dâhiliye, 1053-25-8, H. 17.10.1290-M. 08.12.1873).

Plan özellikleri açısından açık avlulu, dikdörtgen planlıdır. Simetrik yerleşimli, yuvarlak kemerli dikdörtgen pencerelidir. Günümüzde eğimli çatı ile örtülüdür (Fotoğraf 7-8).

Fotoğraf 6. Erzurum Mekteb-i İdâd-i Askeri-i Şahaneleri Giriş Kapısı

Fotoğraf 7. Erzurum Mekteb-i İdâd-i Askeri-i Şahaneleri Kat Planı

Fotoğraf 8. Erzurum Mekteb-i İdâd-i Askeri-i Şahaneleri 1900'li Yıllardan Bir Görünümü

2.4. Hükümet Konağı (1888)

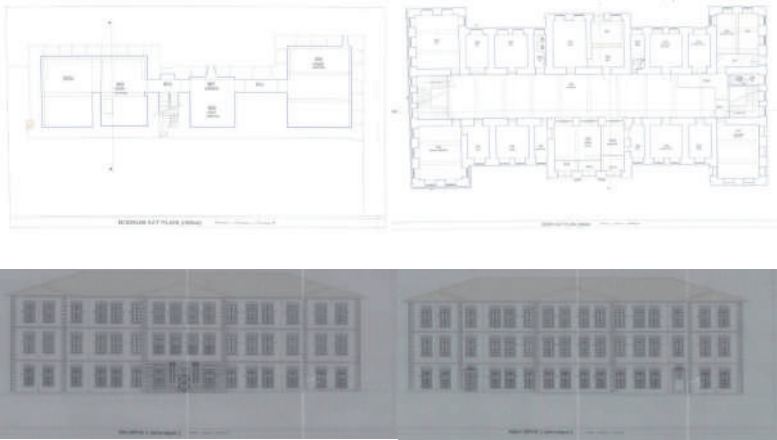
Osmanlı İmparatorluğunun yönetim alanında şehirlerde inşa ettirdiği ilk binalardan olan hükümet konakları başlangıçta bünyesinde adliye, hapisane, nafia, askeriye gibi birimleri olan bir bütün halinde işlev görmüştür. Sonradan bu birimler ayrılarak her biri için birer bina inşa edilmiştir. Erzurum bu konuda gerçekleşen gelişimin gözlenmesi açısından iyi bir örnektir. Beylerbeyliği, müşirlik ve valilik makamlarının geçişleri şehirde kamu yapılarının geçirdiği değişimler vasıtası ile görülebilmektedir.

Erzurum'da bilinen ilk yönetici ikametgâhı günümüzde Cumhuriyet Caddesi'nin güney tarafında bulunan ve arazisinde Bölge İdare Mahkemesi, Yakutiye Belediyesi, Güneş İlköğretim Okulu'nun bulunduğu geniş bir alana kurulmuş olan Beylerbeyi Sarayı'dır (Küçükuşurlu, 2018: 25), (Fotoğraf 9). Sonrasında günümüzde Bölge İdare Mahkemesi olarak kullanılan konak 1888 yılında inşa edilmiştir (BOA. Dâhiliye Mektub-i Kalemî, 1632-17, H. 28.10.1306-M. 30.09.1888). 1902 yılında yeniden inşa edilen konak (BOA. Şura-ı Devlet, 462-20811, H. 21.12.1319-M. 31.03.1902), 1916 yılında Rus işgali sırasında kullanılmaz duruma gelmiştir (Fotoğraf 5). Cumhuriyet döneminde yayınlanan 1928 Vilayeti Hususiye Yönetimi Faaliyeti'nden (1928) adlı albümde tamir edilirken görülmektedir. Tamirâtı 1930'lu yıllarda bitirilmiş olmalıdır (Url. 3).

Fotoğraf 9. Erzurum Beylerbeyi Sarayı

Plan olarak bodrum kat üstüne üç katlıdır. Bina 36x18 m. boyutlarında dikdörtgen bir alana kurulmuştur. Giriş holünden sonra 32x4 m. boyutlarında dikdörtgen şeklindeki koridora ulaşılır. Koridorun her iki yanına simetrik olarak dizilen 16 adet farklı büyüklükte odalar bulunmaktadır. Üst kata geçiş koridor bitimlerine yerleştirilen iki kollu merdivenler ile sağlanmaktadır. Plan diğer katlarda tekrarlanmaktadır. Cephe özellikleri açısından ana cepheler orta aksta ileri taşırılarak vurgulanmıştır. Aynı cephelerde, köşe kısımları ileri taşırılarak hareketli bir cephe görünümünü kazandırılmıştır. Dikey denge Atlatmalı taş dizilimi olan plasterler ile sağlanırken yatay denge dışa taşkın kat silmeleri ile sağlanmaktadır. Ana giriş kapısı yuvarlak kemerli dikdörtgen formdadır. Kapı yanlardan bedenleri yivli ikiz gömme sütunlar ile vurgulanmaktadır. Sütun başlıklarında palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bezemeler kullanılmıştır. Altıklarda profilli bir yapıdan söz etmek mümkündür. Yapının iç düzeni ve örtü orijinal değildir. Örtü eğimli kırma çatıdır (Fotoğraf 10-11).

Fotoğraf 10. Erzurum Hükümet Konağı Kat Planları ve Cephe Görünümleri Çizimi

Fotoğraf 11. Erzurum Hükümet Konağı Cephe Görünümleri

2.5. Erzurum İnas Rüşdiyesi (1890)

Osmanlı İmparatorluğu'nda rüştiyelerin yaygınlaşmaya başlamasının ardından. Kızlar için de rüşdi seviyesinde mektepler açılmak istenmiştir. Bu çerçevede 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa Rüşdiyesi açılmıştır (Şahin, 2018: 26). İnas rüşdiyeleri 1894-1895 yılları arasında 22 adettir. 1911-192 yılları arasında inas rüşdiye sayısı 72'ye yükselmiştir. Bu durum Erzurum'da 1890 yılında inşa edilen ve açılan inas rüşdiyesinin bu alandaki öncü mekteplerden biri olduğunu söylemek mümkündür (Erdem, 2013, 168-173).

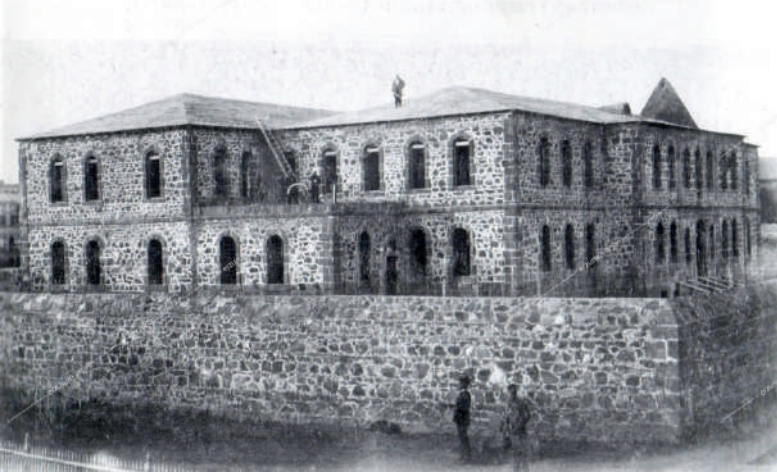
Arşiv belgelerine göre 1308 yılında inas rüştiyesinin inşasından dolayı dönemin valisine teşekkür edilmiştir edilmiştir (BOA. Maarif Mektub-i Kalemî, H. 18.04.1308-M. 01.12.1890). H. 1310 –M. 1892 yılı vilayet salnamesinde Erzurum İnas Mektebi Rüşdiyesi'nin kaydına ilk defa rastlanmaktadır. Konuyla ilgili bir diğer kayıt Erzurum Sanayi Mektebi bahçesine bitişik 14.70x12 m. boyutlarında bir bina 1904 yılında Erzurum İnas Rüştiyesi için yeni bir bina inşa edildiği şeklindedir (BOA. Yıldız Perakende Umumi Evrakı, 68-111, H. 24.11.1321-M. 12.03.1904). Dönemin valisi Mustafa Nazım Bey'e mektebin inşasında gösterdiği gayretlerden dolayı teşekkür edilmiştir (BOA. Maarif Mektub-i Kalemî, H. 18.04.1308-M. 01.12.1890). Bu kayıtlardan hareketle Erzurum İnas Rüşdiye Mektebi'nin iki kere inşa edildiği görülmüştür. Günümüzde ayakta değildir.

2.6. Erzurum Mekteb-i Mülki-i Şahaneleri (1891)

Tanzimat döneminde etkili olan Osmanlıcılık düşünce sisteminin eğitim alanında uygulanmasına imkân tanıyan idâdiler, hem Müslüman hem de gayrimüslim çocukların bir arada öğrenim görebildikleri mekteplerdir. Orta öğretim kurumlarından sayılmalarına rağmen devlet memurlarının yetiştirildiği o dönem için taşrada en üst seviyede eğitim veren bu kurumlar II. Abdülhamid dönemine damgasını vurmuşlardır. İlki 1874 yılında İstanbul'da açılan bu mekteplerin sayısı II. Abdülhamid döneminde 107 sonrasında ise 125'e yükselmiştir

Erzurum'da inşa edilen mülki idâdi Camii Kebir Mahallesi, Yenikapı Caddesi, No: 53 adresinde bulunmaktadır. İnşasına 1891 yılında başlanılmış 1892 yılında tamamlanmıştır (B.O.A. Maarif Nezareti Mektup-i Kalemî, 129/80, H. 27.11.1308-M. 04,07.1891; B.O.A. Maarif Nezareti Mektup-i Kalemî, 121/26, H. 09.02.1308-M. 24.09.1890).

Plan olarak bodrum kat üzerine iki katlıdır. Şehrin diğer kamu binalarında olduğu gibi dikdörtgen planlıdır. Plan ileri ve içeri alınan kütleler ile hareketlendirilmiştir. 45x25 m. boyutlarındadır. İçerde dikdörtgen bir koridor üzerine sıralanan simetrik mekân dizilimi mevcuttur. Bina kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Örtü kırma çatıdır. Bina geçirdiği onarımlar nedeni ile büyük ölçüde orijinalliğini kaybetmiştir (Fotoğraf 12-13).

Fotoğraf 12. Erzurum Mekteb-i Mülki-i Şahaneleri

Fotoğraf 13. Erzurum Şair Nefi Ortaokulu

2.7. Erzurum Sanayi Mektebi (Islahane) (1904)

Sanayi mekteplerinin kuruluşunda Osmanlı Sadrazamı Mithat Paşanın ismi sıklıkla görülebilmektedir. Taşrada özellikle kimsesiz ve fakir çocukların meslek sahibi olarak ıslah edilmeleri amacıyla kurulmuşlardır. İlk örneği Niş'te 1863 yılında açılan bu mektepler şehirlerin yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanması konusuna hizmet etmişlerdir. Hemen bütün vilayet merkezlerinde görülebilmektedirler. Bu mekteplerde genellikle kuruldukları yerlerde var olan zanaat dallarının eğitimi verilmektedir (Yıldırım, 2013: 70).

Erzurum Sanayi Mektebi günümüzde Erzurum merkezinde, Menderes Caddesi, Esat Paşa Yokuşu üzerinde bulunan günümüz Ticaret Lisesi'nin olduğu yerde bulunmaktaydı. 1945 yılında yeni binanın yapılması için yıkılmıştır. Sanayi Mektebi'nin mücededen inşa edildiği inşa için 1905'te izin istendiği görülmüştür. Ayrıca inşası için hareket-i arz parasının bir miktarı kullanılmıştır (BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 2557-191733-23, H. 17.02.1323-M. 23.04.1905). Yine halktan tüccar ve din adamlarının gerekli miktarın toplanması için seferber oldukları ve sonrasında 1904 tarihinde bu kişilere Mecidi Nişanı verildiği görülmüştür. Mektebin açılışı Gureba Hastanesi ve Hamidiye Çeşmesi ile beraber aynı gün gerçekleştirilmiştir. 1904 tarihinde Belediye Reisi Mustafa Nazım Bey tarafından faaliyetleri bildirir raporda Sanayi Mektebinin önünde bulunan arsanın duvarla çevrildiği ve demir parmaklıklı bir hale getirilerek tahsil gören öğrencilerin kullanımına sunulduğu belirtilmektedir (BOA. Yıldız Perakende Umumi Evrakı, 68-111, H. 24.11.1321-M. 12.03.1904), (Fotoğraf 14).

Fotoğraf 14. Erzurum Sanayi Mektebi

2.8. Erzurum Gureba Hastanesi (1904)

Erzurum'da Numune Hastanesi olarak bilinen Gureba Hastanesi, günümüzde Sağlık Bakanlığı'na ait aile hekimliği olarak kullanılmaktadır. Hastaneler Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Hastanenin inşasına dönemin Belediye Reisi Şerif Bey'in özel ilgisi ve destekleri ile 1902 yılında başlanmıştır (Küçükuşurlu, 2008: 180). Serveti Fünun Dergisi 11.12.1319 (1904) tarihli sayısında Erzurum Gureba Hastanesi açılışına yer vermiştir. Bu fotoğrafta şehrin devlet erkânı ve halk duaları ile temel atma törenindedir (Fotoğraf 15).

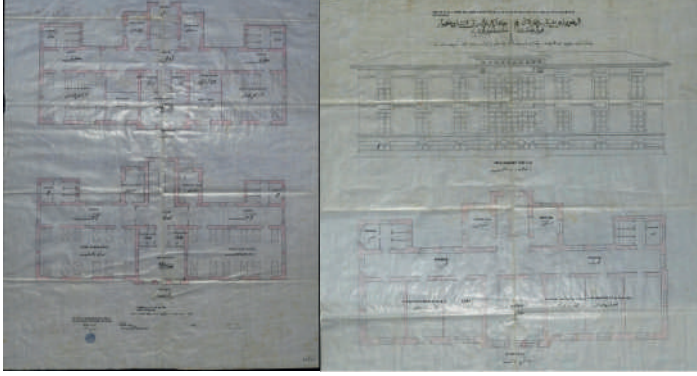
سابه معوریتوایه حضرت تاجداریده ارض رومده زمین سطحی اوتوز سکر مترو بکری ساتیهترو طولنده اون طقوز مترو تیش ساتیهترو عرضنده
 یعنی ترسها بشیوز طشان اوج مترو آتیش آلی دسترو وسعتنده فرق یناقی اوزرینه مراب ونونو جدیدویه موافق برمرزده اوج قالدن مراب
 انسانی مقرر اولان غربا خسته شاهسک والی ولایت عطفونلو ناظم یک ائندی حضرتزایله سائر امرای عسکره ودامورس ولایتله معتبران ممیکتندن
 برچوق ذوات حاضر اولدقلری حالده یوم ولادت باهرالمعدت حضرت خلایقناهیده اجرا قننان وضع اساس رسمی

Atasoy Kitapları - 11.12.2019

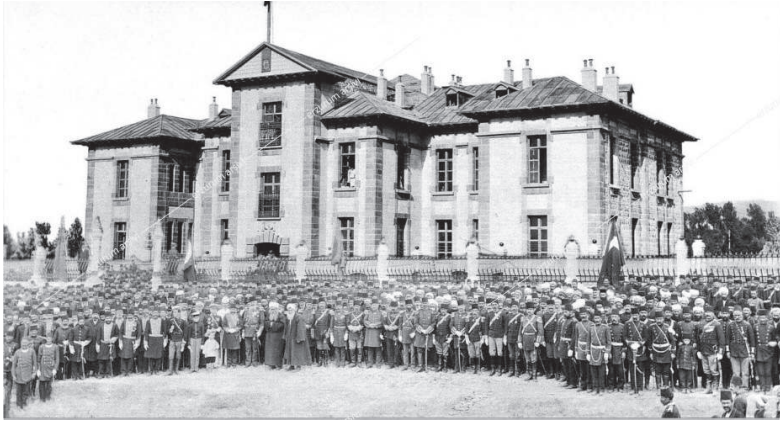
Fotoğraf 15. Erzurum Güreba Hastanesi Temel Atma Töreni

Hastane inşaatı iki yıl içinde bitirilmiş ve Sultan Abdülhamid Han'ın cülus töreni devriyesinde 1 Eylül 1904 tarihinde açılışı yapılmıştır. İnşasında hüsnü hizmette bulunan Şerif Bey taltif edilmiştir. Ayrıca hastaneye Hamidiye adı verilmiştir (BOA. Bab-1 Ali Evrak Odası, 2396-17688, H. 13.06.1322-M. 25.08.1904; BOA. Dâhiliye Mektub-i Kalemi, 902-19,H. 13.08.1322-M. 23.10.1904).

Üç katlı olduğu görülen binanın giriş blogundan ve köşelerinden dışarı taşınan bloklar, binanın hareketli bir cephe ve planlama anlayışıyla inşa edildiğini göstermektedir. Genel olarak mimari elemanlar simetrik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bina dönemin mimari özelliklerinin yerel bir yorumu şeklindedir (Atasoy, 2022: 289-296), (Fotoğraf 16-17).

Fotoğraf 16. Erzurum Gureba Hastanesi Osmanlı Arşivinden Kat Planı ve Cephe Görünümleri

Fotoğraf 17. Erzurum Gureba Hastanesi Açılış Merasimini

2.9. Erzurum Hapishanesi-Nisa Hapishanesi (1904)

Tanzimat döneminde mevcut hapishanelerin durumlarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda Erzurum'da Müşir Sarayının bir bölümünde mevcut olan hapishanenin yıkılması yerine yenisi yapılması istenmiştir (BOA. Sadaret Mektub-î Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı, 611-82-13, H. 04.12.1277-M. 13.06.1861).

Belediye Reisi Şerif Bey döneminde 1904 yılında Kuloğlu ve Yenikapı Caddelerine bakan bir hapisane inşa edilmiştir (BOA. Yıldız Perakende Umumi Evrakı. 68-111, H. 24.12.1321-M. 12.03.1904). Ayrıca bir nisa hapisanesi yapılmak istenmiş keşif defterlerinin şehremanetine gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. Dâhiliye Mektub-i Kalemi, 1548-95-27, H. 21.01.1306-M. 27.06.1889), (Fotoğraf 18).

Fotoğraf 17. Erzurum Hapishanesi

2.10. Köprü ve Yol Çalışmaları (1904)

Erzurum'da modernizasyon döneminde halkın ulaşımının iyileştirilmesi ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla 114 adet köprü inşa edilmiştir (Küçükugurlu, 2018: 55; Yurttaş, 2000: 58). Konu ile ilgili bilgilere ayrıca yine arşiv belgelerinde rastladığımız Erzurum valilik raporlarından ulaşmaktayız. 1904 tarihli Vali Mustafa Nazım Bey'e ait raporda şehir için yapılan icraatlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler arasında Dere Mahallesi'nden Köşk Mahallesi'ne giden yol düzenlemesinin yapıldığı, Çifte köprülerden başlayarak Kilise Kapı'ya kadar uzanan yolun ve Kavak Caddesi'nin düzenlendiği belirtilmektedir (BOA.Yıldız Perakende Umumi Evrakı. 68-111, H. 24.12.1321-M. 12.03.1904). Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Evrakı içerisinde 414 yer numaralı fotoğraf albümü Erzurum'da inşa edilen 114 köprüden tip örnekleri ve şehrin yeni düzenlenen iç yolları ile ilgili fotoğrafları ile yukarıda bahsi geçen bilgileri doğrulamaktadır (Fotoğraf 18).

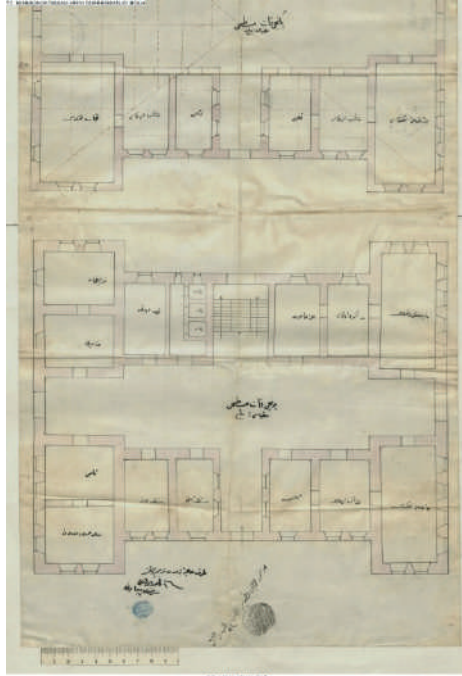

Fotoğraf 18. Erzurum Fil Köprüsü, Tebriz Kapı Çeşmesi, Kavak Yolu ve Şehir Dışında İnşa edilen bir Köprü Örneği

2.11. Erzurum Adliye Dairesi (1906)

Erzurum adliye binası günümüzde Murat Paşa Mahallesi Ali Ravi Caddesi üzerinde Hükümet Eski Konağının karşısında bulunmaktadır. Erzurum adliye binası Eski Beylerbeyi sarayı arsasından kalan kısmın üzerine inşa edilmiştir. 1901 yılında yapının keş-i evvel defteri (inşa planı ve masraflarını gösteren defterdir) gerekli nazırlıklar ve Şehremenati denetiminden geçtikten sonra Şura-ı Devlet'ten onay alınarak uygulamaya konulmuştur (BOA. Şura-ı Devlet, 1521-29, H. 21.06.1319-M. 05.10.1901). 1906 tarihli belgede binanın inşasının tamamlandığı ve masraflarının tasfiye edildiği görülmektedir (BOA. Şura-ı Devlet, 2754-40, H. 10.05.1324-M.02.07.1906). Bu bilgilerden hareketle Erzurum Adliye Binası 1901-1906 yılları arasında inşa edilmiştir. Belgelerde karşımıza çıkan adliye binasına ait kat planlarından binanın 30x26 m. boyutlarında dikdörtgen bir alana oturtulduğu görülmektedir. Üç

katlı olan yapının kuzey-güney cepheleri doğu ve batı köşelerinden dışa doğru üçer metre dışarı taşırılarak ana eksene oturtulan giriş içeri alınmıştır. İç planlaması doğu-batı doğrultulu bir koridorun etrafına simetrik olarak yerleştirilen mekânlardan oluşmaktadır. Giriş holünün karşısında merdiven sahanlığı bulunmaktadır. Üst katlarda plan tekrarlanmaktadır. Cephe özellikleri bakımından iç planlamanın dışardan anlaşılabilirdiği, yatay-dikey denge kat silmeleri-pencereler aracılığı ile uygulandığı, Neo-klasik üsluplu bir görünüm hâkimdir. Kuzey cephede bulunan giriş kapısı içe alınarak vurgulanmıştır. Ancak sonradan yapılan ilaveler ile kapı aksı üç kat boyunca dışa taşırılmıştır. Örtü sistemi yangınlar sebebi ile özgün değildir. Yine günümüzde iç düzenlemeler betonarme giydirme tekniği ile sonradan yapılmıştır. İç kısım orijinal değildir (Fotoğraf 19-20-21).

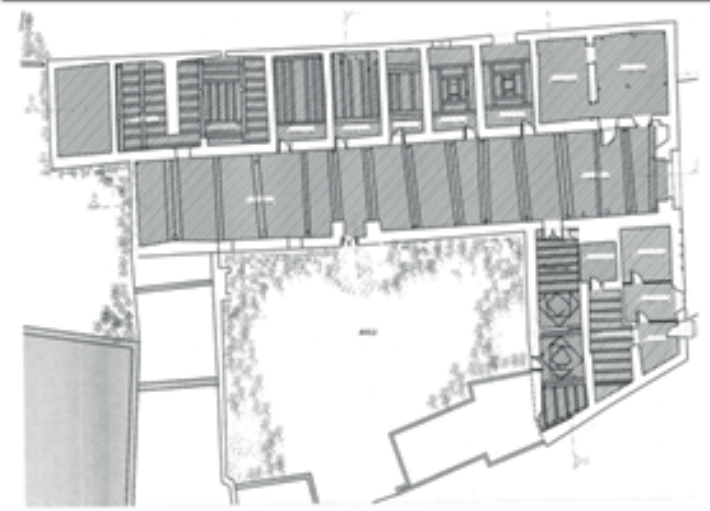
Fotoğraf 19. Erzurum Adliyesi Kat Planları

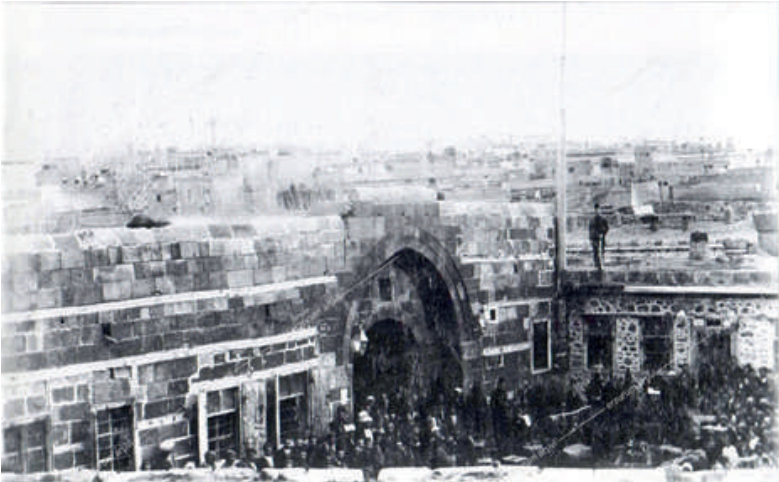
Fotoğraf 20. Erzurum Adliyesi Yangın Sonrası Görünüm Fotoğraf 21. Erzurum Adliyesi

2.12. Erzurum Gümrük (Rüsümat) Binası (1907)

Erzurum 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gümrük gelirlerinin elde edildiği bir merkezdir (Pamuk, 2013: 525-526). Bu merkezde gümrük dairesi olarak günümüzde Abdurrahman Ağa Mahallesinde bulunan han yenilenecek kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde bu mahallin adı *Savikelmo* olarak geçmektedir. Bu mahalde gümrük dairesinin mücededen (yenileme) inşa edildiği ve gerekli meblağın karşılanması talep edilmektedir (BOA. İrade-i Rüsumat, 29-7, H. 13.8.1325-M. 21.09.1907). 1893 yılında yapının arsası hükümet tarafından teferruğ yani icra yolu ile alınmıştır (BOA. Şura-ı Devlet, 582-16, H. 26.07.1310-M. 13.02.1893). Bir sonraki yıl padişahın tahta çıkış yıl dönümünde açılışı yapılmak üzere dairenin önünde bir çeşme yapılması ve Hamidiye olarak adlandırılacağı belirtilmiştir (BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 3352-251380, H. 06.06.1326-M. 06.07.1908). Gümrük binası olarak kullanılan han Gümrük Hanı (1139 h.-1726 m.)'dır (Köşklü, 2010: 118; Yurttaş-Özkan-Köşklü: 2008, 172). Ancak 1907 yılında hanın gümrük dairesi olarak kullanımı veya genişletilmesi için bir arsa alınmış ve çeşitli eklemeler yapılmıştır. Yapının genel kuruluşu ve plan düzeni eklemeler ile değişim gösterdiğini düşündürmektedir (Fotoğraf 22-23).

Fotoğraf 22. Gümrük (Rüşumat) Dairesi Kat Planı

Fotoğraf 23. Rüşumat (Gümrük) Dairesi

2.13. Erzurum Telgrafhane ve Postanesi

Osmanlı arşiv belgelerine göre Erzurum'da 1901 yılında telgrafhane yapılması için alınan arsa ve üzerine yapılacak olan telgrafhanenin masraflarını gösterir belgeler bulunmaktadır (BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 1614-121001, H. 14.10.1318-M. 05.02.1901; BOA. Şura-ı Devlet, 1515-24, H. 15.03.1335-M. 21.01.1916). Ancak inşasına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Ayrıca mevcut postanenin yeri kimi yazışmalarda münasip bulunmamıştır. Telgrafhane için kullanılmayan rüşdiye binasının postaneye tahsisi için Maarif Müdürlüğü ile yazışmalar yapılmıştır (BOA. Maarif Mektub-i Kalemi, 174-53, H. 26.12.1310-M. 11.07.1893).

3. SONUÇ

Osmanlı döneminde Erzurum'da inşa edilen kamu binaları: Mekteb-i Rüşdiye-i Mülki (1867), Askeri Memur Dairesi (1870), Mekteb-i İdâd-i Askeri-i Şahaneleri (1873), Hükümet Konağı (1888), Mekteb-i Mülki-i Şahaneleri (1891), Sanayi Mektebi (Islahane) (1904), Gureba Hastanesi (1904), Hapishanesi-Nisa Hapishanesi (1904), Adliye Dairesi (1906), Gümrük (Rüsümat) Binası (1907) binalarıdır. Bu binalar inşa tarihleri ile ortaya konulmuştur. Binaların çoğunun 1904-1906 tarihleri arasında Erzurum valisi olan Mustafa Nazım Paşa ve Belediye Reisi Şerif Bey döneminde yapıldıkları görülmüştür. Askeri okullar daha önceki dönemlerde inşa edilmişlerdir. İnşa tarihleri itibarı ile askeri kökenli binalar (rüşdiye, memurin binası, idâdi, kışlalar, karakollar) daha erken tarihlidirler. Kamu kurumlarının bir kısmı için var olan binaların ya da konakların kiralınması yolu tercih edilmiştir.

Binalardan hükümet konağı, adliye, askeri memurin, idadi binalarında benzer plan tipi kullanılmıştır. Bu durumun nedeni planın daha önce inşa edilen kışlalarda bir bütün veya kısmen uygulanmış olması ve belediye mühendisi tarafından tercih edilen tip planın kullanılmasıdır. Bu dönemde Erzurum Belediyesi Baş

Mühendisi Şartiyeye Efendi'dir. Askeri mekteplerde orta avlulu ve "U" plan şeması tercih edilmiştir. Sanayi Mektebi de "U" planlıdır. Üslup özellikleri bakımından sade olan binaların giriş aksları vurgulanmıştır. Bu konuda hükümet konağının sütunlu giriş kapısı en bezemeli olanıdır. Binalarda simetri ve yatay-dikey denge dönemin mimarisinde de görülen hali ile bu dönem Erzurum kamu binalarında uygulanmıştır. Binalar Neo-Klasik üslupludur. Genellikle bodrum üstüne iki katlıdır. Tamir edilirken kat eklemeleri yapılmıştır.

Toplamda 16 defterde bulunan Osmanlı arşiv belgesi okunmuştur. Bu defterlerde binaların keşif defterleri de bulunmaktadır. Keşif defterleri çalışmanın boyutları açısından burada paylaşılammıştır.

Askeri memurin binasının bir kısmının askeri rüşdiye olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Binaya ait eski fotoğraflarda rüşdiye üniformalı şakirdanları binanın önünde görmek mümkündür.

Hükümet konağı binasının iki kez tamir gördüğü bunlardan birinin Cumhuriyet döneminde 1928 -1029 yılında gerçekleştiği Vilayeti Hususiye Albümünde görülmüştür. Adliye binasının da aynı dönemlerde tamir gördüğü düşünülmektedir.

Gureba Hastahanesi'nin plan tipi ve cephe anlayışı bakımından diğerlerinden daha hareketli ve farklı bir tarzda ele alındığı görülmektedir. Bu durum belediye tarafından inşa edilmiş olması ile ilintilenebilir.

Askeri memurin binası, inas rüşdiyesi, sanayi mektebi binaları ayakta değildir.

Gümrük ve rüsumat dairesi için kullanılan hanın bir kısmının bu dönemde inşa edildiği düşünülmektedir.

Bu dönemde gerçekleştirilen yol çalışmaları ve köprü inşaları dikkat çekicidir. Özellikle Hüseyin Yurttaş'ın Saraybosna Caddesi üzerinde olan olduğunu söylediği köprünün görüntüsü ve rengi ile fildişine benzerliği de dikkat çekicidir (Fotoğraf 18).

Sonuç olarak şehir merkezinde varlıklarını büyük oranda koruyan Osmanlı kamu dönemi binaları Osmanlı arşivinde olan belgeleri ile inşa süreçleri bakımından ortaya konulmuştur. Konu ile ilgili olan diğer yayınlarda yer alan bilgilerin de çalışmamız ile tutarlı olduğu görülmüştür. Cumhuriyet dönemi kamu yapılarının ele alınacağı çalışmaların yapılması Erzurum şehrinin mekânsal gelişiminin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

- A. Şahin, A. (2018), *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: TTK.
- Akyüz, Y. (2006), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Yayınları, 2006.
- Atasoy, S. (2021). Türkiye'deki Geç Dönem Osmanlı Hastane Binaları (1827-1923), *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi).
- Can, S. (2010), *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Çetin, K. (1998). *Erzurum'un XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafyası (Erzurum Merkez, Ova ve Pasin-i Ulya)*, (Doktora Tezi).
- Cezar, M. (1995), *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: EKAŞ, 1995.
- Ergin, O. N. (1995), Mecelle-i Umur-u Belediye, 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Ergün, M. (1996), *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri: 1908-1914*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.
- Köşklü, Z. (2010), Erzurum'da Osmanlı Dönemi Hanları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 113-134.
- Kuban, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları.
- Küçükkuşurlu, M. (2008), *Erzurum Belediyesi Tarihi 1*, İstanbul: Derghah Yayınları.

- Ortaylı, İ. (1984), "Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları", *Mimarlık*, 203, 3-5.
- Ortaylı, İ. (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pamuk, B. (2013), Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI -XVII. Yüzyıllar), *Bellekten*, 77 (279), 523-546.
- T. Erdem, Y. (2013), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: TTK.
- Unat, F. R. (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: MEB.
- Yıldırım, M. A. (2013), Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 23, 70-90.
- Yurttaş, H. (2000), "Fuat Bey'in Erzurum Haritası". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 49-71.
- Yurttaş, H.-Özkan, H.-Köşklü, Z. vd. (2008), *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.
- Zeynal, A. (2011), *Selçukludan Günümüze Erzurum Eğitim Kurumları Tarihi*. Erzurum: Zafer Ofset.

Arşiv Belgeleri

- BOA. İrade-i Dâhiliye, 1053-25-8, H. 17.10.1290-M. 08.12.1873.
- B.O.A. Maarif Nezareti Mektup-i Kalemî, 129/80, H. 27.11.1308-M. 04.07.1891.
- B.O.A. Maarif Nezareti Mektup-i Kalemî, 121/26, H. 09.02.1308-M. 24.09.1890.
- BOA. Maarif Mektub-i Kalemî, H. 18.04.1308-M. 01.12.1890.
- BOA. Şura-ı Devlet, 582-16, H. 26.07.1310-M. 13.02.1893.
- BOA. Maarif Mektub-i Kalemî, 174-53, H. 26.12.1310-M. 11.07.1893
- BOA. Şura-ı Devlet, 1521-29, H. 21.06.1319-M. 05.10.1901.
- BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 1614-121001, H. 14.10.1318-M. 05.02.1901.

BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 2396-17688, H. 13.06.1322-M. 25.08.1904.

BOA. Dâhiliye Mektub-i Kalemî, 902-19,H. 13.08.1322-M. 23.10.1904.

BOA. Yıldız Perakende Umumi Evrakı, 68-111, H. 24.12.1321-M. 12.03.1904.

BOA. Şura-ı Devlet, 2754-40, H. 10.05.1324-M. 02.07.1906.

BOA. İrade-i Rûsumat, 29-7, H. 13.8.1325-M. 21.09.1907.

BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, 3352-251380, H. 06.06.1326-M. 06.07.1908.

BOA. Şura-ı Devlet, 1515-24, H. 15.03.1335-M. 21.01.1916.

Salnameler

Salnâme-i Vilayet-i Erzurum 1287, (Rumî) Başbakanlık Osmanlı Arşivi no: 1287.

Salnâme-i Vilayet-i Erzurum 1291, (Rumî) Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfeddin Özege Salonu, No:993.

Salnâme-i Vilayet-i Erzurum 1310, (Rumî) Başbakanlık Osmanlı Arşivi. No:1310.

Elektronik Kaynaklar

Url. 1. <https://islamansiklopedisi.org.tr/erzurum>, Erişim Tarihi: 20.09.2022.

Url. 2. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Erzurum>, Erişim Tarihi: 21.09.2022.

Url. 3. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/211962>, Erişim Tarihi: 28.09.2022.

Fotoğraf Kaynakçası

Fotoğraf 1. Harp Akademileri Matbaası

Fotoğraf 2. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 3. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 4. BOA. İrade-i Hakaniye, 615-42863, H. 22.04.1287-M. 12.07.1870.

Fotoğraf 5. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 8. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 9. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 10. Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu.

Fotoğraf 12. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 14. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 15. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 16. Atasoy, S. 2021. Türkiye'deki Geç Dönem Osmanlı Hastane Binaları (1827-1923), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Denizli, s. 603-604.

Fotoğraf 17. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 19. BOA. Şura-ı Devlet, 1521-29, H. 21.06.1319-M. 05.10.1901.

Fotoğraf 20. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Fotoğraf 22. Vakıflar Genel Müdürlüğü

Fotoğraf 23. http://erzurumarsivi.com/?page_id=67, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Yunus Emre Şiirlerinde Modern İnsan Olgusunun Psikodilbilimsel Çözümlemesi

Zeynep Zeliha SONKAYA¹

1. GİRİŞ

Dil, insanların toplumsal yaşamını sürdürebilmesi için duygu, düşünce ve isteklerini bir başkasına aktarmada başvurduğu işaretler dizgesidir. Bireyin toplumsal alanda varlığını sürdürebilmesi, en yakınından en uzak çevresine kadar varlığını hissettirebilmesi, düşünce ve isteklerini iletebilmesi dil ile mümkün olmaktadır (Bayazıt, 2019). Ayrıca milli kültür de yeni nesillere dil aracılığı ile öğretilmektedir. Nitekim Alperen (2001), dilin bu özelliğini “dil öğrenmek aslında sözcüklerin anlamını yansıttığı kültürü öğrenmektir” şeklinde ifade etmektedir. Bu anlamda aktarılacak olan iletilerin nasıl algılandığı ve aktarıldığı konusu oldukça önem kazanmaktadır. Zira her birey kendi düşünceleri doğrultusunda

1 Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, zbayazit@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5307-1791

yorum yaparak bilgiyi aktarma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla düşünce ve kültürlerin gelecek nesillere aktarılması konusunda dili derinlemesine inceleyen Dilbilim ile bireyin özelliklerini en detaylı şekilde ele alan Psikoloji biliminin etkileşimi sonucu ortaya çıkan Psikodilbilim alt alanına önemli görevler düşmektedir.

Yunus Emre felsefesi, yaşadığı dönem ve tecrübe ile bireyin zor şartlar altında dahi kendi benlik ve değerler örüntüsündeki farkındalığa vurgu yapmakta, karşılaştığı zor durum ve benliği ile ilgili çıkış yolları bulabileceği görüşüne dayanmaktadır. İnsan vücudunu beden-ruh olarak karşılıklı iletişim halinde olduğunu kabul eden şair, bunu “alet-usta” bağlamında nitelendirmekte ve insanın içindeki cevheri ortaya çıkarma yolundaki çabasına değer vermektedir. Çünkü bu çaba, insanları “ötekileştirme” kaygısından öteye götürerek öncelikle kendi iç dünyasına yönelebilmesi dahası özeleştirici yapabilmesine olanak tanımaktadır.

Yunus Emre “Yetmiş iki millete kurban ol aşık isen” sözüyle gönlündeki sevgiyle tüm insanlığı aynı değerde görmekte ve farklılıkları bir kenara bırakan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu anlamda hümanizm kavramına özel bir vurgu yapan Yunus Emre’nin perspektifinden günümüz “modern insanı”na yönelik eleştiriler ve çözüm önerilerinin psikodilbilimsel açıdan incelenmesi oldukça önemlidir.

2. PSİKODİLBİLİMSEL ÇÖZÜMLEME

Psikodilbilim, dilbilimsel davranış ile bu davranışı açıkladığına inanılan psikolojik süreçler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir dilbilim dalıdır. Jean Gleason bu bilim dalını, insanı dil edinmeye ve kullanmaya yönlendiren psikolojik süreçlerin tespiti ile ilgili bilim olarak tanımlamıştır. Bu bilim, dilin anlaşılması, kullanılması ve edinimi ile ilgili zihinsel süreçlerin dilbilimsel açıdan yorumlanmasının yanı sıra psikolojik kısıtlamaların, özellikle hafıza ile ilgili olarak, dili anlama ve kullanma üzerindeki etkisini araştırmakla da ilgilenmektedir.

Psikodilbilimsel çözümlemede araştırmacılar daha çok metnin temel mantık yapısı veya düzeni gibi konularla ilgilenmektedir. Diğer bir ifadeyle, psikodilbilimsel çözümlemede metnin bilişsel yapısı ele alınmaktadır. Bu yapılar genellikle metnin alt yapısını oluşturan ve yazar tarafından amacın iletilmesi için özel olarak seçilen türe özgü stratejileri kapsamaktadır. Her türün iletişimsel amacı doğrultusunda birtakım stratejileri bulunmaktadır. Bu stratejiler metnin genel düzeni içerisindeki tekrarlanan yapıları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Bhatia (1993) tarafından “bilişsel-adım-yapısı” (cognitive-move structure) olarak adlandırılan bu temel mantık yapısı bir türün şekillenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Bhatia, 1993).

3. YUNUS EMRE ŞİİRLERİNDE MODERN İNSAN OLGUSUNUN PSİKODİLBİLİMSEL ÇÖZÜMLEMESİ

Geleneksel Psikolojik yaklaşımların tersine güncel yaklaşımlar, bireyin ancak diğer insanlar ve çevresi tarafından tanımlandığı çerçevede anlam bulabildiğini savunmaktadır. Bu sebeple doğar doğmaz işleyen biyolojik ve genetik yapı dışında bireyin yapılanmasında çok etkili olan bir de sosyal çevre faktörü bulunmaktadır. Değişmenin doğası sayesinde, kolektif hayatta bulunan bireyin davranışı bu düzlemde yaşam tarzı, düşünce sistemi vb. şekillerde başkalaşarak, etkilenen, etkilendiği durumları yorumlayan, tepkileriyle bu yapılara kendisi de etkide bulunan bir konumda yer almaktadır (Narter, 2013).

Zamanla hız kazanan bilimsel gelişmeler, ülkeler arası ekonomik rekabetin gittikçe artan bir zeminde şekilleniyor olması bu sosyal çevrede yaşayan bireyin de duygu, düşünce ve davranışları şartlara göre ayakta kalabilmek için şekillenen bir seyir izlemektedir.

Mükemmeliyetçilik, rekabet, iç dünyadan ziyade dış dünyaya odaklanmaya yönelik hedefler, performansa paralel ödüller ile, gittikçe bireyselleştirilen kişiler, çoğunluk yararı ve toplumsal

fayda gibi sağ duyu temalarından uzaklaşmaktadırlar. Değerli ve güvende hissetmek, kabul görmek amacıyla maddi göstergelere daha çok ihtiyaç duyan bireylerde, araştırmalar da göstermektedir ki, depresyon, kaygı bozukluğu, bitkinlik, tükenmişlik vb. ruhsal rahatsızlıkların görülme sıklığı artmaktadır.

Küreselleşme ile sosyal ve kültürel değerlerin yerini, insanların algısını” siyah beyaz” şeklinde iki uç noktada değerlendirmeye zorlayan, olgulardan ders çıkarmak yerine, olaylara odaklanarak, toplumlarda zihinsel olarak borderline bir yapıya evrilen bir tutum almaktadır.

Hayatın varoluşsal zorluklarının zamanımızda, şanssızlık, kaybediş, değersizlik olarak algılandığı bir ortamda, aslında yaşantısal sorunlar, tüm bireylerin yaşantılarına dairdir. Çözüm ise, Yunus’un bakış açısına göre, bireyin kendisini iç kaynaklarıyla besleyerek, arayışı ve cevapları yine kendi içinde bulabilmesinden geçmektedir.

Deepak Chopra’nın belirttiği üzere “Mükemmel olmak sıkıcıdır, kusurlarınızın ve zayıflıklarınızın olması eksiklik değildir; tam tersine gerçek ve bütün olmaktır.” bakış açısı ile “modern İnsan” ya da bilimsel paradigmalara dayalı tüm tasnifler açısından, ontolojik ve epistemolojik yapılanmalara dair birtakım sorular sorulması yararlı olabilecektir.

“Sıradan düşünmemenin sıradan olmayanlardan ışık alarak” gerçekleştirilebileceği gibi, alışlagelen ekonomik, sosyal, toplumsal, bireysel yapılanma ve tanımlama ve hedefler içinde, Yunus Emre’nin zamanlar ötesi farklılık taşıyan söylemlerini değerlendirmek fayda sağlayabilecektir.

Bireyin olay, kişi ve kavramları Yunus’un belirttiği şekilde kuşatan, seven, ötekini dikkate alan bakış açısıyla, görünenin de ötesine odaklanarak değerlendirebilen bakış açısının, insanı beslediği kaynaktan koparmadan gelecekte daha ileriye taşıyabilme ihtimali olabilecektir.

Günümüz toplumlarında “modernite” adı verilen sistemin getirdiği hedefler ve kurallar doğrultusunda modern insan da kendisine dayatılan “en iyi” olma yolunda çaba göstermektedir. Mükemmeliyetçilik, rekabet, iç dünyadan ziyade dış dünyaya odaklanmaya yönelik hedefler, performansla doğru orantılı ödüller ile gittikçe bireyselleştirilen bu insan tipi, çoğunluk yararı ve toplumsal fayda gibi sağ duyu temalarından gittikçe uzaklaşmaktadır (Beyribey, 2018).

Hayatın varoluşsal zorluklarının, şanssızlık, kaybediş ve değersizlik olarak algılandığı bir ortamda, aslında yaşantısal sorunlar, tüm bireylerin yaşantılarına dairdir. Çözüm ise, Yunus Emre'nin eserlerindeki psikodilbilimsel iletilerin doğru yorumlanmasında saklıdır; yani bir anlamda bireyin kendisini iç kaynaklarıyla besleyerek, arayışı ve cevapları yine kendi içinde bulabilmesidir. Nitekim, “*Beri gel barışalım, yad isen birleşelim*” dizeleriyle insanın özüyle “öteki”ni buluşturma bilincine dikkat çeken Yunus’un “öz” ile “öteki” ni buluşturma bilinci, tarihin her döneminde her türlü gelişmenin ön koşulu olmuştur (Göktaş, 2015). Yunus Emre'nin bu bağdaşımçı düşüncesi, kişinin kendisini nasıl değerlendiriyorsa “ötekini” de öyle değerlendirmesi gerektiğini, dört kitabın iletisine bağlı olarak, insan olma temelinde buluşmanın önemini, böylece” ortak vicdan” duyarlılığını özendirilmektedir:

“Tevrat ile İncil’i Zebur ile Furkan’ı,

Bunlardaki beyan, cümle vücutta bulduk

Sen seni ne sanırsan ayrığı da onu san

Dört kitabın manası budur, eğer varışa”

Benzer şekilde “*Batmış dünya malına, bakmaz ölüm halına*” dizesinde de Yunus, günümüz toplumlarındaki doyumsuz “modern insan” tipini eleştirerek onları toplumsal dayanışma için çaba göstermeye davet etmektedir (Karacoşkun, 2013). Zira Yunus’taki “hakikat aşkı” özü itibarıyla, millet- din gibi kavramları aşarak, evrensel sevgiye ortam hazırlamaktadır. Çünkü bu aşk, insanı

beşerî bağlardan kurtaran, eşit duruma getiren, “*dağda düşüp küll eyleyen, gönüllere yol eyleyen, sultanları kul eyleyen, denizleri kaynatıp, kayaları söyleten*” güçtedir.

Yunus Emre, ben merkezci ve kendi çıkarları için çevresine zarar verebilen, empatiden uzak davranış biçiminin tam karşısında yer almaktadır. O'nun hayat felsefesinde bireylere kendilerinin gözünden bakabilen ve öznel yaşantılarını da dikkate alarak olayları yorumlayan, yargılamayan ve onları anlamaya çalışan bir bakış açısı bulunmaktadır (Karacoşkun, 2015). Bu bakış açısının temelinde dışlamamak, hata ve kusurlara rağmen sevmek, vererek mutlu olmak, karşılıksız fedakârlık ve olayları geniş bir perspektiften değerlendirme yatmaktadır.

Yaşadığı dönemin değişken koşullarına rağmen her zaman hümanizm kavramını ön planda tutan Yunus Emre'nin eserlerindeki psikodilbilimsel iletiler insanoğluna daha güzel bir hayat sunabilmek için her bireyin içerik üretip, elde edilen olumlu inşasına ve değişmesine sürekli katkıda bulunabileceği bir dünyanın şifrelerini sunmaktadır. Eserlerinde Tanrı'nın yarattığı insanı da Tanrı gibi yücelten, bulunduğu ortamdaki yanlışlıkları ve bozuk düzeni eleştiren, insanlara doğru ve dürüst yolu göstermeye çalışan Yunus Emre'nin, insan hayatına katkıda bulunmaya çalışan tüm bilim çevrelerince değerlendirilmesi gereken bir bakış açısı bulunmaktadır. Nitekim dünyaya gönüller yapmaya gelen bu eşsiz insan, bireyin yaratılışındaki bütünlüğü göstermeye çalışmaktadır.

Yunus'a göre âlem, fitratındaki mükemmeliyeti yaşatan ideal insanın aşkıyla var olmaktadır. Şair, “*Yunus ışkunla kâimdir bu âlem / Anınçün devr ider devrân içinde*” dizeleriyle insanın ancak aşk sayesinde yetkinliğe ulaşabileceği ve yalnızca bu bilgi sayesinde, “*yetmiş iki millete bir gözle*” bakabileceğini ifade etmektedir (Kaval, 2013). O'na göre herhangi bir ayırım yapmadan, tüm insanlara aynı kıymetle bakan ve kendini kalplerin imarına adayan insan, ancak ve ancak kendisiyle olan hesaplaşmasını tamamlayarak, nefsinin esiri olmaktan kurtularak kendini bilmiş insan seviyesine ulaşacaktır (Yılmaz, 2013).

Bu anlamda özünde umut ve üretkenlik taşıyan, verme eğilimiyle insanlara güvenle bakabilen, nihayetinde kişinin kendi benliği dışına çıkarak, diğer insan ve varlıklarla birlikte bütün olabildiğini sağlayan bir bakış açısı, ötekileştiren ve insan potansiyelini geride bırakan yaklaşımlardan çok daha yapıcı bir işlev üstlenebilecektir.

Yunus'un da belirttiği gibi insanın hayatla uyumu, yaşamın "içinde" yitip savrulmadan, "dışında" kalıp kurumadan olabilmelidir. Günümüz modern insanının özlediği bir "hâl" olan bu durum, insanın kendisiyle yaşamasını başarabilmesi anlamına gelmektedir. İnsanda başlayıp insanda biten, insanı temel alan, dışlayıcı özellikleri bulunmayan "yalın insan" anlayışının her toplum için zaman üstü bir değerde olacağı aşikardır.

İnsanlığın giderek daha da bilinçlendiği konulardan olan insan ilişkileri, insanların birbirlerine olan tüm etki ve tepkilerini kapsamakta olduğundan hem çevreden etkilenmekte hem de çevreyi etkileyebilmektedir. Bu anlamda kalıplaşmış davranışlara zorlanan günümüz modern insanı, kendisini toplum içinde yalnız hissedebilmekte, diğer insanlara ve en önemlisi de öz benliklerine yabancılaşabilmektedirler (Beyribey, 2018).

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, kişilerin kendilerine ve diğer insanlara dair duygularında bir korelasyon bulunmakta olup, birey kendisine dair olumlu duygulara sahipse, bunu karşı tarafa için de sürdürebilmektedir (Narter, 2003). Yine kişi eğer olumsuz bir benlik algısına sahipse, diğer insanlara karşı olumsuz yargılara daha yakın olabilmektedir. Bu da göstermektedir ki, birey öncelikle kendisini tanımak, hoş görmek ve öz benliğine saygı duymak için çalışmalı sonrasında ise bunu diğer insanlar için de sürdürebilmelidir. Nitekim Yunus'un,

"İlim ilim bilmektir

İlim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen

Ya nice okumaktır."

dizeleri tam da bu noktada üstün, olgun, anlamlı bir hayat sürmek için karşımızdakilerden önce, düşünce süzgecimizi kendimize çevirmemizin gerekliliğini vurgulamaktadır.

4. SONUÇ

Gün geçtikçe sevgiyi doğru şekilde anlamlandıramayıp derinliksiz ve sıradan bir yaşamla karşı karşıya kalan günümüz modern insanının zamanla çaresiz, yalnız ve içinde yaşadığı çevreye yabancılaştığı, bununla birlikte mutsuz bir hayata yöneldiği düşünüldüğünde, Yunus'un sevgiye bakış açısının psikolojik katkısı oldukça önemlidir. Zira Yunus Emre, zor şartlar altında olsa dahi kişinin kendi benlik ve değerler örüntüsündeki farkındalığa vurgu yapmakta ve zorluklar karşısında her daim bir çıkış yolunun olduğunu belirtmektedir. İnsan vücudunu beden-ruh olarak karşılıklı iletişim halinde olduğunu kabul eden şair, insanın içindeki cevheri ortaya çıkarma yolundaki çabasına kıymet vermektedir. Çünkü bu çaba, insanları "ötekileştirme" kaygısından ileri götürerek, öncelikle kişinin kendi iç dünyasını tahlil edebilmesi sonrasında ise özeleştirii yapabilmesine olanak tanyacak ve nihayetinde günümüz "normal"ini daha derinlikli inceleme fırsatı verecektir.

KAYNAKÇA

- Alperen, N. (2001). Türkçe Okuma ve Yazma Eğitimi Rehberi. Ankara: Alperen Yayınları
- Bayazıt, Z. Z. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7(1), 130-140.
- Beyribey, F.A. (2018). Yunus Emre Perspektifinden Modern İnsan Kişiliğinin Eleştirisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Üsküdar Üniversitesi: İstanbul
- Bhatia, V. K. (1993). Analysing Genre: Language Use in Professional Settings, Longman, Londra.
- Göktaş M., (2015), *İnsani Değerlerin İnşasında Yunus Çağırısı*, Ordu: Büyükkşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs Bülteni, s.49.

- Karacoşkun, M.D., (2013), Mutluluktan Öte Bir Sırta Ermek, Yunus'un Şiirleri Bağlamında İşlevsel Boyutuyla Sevgi ve Mutluluk Çözümlemeleri, *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C: 6, Sayı:11, ss. 91-103.
- Karacoşkun D.,(2015), Yunus Emre'nin Şiirleri Bağlamında Ahlak Eğitiminin İnsandaki Temel Dayanakları, Ordu: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs Bülteni, s.71.
- Kaval, M., (2013), Yunus Emre ve Mevlâna'nın Eserlerinde İnsan ve Tekâmülü, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, ss.101-122.
- Narter, M., (2003), Türkiye'de Yeni Bir Bilgi Biçimi Olarak Sosyal Temsiller, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Dizi:3, Sayı:7.
- Yılmaz, Ö., (2013), Zaman ve Mekânı Aşan Söylemleriyle Yunus Emre'de İnsan Anlayışı, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Özel Sayı), ss.153-168.

Bayburt Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Serdar GÖKTAŞ¹

GİRİŞ²

Bayburt ve çevresi, Türklerin Anadolu'da ilk yerleştikleri bölgelerdendir. Şehir, fethedildiği 1072 yılından 1202 yılına kadar bazen Saltuklular'ın, bazen de Dânişmendliler'in hâkimiyetinde kalmıştır. (Miroğlu, 1992: 226) Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinde Bayburt, Türkmenler için önemli bir merkez olmuştur. (Dayı, 2019: 30) Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra zaman içinde tamamen Türkleşen Bayburt, özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda büyük tehlikeler atlatmıştır. Bu yüzyıllarda iki defa Rus işgaline uğrayan şehir, esaretin bütün acı yönleriyle karşılaşmıştır.

1 Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID Number: 0000-0001-7120-0948, serdargoktas@bayburt.edu.tr.

2 Bu çalışma, yazarın Cumhuriyet Döneminde Bayburt isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı işgalle birlikte ağır bir yıkıma uğrayan Bayburt, bu işgalden 1918 yılında kurtulabilmiştir. Fakat Bayburt için karanlık günler son bulmamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarına çöken kara bulutlar, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulacağı söylentisiyle bütün Anadolu'yu sarmıştı. Bu süreç içinde Bayburt Kazası da bir Ermeni yurdu olmaktan kurtulmak için Anadolu'da fitili ateşlenmiş olan Milli Mücadele'ye sonuna kadar destek vermiştir.

1. Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Mondros Ateşkes Antlaşması'yla, Vilayat-ı Sitte'de (Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Van, Mamuretülaziz) bir karışıklık çıkması halinde bu vilayetlerin herhangi bir bölümünü işgal hakkı İtilaf Devletlerine verilmiştir.³ (*İnkılab-ı Beşer*, 3 Teşrin-i Sani 1918: 2) Aynı zamanda bu bölgede bağımsız bir Ermenistan kurulmak istenmesi gerek bölge halkında gerekse Meclis-i Mebusan'da bölgeyi temsil eden mebuslarda büyük bir huzursuzluk meydana getirmiştir. (Kırzioğlu, C. 1, 1993: 4; Gökbilgin, 2011: 28) Bundan dolayı, 2 Aralık 1918 tarihinde Hicaz Eski Valisi Mahmud Nedim, Beyrut Eski Valisi İsmail Hakkı, Bayezid Mebusu Şefik, Diyarbakır Mebusları Zülfü ve Fevzi, Sivas Mebusu Rasim, Hoca Raif Efendi ve Süleyman Nazif gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan bir kısım aydın ve milletvekili, bir araya gelerek merkezi İstanbul olmak üzere “Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti”ni kurmuşlardır. Aynı gün, cemiyetin idari yapısı, amacı ve çalışma şeklinin belirlendiği “Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Nizamnamesi”⁴ yayınlanmıştır. Cemiyet, Hükümet'ten gereken resmi izni alarak Vilayat-ı Sitte'de milli hakları savunma ve tanıtmaya başlamıştır. Cemiyetin fikirleri ise; başyazarlığını Süleyman Nazif'in yaptığı Hadisat ve Fransızca

3 Madde 24- Vilayat-ı sitede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler. (Erim, 1953: 524)

4 Bu nizamnamenin tam metni için bkz. (*TİTEA*, K29G71B71001; Kırzioğlu, C.1, 1993: 5-6)

Le Pays (Ülke) Gazeteleri aracılığıyla yayılmıştır. (Kırzioğlu, C. 1, 1993: 4) Bu cemiyetin kuruluşunu ve amacını Hadisat gazetesi, 4 Aralık 1918 tarihli sayısında ilk sayfasına şu şekilde aktarmıştır: (*Hadisat*, 4 Kanunucüvel 1334: 1)

Vilayat-ı Şarkıyyede unsur-u galib olan Türk ve Kürdlerin hukuk-u milliyesini müdafaa azmiyle alakadar bazı zevat-ı marufe tarafından bir heyet teşkil edilmiş ve bu babdaki muamele-yi resmîyeye tevessül kılınmıştır:

Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Sivas, Mamuretülaziz, Van Vilayetlerinden müteşekkil olan Vilayat-ı Şarkıye en ziyade Türkler, sonra Kürdler ekseriyet-i kahire teşkil ederler. Rabıta-yı İslamiye ise aradaki örf ve lisan ihtilafını büsbütün izale etmiştir. Bu vilayetler abalisi meyanında aile-i osmaniyyeden infirakı arzu ve hatta bu infirak bilaztırab tahammül edecek adam tasavvur olunamaz. Yeni teşkil eden Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti bu hakikati aleme isbat için her vesileyi ihzar edecektir. Mesaisinde nail-i muvaffakiyet olmasını temenni ederiz.

Vilayat-ı Şarkıyenin hukukunu medeni ve ilmi yollarla savunmak ve buna yönelik olarak İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletlerine müracaatta bulunan bu cemiyetin, Doğu Vilayetleri ve kazalarında da birer şubesi açılmıştır.⁵

Bayburt Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti de, VŞMHMC'nin Erzurum Şubesine bağlı olarak kurulmuş, milli savaşıma maddi-manevi yardımcı olmak üzere harekete geçmiştir. BMHMC'nin kurulduğu tarih belli olmamakla beraber 1919 yılının mayıs ayı içinde olduğu belgelerden anlaşılmıştır. Cemiyetin ilk başkanlığında aynı zamanda Bayburt Müftüsü de olan Muhammed Fahreddin (Kumbasar) Efendi, Başkan Vekillığında Tevfik (Çoruh) Bey, katipliğinde Mehmed Nazım, veznedarlığında Zahid Bey, üyeliklerinde ise Mehmed Hamdi, Dursun, İbrahim Edhem,

5 *Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Nizamnamesi'nin 3. Maddesi şöyledir: "Cemiyetin Merkez Idaresi, İstanbul Şehri olup, Vilayat-ı mezkurenin her kasabasında, şubeler tesis olunabilecektir."* (TİTEA, K29G3B3001; Kırzioğlu, 1993: 6)

Mehmed Ali ve Mustafa Ömer Beyler bulunmuşlardır. (TİTEA, K31G140B140001) 1920 yılında Cemiyetin Başkanlığı'na Tevfik Bey seçilmiştir.

2. Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri

2.1. İşgallere Tepki

BMHMC, hızlı bir şekilde teşkilatlanmasını tamamlayarak kurulduğu günden itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyetin tespit edebildiğimiz ilk faaliyeti, 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in İşgali'ne karşı gösterdiği tepki olmuştur. Cemiyet Başkanı Müftü Fahreddin Bey, bu işgal üzerine, 17 Mayıs 1919'da Cemiyetin Erzurum Şubesi'ne işgali lanetleyen ve bu işgalin son olmayacağını belirten iki telgraf çekmiştir. Fahreddin Efendi, ilk telgrafında şöyle demektedir: (TİTEA, K31G153B153001, 17 Mayıs 1335)

Türklük ve bilhassa İzmir Müslümanları kan ağlıyor sıra memleketimize geliyor demektir. Uyumayalım. Allah aşkına İzmir İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesinin gelen ahını kemal-i hararetle nazar-ı itibara alınız. Yanınızda İngiliz mümessili oturuyor. Erzurum tezahüratının büyük bir tesir yapacağına kani olunuz. Tefrik Allahıtan

İkinci telgrafında ise: (TİTEA, K31G153B153-a001, 17 Mayıs 1335)

Vatanımızın mühim bir uzvunu teşkil eden İzmir'in ilhakının haber alınmasını millet nefretle karşılamış ve icab eden teşebbüsat-ı medeniyeye tevessül etmiştir. Yaşadığımız dakikalarda her anı bizim için ne kadar mühimlik ve feci akibetler tevkid ettiğini görüyoruz. Eğer arzumuz yaşamak amalımız vatan ve mukaddesatımızı muhafaza etmek ise durmayalım itidal ve vakarla çalışalım ki Allahıtan muvaffakiyet taleb hakkımız olsun.

Cemiyetin İzmir'in işgal edilmesine tepkisi sadece telgrafla kalmamış, ayrıca 2 Haziran 1919 tarihinde Bayburt merkezinde büyük bir miting düzenlemiştir. Bu keyfi işgal, Osmanlı hükümeti, Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya mümessillerine ve 9. Ordu kıtaatı

müfettişliğine protesto edilmiştir. Miting sırasında galeyana gelen Bayburt Halkı, bir gün sonra dahi yatışmamış ve İzmir'in durumu hakkında cevap gelene kadar telgrafhaneyi işgal altına almışlardır. (TİTEA, Sıra No 502, Kutu No 24, Belge No 1, 3 Haziran 1335) Bayburt Kaymakam Vekili Mehmed Salih Bey, 5 Haziran 1919'de Erzurum Vilayeti'ne "Olayların yatışmadığını, halkın durmaksızın İtilaf Devletlerinin temsilcilerine telgrafla müracaat ettiklerini" bildirmiştir. (TİTEA, K24G1B1-1001, 6 Haziran 1335) Erzurum Vilayeti de 8 Haziran 1919'da Salih Bey'e "hükümetimiz teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmaktadır. Neticeye sabır ve sükunla intizar ediniz." şeklinde cevap vermiştir. (TİTEA, K24G1B1-2001, 8 Haziran 1335) Salih Bey'in Kaymakam Vekili aracılığıyla Bayburt Halkını teskin etmeye çalışmasına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin "teşebbüsat-ı siyasiyesi"nin pek de bir işe yaramadığı görülmüştür. Nitekim İzmir'in ardından Antalya, İstanbul, Antep, Urfa, Maraş gibi daha birçok Türk şehri tek tek işgal edilmiştir.

BMHMC, ülke çapında yapılan bu işgallere duyarsız kalmayarak tepkisini göstermiştir. Cemiyet, Ocak 1920'de Fransız ve Ermeni askerlerinin Maraş ve çevresinde yaptıkları zulüm ve katliam hareketlerinin engellenmesi isteğiyle İstanbul Hükümeti ve Amerika temsilciliğine protesto telgrafı göndermiştir. (Duru, 1978: 67-68)

İzmir işgalinin birinci yıldönümü olan 15 Mayıs 1920'de Bayburt'ta bir miting düzenlenmiştir. Bayburt halkı, bu mitingde: "Milli emellerini açıklayarak, bu emellerin gerçekleşmesi uğruna kanlarının son damlasını akıtmağa karar vermişler ve bu haksız işgali protesto etmişler ve girişimlerinin başarılı olması için dua etmişlerdir". (ATASE, A.4282, D. 2, F. 114, 17 Mayıs 1336) Ayrıca İstanbul ve Boğazların uluslararası olmasını Adana ve Maraş bölgelerinin Türkiye'den ayrılmak istenmesini protesto etmek ve Amerika'dan bu konuda yardım istemek amacıyla Bayburt'ta 23 Aralık 1920 günü öğleden sonra 5.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. (TİTEA, K29G27B2-7001, 23 Kanunuevvel 1336)

BMHMC, mitingler düzenlemek, halkı işgallere karşı bilinçlendirme ve her türlü ihtimale karşı hazırlama ve işgalleri protesto amacıyla Amerika ve İtilaf Devletleri temsilcilerine telgraflar gönderme ve bölgenin hukukunu savunmak için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca cemiyet bölgenin haklarını dile getirmek için vücuda getirilen yerel kongrelere de elinden geldiği kadar destek vermiştir. Cemiyet gerek Erzurum Vilayet Kongresi gerekse Erzurum Genel Kongresi'ne Bayburt temsilcilerini seçerek göndermiştir.

2.2. Yerel Kongrelerde Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

VŞMHMC'nin Erzurum Şubesi, diğer şubelerle yaptığı yazışmalar ve gerekli çalışmalar sonucunda Vilayet Kongresi'nin 17 Haziran 1919'da toplanmasını kararlaştırmıştır. Bu Kongre'ye Erzurum merkez, Bayburt, Yusufeli, Tortum, Narman, Hasankale, Kiğı, Hınıs kazaları ve Aşkale Nahiyesinden toplam 25 üye katılmıştır. 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında 4 gün süren çalışmalarda Vilayet Kongresi Başkanlığına Raif (Dinç) Bey seçilmiştir. (Kırzioğlu, C. 1, 1993: 105)

BMHMC, 17-21 Haziran 1919 Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi tarafından düzenlenen Vilayeti Kongresi'ne iki temsilciyle katılmıştır. (TİTEA, 38/4607, 15 Haziran 1335) Bu kongreye katılmak için gereken ve BMHMC tarafından gönderilen temsilcilerin itimadnamesi ise şöyledir: (TİTEA, K31G140B140001, 15-16 Haziran 1335)

“Erzurumda akdi mukadder olan (Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti) kongresine kazanımızdan gitmesi lazım gelen iki mümessilin birisi reisi sanisi Alemdarzade Mehmed Teyfik ve diğeri Veznedar Abdullah Aşazade Zabid Efendiler intihab ve tensib edilerek millet ve memleketin selameti nokta-yı nazarından salahiyet-i lazıme ve vasıayı haiz olarak izam esylediklerini mübeyyin itimatnamedir.”

Erzurum Vilayet Kongresine katılan Bayburt temsilcileri, Bayburt Belediye Başkanı Abdullağağazade Zahid Bey⁶ ve Bayburt Hazine Vekili ve BMHMC'nin Başkan Vekili Mehmet Tevfik (Çoruh) Bey⁷ gibi Bayburt'un ileri gelen kişileri olmuştur. Bu temsilciler, Vilayet kongresinin bütün toplantılarına katılmışlardır.

Erzurum Vilayet Kongresi'nin ilk toplantısı, 17 Haziran 1919 Pazartesi günü öğleden sonra Başkan Raif Bey tarafından "Hak ve Vazife"ye dair yapılan bir konuşmayla açılmıştır. Erzurum Kongresi'nin önsözü olan bu Kongre'de, 4-5 celseyi işgal eden hararetle tartışma ve müzakereleri içeren Doğu Vilayetlerinin siyasi durumunda meydana gelmesi beklenen bütün ihtimaller tartışılmış ve incelenmiştir. Bu Kongrede: "Memleketin her ne şekilde olursa olsun, bir Ermeni saldırısına uğramasına katlanılamayacağı ve bu yolda her türlü fedakarlığı yapmakta tereddüt edilmeyeceği, herhangi bir duruma karşı Milli Varlığı ve İslam Hukukunun korunması uğrunda her türlü zorluğa katlanılacağı oybirliğiyle kararlaştırılmış ve "Osmanlı ve İslam topluluğundan ayrılmamak ve bu yolda her çeşit ihtimali göz önünde bulundurma ve ona göre fedakarlık göstermek özel ve genel bir ilke şeklinde" ortaya çıkmıştır. (*Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri: Erzurum'da Kongre Günleri*, 1999: 45; Baykal, 1969: 38; Kırzioğlu, C. 1, 1993: 103-104)

Vilayet Kongresi'nde Erzurum Vilayeti ve çevresinin güvenliği de konuşulan konular arasında yer almıştır. Kongre üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan dolayı bölgede meydana gelen Jandarma boşluğunu göz önüne alarak, yeni jandarma teşkilatının tamamlanması için bütün vilayette bu işin yapımını gözetlemek ve kolaylaştırmak için çalışılması kararlaştırmışlardır. Ayrıca, İdare Heyeti'nin raporundaki bölgeden göç etmemek esasına dair olan

6 *Abdullah Ağazade Zahid Efendi: 1918-1922 yılları arasında Bayburt Belediye Başkanlığı yapmıştır.*

7 *Tevfik Çoruh: Bayburt'ta İttihat Terakki'nin öncülerindedir. Bölenezade Hamdi ve Hacıbeyoğlu Hamit (Dönmez) yakın arkadaşlarındandır. (Akkoyun, 1989: 12)*

madde büyük bir önemle göz önüne alınmıştır. “Göçün geçmişte doğurduğu zararlar tek tek araştırılmış ve halen meydana getireceği felaket ve suç düşünülerek herhangi bir duruma karşı sarsılmadan ve iman gücüyle göğüs gerilmesine ve milli varlığın ne olursa olsun korunmasına” karar verilmiştir. (*Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri*, 1999: 45-46; Kırzioğlu, C. 1, 1993: 104)

Erzurum Vilayet Kongresi, sadece bölgede milli varlığın korunmasına yönelik olarak bölge güvenliğinin sağlanmasına yardım edilmesini ve bölgeden dışarıya göçün engellenmesini karara bağlamakla kalmamış fakat aynı zamanda bölgede iktisadi oluşumların ve okullaşmanın artırılmasıyla da geleceği ilgilendiren konularda da kararlar almıştır. Erzurum ve çevresinde milli varlığı daha fazla kökleştirme ve bu şekilde geleceği garanti altına almak için iktisadi teşkilatlara önem verilmesi gerektiği ve kooperatiflerle işe başlanması vurgulanmıştır. Ayrıca, savaşların doğurduğu zorunluluklar sebebiyle kapanmış olan okulların açılmasının sağlanması ve merkezde bir leyli Darülmualiminin açılması meselesi görüşülerek Maarif Encümenince hazırlanan proje kongre temsilcileri tarafından incelenmiştir. Bu Kongrede, son olarak Erzurum Vilayetinin genel bütçesi tartışmağa açılmıştır. Erzurum merkez ve çevresinin altı aylık genel ve çeşitli harcamalarının ortalama 13.108 lira olduğu hesaplanmıştır. Vilayet harcamalarının karşılanması için, bütçe tartışmaları esnasında çevreye heyetler gönderilip, kazalarda durum değerlendirmesi yapılarak her kazaya düşen bağış miktarı belirlenmiştir. Yaptırılan araştırmalar sonucunda; Vilayet harcamalarının 6400 lirası merkez kazası, 920 lirası Bayburd, 717 lirası Kiğı, 717 lirası İspir, 2867 lirası Narman, 717 lirası Yusufeli, 592 lirası Tortum, 917 lirası Hasankale, 542 lirası Tercan ve 717 lirası da Hınıs kazaları tarafından karşılanması kabul edilmiştir. (*Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri*, 1999: 46; Baykal, 1969: 39; Kırzioğlu, C. 1, 1993: 104)

Kongre 21 Haziran günü, vilayet halkının genel fikirlerine tercüman olmak üzere Paris Barış Konferansı'na “Doğu Vilayetlerindeki İslam ve Milli Hukukun çiğnetilmeyeceğini ve

bu yolda her türlü fedakarlığa hazır bulunulduğunu” belirten bir telgraf gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra 12 kişiden oluşan Vilayet Merkez Heyeti seçilerek kongreye son verilmiştir. (Kırzioğlu, C. 1, 1993: 105)

Erzurum Vilayet Kongresi, Türk Tarihinin dönüm noktalarından biri olan Erzurum Genel Kongresi'ne de zemin hazırlayarak ve bu kongrenin toplanmasını sağlayarak önemli bir iş başarmıştır. Vilayet Kongresine katılan temsilciler, davalarının büyük ve önemli olmasına karşın bunu tek başlarına başaramayacaklarını, onun içinde aynı kaderi paylaştıkları yedi vilayetin katılımıyla genel bir kongre yapılmasını kararlaştırmışlardır. Bu kararın ardından ilk defa Vilayat-ı Şarkıyye dışında olmasına karşın Trabzon Vilayeti, ittifaka ve genel kongreye davet edilmiştir. Trabzon'un bu çağrıya olumlu yanıt vermesi üzerine diğer altı doğu vilayetine – Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Sivas, Bitlis ve Van- de resmi ve özel davet telgrafları çekilmiştir. (*Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri*, 1999: 48)

Milli Mücadelede yapılan kongrelerden bazılarının yerel-bölgesel-genel çizgisinde hareket eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu tip kongrelerden biri de Erzurum Vilayet Kongresi olmuştur. Erzurum Vilayeti ve bağlı kazalarının temsilcileri bu Kongrede, “Doğu Vilayetlerindeki İslam ve Milli Hukukun çiğnetilmeyeceğini ve bu yolda her türlü fedakarlığa hazır bulunulduğunu” yerel bir karar olarak almışlardır. Fakat Vilayet Kongresi temsilcileri, Karadeniz ve Doğu Anadolu'ya yönelik Ermeni ve Rum tehdidinin büyüklüğünden dolayı bu amaca ulaşılabilmesi için Erzurum Vilayeti'nin tek başına yeterli olamayacağı bilinciyle Trabzon Vilayeti'nin de aralarında bulunduğu 7 vilayetin katılacağı bölgesel bir kongre toplanması için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler sonucu olarak diğer vilayetlerden de gelen olumlu yanıtlarla birlikte 10 Temmuz 1919 günü Erzurum'da bölgesel bir kongre toplanılması uygun görülmüştür.

Diğer yandan, Milli Mücadele'nin Anadolu'dan başlatılması gereği ile 19 Mayıs 1919 da 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, buradan Havza yoluyla Amasya'ya geçmiştir. 22 Haziran 1919 günü "Amasya Tamimi" diye tarihe geçen belge, Kazım Karabekir Paşa'nın da görüşü alındıktan sonra Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar ile Rauf ve Refet Beyler tarafından imzalanmış ve birçok askeri ve sivil makamlara gönderilmişti. Bu belgenin bir maddesinde, "Doğu İllerimiz adına 10 Temmuz 1919 da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu Kongreye katılmak için Doğu Vilayetlerinin Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden seçilmiş olan kişiler, Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. O tarihe kadar öteki illerin delegeleri de Sivas'a ulaşabileceklerinden, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de, uygun görecekları zamanda, Sivas Genel Toplantısında bulunmak üzere yola çıkacaklardır" denilmektedir. (*Milli Egemenlik Belgeleri*, 2015: 11) Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Orbay, Amasya Tamimi'nin duyurulmasından sonra Erzurum Kongresi'ne katılmak için 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmişlerdir. (Atatürk, 1970: 43)

Hoca Raif Efendi, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati, Dursunbeyazade Cevad, Emekli Binbaşı Kazım ve Emekli Binbaşı Süleyman Beylerden oluşan Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti İdare Kurulu 9 Temmuz 1919 günü bir toplantı yaparak, Heyet-i Faale Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın, ikinci başkanlığa ise, Rauf Bey'in seçilmesini kararlaştırıp, bu durumu bir yazı ile kendilerine bildirmişlerdir.

Heyet-i Faale, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki ilk toplantısını 10 Temmuz 1919 Perşembe günü yapmıştır. Amasya Genelgesi'nde belirtildiği üzere, aynı gün, Erzurum Kongresi'nin açılması gerekiyordu. Fakat delegeler henüz gelememişlerdi. Bundan dolayı kongrenin, Meşrutiyetin ilan gününe rastlayan 23 Temmuz 1919 günü yapılması kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, delege olmamaları onların kongreye katılıp katılmama durumunu ortaya çıkarmıştır. Gerek Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, gerekse Trabzon Muhafaza-i

Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin delege seçimleri yapılmıştır. Delege olmayanların kongreye katılmaları aleyhine doğan fikir ve konuşmaları engellemek üzere, Erzurum Vilayeti'nin üç delegesinden ikisi: Cevad ve Kazım Beyler delegeliklerinden istifa ederek yerlerini, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'e verdiler. Cevad Bey ayrılan bir delegenin yerine Pasinler (Hasankale)'den Kazım Bey ise delege seçimi sonucu henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan delege oldular.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Raif Efendi'nin kısa bir konuşmasıyla açılmıştır. Bu konuşmadan sonra Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi, amaca uygun bir dua etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ilk gün kongreye katılan 45 temsilciden 38'inin oyunu alarak Kongre Başkanı seçilmiştir. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 14; Tansel, 1973: 55) 7 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum Kongresi, bir beyanname yayınlarak çalışmasına son vermiştir. Bu beyannamenin başlangıcında: (*Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basımı*, 1990: 80-81; *Milli Egemenlik Belgeleri*, 2015: 15-26)

Mondros Mütarekesinin imzalanmasını takiben gittikçe artan anlaşmayı bozucu hareketler ve İzmir, Antalya, Adana ve çevresi gibi memleketimizin en önemli kısımlarının fülen işgali ve Aydın Vilayetinde yapılan dayanılmaz Yunan Zulümleri ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde sınırlarımıza kadar dayanan katliam ve İslam Halkını yok etme politikasıyla, istila hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontos Hayalini gerçekleştirmek amacıyla hazırlıklar yapılması ve sırf bu amaçla Rusya sahillerinden akın akın göçmen namıyla gelen Rumların ve bu arada silahlı eşkıya çetelerinin çağırılıp sevk edilmesi olaylar karşısında, Kutsal Vatanın yıkılması ve yok olması tehlikesini gören Milletimiz hiçbir Milli İradeye dayanmayan Merkez Hükümetimizin bu acı ve felaketlere çare bulamayacağına, bir takım uğursuz örneklerle inanmış ve birçok etki altında, ihtimal ki daha acı ve kabul edilmesi ve hazını kolay olmayan kararlara da boyun eğeceğinden endişe içinde bulunuyor."

Denilerek vatanın çeşitli bölgelerinde yaşanan olaylara ve yaşanması ihtimal dahilinde bulunan gelişmelere temas edilmiş, Milli bir güce dayanmayan Osmanlı Hükümetinin bu durumlara karşı sessiz kalması, ileride vatanın yaşayacağı daha kötü durumlara da göz yumacağıının göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca beyannamenin devamına 10 maddelik bir yol haritası da eklenmiştir. Buna göre; Trabzon Vilayeti, Canik Sancağı, Doğu Vilayetleri ve bu bölgedeki Bağımsız Livalar birbirlerinden ve Osmanlı Toplumundan ayrılamayacağı, Osmanlı Vatanının bütünlüğü ve Milli bağımsızlığın sağlanması, Saltanat ve Hilafet makamlarının korunması için Milli Kuvvetleri etkin ve Milli İradeyi egemen kılmanın esas olduğu, her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik oluşturulması amacına yönelmiş sayılacağından buna karşı direniş ve savunmada bulunulacağı ve Hristiyanlara siyasal egemenliği bozacak yeni ayrıcalıkların verilmesinin kabul edilemeyeceği, Merkezi Hükümetin, yabancı devletlerin baskısı karşısında, buralarını (Doğu Vilayetlerini) terk ve ihmal etmek zorunluluğunda kalması ihtimaline göre, Saltanat ve Hilafet Makamlarına bağımlılığımızı milli varlık ve haklarımızı güvenlik altında bulunduracak bütün karar ve tedbirler alınmış olduğunu, İtilaf Devletlerince, Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu Vilayetlerinde de ezici çoğunluğu teşkil ettiği, ekonomik ve kültürel üstünlüğü de Müslümanlara ait bulunan ve birbirinden ayrılması imkansız olan din ve soydaşlarımızla meskun ülkemizin bölüşülmesi görüşünden, tamamıyla vazgeçilerek; varlığımıza, tarihi, ırkı ve dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bunlara aykırı girişimlere asla değer verilmemesi ve bu suretle, tamamıyla hak ve adalete dayanan bir karar alınmasının beklendiği, Yurdumuzda öteden beri birlikte yaşadığımız İslam olmayan toplulukların, Osmanlı Devletinin kanunlarıyla teyid edilen kazanılmış haklarına, tamamıyla saygılı olduğuna, milliyet esaslarına saygılı ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin ekonomik, teknik ve endüstriyel

yardıminın memnurlukla karşılanacağı bildirilmiştir. Ayrıca Merkezi Hükümetin, Millet Meclisini zaman kaybetmeden hemen toplaması ve böylece yurt ve milletin kaderi hakkında alacağı bütün kararları, Millet Meclisinin onayına ve denetimine sunması zorunlu olduğu da beyannameye eklenmiştir. Bu beyanname ile ayrıca Doğu vilayetlerinde kurulan cemiyetler “Şark-ı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” namıyla birleştirilmiş ve Kongre tarafından 9 kişilik temsil heyeti oluşturulmuş ve başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. (*Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basımı*, 1990: 82-83)

Kongrede, Vatanın bölünmez bütünlüğü ilan edilmiş ve Doğu Anadolu'daki milli kuruluşlar bir araya getirilmiştir. Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin adı “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olarak değiştirilmiş ve bu isim Sivas Kongresi'ne kadar kullanılmıştır. Manda ve himayenin reddedilmesi tam bağımsızlık fikrini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. Kongre beyannamesi, yabancı temsilcilere, kumandanlara, vilayetlere gönderilerek yayılmıştır. (Selek, 1987: 279)

Erzurum Kongresi bölgesel ancak aldığı kararlar yani getirdiği siyasi ilkeler ve oluşturduğu platform bakımından ise ulusal bir kongredir. Milli Mücadele tarihinin milli birliğe gidiş yolundaki ilk ve önemli adımı, bu kongre ile atılmıştır. Erzurum Kongresi kararları, Sivas Kongresi kararlarına temel teşkil etmiştir. BMM'nin açılışı ve toplanma gerekçesi Erzurum Kongresi kararlarına oturtulmuştur. Yine ilk defa milli sınırlardan bahsedilmesi ileri de bu sınırları belirleyen “*Misak-ı Milli*”nin de temel fikrinin Erzurum Kongresi'nde atıldığını gösterir. (Demircioğlu, 2004: 282)

Erzurum Vilayet Kongresi'ni örgütleyen yerel cüzler içinden bir cüz olan Bayburt Kazası, Erzurum Kongresi'ne de vilayet kongresine gönderdiği iki temsilciyi, Abdullah Ağazade Zahid Efendi ve Mehmet Tevfik Çoruh'u göndermiştir. Bu temsilciler Bayburt Halkı adına Milli Mücadeleyi tüm maddi ve manevi

varlıkları ile temsil etmekte olduklarının bilinci ile kongrede hareket etmişlerdir. (Karakoyunlu, 1990: 336)

Erzurum Kongresi sırasında Bayburt temsilcilerinden en göze çarpanı Tevfik Çoruh olmuştur. Erzurum Kongresi zabıtlarında Tevfik Bey'in adı sık sık geçmesine rağmen Zahid Efendi'nin adı yalnızca kongreye katılanlar ve kongre metnini imzalayan kişiler arasında geçmiştir. Kongre zabıtlarına göre; Zahid Efendi herhangi bir üyelikte yer almadığı gibi hiçbir tartışmada da fikir belirtmemiştir. Zahid Efendinin aksine Tevfik Bey, kongreye katılan üyeler arasında en aktif olanlardan birisidir. Tevfik Bey, kongre boyunca hem çeşitli görevlerde bulunmuş hem de tartışmalara katılmıştır. 23 Temmuz 1919 tarihli ilk toplantıda yapılan iki kişi için yapılan Kongre Divanı Zabıt Katipleri seçiminde Tevfik Bey, 11 oy alarak Süleyman Necati ve Abdullah Efendinin ardından üçüncü olduğundan seçilememiştir. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 22 ve 26)

Erzurum Kongresinin ikinci toplantısının yapıldığı 24 Temmuz 1919'da 15 kişilik Program Encümeni seçimlerinde 37 aday içinden 41 oy alan Tevfik Bey, Program Encümeni üyeliğine seçilmiştir. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 31) Bu encümenin görevi, toplantılar sırasında varılan kararların gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi için kongreyi uyarmak olmuştur. Nitekim kongrede alınan kararların bir kısmının tadili için Program encümeni Kongre Heyetinin dikkatini çekmiştir. Kongrenin 26 Temmuz günü yapılan 9 kişilik Nizamname Encümeni azalığı için yapılan seçime de adaylığını koyan Tevfik Bey, 3 oy aldığından dolayı seçilememiştir. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 47) Nizamname Encümeninin takviyesi encümen üyeleri istifa edince ikinci bir nizamname encümeni oluşturulmasına karar verilmiştir. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 180) Bu karar sonucunda 5 Ağustos 1919 tarihli 11. Toplantıda 40 temsilcinin katıldığı İkinci Nizamname Encümeni üyeliği için yapılan seçimde Tevfik Bey, 17 oy alarak üyeliğe seçilmiştir. Bu Encümen "Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi"ni hazırlamıştır. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 250) Ayrıca Kongre sonucunda yayınlanan beyanname ve

alınan maddelerin altında Zahid Efendi ile Tevfik Bey'in imzaları da yer almıştır. (Kırzioğlu, C. 2, 1993: 253-255)

Erzurum Kongresinde alınan bir kararla Doğu Vilayetleri, Sancak ve Kazalarında bulunan “Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri” isim değiştirip “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” olunca Bayburt'taki cemiyetin de ismi değişerek “Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olmuş ve başkanlığına da bu kez Mehmed Nazım Bey seçilmiştir. (Karakoyunlu, 1990: 337)

2.3. Kurtuluş Savaşı'nda Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Milli Mücadele'nin silahsız tepki döneminde gerek işgallere karşı tepki gerekse cemiyetleşerek kollektif bir şekilde milli varlık mücadelesine destek vererek üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getiren Bayburt halkı ve cemiyeti, Milli Mücadele'nin savaş döneminde de gerek Doğu cephesine gerekse Batı cephesine başta asker gönderimi olmak üzere elinden gelen katkıyı yapmaya çalışmıştır.

BMHC, Kurtuluş Savaşı sırasında normal asker alımı dışında “Gönüllü Birlikler” oluşturarak Doğu ve Batı Cephesine göndermiştir. Cemiyet, ilk olarak 27 Mayıs 1920'de Ankara'ya 6 gönüllü asker göndermiştir. (TİTEA, K29G36B36001, 27 Mayıs 1336) Doğu Cephesine gönderilen gönüllü birlikleri, Haziran 1920'de Ermenilerin Oltu ve çevresine saldırmaları üzerine başlayan çatışmalarda Oltu Müfreze Komutanlığı emri altında mücadele etmişlerdir. (ATASE, A. 7/2890, D. 46, E.68 ve 68-1)

Ekim 1920'de ise Bayburt Kazası'ndan toplanan 360 kişilik bir gönüllü birliği, yine Oltu Cephesi'ne gönderilmiştir. (Albayrak, 1 Teşrinisani 1336: 2) Ayrıca, 1 Aralık 1920'de Bayburt halkından oluşturulan 253 gönüllü, 24 çeşit silahla birlikte Şark Cephesi Kumandanlığı emri altına girmişlerdir. Bunlara, “Fırka Hücum Taburu” ismi verilerek ve genel mevcutlarına göre başlarına bir

tabur kumandanı tayin edilerek Karakilise Fırka Karargahı'nda alıkonulmuştur. (*ATASE*, İSH-961-14, 6 Kanunuevvel 1336)

Bayburt, cephelere gönüllü asker göndermenin yanı sıra cephede kullanılmak üzere yük hayvanı yardımı da yapmıştır. Bayburt Halkı tarafından Haziran-Temmuz 1920'de 15. Kolordu Kumandanlığı'na 120 baş mekkare bağışlanmıştır. (*Albayrak*, 5 Temmuz 1336: 2) Tekalif-i Milliye Emirleri yayınlandığında Müftü ve Kaymakam önderliğinde Bayburt Halkı, Sakarya Meydan Muharebesi'ne hem cephaneye hem de asker göndermiştir.

Karargah, Erzurum Vilayeti'ne göndermiş olduğu bir telgrafta; Bayburt Halkının Kurtuluş Savaşı'nda göstermiş olduğu fedakarlık ve hamiyetinin diğer bölgelere de örnek olmasını arzu ettiğini bildirmiştir. Bu telgraf şöyledir: (*ATASE*, İSH-747-3)

Erzurum Vilayeti'ne

Bayburt ahalsinin gösterdiği fedakarlık ve hamiyeti şayan bittensil ve takdirdir. Hamiyetlerine bilhassa teşekkürle diğer mahallerin de Bayburt ahalsi gibi ibraz-ı vatanperveri eylemelerini arzu ve temenni ederim.

İzmir'in işgalden kurtuluşu üzerine Bayburt Halkı, Bolu Mebusu Tunali Hilmi Bey aracılığıyla TBMM nezdinde Türk ordusuna teşekkür telgrafları çekmişlerdir. Bu telgraflara Divanı Riyaset cevap telgrafları çekmiştir. (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 1338: 223)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Bayburt Kazası, dönemin olağanüstü şartları sebebiyle her açıdan ağır bir yıkıma uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus, Ermeni ve Rum işgaliyle birlikte can ve mal kaybının yanı sıra sosyo-kültürel, nüfus, eğitim, güvenlik gibi alanlarda da maddi ve manevi çöküş yaşayan şehir -birçok olumsuzluğa rağmen- Milli Mücadele dönemindeki belirsizlik içinde ulusal başkaldırıya sonuna kadar destek vermiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk toprakları büyük bir tehlike altına girmiştir. Mütarekenin maddelerindeki muğlak durumun daha sonra yarattığı işgaller, halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Özellikle bir Ermeni Devleti'nin Doğu Anadolu topraklarında kurulacağı söylentisinin yayılması, bölge halkının ilk olarak protestolarıyla daha sonra da cemiyet ve kongrelerle tepki vermesine neden olmuştur. Nihayetinde Türk halkı, meşru hakkını silahlı direniş yoluyla zorla almaya çabalamıştır.

Doğu Vilayetlerinin haklarının savunusunu yapmak üzere İstanbul merkezli olarak kurulan Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, kısa sürede doğu vilayetlerinde organize olarak bölgedeki Türk halkının da desteğini sağlamıştır. Bayburt Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de bu cemiyetin bir uzvu olarak kurulmuş ve Bayburt'un önde gelen şahsiyetleri cemiyeti kutsal amaç uğruna harekete geçirmişlerdir. Cemiyet, çeşitli protesto girişimleri ve mitinglerde halkı örgütlemişlerdir. Ayrıca Cemiyet, silahlı mücadele döneminde normal asker alımı dışında Bayburt halkından oluşturduğu gönüllü birliklerle Kurtuluş Savaşı'na doğrudan katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Bayburt Kazası, dönemin olağanüstü şartları sebebiyle her açıdan ağır bir yıkıma uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus, Ermeni ve Rum işgaliyle birlikte can ve mal kaybının yanı sıra sosyo-kültürel, nüfus, eğitim, güvenlik gibi alanlarda da maddi ve manevi çöküş yaşayan şehir -birçok olumsuzluğa rağmen- Milli Mücadele dönemindeki belirsizlik içinde ulusal başkaldırıya sonuna kadar destek vermiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk toprakları büyük bir tehlike altına girmiştir. Mütarekenin maddelerindeki muğlak durumun daha sonra yarattığı işgaller, halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Özellikle bir Ermeni Devleti'nin Doğu Anadolu

topraklarında kurulacağı söylentisinin yayılması, bölge halkının ilk olarak protestolarıyla daha sonra da cemiyet ve kongrelerle tepki vermesine neden olmuştur. Nihayetinde Türk halkı, meşru hakkını silahlı direniş yoluyla zorla almaya çabalamıştır.

Doğu Vilayetlerinin haklarının savunusunu yapmak üzere İstanbul merkezli olarak kurulan Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, kısa sürede doğu vilayetlerinde organize olarak bölgedeki Türk halkının da desteğini sağlamıştır. Bayburt Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de bu cemiyetin bir uzvu olarak kurulmuş ve Bayburt'un önde gelen şahsiyetleri cemiyeti kutsal amaç uğruna harekete geçirmişlerdir. Cemiyet, çeşitli protesto girişimleri ve mitinglerde halkı örgütlemişlerdir. Ayrıca Cemiyet, silahlı mücadele döneminde normal asker alımı dışında Bayburt halkından oluşturduğu gönüllü birliklerle Kurtuluş Savaşı'na doğrudan katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akkoyun, Fuat, (1989), "Bayburt'un Milli Kurtuluş Tarihindeki Yeri", *Bayburt Dergisi*, S. 10, Bayajans Yayınları, Ekim 1989.
- Albayrak Gazetesi*
- Atatürk, Mustafa Kemal, (1970) *Nutuk (1919-1927)*, C. 1, 10. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, (1969), *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Dayı, Özkan, (2019) "Kitâb-i Diyârbekriyye'de Bayburt", *İşgalden Kurtuluşununun 100. Yılında Bayburt*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Demircioğlu, Asuman, (2004), "Faik Ahmet Bey ve Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum.
- Erim, Nihat, (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Duru, Orhan, (1978), *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Gökbilgin, Mustafa Tayyib, (2011), *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İkinci Kitap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hadisat Gazetesi

İnkılab-ı Beşer Gazetesi

Karakoyunlu, 1990.

Kırzıoğlu, Fahrettin, (1993), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 1, Ankara: Kültür Ofset.

_____, (1993), C. 2, Ankara: Kültür Ofset.

Milli Egemenlik Belgeleri, (2015) Ankara: TBMM Basımevi.

Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basın, (1990), Hazırlayanlar: Zekai Güner ve Orhan Kabataş, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Miroğlu, İsmet, (1992), "Bayburt", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)

Selek, Sebahattin, (1987), *Anadolu İhtilali*, C. I, İstanbul.

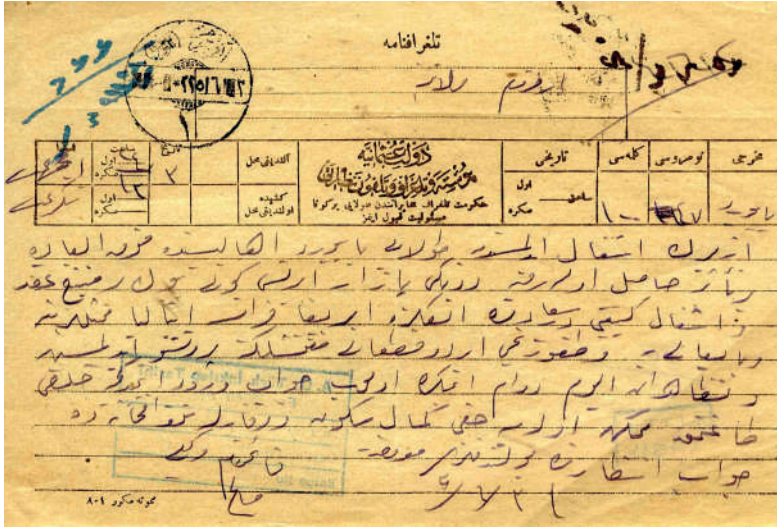
Süleyman Necati Güneri'nin Hatıra Defteri: Erzurum'da Kongre Günleri, (1999), Yayına Hazırlayan: Ali Birinci, 1. Baskı, İstanbul: Emek Matbaacılık.

Tansel, Selahattin, (1973), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 2, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TBMM Zabıt Cerideleri

EKLER

Ek 1.

Erzurum vilayetine

Devleti Osmaniye

Posta ve telgraf ve telefon nezareti

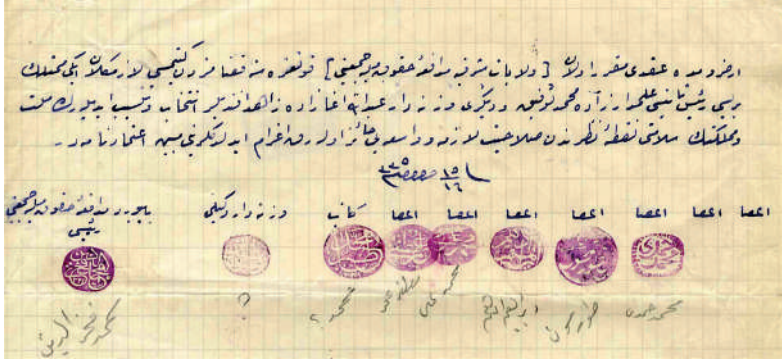
Bayburt

143

İzmirin işgal edilmesinden dolayı Bayburt ahalesinde fevkalade bir tesir hasil olarak dünkü pazartesi günü büyük bir miting akd ve işgal-i keyfiyi dersaadette ingilitere Amerika fransa italya mümessillerine ve babaliye ve 9. Ordu kıtaatı müfettişliğine protesto edilmiş ve tezahürat eylevm devam etmekte olub cevab vürud etmedikçe halkı dağıtmak mümkün olamayacağı kemal-i sükunet derhatır telgrafhanede cevab-ı intizarda buldukları maruzdur. 3 haziran 1335

Kaymakam vekili

Ek 2.

Erzurumda akdi mukadder olan (Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti) kongresine kazamızdan gitmesi lazım gelen iki mümessilin birisi reisi sanisi Alemdarzade Mehmed Tevfik ve diğeri Veznedar Abdullağazade Zahid Efendiler intihab ve tensib edilerek millet ve memleketin selameti nokta-yı nazarından salahiyyet-i lazıme ve vasiayı haiz olara iğram-izam eylediklerini mübeyyin itimatnamedir. 15-16 Haziran 335

Azalar: Mehmed Hamdi, Dursun, İbrahim Edhem, Mehmed Ali, Mustafa Ömer, Mehmed ?

Veznedar Vekili: ?

Bayburd Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi: Mehmed Fahreddin

İMPARATOR NERO DÖNEMİ ROMA – PARTH MÜCADESİ'NDE ARMENIA SORUNU¹

Ömer Faruk ARICAN²

1. Giriş

Parthlar, Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren tarihinin büyük bir bölümünde Roma'nın dikkatini çekmiştir. Parthia, MÖ 7. yüzyılın başlarında Kral Ahameniş'in adını taşıyan ve Pers İmparatorluğu'nun bir satraplığı olan bölgede kurulmuştur. Parthların kuruluş dönemi ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Bu dönemle ilgili MÖ 7. yüzyıla ait Assur kaynakları *Partakka*, *Partukka* veya *Partikira* olarak adlandırılan bir bölgeden söz

-
- 1 Makalede atıfta bulunulan antik kaynaklar ve yazıtlar *Oxford Classical Dictionary 4. edisyon* esas alınarak kullanılmıştır. Ayrıca metin içinde geçen özel isim ve yer adlarında Latince yazım tercih edilmiştir.
 - 2 **Araştırma Görevlisi, Munzur Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Tunceli, omerfarukarican@munzur.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6120-3106>.

ederler (Luckenbill, 1927: 208, 309-310, nr.810). Bunun daha sonraki Parthlarla aynı olup olmadığı ise tartışmalıdır (Cameron, 1938, 172-174). Adın bilinen en erken geçtiği yer, Pers kralı I. Darius'un MÖ 520 yıllarına tarihlenen ünlü Behistun yazıtındaki '*Parthava*'dır. Bölge, Büyük İskender yönetiminde Hyrcania'ya (=Cürcan) dâhil edilmiş ve Seleukos hükümdarları tarafından bir satraplık olarak yönetilmiştir. Tartışmalı bir geleneğe göre bağımsız Parth İmparatorluğu'nun kurucusu, MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında isyan edip kendi yönetimini kuran ve Arsak hanedanını Parthların hanedan yöneticileri olarak belirleyen I. Arsaces'tir. Bütün Pers platosu, I. Mithridates (MÖ 171-138) zamanına kadar tamamen Parth egemenliği altına alınamamıştır. Parth İmparatorluğu egemenliğinin zirvesinde batıda Euphrates (=Fırat), doğuda Indos tarafından sınırlanan Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar tüm coğrafyaya hâkim olmuştur (Olbrycht, 2021:103-161; Overtoom, 2020: 246-276; Tosun, 2021: 2-16).

Parthlar ile Romalılar arasındaki ilk resmi temas dostça olmuştur. MÖ 90'ların ikinci yarısında Sulla, Pontus kralı VI. Mithridates tehdidiyle başa çıkmak için Küçük Asya'dan Kappadokia'ya ardından Euphrates'e geçmiş ve burada Parth hükümdarının bir elçisinden gelen dostluk teklifini kabul etmiştir (Liv. 70.7; Plut. Sull.5.4; Vell. 2.24.3). Ancak bu dostane ilişkiler devam etmemiştir, çünkü Cumhuriyet'in son yıllarında Romalı generaller Lucullus ve Pompeius kendilerini Büyük İskender'in mirasçıları olarak görmüş, Doğu'nun Helenistik krallıkların fethini üstlenmişlerdir. Pompeius, Euphrates'i Roma ve Parthlar arasındaki sınır olarak belirlemiştir (Plut. Luc. 8; 10; 19;22;23.; Plut. Pomp. 24; 31; 33.6; 38). Bu durum denize kıyısı olan bölgelerin genellikle Roma eyaletleri haline geldiği ve iç bölgelerin Roma yanlısı bağımlı hükümdarlar tarafından yönetildiği, Roma egemenliğinde bir Küçük Asya bırakmıştır. I. Triumvirliği oluşturan Marcus Crassus, kendisini Pompeius ve Caesar ile eşit konuma getirecek askeri zafer kazanacağı arena olarak Parthia'yı seçtiğinde durumu bir adım daha ileri götürmüştür. Crassus başlangıçta bazı başarılar elde etse

de sonunda MÖ 53'te büyük Carrhae Savaşı'nda küçük düşürücü mağlubiyet almıştır. Sonrasında Iulius Caesar MÖ 44 yılında suikasta uğramadan önce Parthia'ya on altı lejyondan oluşan bir ordu ile girmeyi planlamıştır (Cass Dio. 40.17-28; Plut. Crass. 21-33; Debevoise, 1938: 70-92; 207-208).

Roma-Parth mücadelesinin merkezinde kalan Armenia sorunu Carrhae Savaşı ve Caesar suikastı sonucunda çeyrek yüzyıl kadar sessizlik içerisinde kalmıştır. Caesar'ın düşüncesi MÖ 37 yılında Parthia topraklarına muazzam bir orduyla giren II. Triumvirlik üyelerinden Marcus Antonius tarafından yeniden canlandırılmıştır. Marcus Antonius'un bölgedeki faaliyetleri bu meseleyi farklı boyutlara taşımıştır. Parth tahtına IV. Phraates'in (MÖ 37 – MS 2) çıkmasıyla yerel krallardan Monaeses'in ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kral M. Antonius'a Parth İmparatorluğu'nu tamamen ele geçirebileceği yönünde telkinlerde bulunmuştur (Cass Dio. 49.23-24). Ancak Monaeses'in taraf değiştirmesi ve Armenia kralı Artavasdes'in M. Antonius'a Phraaspa'da ihaneti sonucunda Roma ordusu hezimete uğramıştır (Cass Dio. 49.24.3; Plut. Ant. 38; Debevoise, 1938:123-126). M. Antonius, Artavasdes'in ihanetini cezalandırmış, onu öldürerek yerine oğlu Alexandros'u Armenia ve Parthia hükümdarı ilan etmiştir (Cass Dio. 49.41.3; Plut. Ant.54.4-5). M. Antonius'un bu hamlesi sessizliğini koruyan Armenia sorununu tekrar şiddetlendirmiştir. Sulla ve Pompeius ile başlayan Roma'nın Armenia topraklarına ilgisi bu zamana kadar doğrudan ilhak etmeyle sonuçlanmamıştı. İlerleyen dönemlerde Roma – Parthia arasında yaşanacak sorunların temelini Marcus Antonius'un bu düzenlemesi oluşturmuştur (Cass Dio. 44.1.1; 19-22; Plut. Ant. 35.4; 39-50).

Roma Principatus (= *imparatorluk*) Dönemi'nin ilk hükümdarı Augustus (MÖ 27 - MS 14), Parth sorununu büyük bir ustalıklı ele almıştır. Parthia'nın bir gün Roma hâkimiyeti altına gireceğine dair inancını siyasetinde kullanmıştır. Pragmatist yapısı sayesinde Parthlardan önceki seferlerde alınan mahkûmların ve sancakların iadesini istemiş ve bunlar MÖ 20'de büyük bir diplomatik zaferle

geri alınmıştır. (Cass Dio. 54.8.1-2; R. Gest. Div. Aug. 5.29; Suet. Aug. 21.3; 43.4). Augustus, tüm büyüklüğüne ve zenginliğine rağmen Parthia'nın içten zayıf olduğunu düşünmüştür. Parthlar, etnik ve kültürel olarak çeşitli Grek ve İran unsurlarının karışımı olan güçlü asil aileler ve bir dizi vassal üzerinde hüküm süren bir krala sahip feodal bir toplumdur. Bu bağımlı hükümdarların merkezi hükümdara bağlılıkları genellikle şüpheliydi ve çeşitli dönemlerde önemli ölçüde yerel özerkliğe sahip oldular. Sonuç olarak, Parth ordusu Roma ordusunun disiplininden ve dayanma gücünden de yoksundu ve kuşatma zanaatında oldukça yetersizdi. Bu sorunlara, yarı göçebe insanların Doğu'ya sürekli akınları da eklenmişti. Parthia'nın bu feodal ve çeşitli yapısı yayılmacı kral II. Mithridates'in MÖ 91'deki ölümünden sonra, Parth politikasını savunma politikasına çevirmiştir. (Assar, 2009: 208-209; Debevoise, 1938: 77-79).

Romalılar ve Parthlar arasındaki çatışmalar, Romalıların onları başka türlü tasvir etme çabalarına rağmen, genellikle Parthlar tarafından değil fetihlerini Euphrates'in ötesine genişletme hırsı olan Romalıların tarafından başlatılmıştır. Augustus, Roma-Parth ilişkilerinin anahtarının, Kafkasya'nın güneyi ve güneybatısı ile Euphrates'in doğusunda, Parthia'ya sınırı bulunan dağlık devlet Armenia olduğunu düşünmüştür (Barrett vd.,2016: 80; Overtoom, 2020: 258). Parthların, Roma'nın bölgeyi bir koruyucu olarak sürdürme arzusuna ters düşen Armenia üzerinde uzun süredir devam eden bir iddiası bulunmaktaydı. Armenia'nın Pers aristokrasisinden gelen Parthlarla belirli bir yakınlığı bulunmaktaydı, aynı zamanda Romalıların sömürebildiği güçlü bir bağımsızlık ve kimlik duygusuna da sahiplerdi. Augustus'un toplam lejyon sayısını düşürmesi, Germania ve Pannonia'daki bir takım askeri krizlerle meşgul olması, Armenia'da çıkabilecek Roma-Parthia savaşını geciktirmiştir. Augustus, Armenia'ya doğrudan askeri müdahale yerine çift taraflı askeri baskı ve diplomasi stratejisi izlemiştir (Cass Dio. 51.18.1-2; Debevoise, 1938: 148-150). Armenia tahtı için adaylarına çok az destek vermiş ve Armenia

aristokratları, adaylarını reddettiği durumlarda tüm niyet ve amaçlarına razı olmuştur. Augustus'un bu politikası halefi Tiberius (MS 14 – 37) tarafından genel olarak devam ettirilmiştir (Cass Dio. 54.9; R. Gest. div. Aug. 5.27.; 6.32-33.; Tac. Ann. 2.1-2; Suet. Tib. 9;16).

Tiberius hükümdarlığının ilk zamanlarında, Armenia tehdit altına girdiğinde Nero'nun büyükbabası Germanicus'u göndermiştir. Germanicus, Zeno/Artaxias'ı tahta geçirmiş ve Zeno'nun MS 32'deki ölümüne kadar bölgeye istikrar getirmiştir (Tac. Ann. 2.43;56). MS 37'nin başlarında, saldırgan Parth hükümdarı II. Artabanus'un Syria'yı işgal etmeyi planladığı haberi üzerine Syria valisi Lucius Vitellius, ordusunu Euphrates'e doğru hareket ettirmiştir. Roma ordusunun hareket kabiliyeti ve Vitellius'un kararlı duruşu Parthları geri çekilmeye zorlamıştır (Cass Dio. 58.26; Suet. Tib. 66.1). Claudius'un (MS 41- 54) hükümdarlığı sırasında bölge bir kez daha çatışma sahnesi haline gelmiştir. MS 47'de bir Parth elçisi Roma'ya gelmiş ve uzun süredir kurdukları ittifaka başvurarak Claudius'tan kendilerine bir kral tayin etmesini istemiştir. Cladius, atanan kişiye çok az yardım etmesine rağmen, Meherdates'den yana tavır almıştır. Ayrıca Meherdates'in bir kardeşinin de Media kralı olarak atanmasına yardım etmiştir. Başka bir Tiridates'i Armenia kralı olarak atamaya çalışmıştır. Çıkan iç karışıklıklar sonucunda Meherdates kısa süre sonra tahtını kaybetmiştir (Tac. Ann. 11.10; 12.11-13; Tac. Ann. 14.1; Gregoratti, 2017: 126-131).

Hiberia (Ἰβηρία) Krallığı'nın (=Gürcistan) kralı Pharasmanes, MS 35'ten itibaren kardeşi Mithridates'in Armenia tahtı üzerindeki iddiasını desteklemiştir. Pharasmanes'in oğlu Radamistus, Romalıların rızasıyla tahtı amcası Mithridates'in elinden almıştır. Mithridates, Romalıların Armenia'da bulunan birliklerine kendisi ve ailesini koruması isteğinde bulunmuştur. Birliklerin komutanı ise onu rüşvet için Radamistus'a teslim etmiştir. Radamistus daha sonra Mithridates ve ailesini öldürmüştür. Tahtı ele geçiren Radamistus'un Armenia üzerindeki etkisi zayıf görünmektedir.

Bu durum, MS 52 ya da 53'te Radamistus'u kovup kale şehirleri Artaxata ve Tigranokerta'yı kuşatan Parthlar tarafından istismar edilmiştir. Parthlar, şiddetli kış koşulları nedeniyle geri dönmek durumunda kalmış ve MS 54'te Radamistus ülkeye yeniden girmiştir. Ancak bu sefer Tiridates'i destekleyen aristokratların iç isyanı yüzünden yeniden Armenia'dan çıkmak zorunda kalmıştır (Tac. Ann. 12.44–51; Barrett vd., 2016: 80-81).

Nero'nun hükümdarlığı sırasında Roma'nın Parthlarla olan ilişkilerini doğru ve kronolojik olarak anlatabilmek oldukça zordur. Çünkü Parthlar hakkında bildiklerimizin birçoğu, Grek ve Roma kaynaklarından gelmektedir. Çalışmamızda kullandığımız ana kaynağımız Tacitus, İtalya dışındaki olayları zaman zaman ayrıntılı olarak ele alsa da coğrafya ve topografya anlayışı ile dönemin stratejik konularına olan hâkimiyeti sınırlıdır. Tacitus, *Annales* ve *Historiae* adlı eserlerinde Nero Dönemi Parthia'sı hakkında bizlere oldukça ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen bir takım temel kronoloji ve coğrafya sorunları vardır. Antik tarihçi Iustinus, dünyanın Romalılar ve Parthlar arasında iki büyük güce bölündüğünden bahseder. Bu iddia çok abartılı görünmesine rağmen Parth İmparatorluğu'nun doğunun büyük kısmını ele geçirdiği bilinmektedir (Just. Epit. 41.1.1).

2. Nero Dönemi Roma- Parth İlişkileri

Nero (MS 54–68) tahta geçtikten sonra yukarıda bahsedilen karmaşık durumu devralmıştır. Nero döneminde Roma'nın Parthlarla ilişkileri hakkında günümüze ulaşan ayrıntılı bilgilerle rağmen, bölgede tutarlı bir Roma politikası tanımlamak oldukça zordur. Roma'nın Doğu'daki askeri gücü dört lejyonu barındıran (*III Gallica*, *VI Ferrata*, *X Fretensis* ve *XII Fulminata*) Syria'da bulunuyordu ve Syria legatusu komşu bölgelerdeki bağımlı hükümdarların yardımını talep edebilirdi (Shorther, 2005: 38). Bu durum, M. Antonius'dan bu yana Roma'nın Parthia ile başa çıkmak için büyük kaynaklar ve çabalar harcadığı ilk sefer olarak dikkat çekmektedir.

MS 55 yılında Nero, doğu eyaletlerindeki gençlerin buradaki lejyonları desteklemek için yetiştirilmelerini ve lejyonların Armenia'ya daha yakın konuşlandırılması emrini vermiştir. Ayrıca iki yaşlı kral Agrippa ve Antiochus'a Parth topraklarına yapılacak bir saldırı için güçlerini hazırlamalarını ve Euphrates üzerinde köprüler inşa etmelerini söylemiştir.³ Ayrıca Nero, Küçük Armenia'yı Aristobulus'a⁴ ve Sophene bölgesini Sohaemus'a⁵ vermiş ve her ikisini de kraliyet tacı ile onurlandırmıştır. Bu sırada Parthlar tarafında Vardanes'in oğlu Vologaeses'e rakip ortaya çıkmış ve Parthlar, Armenia sorununu erteleyerek bölgeyi terk etmişlerdir (Tac. Ann. 13.7). Nero, Armenia'yı korumak için Gnaeus Domitius Corbulo'yu görevlendirmiştir.⁶

-
- 3 Nero'nun stratejisi, bazı yönlerden Roma'nın sınır bölgesinde bir dizi 'bağımlı hükümdarlığı' sürdürme politikasının doğrulanmasıdır. II. Marcus Iulius Agrippa, MS 44'te ölen Caligula ve Claudius'un yakın arkadaşı ve danışmanı Iulius 'Herod' Agrippa'nın oğludur. Kendisine Claudius tarafından Khalkis bölgesi verilmiştir. Genç Agrippa'nın toprakları daha sonra Nero tarafından genişletilmiştir (Ioseph. BI. 9.5-6;12.1;8; Tac. Ann. 13.7.1; Shoter, 2005: 83).
 - 4 Aristobulus, krallığını sonradan aldığı Khalkisli Herod'un oğludur. Hükümdarlığından sonra, Armenia'dan Fırat'ın batısına uzanan ve Karadeniz'in güneydoğusunda bir sahil şeridine sahip olan Küçük Armenia bölgesi, Vespasianus tarafından Roma İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir (Ioseph. BI. 7.1-2; 9.5; 11.6)
 - 5 Sohaemus'a, Armenia'nın güneybatısında kalan Fırat'ın Kappadokia'dan ayırdığı Sophene bölgesi verilmiştir. Iosephus, Sohaemus'un bu yıl (MS 54-55) Syria'da Emesa kralı yapıldığını belirtir ve Sophene hakkında başka bilgi vermez (Ioseph. Ant. Iud. 20.158; Levick, 2016: 53-55).
 - 6 Gn. Domitius Corbulo, aristokrat bir ailede dünyaya gelmiştir. Praetor görevini üstlenmiş bir aileden gelen annesi Vistilia altı kez evlenmiştir. Bu evlilik neticesinde Corbulo bir dizi önemli aile bağlarına sahip olmuştur. (Plin. HN. 7.39). Corbulo'nun erken dönem kariyerini, babasının kariyeriyle sık sık karıştırıldığı için belirlemek oldukça güçtür. İlk komutanlığını MS. 47'de almış ve Cladius'un altında Germania'da hizmet vermiş, burada büyük başarılar kazanmıştır (Tac. Ann.11.18.2). Gevşeyen lejyon disiplininin yeniden kurulması ve cezalarının sertliği ile ün kazanmıştır. *Ornamenta Triumphalia* ile ödüllendirilmiştir. Chaucilerin sorun çıkarmasından şüphelendiği için Rhenus (=Ren Nehri) sınırına geri çağırılmıştır. Corbulo muhtemelen MS 52/53'te Asia valiliğine atanmıştır. Mevcut krizde, Kappadokia'ya *legatus propraetor* olarak atanmış ve Syria valisinin yetkisi altına girmiştir. Corbulo'ya daha sonra Kappadokia'yı batıda sınırlayan bölge olan Galatia valiliği de verilmiş olabilir, çünkü burada asker yetiştirdiği Tacitus tarafından kaydedilmiştir (Tac. Ann. 13.35.2). Görevi, Armenia'nın istikrarını ve bağımsız krallık statüsünü sağlamakta sınırlıydı. Parthlarla yapılan savaşlar sonra-

Doğu'daki birlikler Gnaeus Domitius Corbulo ile Syria legatusu Quadratus Ummidius'un komutası altına girmiştir (CIL II.172.; CIL X. 5182.; PIR1.V600; ILS. 972; Syme, 1968: 74-76). İki lejyonla birlikte yardımcı birliklerin bir kısmı Quadratus Ummidius'un emri altında Syria eyaletinde kalacak, Corbulo'nun da eşit sayıda lejyon ve yardımcı kuvvetlerin yanı sıra Kappadokia'da kışı geçiren piyade ve atlı birlikleri bulunacaktı (Tac. Ann. 13.8.2; 15.40.2). Müttefik krallar, savaşın gereksinimlerine bağlı olarak her iki komutandan da emir alma talimatlarına sahipti. Ancak Corbulo'nun itibarından yararlanmak için destlerini ona yöneltmişlerdir. Bölgeye gelen Corbulo, Cilicia'daki Aegeae şehrinde Quadratus tarafından karşılanmıştır (Hammond, 1997: 177-179).

Corbulo ve Quadratus, I. Vologaeses'e (MS 51-78) haberciler göndererek ona savaş yerine barışı seçmesini ve rehine vermesi tavsiyesinde bulunmuşlardır. Böylece daha önceki kralların geleneksel olarak gösterdiği Roma halkına saygı sürdürülecekti (Tac. Ann. 12.10.2). Vologaeses savaşa hazırlanmak ve siyasi rakiplerini rehine göndererek ortadan kaldırmak için Arsak hanedanının önde gelen üyelerini göndermiştir. Rehinelere, Quadratus tarafından gönderilen ve bu iş için kralı ilk ziyaret eden *centurion* Insteius tarafından kabul edilmişlerdir (PIR² I. 31; Tac. Ann. 13.39.1; Saddington, 1996: 249). Bu durum Corbulo'nun dikkatini çekmiş ve bir *praefectus cohortis* olan Arrius Varus'a gidip rehineleri ele geçirmesini emretmiştir (Tac. Hist. 3.6.1; Vervae, 2003: 451). Bunun sonucunda praefectus Varus ve centurion Insteius arasında bir tartışma çıkmış ve tartışmayı yabancıların önünde uzatmamak için rehinelere ve onlara eşlik eden Romalı subaylar meselede karar vermek zorunda kalmışlardır. Şöhreti taze olan ve düşman tarafından bile bir tür popülerlik kazanan Corbulo tercih edilmiştir.

sında şöhreti giderek artan Corbulo, MS 67'de Nero tarafından Hellas'a çağrılmış ve burada intihara zorlanmıştır. Kızlarından biri olan Domitia Longina İmparator Domitianus ile evlenmiştir (Arıcan, 2021: 23; Barrett, vd., 2016: 85.; Syme, 1970: 27-39).

Olay iki komutan arasında sürtüşmeye dönüşmüştür. Quadratus, elde edilen kazanımların kendisinden alındığını söyleyerek protesto etmiş, Corbulo ise kralın ancak kendisi komutan olarak seçildiğinde rehine vereceğini ve böylece Vologaeses'in umutlarını korkuya dönüştürdüğünü iddia etmiştir (Tac. Ann. 9.1). Nero, kavgalarını yatıştırmak için Quadratus ve Corbulo'nun başarıları nedeniyle imparatorluk *fascēs*'ine defne eklendiğini ilan etmiştir (Staveley, 1963: 458-483).

Parthia ile Roma arasında MS 52 yılında Armenia'nın mülkiyeti üzerine başlayan savaş, küçük çarpışmalardan sonra uzamıştır. MS 58 yılına gelindiğinde gerginliğin hızla tırmanışa geçtiği görülmektedir. I. Vologaeses, kardeşi Tiridates'e bahsettiği Armenia tahtından mahrum kalmasına veya ona yabancı bir gücün hediyesi olarak sahip olmasına izin vermeyi düşünmemektedir. Corbulo ise Lucullus ve Pompeius tarafından daha önce kazanılan toprakları geri almanın Roma halkının büyüklüğüne uygun olduğunu düşünmüştür. Sadakati şüpheli olan Armenia aristokratları ise kendilerini aralarında evlilik yoluyla bağlı oldukları Parthlara coğrafi ve kültürel olarak daha yakın hissediyorlardı. Ayrıca özgürlüklerini kazanmak istedikleri halde her iki tarafın ordularını da davet ediyorlardı (Tac. Ann. 13.34.2).

Prestiji ile bölgede gücü ele geçiren Corbulo, MS 57-58 kışını birliklerin disiplinini sağlamakla geçirmiştir (Cass Dio. 62.19.1-2; Tac. Ann.13.35.1-2). Yaş veya sağlık sorunları olanlar taburcu edilmiş ve takviye kuvvetler istenilmiştir. Galatia ve Kappadokia'daki birlikler toplanmış, süvari ve piyade kohortlarıyla birlikte Germania'dan bir lejyon bölgeye gönderilmiştir (Tac. Ann. 13.35; 15.7.1; Barrett vd., 2016: 88). Baharın başlamasıyla birlikte Vologaeses'in kardeşi Tiridates büyük bir çarpışmadan kaçınarak Roma topraklarına bir dizi hızlı baskın gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, Corbulo birkaç cephede bir saldırı planlamış ve Roma'ya sadık olan Kommagene kralı IV. Antiochus'a krallığının sınırındaki bölgeyi işgal etmesi emredilmiştir. Pharasmanes ise Roma'nın desteğini alabilmek için oğlu Radamistus'u

idam ettirmiştir. Bu sırada Corbulo ve Tiridates arasındaki müzakereler sonuçsuz kalmıştır (Tac. Ann. 13.36–38). Corbulo, savaşın uzamasını engellemek ve Armenialıları kendi mallarını savunmaya zorlamak için kalelerini ele geçirmeye hazırlanmıştır. Kendisi, tahkimatı en güçlü kale şehri Volandum’u ele geçirmek için saldırmış, diğer küçük yerleşim yerlerini ele geçirmek için ise *legatus* Cornelius Flaccus’u ve *praefectus castrorum* Insteius Capito’yu görevlendirmiştir. (Tac. Ann. 13.9.1; Barrett vd., 2016: 89; Vervaeke, 2003: 445). Corbulo, tahkimatları inceledikten ve saldırı için uygun düzenlemeleri yaptıktan sonra ordusunu dört parçaya bölmüştür. Testudo oluşumuyla piyadeleri surların dibine gönderip taşıdıkları merdivenlerle surlara tırmanmalarını, diğer birliklere ise makinelerden ateşli mızraklarla piyadeleri destekleme emrini vermiştir (Knapp, 1928: 57-58). Okçulara ve sapanlılara ise zarar görmeyecekleri mesafeden atış yapabilecekleri bir mevki tayin edilmiştir. Corbulo’nun düşüncesine göre korku düşman arasında yayılacak ve hiçbir birlik zor durumda olanlara yardım getiremeyecekti. Kısa sürede Volandum ve çevresi ele geçirilmiştir. Corbulo’nun *legatus* ve *praefectus*larından gelen haberler neticesinde Roma ordusuna Artaxata yolu açılmıştır (Tac. Ann. 13.39.5).

3. Artaxata ve Tigranokerta’nın Ele Geçirilmesi

Artaxata önlerinde kamp kuran Corbulo, Tiridates’in geri çekildiğini düşünerek gece lejyonlarıyla birlikte Artaxata’ya yürümeyi ve şehri kuşatmayı planlamıştır. İzcilerden gelen haberler neticesinde şafağı beklemiştir (Tac. Ann. 14.26.1). Hafif piyadelerini surları kuşatmak ve belli bir mesafeden ablukaya almak için ileriye göndermiştir. Tiridates’in yardımlarına gelmediğini gören şehir halkı Roma ordularına kapılarını açmış ve bu sayede canlarını ve mallarını kurtarmışlardır. Artaxata, surlarının boyutu nedeniyle güçlü bir garnizon olmadan kontrol edilemediği ve garnizonu güçlendirmek ile savaşı devam ettirmek arasında yeterli asker gücü olmadığı için yıkılması planlanmıştır. Diğer taraftan

eğer şehir korumasız kalırsa ele geçirilmesinden hiçbir avantaj sağlanamayacağı düşünülmüş, surların yıkımı ve şehrin tahrip edilmesinden sonraki yıla kadar vazgeçilmiştir (Cass. Dio.62.19.4; Syme, 1958: 391-392). Nero, Corbulo'nun bu başarısından dolayı *Imperator* olarak selamlanmış ve senato fermanının ardından çeşitli kutlamalar yapılmıştır (Tac. Ann. 13.41.4).

Corbulo, Artaxata'nın yıkımından sonra Tigranocerta'yı ele geçirmek için oluşan yeni panik ortamından faydalanması gerektiğini düşünüyordu. Şehri tahrip ederek düşmanın korkularını artırabilir ya da onu koruyarak ün kazanabilirdi. MS 59-60 baharında Artaxata'dan yola çıkan Corbulo ve Roma orduları yol üstündeki kasabaları ele geçirmiş, kendilerine sığınanlara şefkat göstermiş, kaçakları ise takip ederek acımasızca cezalandırmıştır (Tac. Ann.24.1-3). Tigranocerta önlerinde gelindiğinde şehir temsilciler göndermiş, şehrin kapılarının Roma ordularına açık olduğunu ve şehir sakinlerinin Corbulo'nun emirlerini yerine getirmeye hazır olduğu haberini vermişlerdir. Ayrıca Corbulo'ya bir karşılama hediyesi olarak altın taç da verilmiştir (Cass. Dio. 62.20.1; Frontin. Str. 2.9.5; Tac. Ann. 24.4). Ancak bir grup cüretkâr asker Roma ordularına karşı Legerda Kalesi'nde savunmaya çekilmiştir. Parthlar bütün dikkatini o sırada Hyrcanialılara verdiğinden, Lagerda Kalesi kuşatma neticesinde teslim alınabilmiştir (Tac. Ann.6. 36. 4; 25.2; 43.2; Olbrycht, 2021: 7-8; Ptol. Geog. 5.13.19).

Tigranokerta'nın Roma ordularınca ele geçirildiğini haber alan Tiridates büyük bir orduyla Media üzerinden Armenia sınırına ilerlemiştir. Buna karşılık Corbulo legatusu Verulanus'u yardımcı birliklerle birlikte ileri göndererek yıpratma savaşına girişmiştir. Nero'nun tahta geçmesi için gönderdiği Kappadokia kralı Archelaus'un torunu olan Tigranes MS 60 yılında bölgeye gelmiştir (Tac. Ann.14.26). Armenia tahtına çıkarak VI. Tigranes (MS 59-62) adını almıştır. Roma tarafından askeri destek sağlanan Tigranes, Armenia'yı hâkimiyeti altına almaya başlamıştır. Ek olarak, krallığını savunmasını kolaylaştırmak için Armenia'nın çeşitli bölgelerine ve komşu krallar Pharasmanes, Polemo,

Aristobulus ve Antiochus'a boyun eğmeleri talimatı verilmiştir (Cass Dio 54.9.2.;59.12.2.; 60.8.2; Tac. Ann. 13.7.1; 14.23.3; Suet. Ner. 18.1). Ayrıca Ummidius Quadratus'un ölümüyle boşalan Syria valiliği de Corbulo'ya verilmiştir (Tac. Ann.13.2.1; 16.14.3; Syme, 1968: 74). Armenia içlerinde hâkimiyetini sağlamlaştıran Tigranes, sınırdaki Adiabeni bölgesine saldırmıştır. Vologaeses'in bu saldırılara tepki göstermemesi ise Parth aristokratlarını çileden çıkarmıştır (Tac. Ann. 15.1.2).

Corbulo'nun başarılarını duyan Parth İmparatoru I.Vologaeses, Parth kültürüne yabancı olduğunu iddia ettiği Tigranes'in Armenia tahtına yerleştirildiğini öğrenmiştir. Aynı zamanda kardeşi Tiridates'in, Armenia'dan çıkarılmasını Arsak Hanedanı'nın onuruna hakaret olarak kabul etmiş ve intikamını almak için hazırlıklara başlamıştır (Syme, 1958: 392). Corbulo bunu güvenilir raporlardan duyduğunda, Verulanus Severus ve Vettius Bolanus komutasındaki iki lejyonu Tigranes'e yardım etmeleri için göndermiştir. Ancak gizlice legatlarına hızlı olmaları yerine dikkatli hareket etmelerini bildirmiştir (AE 1993. 460.; AE 2017. 223.; Tac. Ann. 14.26.1; Stat. Silv. 5.2.30-67). Çünkü Corbulo doğrudan bir savaş yerine bir savaş halinde olmaya devam etmek istiyordu. Ayrıca Nero'ya Armenia'nın savunması için kendi atayacağı komutanlara ihtiyaç duyduğunu ve Vologaes'in saldırması durumunda Syria'nın daha ciddi bir tehlikede olacağını bildirmişti. Bu arada, kalan lejyonlarını Euphrates kıyısı boyunca konuşlandırmış, taşralılardan oluşan derme çatma bir bölüğü de silahlı müfrezelerle giriş noktalarını düşmana kapatmıştır. Bu hareketi bir kışkırtma olarak gören İmparator I. Vologaeses, Syria'da bizzat Corbulo üzerine sefere çıkmaya hazırlanmıştır. Ayrıca Adiabene kralı Monobazus'u ve Parth komutan Monaes'i Armenia'da Tigranes üzerine göndermiştir. Monobazus ve Monaes, Tigranocerta'daki Tigranes'i abluka altına almıştır (Tac. Ann.15. 1.1–2.; 2.4). Corbulo ise gelişmeleri Syria eyaletinden dikkatle takip etmiştir. Sonrasında Roma'nın müttefiki ve kendi arkadaşı olan bir kralın Roma kohortlarıyla birlikte kuşatma

altında olmasından dolayı Vologaeses'e bir heyet göndermiştir. Bu heyet için seçilen *centurion* Casperius, Tigranocerta yakınlarındaki Nisibis'de (=Mardin) bulunan İmparator Vologaeses'e gitmiş ve Corbulo'nun sözlerini iletmiştir (Cass Dio 62.20.3; Takahashi, 2018: 40-45; Vervaet, 2003: 452). Vologaeses, Romalılarla silahlı çatışmadan kaçınmaya dair uzun süredir devam eden ve buna sıkı sıkıya bağlı olduğu bir ilkeye sahipti ve ek olarak yaşanan gelişmeler onu güç duruma düşürmeye başlamıştı. Kuşatma bir başarısızlıktı, Tigranes insan gücü ve gıda stoğu sayesinde güvendediydi. Dahası şehre saldıran Monaes bozguna uğratılmıştı. Roma, Armenia'ya yeni lejyonlar göndermişti ve Corbulo, Syria sınırında bir saldırı başlatmaya hazırdı. Kendi durumuna gelince, süvarileri yiyecek yokluğundan zayıf düşmüştü. Zor durumda kalan Vologaeses, Corbulo ile bir ateşkes yapmıştır. Armenia'da barışı güçlendirmeye yönelik Roma imparatoruna sözcüler göndereceğini söylemiş, Monaes'e Tigranokerta'dan ayrılmasını emretmiş ve kendisi de Syria sınırından geri çekilmek durumunda kalmıştır (Cass Dio 62.20.3-4; Tac. Ann. 15.5.3-4).

MS 61-62 yılında Nero tarafından bölgeye Lucius Caesennius Paetus atanmıştır (Ios. Ant. Iud.7.219; Tac. Ann. 15.11-14; Carter, 2004: 371-379). Dördüncü, Onikinci ve sonradan Moesia'dan takviye edilen Beşinci lejyonlar ile Pontus, Galatia ve Kappadokia'dan gelen yardımcı birlikler Paetus'un komutasına verilmiştir. Üçüncü, Altıncı ve Onuncu lejyonlar ve daha önce Syria'da görev yapan birlikler ise Corbulo'nun emri altında kalacaktı. Bu sırada Vologaeses tarafından Nero'ya gönderilen elçilik heyeti eli boş dönmüş ve Parthlar tekrar savaş haline girmişlerdir (Barrett, vd., 2016: 101).

Paetus, Corbulo gibi güçlü bir siyasi rakibe tahammül edememiştir. Bölgeye yeni atanan Paetus, şöhret kazanma arzusu ordusuyla hızla Armenia üzerine sefere çıkılmasına sebep olmuştur (Tac. 15.6.4). Funisulanus Vettonianus'un komuta ettiği Dördüncü ve Calavius Sabinus komutasındaki On İkinci lejyonu alan Paetus MS 62-63 sonbaharında henüz kışlaklarını yeterince

güçlendirmemiş ve tahıl ikmalı için herhangi bir hazırlık yapmamış olmasına rağmen, ordusunu aceleyle Toroslar üzerinden Armenia içlerine götürmüştür (Tac. Ann. 15.3.1; Rodgers, 1982: 178). Yol üzerinde yaşanan olumsuz olayları görmezden gelen Pactus, subaylarına amacının Tigranokerta'yı geri almak ve Corbulo'nun gidemediği bölgeleri ele geçirmek olduğunu söylemişti (Tac. Ann. 15.8.1). Bir ölçüde şöhret ve ganimet elde etmeyi başarmıştır. Yol üzerinde irili ufaklı birkaç kaleyi almış, gidilemeyen bölgeleri de zorlu yürüyüşlerle ele geçirmiştir. Ancak kış yaklaşırken ele geçirilen erzaklar çürümeye başlayınca ordusunu geri götürmek zorunda kalmıştır. Daha sonra savaşı kazanmış gibi Nero'ya abartılı terimlerle süslenmiş, içerikten yoksun bir mektup göndermiştir (Tac. Ann. 15.8.2).

Corbulo bu arada Euphrates kıyılarını yakın güvenlik noktalarıyla güvence altına almıştır. Düşman filolarının nehir üzerinde bir köprü kurmasını engellemek için nehir boyunca güvenlik kuleleri inşa ettirmiştir. Ayrıca Roma gemilerinin üzerine mancınıklar ve balistalar yerleştirilmiş ve okların karşılık veremeyeceği bir mesafeden Parthlar geri püskürtülmüştür. Daha sonra geçiş için gemileri sıraya dizerek köprü oluşturmuş ve karşıdaki tepeler müttefik kohortlar ve lejyonlar tarafından ele geçirilmiştir (Tac. Ann. 15.9.1). Romalıların hızı ve gücü Parthlar tarafından çok büyük bir etkiye sebep olmuş, Vologaeses Syria'yı işgal etme hazırlıklarından vazgeçerek tüm dikkatini Armenia üzerine yöneltmiştir (Debevoise, 1938: 188-191).

Pactus ise yaklaşan tehditten habersizdi ve Beşinci Lejyon kendisinden uzakta Pontus'ta konuşlanmışken diğer lejyonlardaki askerlere gelişigüzel bir şekilde izin vererek zayıflatmıştı. Gözcülerden Vologaeses'in saldırıya hazır büyük bir orduyla Tigranokerta'ya yaklaştığı haberini aldığı anda ordusunu toparlamaya çalışmış, bu arada düşman karşısında Corbulo'dan destek istemiş ve Tigranes'in yardımına gitmiştir. Ancak Vologaeses tarafından geri püskürtülmüştür. Ayrıca Toros eteklerinde bıraktığı garnizonu da Parthlar tarafından yok edilmiştir. Haberi alan Corbulo, üç

lejyonun her birinden bin piyade, sekiz yüz süvari ve kohortlardan benzer sayıda kişiyi Paetus'un yardımına göndermiştir. Takviye kuvvetler gelene kadar güç durumunda kalan Paetus, karısını ve oğlunu Parth askerlerinin eline düşmekten güçlüklerle kurtarmıştır. Parth ordusu tarafından Arsanius (=Murat) Nehri'ne yakın Rhandea'da kuşatma altına alınan Paetus, destek gelmesine rağmen bozguna uğramaktan kaçınmamış ve geri çekilmeye başlamıştır (Cass Dio. 62.21.1-4; Tac. Ann. 15.10.1-11).

Paetus'un bozguna uğradığından habersiz olan Corbulo ise bir kısım askerlerini Euphrates kıyılarını tutmak için Syria'da bırakarak erzak desteğinden yoksun olmayacak şekilde en kısa yolu izleyerek MS 62'nin sonlarında Armenia'ya ulaşmıştır. Abluka altında olan Paetus ise Armenia'dan çekilmek ve ordunun bütün malzemelerini Parthlara teslim etmek karşılığında Vologaeses ile küçük düşürücü bir anlaşma imzalamıştır (Cass Dio 62.21.4; Tac. Ann. 15.15.1-3; Suet. Ner.39.1). Ayrıca Vologaeses'in şahitlik etmek için gönderdiği adamların huzurunda Nero'nun barış anlaşmasını kabul edip etmediğini belirten mektubu gelene kadar hiçbir Romalının Armenia'ya girmeyeceğine dair yeminli bir taahhütte bulunmuştur. Bununla birlikte kuşatma altındakilerin ellerinde fazlaca tahıl olduğu ve kuşatma sırasında tahıl ambarlarını ateşe verdikleri bilinmektedir. Dahası Corbulo'nun en fazla üç günlük yürüyüş mesafesinde olduğu, erzakları ve yemleri tükenmiş olan Parthların kuşatmayı kaldırmak üzere olduğu da kaydedilmiştir (Cass Dio 62.21.2;4; Tac. Ann.15.14.3).

Paetus paniğe kapılarak geri çekilirken bütün yol boyunca yaralı askerleri geride bırakmıştır. Corbulo onları Euphrates kıyısında kendi kuvvetleriyle karşılamış, ancak aralarında utandırıcı bir tezatlık oluşturacak şekilde nişan ve silahların sergilenmesinden kaçınmıştır. Ardından Corbulo ve Paetus arasında kısa bir konuşma gerçekleşmiştir.⁷ Paetus daha sonra maiyetini de alarak 62-63

7 Corbulo çabalarının boşa gittiğini, Parthlar bozguna uğratılıysa savaşın sona erebileceğini söylemiştir. Paetus ise ikisi için hiçbir şeyin değişmediğini söylemiştir.

kışını Kappadokia'da geçirmek üzere gönderilmiştir. Bu sırada Vologaeses'den elçiler Corbulo'ya gönderilmiş, Euphrates'in karşısındaki kalelerini dağıtması ve daha önce olduğu gibi nehrin aralarında sınır kabul edilmesi istenmiştir. Corbulo'da Armenia'daki Parth garnizonlarından arındırılması talebini iletmiştir. Nihayetinde Vologaeses ve Corbulo anlaşmaya varmışlardır (Cass Dio 62.22.2-3; Tac. Ann. 15.24)

MS 63 yılı baharında Parth elçileri Vologaeses'in isteklerini içeren bir mektupla Roma'ya gitmişlerdir. Elçiler, Corbulo ile yapılan anlaşmanın onayı, Pactus meselesinin sonuçlandırılması ve Tridates'in dini görevlerinden dolayı Roma'ya gelemeyeceğini bildirmişlerdir (Plin. HN 30.16-17; Debevoise, 1938: 193). Durumdan şüphelenen Senato, temsilcilerle birlikte gelen bir *centurion* sorgulanmış ve ondan Armenia'daki tüm Romalıların çekildiği bilgisini öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Nero, Roma'nın önde gelen adamlarına tehlikeli bir savaşı mı yoksa onursuz bir barışı mı tercih ettikleri konusunda danışmıştır (Tac. Ann. 15.24.1;18.1; Barrett, vd., 2016: 108). Karar savaş yönünde alınmış, Roma birlikleri ve düşmanla ilgili uzun yıllara dayanan deneyimiyle Corbulo seferin başına getirilmiştir. Ayrıca Parth elçiler, Tridates'in şahsen Roma'ya gelmesi halinde barışın sağlanacağı söylenerek geri gönderilmiştir (Cass Dio 62.22.3; Vervae, 1999: 584).

Bölgeye yeni Syria valisi olarak Gaius Cestius atanmış, Marius Celsus komutasında Pannonia'dan bölgeye sevk edilen On Beşinci Lejyon ise Corbulo'ya takviye olarak gönderilmiştir. (Tac. Hist. 5.10.1.; Suet. Vesp.4.; Gallivan, 1978: 412-414; Townend, 1962: 117). Nero tarafından Corbulo'ya yetkileri Gnaeus Pompeius'a benzer şekilde yükseltilmiş (*maius imperium*) yetkiler verilmiş ve komşu eyaletlerden sorumlu *tetrarklar*, *krallar*, *praefectuslar*,

Corbulo'ya ordularını toplamayı ve birlikte Vologases'in ayrılmasıyla zayıflamış durumda olan Armenia'ya saldırılmayı teklif etmiş, Corbulo ise imparatorun aldığı emirlerin farklı olduğunu belirtmiştir. Parthların niyetlerinin belirsiz olduğu, lejyonlarıyla eyaletini terk ettiği için eyaletin tehlikeyle karşı karşıya olduğunu ve hızlıca Syria'ya geri döneceğini söylemiştir (Tac. Ann. 15.16.4; 17.1-3).

*procurator*lar ve *praetor*lara Corbulo'dan emir almaları için yazılı talimatlar gönderilmiştir (Barrett,2020: 159-161; Vervaeet,2003: 437-442). En iyi savaşçıları kaybeden Dördüncü ve Onikinci lejyonlar Corbulo tarafından Syria eyaletine nakledilmiş ve oradan da Altıncı ve On Üçüncü lejyonlar Armenia'ya getirilmiştir. Bu kuvvetlere Beşinci lejyona ek olarak, Illyricum ve Aegyptus'tan gelen seçkin birlikler ile sahip olduğu tüm yardımcı birlikler ve süvarileri de eklenmiştir. Corbulo, bağlı kralların yardımcı birliklerinin Melitene'de (=Malatya) toplanması için emir göndermiş ve kendisi de buraya geçmiştir (Ioseph. BI. 7.18; Ptol. Geog. 5.7.5). Askerleri bir araya getiren Corbulo, imparatorun himayesi altında katıldığı seferleri ve kendi başarıları hakkında görkemli bir konuşma yapmış, başarısızlığı ise Pactus'un beceriksizliğine bağlamıştır. Ordu harekete geçtiği sırada Tiridates ve Vologaeses'ten barış görüşmeleri yapmak üzere elçilik heyeti gelmiştir. Corbulo onları geri çevirmemiş ve uzlaşma sağlamak üzere bazı centurionları heyetle geri göndermiştir (Cass Dio 62.23.1; Tac. Ann. 15.26.2;27.1).

4. Corbulo – Tridates Görüşmeleri ve Tridates'in Roma'da Taç Giymesi

Corbulo'nun adı düşmanları arasında dahi itibarlı olduğundan tavsiyesi güvenilir bulunmuştur. Vologaeses'in kardeşi Tiridates, görüşmelerin yapılacağı yeri ve tarihi Corbulo'ya iletmiştir. Görüşmeler için yakın zamanda Pactus'un kuşatma altında kaldığı Rhandea seçilmiştir. Belirlenen günde Tiberius Alexander ve Vinicianus Annius oluşabilecek korkuları yatıştırmak ve krala saygının bir göstergesi olarak için Tiridates'in kampına gitmişlerdir (Cass Dio 62.23.2; Tac. Ann. 15.28.2-3; Suet. Ner. 36.1; Turner, 1954: 54-64; Vervaeet, 2002: 139-161). Daha sonra her iki lider yanlarına yirmi süvariden oluşan korumalar olarak buluşmaya gitmişlerdir. Corbulo'yu gören Tiridates atından ilk inen olmuş, Corbulo da hiç tereddüt etmeden yanına gitmiş ve selamlaşmışlardır. Corbulo, Tiridates'i aceleci politikalar yerine sağlam ve güvenli olanı seçtiği için övmüştür. Ailesinin

soyu hakkında uzunca bir konuşma yapan Tiridates, Roma'ya gideceğini söylemiştir. Görüşmeler neticesinde kraliyet tacını imparatorun önüne koyması ve onu sadece Nero'nun elinden geri alması kararlaştırılmıştır. Ertesi gün Tiridates, önünde çok uzun bir yolculuk olduğu gerekçesiyle kardeşlerini ve annesini ziyaret etmek için zaman istemiş ve Corbulo'ya rehinelere göndermiştir (Tac. Ann. 29.1-3; 30.2; Cass Dio.62.23.1-4).

Tiridates, Media'da Pacorus'la daha sonra Ecbatana'da Vologases'le görüşmüştür. Roma'ya gitmek üzere yola çıkan Tiridates yalnızca kendi oğullarını değil aynı zamanda Vologases, Pacorus ve Monobazus'un oğullarını da yanına almıştır. Üç bin Parth atlısı ve benzer sayıda Roma süvarisinin eşlik ettiği Tiridates ve maiyeti, geçtiği yerlerde iltifatlarla karşılanmıştır. İtalia'ya ulaşan Tiridates, Nero'nun gönderdiği ihtişamlı bir araca bindirilmiş ve Picenum yoluyla ulaştığı Neapolis'te imparator tarafından karşılanmıştır. Nero'nun huzuruna silahsız çıkması istenen Tiridates, kılıcını vermeyi reddetmiş ve kılıcı kımına çivilemiştir. Nero'nun yanına yaklaşınca yere diz çökmüş ve kollarını bağlayarak onu efendisi olarak selamlamış ve boyun eğmiştir. Bu olaydan sonra taç merasimi için Roma'ya hareket etmişlerdir. Gece boyunca her şey hazırlanmış, tüm şehir ışıklar ve çiçeklerle süslenmiştir. İnsan kalabalığıyla dolu olan Forum'da düzen rütbeye göre yapılmıştır. Beyazlara bürünmüş ve defne dalları taşıyan siviller merkezde, parıldayan zırhları içinde sancakları tutan askerler ise dışarıda yer almıştır. Şafakta zafer kıyafeti giymiş Nero; Senato üyeleri ve Praetor Muhafızları eşliğinde Forum'a gelerek töreni başlatmıştır. Daha sonra Tiridates ve maiyeti, her iki tarafta da sıra halinde dizilen ağır silahlı birliklerin arasından geçip daha önce yaptıkları gibi imparatora saygılarını sunmuşlardır. Tiridates, imparatorun önünde eğilmiş ve tacı Nero'nun ayaklarının önüne bırakmıştır. Tacın yerden kaldırılması emrini veren Nero, onu almış ve Tiridates'in başının üzerine yerleştirmiştir. Bunun üzerine toplanan halk tezahüratlarda bulunmuştur. Armenia kralı olarak onaylanan Tiridates, düzenlenen eğlencelerin ardından birçok hediyenin yanında Artaxata'nın yeniden inşası için 200.000.000

sestertius ve birçok zanaatkâr ile geri dönmüştür (Cass Dio. 63.1-7; Tac. Ann. 15.29.1.; 28-31; Suet. Nero.13; Barrett vd.,2016: 115; Debevoise, 1938: 196).

5. Sonuç

Roma politikası özünde, Parthlar tarafından Armenia'nın ilhakına izin verilmeyeceği ve Parth hükümdarı I. Vologaeses'in kardeşi Tiridates'in tahtı elde etmek istiyorsa Nero'dan Armenia'yı yönetmek için izin alması gerektiğine dair genel bir yapı üzerine kurulmuştur. MS 54 yılında Pharasmanes oğlu Radamistus'un isyanı ile tekrar yükselen Armenia sorunu, MS 66'da Roma'da düzenlenen büyük kutlama ile Tiridates'in tacı Roma İmparatoru Nero'dan alması neticesinde sorunun çözüme kavuşturulması on iki yıl sürmüştür. Armenia'nın statüsünün, Nero döneminin büyük 'dış politika' başarısı olduğuna şüphe yoktur. Ancak bu durum Roma'nın gerçek politikası ise Tacitus'un anlatısında bahsettiği Romalı General Caesennius Pactus'un Roma'nın Armenia'yı doğrudan ilhakından söz ettiği bölüm, izlenen politikanın tutarlı bir şekilde takip edilmediğini bizlere göstermektedir (Tac. Ann. 15.6).

Nero'yu tahta çıkışında yukarıda daha önce bahsedilen rahatsız edici durum karşılamıştı. Entelektüel yeni imparator dinamik bir etki yaratmaya oldukça istekliydi. Aylar içinde Gnaeus Domitius Corbulo, Armenia'yı Parthlardan kurtarmakla sorumlu Kappadokia ve Galatia valisi olarak bölgeye gönderildi. Syria'da bulunan üç lejyon (III, VI ve X) emrine verildi. Corbulo'nun bu krizle başa çıkmak için fazladan lejyon toplaması söz konusu görünmemekteydi ve bu nedenle diğer alanlarda risklerin üstlenilmesi gerekiyordu.

Tacitus tarafından katı ve eski moda disiplinciliği ile bizlere tanıtılan Corbulo'nun yetenekli bir diplomat olduğu görünmektedir. MS 58'de Tiridates'i devirmek yerine Parth hükümdarı I. Vologaeses'i ve Tiridates'in kendisini Nero tarafından resmen tanınması için tacı vermeye ikna etmeye çalışmıştır. Nihayetinde Roma iradesi galip

gelmiş, son derece etkileyici ve aşırı maliyetli bir tören sonucunda Tiridates, Parth ve Roma soyluları (Corbulo'nun damadı Annius Vinicianus dâhil) eşliğinde tacını Nero'nun elinden almıştır. Kral, Parth kökenden olmasına rağmen Armenia'da esasen Roma'nın bir vassalı olarak tahta geçmiştir (Cass Dio. 66.19.3.3).

Peki, bu sorunun çözümünü nasıl değerlendirmeliyiz? Öncelikle nihai sonucu Corbulo'nun başlangıçta uyguladığı ve sonuna kadar sürdürdüğü savaş stratejisi oluşturmuştur. Bu arada, Nero ve Senato ise bir çözüm üretme girişimlerinde esneklik göstermiştir. Büyük ölçüde L. Pactus'un beceriksizliğine atfedilebilecek olan Rhandeia'daki yenilgi dışında, Roma tarafında büyük bir kayıp görülmemiştir. Nero, Corbulo'ya güçlü bir güven göstermiş ve onun takviye taleplerini kolaylaştırmıştır. Corbulo ise çözüme ulaşmak için düşman ile büyük bir muharebeye girmekten kaçınarak küçük çarpışmalarla sürdürülen, düşmanı sürekli tetikte ve hareket halinde tutarak yormayı planlayan bir 'savaş hali' durumunu tercih etmiştir. Bu bağlamda Tacitus'un Corbulo'nun küstahlığı ve iş birliği eksikliği konusundaki şüpheli anlatımına rağmen Corbulo, sonunda istediği sonucu elde eden Nero'nun politikasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Parthların geniş çapta bir savaşı istemediğini tespit etmek de değerli bir başarıydı. Ayrıca Nero'nun getirdiği çözüm bölgede uzunca bir süre devam etti ve bölge barışı sağlandı. Bunun önemi MS 67 ve 70 yılları arasında çok sayıda Syria lejyonunun Iudaea'daki soruna yönlendirilmesi ve bölgedeki bağımlı krallıkların yeniden düzenlenmesinde görülmektedir. Bölgede sağlanan istikrar, MS 69-70'te doğu komutanlarının ve birliklerinin yoğun bir şekilde dâhil olduğu iç savaşta bölgenin zarar görmemesini sağlamıştır. Dahası Vespasianus MS 70'li yılların başlarında doğudaki lejyonların batıya geçirilmesi sırasında bölgede ve Küçük Asya'da herhangi bir sorun yaşamamıştı, bu sayede tahtı ele geçirebilmişti. Nero'nun barışı bu nedenle hafife alınmamalıdır. Nero, askeri deneyim ve eğilim eksikliğine rağmen bu niteliklere sahip olanlara güvenmeye ve onları desteklemeye hazır görünmektedir. Ayrıca, tavsiye

edildiğinde politikayı ayarlamak için yeterince esnek davranmıştır. Nero'nun daha sonraki yıllarda doğuya gösterdiği ilginin, en azından bölgede morali yükseltmeyi ve böylece doğu eyaletlerini Partların gelecekteki askeri ve siyasi maceralarına karşı desteklemeyi amaçladığı bile iddia edilebilir. Yakın gelecekte yaşanacak olaylar Nero'nun düzenlemeleri sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Bölgedeki barış, Roma'yı en geniş sınırlarına ulaştıran ve Senato tarafından *Optimus Princeps* (hükümdarların en mükemmeli) unvanı verilen Marcus Ulpius Traianus'un (MS 98 -117) MS 115 -117 yıllarında gerçekleştirdiği Parth Seferi'ne kadar bozulmamıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

AE, L'Annee epigraphique, Presses Universitaires de France.

Cass. Dio. (=Cassius Dio, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*, translated by Earnest Cary, Harvard University Press, LCL, London & New York, 1914-1927.

CIL, Corpus Inscriptionum Latinarum, Vol II, X. 1883-1892 ff.

Frontin. Str. (=Frontinus, *Strategemata*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Frontinus: *Stratagems, Aqueducts of Rome*, translated by Charles E. Bennett, LCL, London & New York, 1925.

Ioseph. Ant. Iud. (=Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaeicae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish Antiquities*, translated by H.J. Thackeray, LCL, London & New York 1930-1939.

Ioseph. BI. (=Flavius Iosephus Historicus, *Bellum Iudaium*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish War*, translated by H.J. Thackeray, LCL, London & New York, 1927-1928.

ILS, H. DESSAU (ed.), Inscriptiones Latinae Selectae 3 vols. in 5 parts, 1892-1916, repr. ~1974.

Just. Epit. (=Marcus Junianus Justinus, *Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi: accedunt prologi in Pompeium Trogum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The History of Justin Taken Out of the Four and Forty Books of Trogus Pompeius*, translated by Robert Codrington, University Microfilms International, Michigan, 1989.

- Liv. (=Livius, *Ab Urbe Condita Librorum Periochae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, *From the Founding of the City*, translated by A.C. Schlesinger, London & New York, LCL, 1967.
- PIR, Prosopographia Imperii Romani Saeculi, vol. I-III, 1933 ff.
- Plin. HN. (=Plinius Maior, *Naturalis Historia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny the Elder, *Natural History*, translated by H. Rackham, Harvard University Press, LCL, Cambridge, 1960.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarkhos, *Parallel Lives*, translated by Bernadotte Perrin, Harvard University Press, LCL, London & New York, 1914-1920.
- Ptol. Geog. (=Claudius Ptolemaeus, *Geographia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, translated by J. Lennart Berggren, Alexander Jones, Princeton University Press, New Jersey, 2002.
- R. Gest. div. Aug. (=Res gestae divi Augusti). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Velleius Paterculus: Compendium of Roman History; Res gestae divi Augusti*, translated by Frederick W. Shipley, Harvard University Press, LCL, London & New York, 1961.
- Stat. Silv. (=Stattius, *Silvae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Stattius, *Silvae*, translated by D. R. Shackleton Bailey, Harvard University Press, LCL, London & New York, 2015.
- Str. (=Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *Geography*, translated by H.L. Jones, LCL, Harvard University Press, London & New York, 1917-1932.
- Suet. (=Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of Caesars*, translated by J. C. Rolfe, Harvard University Press, LCL, Cambridge & London, 1951.
- Tac. Ann. (=Tacitus, *Annales*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *Annals*, translated by John Jackson & Clifford H. Moore, Harvard University Press, LCL, London & New York, 1931-1937.
- Tac. Hist. (=Tacitus, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *Histories*, translated by C.H. Moore, Harvard University Press, LCL, London & New York, 1925-1931.
- Vell. (=Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Roman History: From Romulus and the Foundation*

of Rome to the Reign of the Emperor Tiberius, translated by J.C. Yardley, Anthony A. Barrett, Hackett Publishing Co., Indianapolis, 2011.

Modern Kaynaklar

- Arıcan, Ö. F. (2021). “İmparator Domitianus: Kişiliği ve Suikastı”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, s.18-33.
- Assar, G. F. (2009). “Some Remarks on The Chronology and Coinage of The Parthian “Dark Age””, *Electrum*, 15, s. 195-234.
- Barrett, A, E. Fantham, J.C. Yardley, (2016). *The Emperor Nero: A Guide to the Ancient Sources*, Princeton University Press: Princeton.
- Barrett, A. (2020). *Rome Is Burning: Nero and the Fire That Ended a Dynasty*, Princeton University Press: New Jersey.
- Cameron G. G. (1938). *The History of Early Iran*, University of Chicago Press: Chicago.
- Carter, M. (2004). “The “Lex Portorii” and the Armenian Campaign of Caesennius Paetus”, *Latomus*, 63/2, s.370-379.
- Debevoise, N. C. (1938). *A Political History of Parthia*, The University of Chicago Press: Chicago.
- Gallivan, P. (1978). “The Fasti for the Reign of Claudius”, *The Classical Quarterly*, 28/2, s.407-426.
- Gregoratti, L. (2017). “The Arsacid Empire”, *King of The Seven Climes: A History of the Ancient Iranian World (3000 BCE - 651 CE)*, ed. T. Daryaee, Ancient Iran Series, C.4, Jordan Center for Persian Studies: California 2017.
- Hammond, N. G. L. (1997). “The Location of Aegeae”, *The Journal of Hellenic Studies*, 117, s.177-179.
- Knapp, C. (1928). “The Testudo”, *The Classical Weekly*, 22/8, s.57-58.
- Levick, B. (2016). *Vespasian*, 2.b., Routledge: Abingdon 2016.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, C. II, The University of Chicago Press: Chicago.
- Olbrycht, M. J. (2021). *Early Arsakid Parthia (ca. 250–165 b.c.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic and Central Asian History*, Brill: Boston.

- Overtoom, N. L. (2020). *Reign of Arrows: The Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, Oxford University Press: New York.
- Rodgers, R. H. (1982). "Curatores Aquarum", *Harvard Studies in Classical Philology*, 86, s.171-180.
- Saddington, D. B. (1996). "Early Imperial "praefecti castrorum"", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 45/2, s.244-252.
- Shotter, D. (2005). *Nero*, 2.b., Routledge: New York.
- Staveley, E. S. (1963). "The "Fasces" and "Imperium Maius"", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 12/4, s. 458-484.
- Syme, R. (1970). "Domitius Corbulo", *The Journal of Roman Studies*, 60, s.27-39.
- Syme, R. (1968). "The Ummidii", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 17/1, s.72-105.
- Syme, R. (1958). *Tacitus*, C: I, Oxford University Press, Oxford.
- Takahashi, H. (2018). "Nisibis", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. Beth Mardutho, Gorgias Press: New Jersey.
- Tosun, S.P. (2021). "MÖ. II. Yüzyılda Doğu'daki Süper Güç: Parthlar", *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, s.1-17.
- Townend G. B. (1962). "The Consuls of A. D. 69/70", *The American Journal of Philology*, 83/2, s.113-129.
- Turner, E. G. (1954). "Tiberivs Ivliivs Alexander", *The Journal of Roman Studies*, 44 (1954), s.54-64.
- Vervaeet, F. J. (2003). "Domitius Corbulo and the Rise of the Flavian Dynasty", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 52/4, s.436-464.
- Vervaeet, F. J. (2002). "Domitius Corbulo and The Senatorial Opposition to The Reign of Nero", *Ancient Society*, 32, s. 135-193.
- Vervaeet, F.J. (1999). "CIL IX 3426 : a New Light on Corbulo's Career, with Special Reference to His Official Mandate in the East from AD 55 to AD 63" *Latomus* 58/3, s. 574-599.

Din Sosyolojisi Açısından Kiğı ve Çapakçur İsyanlarının Toplumsal Etkileri Üzerine Bir İnceleme: 1914-1915 Ermeni İsyanlarının Öncesi ve Sonrası¹

Mustafa Hakkı ERTAN²

1-GİRİŞ:

Asırlarca Türk milletinin himayesi altında yaşayan Ermeni milleti, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti dönemi dahil olmak üzere Türk Devletleri tarafından korunmuş ve himaye görerek, toplumsal

-
- 1 Yazı, 25-27 Temmuz 2008 tarihinde Bingöl'de gerçekleştirilen 'II. Bingöl Ulusal Sempozyumu'nda sunulan '19.Yy. Da Kiğı ve (Göymük) Karlıova Havzasında Ermeni Meselesi ve Bu Meselenin Tehcir ve Soykırım Kavramları Açısından Değerlendirilmesi' isimli Bildirinin genişletilmesi ve yeniden düzenlenmesi ile kitap bölümü haline getirilmiştir.
 - 2 Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ / Türkiye, mhertan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8286-757X

yapının parçası olmuşlardır. Selçuklulardan sonra kurulan Osmanlı Devleti döneminde bu koruma ve kollama çok önemli düzeyde devam etmiştir. Toplumsal yapı içerisinde, Devletin ve Milletin bir parçası olarak siyasi, Sosyal ve ekonomik yapı içerisinde yer almışlardır. Bu çalışmada, Hristiyan dünyasının ve misyonerlerinin desteği ile, Kiğı ve Çapakçur (Bingöl) bölgesinde gerçekleşen Ermeni isyanı ve terör faaliyetlerinin siyasi ve sosyal etkileri ele alınmıştır.

İnsanlık tarihi ile beraber ele alabileceğimiz din olgusu, tarihsî çağların her evresinde varlığını hissettirmiştir. Sadece toplumsal hayatta tezahür etmekle kalmamış, bunun yanında insanların kaynaşması, dayanışması ve bütünleşmesinde son derece önemli rol oynamıştır. Toplumsal yaşamda bu olumlu ve yapıcı etkilerinin yanı sıra din olgusu, maalesef bazen de çatışma, kargaşa ve büyük çapta savaşların tetikçisi olmuştur. (Güneş, 2014: 153)

Bir araştırmanın hangi bilim dalı çerçevesinde yapıldığı ve yazıldığı, belli bir sahaya aidiyetinin teşhisi, ancak “kavramlar” ile anlaşılabilir. (Çitçi, 2008: 41) Konuya kavramlar açısından baktığımızda, asırlarca beraber yaşadığımız ve teba-i sadıka diye adlandırdığımız Ermeniler ile Türkler arasındaki en önemli farklılık ve kavramın din unsuru olduğu gözükmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde, devletin birçok kademesinde görev alan Ermeni toplumuna ait insanlar, toplumsal yapı içerisinde kendi yapılarını korumuşlar, dini ve millî kimliklerini de Türk devletleri himayesinde muhafaza etmişlerdir. Günümüzde Ermeni kültürünün varlığını devam ettirmesi ve Ermeni dilinin yaşayan bir dil olarak varlığını devam ettirmesinin en önemli sebeplerinden birisinin Türk milletinin ve Türk devletlerinin hoşgörülü uygulamaları ve insan haklarına uygun olarak gerçekleşen uygulamaları sayesinde olmuştur.

Emperyalist ülkelerin kışkırtmaları ile Türk-Osmanlı Devleti'ne karşı bozgunculuk yapan Ermeniler, isyan hareketlerini organize ederek Osmanlı Devleti'ne ve Türk milletine zarar vermişler

ve sonuç itibariyle Batılı Devletler ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olan sürecin bir parçası olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalışan emperyalist ülkelerin bu niyetlerini gerçekleştirebilmek için bir araya gelmeleri ve Osmanlı coğrafyası içerisinde yaşayan farklı etnik yapıdaki toplumlarda farklı ve ayrılıkçı bir milliyet şuurunu oluşturarak Osmanlı Devleti'ni bölmeye çalışmaları organize bir çalışmayı beraberinde getirmiştir. Bu organize çalışmalar, ekonomik sosyal ve siyasi alanlarda kendini göstermiştir. Din unsuru ve kiliseler, etkili bir şekilde kullanılmıştır. 19 yüzyılın ortalarında ve sonrasında Anadolu coğrafyasında kurulan misyoner okulları, başta İngiltere Fransa ve Amerika olmak üzere, tüm Osmanlı coğrafyasında organize çalışmalar yapmışlardır. Farklı etnik unsurları kendi taraflarına çekebilmek ve farklı etnik yapıdaki toplumların nesillerinde bir şuur oluşturarak kendi devletlerini kurma fikri, terör faaliyetlerinin alt yapısını oluşturmuştur.

Misyoner okulları açan İngiltere Fransa ve Amerika'ya ek olarak Rusya'nın da siyasi desteğini alan Ermeni toplumu, içerisinde oluşturulan ayrılıkçı yapılar ile beraber çalışmış ve Ermeni ihtilal komitelerinin oluşmasını organize etmişlerdir.

2- ERMENİ MESELESİNİN OLUŞUMUNDA BATILI HRİSTİYAN DEVLETLERİN ETKİSİ

Ermeniler, ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde, daha sonrasında 1829 yılında 2. Mahmut döneminde, dini olarak bir millet olarak kabul edilmiş ve Devlet tarafından 'Teba-yı Sadıka' (Karaca, 2001; 110) olarak nitelendirilmiştir.

Fransız İhtilâli ile milliyetçilik akımlarının yayılması ve bu fikirlerin Avrupalı büyük devletler tarafından desteklenmesi Osmanlı Devleti'ndeki gayr-ı müslim unsurlarda bağımsızlık fikirlerinin doğmasına yol açmıştır. Hristiyan lobisi görevini devlet organizasyonu ile planlayan Avrupalı Devletler, Balkanlardaki Hristiyan topluluklardan Sırpı, Yunanlıları, Romenleri ve

Bulgarları, kıskırtarak isyan ettirmiş ve bunlardan bağımsız birer devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum Ermeniler için de özendirici olmuş ve Ermeni milliyetçiliği fikri, özellikle misyonerler tarafından desteklenmiştir. Açılan yabancı okullar ve kilisenin destekleri ile Ermeniler de bağımsızlık hareketine doğru yönelmiş (Sarınay, 2007: V) ve silahlı güçler oluşturularak eğitilmişlerdir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması, Ermeni Meselesine uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Berlin Antlaşması sonrasında, Rusya ve Avrupa devletlerinin bu konuyu, bir baskı aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Büyük devletlerin desteği ve yardımları sonrasında, Ermeniler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla harekete geçmişler (Sarınay, 2007: V) Doğu Anadolu'nun hemen hemen her tarafında isyan hareketlerini başlatmışlardır.

Dini yönden hiçbir baskı görmeyen Ermeniler kiliselerinde ibadetlerini rahatça yapabilmekte, kendi dillerini ve dinlerini özgürce temsil edebilme meşruiyetine sahip durumda oldukları görülmektedir. Sosyal hayatlarında, ticari hayatlarında, mülk ve servet edinme konusunda özgür ve toplumsal yapı içerisinde serbest faaliyette bulunabildikleri bilinmektedir. Devlet memuriyetine girme noktasında herhangi bir engelleme ile karşılaşmadıkları gibi devlet desteğine sahip oldukları ayrıca bilinmekteydi. 19 Asrın sonlarına geldiğinde, 1894 yılında, ticari alanlarda zenginleşmiş, zanaat sahalarında ilerlemiş bir Ermeni toplumu görülmekteydi. Devletin merkezi idarelerinde çalışan Ermeni sayısı binlerle ifade edilmekteydi. Bunlara taşra meclis idareleri, sandık emînleri, aşar ağnam rüsumat işlerinde çalışan devlet memurları ve belediye görevlerinde çalışan devlet memurları eklendiğinde 9.000 civarında Ermeni çalışanın devlet kayıtlarında olduğu bilinmektedir. Mesela 1896 yılında, sadece İstanbul'da istihdam edilen 1700 Müslüman çalışana karşılık, 597 gayri müslimin istihdam edildiği bilinen kayıtlarca sabittir. Gayri müslim olarak devlet hizmetinde çalışanların, Müslüman kimlikle devlet memuriyetindeki çalışanlara

karşılık sayısal oranlarının % 26 ya (Karaca, 2001; 111) tekabül etmesi çok önemli siyasi ve sosyal olgu olarak gözükmektedir

Osmanlı Devleti yönetiminde, Çapakçur ve çevresinde meskun bulunan Ermenilerin, din ve inanç hürriyeti konusunda gerek zımmi yasalarının getirdiği hukuki haklar ile, gerekse İslam hakkındaki din ve vicdan hürriyeti konularından dolayı inançlarını rahatça yaşadıkları görülmektedir. Arşiv kayıtları, Çapakçur ve çevresindeki Ermenilerin dini anlamda geniş hak ve özgürlüklere sahip olduğunu göstermektedir. (Çağlayan 2014: 248). Ancak, bu hoşgörüyü rağmen, bir kısım Ermenilerin evlerinde ve kiliselerinde bomba saklayarak isyan hareketine katıldıkları (Ek-1) görülmektedir. (BOA. DH. EUM. 2. Şb. 8/36)

3- ÇAPAKÇUR VE KİĞİ CİVARINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Fransa'nın, Rusya'nın, İngiltere'nin, Almanya'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin misyonerleri Osmanlı coğrafyasında, özellikle 19. Yüz yıllarında yoğunlaşarak okullar ve hastaneler açmışlardır. (İnce, 2008: 11-12) Okullarında, Ermeni gençlerine, bağımsızlık ve isyan gibi kışkırtıcı eğitimler vererek onları milis gücü haline getirmişler ve silahlandırmışlardır. Misyonerlerin, Ermeniler arasında saklı duran milliyetçilik ateşini alevlendirmeleri, Ermeni isyanlarında önemli rol oynamıştır. Yapılan bölgesel çalışmalarda, Van ili misyonerlerin gözdesi olmuştur. (İnce, 2008: 14)

Ermeni milislerin, başta Ruslar olmak üzere Amerikalılar ve diğer Hristiyan ülkeler tarafından askeri eğitime tabi tutularak gelecekte yapılacak bir savaşa hazırlanmaları ve sonrasında da bu savaşın milis güçleri ile başlatılması belgelerle sabittir. 1800 yılların sonlarına doğru Anadolu'nun birçok yerinde ve kasabasında Ermeni isyanlarının başladığı görülmektedir. 1895 yılında Zeytun'da olan Ermeni isyanı daha sonra, Antep Maraş ve sonrasında Urfa'ya yansımış ve orada yaşayan Ermenilerin devlete karşı isyan ederek bölge halkına karşı katliam hareketine dönüştüğü bilinmektedir.

1800'lü yılların ortalarından itibaren Anadolu coğrafyasında ve Osmanlı devletinin, Anadolu'ya yakın topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin hızla arttığı görülmektedir. Misyonerlere bağlı okullar ve bugünkü anlamda sivil toplum kuruluşları gittikçe artan sayıda önemli bir rakama ulaşmıştır. Bu kolejlerde okuyan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun Ermeni olduğu ve Türk düşmanlığı aşılanarak yetiştirildiği bilinmektedir. (Çubuk, 2014: 145)

Olayların başladığı yıllardan itibaren yani 1800 yılların sonlarına doğru Anadolu'da çıkan Ermeni olayları, misyonerler tarafından yurt dışı basına yani Avrupa ve Amerika basınına son derece olumsuz ve gerçek dışı haberlerle yansıtılmıştır. Mesela 1 Mayıs 1896 tarihli Amerika'da yayınlanan Haik gazetesi, misyonerlerin verdiği haberler çerçevesinde sadece Antep bölgesinde 200.000 insanın öldürüldüğü iddialarını haber yapmış, ancak bu haberin yine aynı gazete tarafından gerçekçi bulunmadığı ve bu rakamlara inanmanın mümkün olmadığı yazılmıştır. (Çubuk, 2014: 145) Çünkü bahsedilen tarihte Antep'in tüm nüfusunun verilen rakamın 2 kat altında olduğu, dolayısıyla gayrimüslim nüfusla beraber mevcut nüfusun 2 ile çarpılsa bile 200 bir rakamına ulaşamadığı bilinmektedir. Ancak bu tip yanlış haberlerin batıda ve Amerika'da halkı olumsuz bir şekilde etkilediği ve yanlış bilgilendirmeler ile kara propagandanın yapıldığı görülmektedir. (Çubuk, 2014: 145)

1895 yılının ikinci yarısında özellikle Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında, olaylar büyük ölçüde patlak vermiş ve Anadolu'nun birçok yerine yayılmıştır. Sivas'ta Trabzon'da, Eğin'de, Develi'de, Akhisar'da. Erzincan, Bitlis, Gümüşhane, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Malatya, Harput, Arapkir, Merzifon, Antep, Maraş, Muş, Kayseri ve Yozgat civarında organize olduğu düşünülen ve eş zamanlı olduğu görülen Ermeni isyanları ile Anadolu bir ateş alanı olan coğrafya haline getirilmiştir. (Çubuk, 2014:146)

4- KİĞİ VE ÇAPAKÇUR BÖLGESİNDE ERMENİ FAALİYETLERİ VE YABANCI ÜLKELERİN ETKİLERİ

Osmanlı Arşivi kaynaklarında yer alan tarihi belgelerde, Ermeni hareketliliği ve yasa dışı faaliyetleri binlerce belgede yer almaktadır. Bu hareketlilik, bölgede bulunan misyonerler ve yabancı konsolosluklar ile ilişkileri de göz önüne sermektedir. Erzurum Rus Konsolosunun tebdil-i hava bahanesiyle Kığı bölgesine gitmesi üzerine durumun araştırılması ve tahkikat talep edildiği bilinmektedir. Hassasiyetin arttığı bu bölgede yabancı konsolosun bölgeye gitmesi elbette manidar bir durum olarak görünmektedir. Dönemin hassas şartları gereği, Rusların Ermeni toplumu ile ilgili yakın ilişkileri yoruma muhtaç değildir. Rus konsolosunun oradaki Ermeni hareketini organize ettiği ve olası bir isyan hareketini organize ettiği olaylar sonrasında görülmektedir. (BOA. Y.PRK. ASK 40/68)

Bölgedeki hassasiyetin artması üzerine ve bölgedeki Ermeni faaliyetlerinin fazlaşması üzerine tedbir amaçlı olarak. 4. Ordu komutanlığına bağlı askeri birliklerin bölgeye kaydırıldığı görülmektedir. Askeri hareketlilik ve bir kısım birliklerin Kığı, Hınıs, Pasinler ve Eleşkirt bölgesine kaydırılması, bölge ve ülke güvenliği açısından duyulan endişeleri göstermektedir. (BOA. Y. PRK. ASK. 63/119) Olaylar engellenmeye ve bölgede yaşayan ermeni ve diğer vatandaşların güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Bölgedeki misyonerler ve yabancı konsoloslar, bölgedeki diğer gayrimüslimleri de devamlı ve sürekli bir şekilde tahrik ederek, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri için onları organize ettikleri görülmektedir. Bu çalışmaların dışında, bir takım farklı bilgiler ile toplumsal yapı içerisinde, bilgi kirliliği oluşturarak toplumsal havayı ve barış ortamını bozdukları ayrıca görülmektedir. Bu çerçevede 400 Ermeni milisin bölgedeki Koçuşağı aşiretine katıldıkları ve birlik oluşturularak devlete karşı isyan hareketine girişecekleri bilgisi Devlet yönetimi tarafından tahkik ettirilmiş, ancak yapılan

tahkikatlarda, yayılan bilgilerin doğru olmadığı tespit edilmiştir. (BOA. Y. MTV 303/15) Yabancı ülke misyonerlerinin, isyan hadiselerine bölgedeki Kürt aşiretlerini de çekmeye çalıştıkları ve Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttıkları ayrıca bilinmektedir. Ancak, Ermeni hadiselerinin yaşandığı ve isyan ateşinin yakıldığı dönemde, Müslüman Kürt aşiretleri ve toplumu, Ermeniler ile birlikte olmadıkları gibi onlara karşı mücadele etmişler ve bu sebeple de Ermeni çeteleri tarafından katliama uğramışlardır. (BOA. A.MKT. MHM,668/1) Bu sebepler ile Anadolu'nun doğusunda Kürt aşireti olarak bilinen bir kısım aşiretler ile Ermeni İsyancılar arasında çatışmalar ve can kayıpları yaşanmıştır. (Komisyon, 2008:165)

Bölgenin devamlı surette karıştırıldığı ve insanların tedirgin edilerek ortamın terörize edildiği görülmektedir. Bir belge örneği vermek gerekirse, Osmanlı arşivinde bulunan, Zaptiye Nezareti,118/76 numaralı belgede, "Amerika'ya kaçtıktan sonra Batum yolu ile geri dönen Kıgılı 15 Ermeni'nin (isimleri belgede mevut), yakalanması ve sınır dışı edilmeleri önemli bir karardır. (Komisyon, 2007: 185-186) Amerika'ya kaçan Ermenilerin, bölgedeki hareketlilik sebebiyle Kıgı'ya geldikleri ve tespit edildikten sonra yakalandıkları kaydedilmektedir.

5- ERMENİLERİN ÇIKARDIĞI OLAYLAR SEBEBİYLE FARKLI BÖLGELERE SEVK EDİLMELERİ

Ermeni terör örgütü Taşnaklar'ın, Batılı emperyalist devletler ve Çarlık Rusya'sı ile iş birliği neticesi, silahlanarak Anadolu'da, Müslümanlara yönelik başlattığı katliamlar, etnik temizlik ve Ermeniler ile çatışmalar, (Perinçek, 2008) Osmanlı Devleti'ni yeni bir Sevk-İskan politikasına mecbur bırakmıştır.

Osmanlı Devleti, olayların artması ve isyan hareketinin büyümesi sebebiyle, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komite merkezlerini kapatmış ve elebaşlarını tutuklamıştır. Ancak bu durum olayları önlemeye yetmemiştir. Bu sebeplerle isyana kalkışan Ermeniler ve

Ruslarla iş birliği yapan bölgeler “sevk” ve “iskân” uygulamasına tabi tutulmuşlardır. İlk Ermeni sevkî Konya’ya gönderilmiş iken, daha sonra sevkîyat Musul ve Halep ile Zor bölgesine kaydırılmıştır. İstanbul, İzmir ve Trakya bölgesi (olaylara karışanlar hariç) sevk ve iskân uygulamasından muaf tutulmuştur. Sevk ve iskân uygulaması bir kanun kararı ile uygulanmıştır. Bu karar ile. Ermeniler, geçici bir süre için savaşın etkisinden ve karşılıklı çatışmalardan korumak amacıyla ülkenin güvenli bir başka bölgesine yerleştirilmişlerdir. Sevk ve iskâna tabii tutulan Ermenilerin can güvenliği ile her türlü işe ihtiyaçları karşılanıp mallarının korunması için mümkün olan bütün önlemler alınmış, bu kurallara uymayan veya ihmalleri görülen resmî görevliler sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. (Sarınay, 2007: VI) Devletin, Ermenilere yönelik sevk uygulaması, savaş ortamında daha fazla kan dökülmesinin önüne geçmek ve güvenlik gerekçesi ile yapılmış, ülke içerisinde, başka bir vilayete yapılan “sevk” işlemidir. (Ertan, 2021: 386)

600 yıllık Osmanlı tarihi incelendiğinde, Devlete karşı çıkan toplu hareket ve isyanlarla, olaylara karışan kişi ve grupların din ve etnik kökenine bakılmaksızın Sürgün edilerek sevk ve iskan cezasına çarptırıldığı görülecektir. (Komisyon. 2007:VI)

Ermeni sevk ve iskan, bir devlet politikası çerçevesinde, suçun karşılığı veya sulhun ve sükunun teminini tesis etme çabası olarak değerlendirilmelidir. Konumuz ile direk bağlantısı olmadığı için, geçmiş dönemlerde sevk ve iskana tabi tutulan Türkmen aşiretlere ayrıca yer verilmemiştir. Mevcut yasalara uymadıkları için, sevk ve iskana tabi tutulan çok sayıda Türkmen aşireti olduğu bilinmektedir.

Düşmanla iş birliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaran Ermenilerin, harp harekât alanlarından uzaklaştırılarak Musul, Zor, Halep ve Suriye’nin bazı bölgelerine sevkleri için Dahiliye Nezareti’nin 26 Mayıs 1915 tarih ve 270 numaralı tezkiresi üzerine Meclis-i Vükelâca alınan tehcir kararı (BOA, MV,198/24) önemli

bir kaynak olarak tarihteki yerini almıştır. 30 Mayıs 1915 yılında alınan bu tarihi kararda, güvenli bölgelere sevk edilen Ermenilerin, sevk işlemi öncesinde ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenli bir şekilde, zaptiye görevlileri yani güvenlik görevlileri nezaretinde herhangi bir saldırıya maruz kalmamaları için sevk edildikleri bilinmektedir. (Ek-2) Sevk edildikten sonra, gerekli ihtiyaçları, tahsis edilen ödeneklerle karşılanmış ve tahsis edilen ödeneklerin bir kısmı da mesleki olarak bölüştürülmüştür. Mesela, ziraat ile uğraşanlara tohumluk buğday tahsisi yine Sevk kararnamesinde yer almıştır. (BOA, MV,198/24) Sevk kararnamesinin bu tarihte çıkarılmasının en büyük gerekçesi, bölgede çok ciddi olaylara sebep olan ve binlerce insanın kanının dökülmesi ile ölüm olaylarına sebep olan silahlı Ermeni çetelerinin yani milislerinin olmasıdır.

Ermeni Çeteleri yüzünden ve bu çetelerin silahlandırılması sebebiyle bölgede Müslüman ahalinin huzuru kaçmış ve saldırılara uğramışlardır. (Ek-3) Çapakçur bölgesinde katliama uğrayan ve öldürülen Kürt kökenli ve Zaza kökenli Müslüman nüfusun kayıplar verdiği yine Osmanlı belgelerinde yer almaktadır. Bölgedeki Müslüman toplumlarının, karşı bir intikam düşüncesi ile olaylara sebebiyet vermemesi için sevk gerekçesi oluşturulmuş ve bu sebeple de Osmanlı arşivinde yer alan Meclis-i Vükela mazbatası ile sevk, güvenli bölgelere doğru gerçekleşmiştir. Sevk kararnamesi ile yapılan zorunlu göç uygulamasının temel amacının, bölgedeki Ermeni nüfusunu korumak olduğu ve bunun için Devletin, güvenlik görevlileri ile bu işi gerçekleştirdiği bilinmektedir. Sevk kararnamesinde görev alan güvenlik görevlileri, canları pahasına Ermeni aileleri koruyarak sevk edilecek alanlara ulaşmalarını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti kendi vatandaşlarını korumak ve bu olaylara engel olmak için elinden gelen her türlü tedbiri almaya çalışmıştır. Sevk kararnamesi bu tedbirler çerçevesinde mücbir bir gerekçe olarak uygulanmıştır. Çünkü aynı dönemde yabancı ülkeler tarafından silahlandırılan ve bölgede kurulması istenen Ermeni Devleti için her türlü mücadeleye yemin etmiş ve her türlü

katliamı gerçekleştirmeye hazır Ermeni örgütlerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu milislerin yıllarca eğitildiği ve daha sonra silahlandırılarak Anadolu'ya gönderildikleri ise bilinmektedir.

6- KİĞİ VE ÇAPAKÇUR BÖLGESİNDE ERMENİ MESELESİ

Anadolu'nun birçok noktasında ve özellikle Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni hareketinin organize olması ve isyan hazırlıkları, Çapakçur ve Kığı bölgesine de sirayet etmiştir. Bölgelerde bulunan Ermeniler, Kığı ve Çapakçur'da bir Ermeni hareketini başlatabilmek için organize olmuşlar ve bir araya gelerek isyan hazırlıklarına başlamışlardır. Bu sebeple gruplar halinde Erzurum'da toplandıkları ve kığı Ermenilerinin organize olduklarına dair resmi bilgiler tahkik edilerek tedbir alınması gereği için ilgili makamlara talimat verildiği görülmektedir. (BOA. A. MKT. MHM. 639/28) Bölgede organize olan Çapakçur Ermeni eşkiyasının, Kığı'ya bağlı Aznafır (?) köyüne saldırıda buldukları ve olay çıkardıkları görülmektedir. (BOA. A. MKT. MHM 639/4)

Misyonerlerin Kığı kazasında olaylara sebebiyet vereceği şeklinde, Marsilya Baş Şehbenderliğinden gönderilen yazı önem arz etmektedir. (BOA. HR.SYS. 2794/6) Misyoner ve Yurt dışı bağlantıların yoğun bir şekilde resmi yazışmalarda geçtiği görülmektedir.

Bu ve bunun gibi sebeplerle, Kığı Ermenilerinin olumsuz faaliyetler içerisinde bulunmalarından dolayı oralara asker takviyesinin yapıldığı kaydedilmiştir. (BOA. Y. MTV. 127/69) Durumun anlaşılması üzerine, Tahkikata uğradıkları veya güvenlik güçleri tarafından takip edilecekleri için, bölgedeki Çapakçur ve Kığı Ermenilerinin Rusya'ya kaçtıkları tespit edilmiştir. Yasa dışı faaliyetlerde bulunduğu ve yurt dışına çıktığı tespit edilen Ermenilerin tekrar bölgeye dönmemeleri için tedbir alınması talep edilmiştir. (BOA.ZB. 592/6) Yine aynı şekilde muzur faaliyetlerde bulunduğu tespit edilen 15 Kığılı teröristin, Amerika'ya gidip

döndüğü kaydedilmiş ve tekrar fesat işlere girişeceği düşünülerek ülke dışına çıkarılması için tedbir alınması gereği yetkililere bildirilmiştir. (BOA. ZB. 461/85)

Yine Kiğı bölgesinde kaydedilen önemli tespitlerden biriside, bölgedeki mezhep olgusunun kaşınması ve dini bir takım kimliği olan grupların istismar edilmesi olmuştur. Kiğı kazasında ve köylerinde, kendilerine Alevi diyerek orada bozgunculuk yapan bir kısım Ermenilerin ve Alevi kimliğini kullanan Hristiyan misyonerlerin faaliyet halinde olduğu tespit edilmiş ve bunlara karşı tedbir alınması için yazışmalar yapılmıştır. (BOA.YPRK. UM. 44/80)

Ermeni İsyanının bölgede hazırlanmasının, tüm bölgelerde olduğu gibi, Çapakçur ve Kiğı bölgesinde de kültürel altyapı ile de desteklendiğini göstermektedir. Mesela, Troşak adlı Cenova basımı muzır neşriyatın, Ermenileri isyana teşvik ettiği tespit edilmiş ve bu yayınların yakalanarak el konulduğu yetkililere bildirilmiştir. (BOA. Y. PRK. UM. 38/46)

Bölge halkının, çıkan olaylardan ve silahlı organize Ermeni çetelerinden çok rahatsız olduğu belgelere yansımıştır. Müslüman ahalinin, hükümet yetkililerine, tedbir alınması için başvurduğu görülmektedir. (BOA. Y. PRK. AZJ. 14 / 55) Devlet yetkilileri tarafından yapılan tahkikatta, Ermeniler tarafından büyük bir kıyım yapılmak istendiğine dair çok sayıda delil ve bilginin tespit edildiği görülmektedir. (BOA. Y.A.HUS. 425/46)

Anadolu coğrafyasında her ne pahasına olursa olsun, Ermeni devleti kurmak için katliam yapmayı göze alan silahlı Ermeni çeteleri, bu cesaretlerini ve stratejik her türlü ihtiyaçlarını sömürgeci ülkelerinden ve bu ülkelerin Hristiyan misyonerlerinden aldıkları görülmektedir. Bu bilgilerin, tarihi arşivlerde, binlerce belge ile, adli ve hukuki gerekçeler sebebiyle kaydedildiği görülmektedir. Durumun en hassas olduğu dönemlerde, yabancı konsolosların herhangi bir bahane ile Doğu Anadolu'da serbestçe dolaştıkları ve Osmanlı Devleti'ni parçalayıp, Türkleri Anadolu'dan atma

planlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Nitekim Erzurum ve Mamuretülaziz İngiliz konsoloslarının Kığı'ya gelerek Ermenilerle görüştükları be onları organize ettikleri belgelerde yer almaktadır. BOA. Y.PRK.ASK. 183/66

Ermeni hareketlenmesine karşı alınan tedbirler ile, olayların, Kığı ve Çapakçur bölgelerinde, diğer bölgelere oranla daha fazla miktarda olmadığını göstermektedir. Ancak, mevcut çok sayıda belgenin, bölgedeki yasadışı Ermeni terörünü teyit ettiğini göstermektedir. Bu durum, savaş ortamını yaşayan bölge halkı için son derece olumsuz duygular ve şaşkınlığa sebep olmuştur.

Batılı ülkelerin ve emperyalist güçlerin kışkırtmalarıyla, binlerce yıl beraber yaşadıkları Ermeni komşuları tarafından, kendilerine silah doğrultularak tehdit edilmeleri bölge halkındaki tüm güvenlik algılarını olumsuz manada etkilemiştir. Mevcut durumdaki bu olumsuzluk, bölge insanına ve bölgedeki aşiretlerin birçoğuna olumsuz yansımıştır. Kendini koruma refleksi içerisine giren bölgedeki aşiretler ve insanlar bu tehditlere karşılık verme hazırlıklarına girişmiştir. Bu hazırlıkların tespit edilmesi üzerine, Devletin duruma müdahale ettiği ve tüm vatandaşlarına sulh ve sükunu tavsiye ettiği görülmektedir. (BOA. A.MKT. 35/75) Bu tavsiyeler yapılırken kanunlara ve nizamlara aykırı davrananlar hakkında sert tedbir alınacağı ve yasal işlem yapılacağı, hiçbir ayırım yapılmadan ilan edilmiştir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında çok sayıda örneğine rastladığımız bu uyarılarda, bölgedeki bir kısım aşiretlerin ve asayiş durumundan yararlanarak eşkıyalık yapan insanların uyarıldığı ve gerekli tedbirlerin alınması için talimat verildiği görülmektedir. (BOA. A. MKT. NZ. 150/31)

Tespit edilen belgeler, Osmanlı Arşivi kayıtlarında olup, tüm Dünyaya açık olan belgelerdir. İlgili döneme ait ve bölgedeki Ermeni faaliyetlerini göstermektedir. Bu hareketlilik ve silahlı terör faaliyetleri, planlı bir kalkışma ve isyan hareketidir. Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletler ile iş birliğini göstermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

7- SEVK OLUNDUKLARI MAHALLE GERİ DÖNMEK İSTEYENLERE YARDIM YAPILMASI

1914-15 Olayları durulduktan sonra, Cumhuriyet ilanının öncesinde, Ermenilerin tekrar kendi yaşadıkları topraklara dönmesini yolu açılmıştır. Geri dönmek isteyenlere karşı, Osmanlı Devleti her türlü tedbiri alma yoluna gitmiştir. Gerek ticaret ve gerekse ziraat ile uğraşan insanlara belirli noktalarda kolaylıklar sağlanmıştır. Bu çerçevede esnaflara vergi muafiyetinin sağlanması çok önemli bir iyi niyet göstergesi ve vatandaşlık ilkeleri açısından çok önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, geçmişte, kendi vatandaşı olan Ermeni vatandaşlarını herhangi bir olumsuz tutum sergilemeyerek, onların tekrar Anadolu coğrafyasında yaşamalarını sağlamanın yolunu açmıştır. Çıkarılan Kararname ile bir kısım Ermeni vatandaşımızın geri döndüğü görülmektedir. (Halaçoğlu,2011: 107)

Ermeni gailisinin Türkiye'nin toplumsal yapısında açtığı yara çok büyük olmuştur. Bu sürecin devamında Osmanlı coğrafyası zayıflamış çok büyük oranda toprak ve güç kaybedilmiş, en önemlisi Osmanlı coğrafyasında, insani kayıplarla büyük bir dramın yaşanması olmuştur. Osmanlı Devleti tüm bu dramın yaşanmasına ve olumsuzluklarına rağmen, devlet olmanın gereği olarak vatandaşlarına huzurlu bir ortam oluşturmak için kurumlar ve kanunlar nezdinde girişimlerde bulunmuş ve olayların yatışmasından sonra, sevke tabi tutulan Ermenilerin tekrar kendi topraklarına dönmelerinin yolunu açmıştır. Yaşadıkları coğrafyaya dönmek isteyenlerin devlet desteğiyle dönebileceği (Ek-4) ve vergi muafiyeti ile desteklenecek (Ek-5) şekilde düzenlemeler yapılmıştır. 31.Aralık.1918 yılında çıkarılan geriye dönüş kararnamesine ek olarak birçok belgede, geriye dönmek isteyen Ermenilere yardım edilmesi için hazırlık yapılması talimatları yer almaktadır. Yine, geriye dönecek olan Ermeniler için 27. Ekim 1918 yılında, ihtiyaç sahibi olanların yol masrafının karşılanması için seferberlik tahsisatında ödenek ayrılması talimatla bildirilmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 92/271) Başka bir belgede, memleketine dönmek hususunda

istekli olan Ermenilere buldukları mahallerde yardım edilmesi ve dönüşleri için kolaylık gösterilmesi bildirilmiştir. (BOA. DH. ŞFR. 93/26)

Ermeni meselesinin ve probleminin Anadolu'nun tüm coğrafyasında gerçekleşmediği bilinmektedir. Batı bölgelerinde yaşayan Ermeni vatandaşlarımızın kendi halinde çalıştıkları, devlet görevinde bulunanların bu görevlerine devam ettikleri bilinmektedir. (Ertan, 2022: 658) Özellikle İstanbul'da Ege'de, Trakya bölgesinde, Marmara Bölgesi'nde ve Ankara'dan batıya doğru gidildiğinde bu olayların yaşanmadığı yerlerde, Ermeni vatandaşların kendi halinde yaşamlarına devam ettiği, teröre bulaşmayanların herhangi bir problem yaşamadığı, dışlanmadığı ve ötekileştirilmediği, yaşanmış önemli bir toplumsal yapı görülmektedir.

8- SONUÇ

Ermeni meselesinin üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen konunun hala siyasi bir zeminde tartışılması ve batılı ülkeler tarafından istismar edilmesi bilimsel gerçekliklere aykırıdır. Tarihi, dini, siyasi ve kültürel konuları içeren Ermeni meselesi, bilimsel düzeyde ve belgelere dayalı olarak ortaya konulmalıdır. Ermeni diasporasının konuyu tamamen siyasi düzlemde ve bir hınc kültürü ile dile getirilmesi, 150 yıllık senaryonun devam ettiğini göstermektedir. Ermeni meselesi özellikle tarihçiler tarafından ve tarihi belgelere dayalı olarak ele alınmalı ve yorumlanmalıdır. Bu meselenin en önemli kaynakları devletlerin arşiv kayıtlarıdır. İlgili devletlerin arşiv kayıtlarını gizlemeleri ve Ermenistan Arşivinin kapalı olması, batılı ülkelerin ve Ermenistan'ın siyasi yaklaşımlarını göstermektedir. Ermeni devletini yönetenlerin bu siyasi istismara zemin hazırlaması, toplumsal barışı olumsuz etkilemekte ve bölgede gerginliklere sebep olmaktadır.

Osmanlı Devleti yönetimi idaresinde, Hürriyet içerisinde yaşayan ve din özgürlükleri çerçevesinde tüm ibadetlerini kendi

ibadethanelerinde yerine getiren Çapakçur ve Kığı Ermenileri, bölgede barış içinde yaşamışlardı. Ancak 19 yüzyılın başlarında itibaren misyonerlik faaliyetlerinin etkisi ve emperyalist ülkelerin faaliyetleriyle bölgede huzur ve birlikte yaşamının kültürel zemininin bozulmaya başladığı görülmektedir. Silahlandırılan Ermeniler, oluşturulan terör gruplarına yardım ederek, Osmanlı topraklarında ayrımcılık yapmış ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen devletlerin politikasının parçası olmuşlardır.

Asırlarca komşuluk ilişkileri içerisinde, birlikte yaşadıkları ve birbirlerinin yardımına koştukları Ermeni toplumu ile bir anda hasım konumuna gelerek, kendini güvende hissetmeyen ve ölüm riski ve duygusunu taşıyan bölge insanlarının şaşkınlığı, tabii ki toplumsal yapıya olumsuz yansımıştır. Ticari alışverişler, özellikle hayvancılığa ve tarıma dayalı ekonomik durumu çok olumsuz etkilemiştir. Zaten savaş ortamında olan Ülkenin, özellikle savunması zayıflamış durumunda olan Doğu ve Güneydoğu Doğu Anadolu Bölgesi insanlarının bu durumu çok büyük olumsuzluklarla bizzat yaşadığı görülmektedir. Mevcut Savaş ortamı, ekonomiyi çok etkilediği için, zorlu bir yaşam mücadelesi veren bölge insanlarının kendi çabalarıyla, bir şeyler yapmaya çalıştığı ve bir araya geldikleri görülmektedir.

Terör tüm dünyanın ve bütün ülkelerin en önemli problemlerinden biridir. 19 yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı coğrafyasını sararak bir ateş alanı haline getiren emperyalist güçler bunlar için birçok toplumu kullanmışlardır. Bu konuda en çok kullanılan Ermeni Terör örgütleri Hınçak ve Taşnak gurupları olmuştur. Bu terör örgütlerinin silahlı milis gücü halinde Anadolu coğrafyasına gelip katliamlar yapmaları ve yüzbinlerce Müslüman nüfusun ölümüne sebep olmaları, tarihin en kanlı hadiselerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan belgeler, toplamda 525.000 Müslümanın öldürüldüğünü belgelemektedir. Ermeniler, bin yıldır beraber yaşadıkları Türkleri, kendi topraklarında öldürmüşlerdir. Halk arasında gerçekleşen ve ilgili bölgelerde bu saldırılara karşılık veren aşiretler tarafından

gerçekleşen karşılıklı çatışmalarda, bölgede yaşayan Ermeniler de zarar görmüş ve Osmanlı Devleti Tarafından farklı bölgelere sevk edilerek koruma altına alınmışlardır.

Ermeniler ile Türk milleti arasında kan davasına dönüştürülmek istenen bu hadiselerin 20 yüzyılda ve 21 yüzyılın başlarında Ermeni diasporası tarafından istismar edilmesi ve yalan yanlış bilgilerle Türk milletine karşı siyasi düzlemde ve belge dışı ithamlar yolu ile ele alındığı görülmektedir. Bilimsel açıdan bir değeri olmayan bu ithamların ve olayların tamamen siyasi bir düzlemde ele alınması, 100 yıl önce, Ermenileri kışkırtan emperyalist ve Haçlı zihniyetli ülkeler tarafından bir silah olarak kullanılmaya çalışılması, sömürge ruhu ile örtüşmektedir. Bu konunun devamlı olarak sıcak tutulması ve problemlerin siyasal düzlemde devam ettirilmesi bu krizden beslenen ülkelerin tarihsel kimliği ile örtüşmektedir.

Dini algılar ve olgular açısından son derece birbirlerine saygılı bir şekilde devam eden bir süreç kesintisiz bir süreç olarak görülmektedir. Ermeni kiliseleri dini hassasiyetlerini devam ettirerek Hristiyan dindarlara hizmet vermeye devam etmektedirler. Bu sürecin Türkiye'nin birçok şehrinde devam etmesi Ermeni Diasporasına verilen en önemli cevap niteliği taşımaktadır. İkili ilişkilerin ve komşuluk hukukunun devam ettiği şehir hayatı ve yaşam tarzının devam etmesi ise sömürgeci ve terör destekçisi ülkelere verilen önemli bir sosyolojik göstergedir.

Türkler ile Ermeniler arasında bin yıldan fazla süredir devam eden, kadim bir geçmiş, kadim bir komşuluk ve iyi ilişkiler söz konusu olmuştur. Ermenilerin, son birkaç yüzyılda ortaya çıkan devletlerin tahriklerine ve istismarlarına kapılarak, bugüne kadar en kadim dost olarak gördükleri ve kendi kültürlerini bugüne taşımalarında en büyük katkısı olan Türk milletini ve Türk Devletini kendilerine karşı düşman ve hasım olarak görmeleri çok büyük bir yanlıgı be bilimsel tarihi gerçekliklere aykırıdır.

Demokratik Türkiye Cumhuriyeti, geçmişten devraldığı evrensel mirası tüm kültürel boyutlarıyla ve hatıralarıyla devam ettirmekte

ve bunlara saygılı davranmaktadır. Son yüzyılda yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen bir kısım Ermeniler, Türkiye’de hala Türk toplumunun bir parçası olarak yaşamlarına barış içerisinde devam etmektedirler. Ermenilerin Türkiye’deki sosyal ve ekonomik yapı içerisinde yaşamlarına devam etmeleri ise gelecek açısından umut vaat etmektedir. Ermeni meselesinin siyasi düzlemde çıkarılarak, bilimsel düzeyde ve tarihi gerçekliklere uygun olarak ele alması toplumsal yapıya da yansiyacak ve bu yansımalar toplumsal barışın önünü açacaktır.

KAYNAKÇA

- BOA. A.MKT. 35/75
BOA. A.MKT. MHM,668/1
BOA. A. MKT. MHM. 639/28
BOA. A. MKT. NZ. 150/31
BOA. BEO. 347520
BOA. BEO. 347520
BOA. DH. EUM. 2. Şb, 8/36
BOA. DH. ŞFR. 53/152
BOA. HR.SYS. 2794/6
BOA, MV,198/24
BOA. Y.A.HUS. 425/46
BOA. Y. MTV. 127/69
BOA. Y. MTV 303/15
BOA. Y.PRK.ASK. 183/66
BOA. Y. PRK. UM. 38/46
BOA. YPRK. UM. 44/80
BOA. Y.PRK.ASK. 183/66
BOA. Y. PRK. A. 2/24
BOA. Y. PRK. ASK 40/68
BOA. Y. PRK. ASK. 63/119
BOA.ZB. 592/6

BOA. ZB. 461/85

Çabuk, Mustafa 1895 Antep Ermeni İsyanı ve Protestan Misyonerler, *Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu / Diyarbakır, 2014 (s.145-153)*

Çağlayan. Ercan, Osmanlı arşiv belgelerinde Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Çapakçur ve Kığı Ermenilerinin Din Özgürlüklerine Bir Bakış, II. Bingöl sempozyumu 25-27 Temmuz 2008, Bingöl Belediyesi Yayınları, (ss.234-250), Yayına Hazırlayanlar: Söylemez M., Çapak.İ. Bingöl, .2014

Çiftçi Adil, *Bilgi-Sosyolojik Din Sosyolojisinde Bir Kavram: Durum Tanımı*, *DEÜİFD*, XXVII/2008, ss. 41-56

Ertan. M.H., İnanç, Kültür, Medeniyet ve Hoşgörü Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Yönetim Uygulamaları ve Gayrimüslim Kamu Görevlileri: Edirne Örneği, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi* 2022, 12(2), İstanbul. (ss.645-669)

Ertan. M.H., İnanç-Kültür ve Yönetim Bağlamında Bir Koruma Refleksi; Tehcir ve Soykırım Kavramları Açısından Ermeni Meselesi, *Türk Kültürü Araştırma Serisi I*, Editör: Duran A, Özen Ç.G. Ankara, 2021, (ss.383-399) Berikan Yayınevi

Güneş Abdurrahman, Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, (ss.: 153-164) Elazığ, 2014

Halaçoğlu. Yusuf, Ermeni Tehciri, İstanbul, 2011, Babıali Kültür Yayıncılık

İnce. E. D., Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896), İst.2008, IQ Yayınları

Karaca. Ali., "Türkiye'de Ermeniler İçin Yapılan Reformlar (Örtülü Bir İşgale Doğru) ve Tehcir Gerçeği (1878-1915)", *T.C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 200, Bildiriler*, Üniversite Yayın No: 4305, ISBN 975-404-637-9, İstanbul, 2001., s.107-170

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II, (Komisyon) Ank. 2007, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, No-86

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Komisyon, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 91, Ankara 2007

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İşyanları 1895-1896 II, Komisyon, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 96, Ankara 2008

Perinçek, Mehmet, Rus Arşiv Belgelerinde Tehcirin Haklı Gerekçeleri, İst.2008, İ.Ü. Avrasya Enstitüsü Yayını

EKLER

Ek-1 BOA. DH. EUM. 2. Şb. 8/36

104

TELEGRAMME **تلگرافنامه**

دولت علیّه عثمانیّه تلگراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN
L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

S'adresser au Expéditeur		تذکره گیرنده یا فرستنده		RECEPTION		دریافت	
No d'expédition	تذکره فرستنده	Signature de l'expéditeur	تذکره گیرنده	Date	تاریخ	Signature de l'expéditeur	تذکره گیرنده
154	154						

De: Pour: موردی

N°: 874 Date: 15/10/1908

Voie: Indic. Boenvelles

واصفی و صوفی

استغناء عن قبوله... (Handwritten Ottoman Turkish text)

والله اعلم

Turizmin En Karanlık Yüzü: Sıcak Savaş Turizmi

Yusuf DÜNDAR¹

1. GİRİŞ

Turizmde yerleşik düşünce savaş, terörizm, çatışma vb. güvenlik problemlerinin turizmi olumsuz yönde etkilediği yönündedir. Herhangi bir turistik destinasyonda oluşan güvenlik tehdidi nedeniyle turistik talep ikame destinasyonlara kaymaktadır. Ama durum her zaman böyle olmayabilir. Çatışmaların yaşandığı bölgeler küçük bir grup için cazibe merkezi olabilir. Çeşitli motivasyonlarla büyük silahlı çatışmaların yaşandığı bölgelere yapılan seyahatlerden dolayı sıcak savaş turizmi (hot war tourism) kavramı ortaya atılmıştır. Kavram yeni olmamakla birlikte hakkında çok az sayıda çalışma (Lisle, 2000; Pelton, 2005; Piekarz, 2007; Mahrouse, 2016; Suntikul, 2019) bulunmaktadır. Ulusal literatürde ise sıcak savaş turizmini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1 Dr.Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, ysfdundar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4405-7557

Bu çalışmanın amacı sıcak savaş turizminin ne olduğunu, turist tipolojileri ve motivasyonlarının nasıl şekillendiğini, sıcak savaş turizminin diğer turizmi türleri ile ilişkisi ve konumunu ortaya koymak ve sıcak savaş turizmi ile ilgi kanıtlar sunmaktır. Yapılan çalışma özellikle ulusal literatürdeki bir boşluğu dolduracağından önemli ve özgün görülmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sıcak savaş turizminin tanımı yapılmış, literatürde geçen önemli hususlara değinilmiş ve sıcak savaş turisti tipolojisi ve motivasyonlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde sıcak savaş turizmi ayrı bir turizm çeşidi olarak düşünülmeyip karanlık turizm (dark tourism) ve macera turizmi (adventure tourism) içerisindeki konumu ve bu turizm türleri ve ilişkili diğer turizm türleri ile bağlantısı irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise internet arama motorunda yapılan araştırma ile sıcak savaş turizmine ilişkin kanıtlar sunulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. SICAK SAVAŞ TURİZMİ (HOT WAR TOURİSM)

Sıcak savaş turizmi kavramında tartışılması gereken “sıcak” ve “savaş” kelimelerinin ne ifade ettiği. Nitekim “turizm” kelimesinin çokça tanımı bulunmakta ve ne anlama geldiği bilinmektedir. Turizme yönelik, “sürekli yaşanan yer dışında, ticari kazanç dışı nedenlerle yapılan ve 24 saati aşan veya en az bir gecelmeden oluşan geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli tüketim olay ve ilişkilerinin bütünüdür” şeklinde yapılan tanımın literatürde genel kabul gördüğü söylenebilir (Usta, 2009). Literatürde sıcak savaş turizminin tanımına rastlanılmamıştır. “Sıcak” ve “savaş” kelimelerinin ne amaçla kullanıldığı öğrenilmesiyle bu çalışmada sıcak savaş turizminin tanımı yapılabilir. Burada “sıcak” yıkıma neden olan çatışmanın halen devam ettiği veya çatışmanın sona erdiği fakat yarattığı yıkımın hala gözle görülebildiği ve deneyimlenebildiği anlamında kullanılmaktadır. “Savaş” ile ilgili olarak ise geçmişte tek tip kamuflaj giyen askerlerin yer aldığı düzenli orduların açık

bir alanda karşı karşıya geldiği, çok sayıda askerin yaralandığı ve öldüğü devletler arası savaşların yerini günümüzde çoğunlukla iç çatışmalar almıştır denilebilir. Günümüzde savaş genellikle karışık üniformalar giyen birliklerin kent merkezlerindeki mücadeleleri şeklinde olmakta ve zarar görenlerin çoğunluğunu siviller oluşturmaktadır. Bu kapsamda, isyan, gerilla mücadeleleri ve terörizmin savaş olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı veya ne zaman savaş olarak tanımlanacağı da gündeme gelmektedir. Bu belirsizlikler içerisinde bu çalışmada savaş “belirli bir hedefe ulaşmak için şiddet ve saldırganlığı kullanan organize grupların katıldığı *büyük silahlı çatışmalar*” olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda verilen hususlar göz önüne alındığında “*sıcak savaş turizmi*”, “bir bireyin veya grubun, çeşitli motivasyonlarla, devam eden savaşı veya rehabilite çalışmaları yapılmadan önce savaş alanındaki savaş sonrası yıkımı hemen deneyimlemek amacıyla yaptığı seyahatler” olarak tanımlanabilir.

Savaş ve turizm arasındaki karmaşık bağlantıları ilk keşfedenlerden biri uluslararası ilişkiler uzmanı Debbie Lisle'dir. Lisle (2000) çalışmasında konuyla ilgili düşüncede önemli bir değişiklik sunmuştur. Lisle (2000), turizm ve siyasi çatışma arasında uyumsuz bir ilişki olduğunu varsaymak yerine, tehlike ve tehdidin turist tüketimine yönelik metalar olarak nasıl giderek daha fazla paketlenmesine odaklanmıştır. Sıcak savaş turizmini ele alan kısıtlı çalışmalar içerisinde en önemli araştırma olarak değerlendirilebilecek çalışmada Piekarz (2007), sıcak savaş turizminin yeni bir savaş turizmi biçimi olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Piekarz'a (2007) göre savaş yıkıcı bir güç olmasına rağmen, aynı zamanda bir turistik destinasyonunu turist kalabalığından korumaya hizmet edebilir ve belirli tipte gezginler tarafından daha yoğun seyahat deneyiminin kazanılmasına izin verebilir.

Günümüzde aktif savaş bölgelerine yönelik turizmin popülaritesi giderek artmaktadır (Mahrouse, 2016). Aktif askeri çatışma bölgelerine yapılan ziyaretler, daha çok heyecan ve aşırı deneyim arayışı ile ilişkilendirilmektedir (Denizova, 2022).

Dünyanın en sorunlu yerlerinden bazılarında seyahati teşvik eden ve satan birçok tur operatörünün web siteleri, rehber kitaplar, filmler ve bu eğilimin artan popüleritesine odaklanan medya kuruluşlarına ait raporlar bulunmaktadır (Mahrouse, 2016). Ancak yine de bu tür geziler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek zordur, genellikle bireysel turistler veya küçük grupların bu tür gezilere katıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca uzun eğitim, ülkeler arası koordinasyon, çatışma bölgelerinde yerinde müzakereler, sigorta ve güvenlik gerektirdiği için çok pahalı olduğu dile getirilmektedir (Denizova, 2022).

Sıcak savaş turizminin varlığına ilişkin en somut deliller sunan çalışma Mahrouse (2016) tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmada Mahrouse (2016) konuyla ilgili olarak ABD merkezli “War Zone Tours (WZT)” isimli bir tur operatörünü mercek altına almıştır. Çalışmasında, tur operatörünün web sitesini, şirketin kurucusu ve aynı zamanda bir güvenlik uzmanı olan Rick Sweeney ile daha önce yapılan röportajları ve çeşitli medya raporlarını incelemiştir. Web sitesinden (<http://www.warzonetours.com/>) elde edilen bilgiler şu şekildedir: *Geziler kişiselleştirildiğinden, web sitesinde maliyetler de dahil olmak üzere gerçek lojistik hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. WZT'nin web sitesinde şirketin ilk yüksek riskli tur operatörü olduğu ve kurucularının 1993'ten bu yana dünya çapında 50'den fazla yüksek tehdit bölgesi ve çatışma bölgesine seyahat ettiği belirtilmektedir. Turların hepsinin aktif savaş bölgelerinde gerçekleşmediği, aynı zamanda ortalama risk seviyesinden daha yüksek olarak algılanabilecek alanları içerdiğine dikkat çekilmektedir. Web sitesine girildiğinde, duman ve alevler içinde kalmış bir arabanın ve muharebe üniformalı askerlerin görüntüleri ile alçaktan uçan uçakların, makineli tüfek seslerinin ve patlamaların seslerine maruz kalınmaktadır. Savaş görüntüleri ve seslerinin yanında şu ifade yer almaktadır:*

“Görünüşte politik olarak yanlış olan isme rağmen, WZT benzersiz ve şaşırtıcı bir şekilde politik olarak doğru bir deneyim sunuyor. WZT'deki ana hedefimiz, daha önce televizyon haberlerinde ve yazılı basında gördüğünüz yerlerde gerçekte neler olup bittiğini size göstermektir.”

WZT'nin kurucusu Rick Sweeney, kendisi ile yapılan çeşitli röportajlarda sürekli olarak turlarının nedensiz şiddet olayları sunmadığını iddia etmekte, turların sömürücü olduğu ve şirketin başkalarının acılarından kâr sağladığı iddialarına tepki göstermektedir. Rick Sweeney'in kendisi ile yapılan çeşitli röportajlarda dile getirdiği hususlar şu şekildedir (Mahrouse, 2016):

“Çatışma bölgelerinde deniz aşırı ülkelerde çalışırken bu turları oluşturma fikrine sahip oldum.”

“Biri bizimle bir tura çıkacak olsaydı, bir tepede oturup füzelerin köylere yağmasını izlemediğimizi görürdü. Yaptığımız şey, bireyleri çatışma bölgelerine veya yakın çatışma bölgelerine sokmaya çalışmak ve aslında insanlarla etkileşime geçmek, bunu yaşayan ailelerle konuşmak.”

“Asıl geliri güvenlik işlerinden elde ediyoruz ve WZT para için bu işin içinde değildir. Şüpheli motivasyonlara sahip olduğuna inandığımız turistleri, özellikle de şiddet çekiciliği nedeniyle turlara katılmak isteyen turistleri reddediyoruz. AK-47 verilmesini isteyen müşterileri ayıkliyoruz. Silahların müşterilerin değil güvenlik uzmanlarımızın elinde olması gerektiğini düşünüyoruz.”

“Turlar insanların düşüncelerini değiştirmelerine, muhtemelen daha kabul edici ve şefkatli hale gelmelerine yardımcı oldukları ölçüde eğitici dir.”

“Turlarda müşterilerin çok tehlikeli bir durumun eşliğinde olduklarını hissetmelerini istiyoruz. Kesinlikle risk ve çok sayıda feragat söz konusudur; ancak turlar bizim için çok yönetilebilir olmalıdır. Birini tehlikeli bir durumun sınırına getirmeye çalışıyoruz, ancak sahip olduğumuz altyapı nedeniyle biliyoruz ki, aslında durum görüldüğü kadar tehlikeli değil. Muhtemelen yapılan turlarda yakınlarda bir silahlı çatışma ya da bomba yüklü bir arabanın olması turistlere olduğundan daha tehlikeli geliyor.”

Mahrouse'nin (2016) çeşitli medya raporlarına yönelik yaptığı incelemede ise elde ettiği bulgular şu şekildedir: *Turlar genellikle iki haftaya kadar sürmekte ve dört kişiye kadar seyahate izin verilmektedir. Tipik WZT müşterisini orta yaşlı iş adamları oluşturmaktadır. Ayrıca, bir güvenlik planının devreye sokulmasıyla ilgili olarak, eski askeri özel harekât personeli olan WZT personeli önceden güvenilir yerel muhafızları işe almaktadır.*

Mahrouse (2016), WZT web sitesi, röportajlar, turlarla ilgili medya raporlarına dayanarak görünmeyen şeylerin, görünenler kadar dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir. WZT adına son derece politik olarak yüklenen “savaş bölgesi (war zone)” terimine rağmen, gezilen alanlardaki çatışmaların nasıl anlamlandırıldığına dair hiçbir bulgu bulunmamaktadır. WZT rehberlerinin turlar hakkında bir tür politik anlatı sunduğu varsayılabilir ancak bunun nasıl sunulduğu belirsizliğini korumaktadır. Sıcak savaş turları “risk”, “macera” ve “eylem” terimleriyle tanımlanmaktadır. Turların etik dışı ve sömürücü olduğu yönündeki eleştiriler reddedilmekte ve turların turistlere tanıklık etmeleri ve bağlantı kurmaları için fırsat yarattığı düşünülmektedir. WZT tur rehberlerinden daha çok özel koruma işlevi gören askeri/güvenlik kökenli erkekler tarafından yönetilmektedir. WZT tehlike ve risk kavramlarıyla ticaret yapsa da sattıkları şeyin güvenlik ve ırk/sınıf ayrımı olduğu söylenebilir.

Sıcak savaş turizmi birçok soru işaretiyle doludur. Turların nasıl gerçekleştiğine ilişkin çok fazla ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Turistlerin tam olarak aktif savaş bölgelerinde ne yaptığı belirsizdir. Sıcak savaş turlarının çok küçük gruplarla ve çok fazla maliyetle yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda kendini ispatlama ve statü arayışı içerisinde olan kişilerin bu turlara katıldığı düşünülmektedir. WZT'nin web sitesinde maliyetler ile ilgili bir bilgi bulunmasa da Rick Sweeney, 2013'te Financial Times'a Bağdat'a bir seyahatin yaklaşık 40.000 dolara mal olabileceğini söylemiştir. Irak, Suriye ve Afrika gibi sıcak savaş alanlarında meraklıların güvenliğini ve emniyetini sağlamak tur operatörü için en büyük masraf olarak görülmektedir (Denizova, 2022).

Gerçek zamanlı savaş turistleri, çatışmanın varlığının veya yakınlığının caydırıcı olmaktan ziyade çekici olduğunu düşünen niş bir gruptur (Suntikul, 2019). Bir dizi çalışma, bazı insanların neden tehlike, şiddet, felaket veya diğer siyasi çekişme biçimlerini caydırıcı olarak değil de çekicilik olarak gördüğünü araştırmak için motivasyona odaklanmıştır (Mahrouse, 2016). Ancak söz konusu çalışmalarda elde edilen bulgular ampirik çalışmalara dayanmamaktadır. Nitekim, sıcak savaş turizmi ile ilgili olarak aktif savaş bölgelerinde gözlem veya görüşme yapmak, bu turlara katılan turistlerden derinlemesine bilgi almak oldukça zor ve riskli olarak görülmektedir. Ayrıca turistlerin doğru bilgiyi verip vermeyeceği de şüphelidir.

Yapılan çalışmalarda (Pelton 2005; Piekarz, 2007) sıcak savaş turizminin dört destekleyici motivasyonel unsuru içerdiği öne sürülmektedir: i) sıcak bilmiş (örneğin; şok, empati, heyecan arayışı, hürmet), ii) fırsatçı davranış (örneğin; yalnızca finansal kazançla değil, aynı zamanda gazetecilerin hikâyeyi ele almak ve daha fazla tanınmak için risk alması veya gezginlerin iyi bir hikâyenin övgüsünü kazanması gibi itibar kazanımlarıyla da ilgilidir.), iii) zorunlu bir faaliyet (örneğin; bir barış gücü, yardım görevlisi, hac gezginleri) ve iv) yeniyi aramak (örneğin; turizmin dokunmadığı yeni bir destinasyon veya yeni destinasyon pazarları). Suntikul'a (2019) göre sıcak savaş turistleri, medya anlatılarına güvenmek yerine çatışma durumu hakkında ilk elden bilgi edinme arzusu, tehlikenin heyecanını yaşamak, şiddetten etkilenenlerin hikayelerini anlamak veya en problemliler olarak çatışmayı eğlenceleri için bir gösteri olarak görmek gibi çeşitli motivasyonlara sahiptir. Görülebileceği gibi motivasyonlar sadece heyecan, empati, saygınlık kazanmak gibi unsurları içermemektedir. Bu sıcak savaş turizminin kapsamının daha geniş olduğunu ve farklı turist tipolojilerinin bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim, Piekarz (2007), Pelton'un (2005) çalışmasına, güncel literatürün içerik analizine ve sıcak savaş bölgesi gezginleriyle yapılan röportajlara dayalı olarak yaptığı çalışmasında sıcak savaş gezginlerinin kavramsal bir tipolojisini sunmuştur

(Bigley vd., 2010). Sıcak savaş gezginlerinin tipolojisi Tablo 1.'de sunulmuştur. Özellikle savaşı heyecan verici ve merak uyandırıcı bir olgu olarak gören sıcak savaş turistlerinin savaş alanlarına yaptıkları seyahatler etik ve ahlaki açıdan oldukça tartışmalıdır. Savaşın yıktığı ülkeler turizmin getirdiği finansal faydalara ihtiyaç duysalar da diğerlerinin zorluklarından somut veya somut olmayan şekillerde yararlanmanın etkileri göz önünde bulundurularak hem turistler hem de operatörler için etik hususlar gündeme getirilmektedir (Suntikul, 2019). Ne gezgin tipolojisi ne de motivasyon unsurları ampirik olarak temellendirilmiş görünmese de ikisi de sıcak savaş turizminin incelenmesinde kavramsallaştırmayı kolaylaştırmaktadır (Bigley vd., 2010).

Tablo 1. Sıcak savaş gezginlerinin tipolojisi

Tür	Tanım
Masumlar	Masumlar kategorisi, istemeden savaşa veya isyan faaliyetlerine karışan turistleri tanımlamak için oluşturulmuştur. Bu insanlar aktif olarak savaş tehlikesi aramasalar da kendilerini adam kaçıрма, terörizm veya cinayet olaylarında hedef olarak bulabilirler. Macera arayışı motivasyonlu seyahatlerde öldürülen, talihsizlikler sonucu çatışmaların kurbanı olan turistler masumlara örnek olarak verilebilir.
Kokteyl gezgin	Bu gezginler doğrudan savaşla ilgilenmezler ancak tehlike unsuru veya bir savaşın sonrasını görme fırsatı varsa bu gezginlerin deneyimlerine katkıda bulunabilir. Savaş, seyahat deneyimine ürkütücü bir ortam yaratır ve tehlike olasılığı seyahate heyecan katar.
Anı/hacı gezgini	Kuzey Fransa ve Belçika'nın turizm endüstrisinin büyük bir kısmı, savaşta ölenlerin ailelerine ve gazilere hizmet vermek için kurulmuştur. Bu yüzyılda toplumdaki figürasyonlar, her zamankinden daha fazla insanların sevdiklerinin öldüğü yerlere geri dönebileceği anlamına gelmektedir. Belki de sıcak savaş turizminin doruk noktası, iki dünya savaşından sonra, seyahat edebilen ve yeni sona eren katliama tanık olabilen sayılarla ilgiliydi. Irak gibi yerlerde, bir savaş bölgesinin birçok koşuluna rağmen kutsal türbelere gidenlerin sayısı da bu tip gezginin başka bir boyutunu göstermektedir.

Vazife/çalışan gezgin	Buradaki en belirgin gezgin kategorisi, savaş bölgesini izleyen gazeteci olacaktır. Bu gezginlere, yardım programları, barışı koruma endüstrisi veya özellikle altyapıyı yeniden inşa projelerinde ticari fırsatlar ve sözleşmeler arayışı bağlamında savaşın harap ettiği bölgelere giden artan sayıda insan eklenebilir.
Heyecan arayan gezgin	Medya, savaşın heyecanının doğrudan sıralandığı yere odaklanmayı sever, bu sayede savaş bir maceranın parçası olarak görülür. Savaşan gönüllü veya görevli turist olmaya bile sürüklenebilecek olan, savaşın heyecanını ve bununla ilişkili tehlikeleri yaşamak isteyen insanlar bu kategoridedir.
Meraklı gezgin	Bu, medyanın odaklanabileceği bir başka popüler kategoridir. Bunlar, daha çok merak, aşırı duygusal bir ilgi ya da acıyı izlemek olarak tanımlanabilen motivasyonlar temelinde, savaşın sonuçlarını hala sıcakken doğrudan görmek isteyen insanlardır. Bu grup belki de ahlaki açıdan en şüpheli gruptur.
Savaşan gönüllüler	Savaşmaya gönüllü olan birinin görev turisti olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı tartışmaya açık olabilir. II. yüzyılın başlarındaki haclı seferlerinden, İspanya İç Savaşı sırasında kurulan Uluslararası Tugay, 1990'larda Bosna ve daha yakın tarihli Afganistan ve Irak'taki çatışmalara kadar bir amaç uğruna savaşmaya gönüllü insanların uzun bir tarihi vardır. İnsanların karmaşıklığını ve motivasyonlarını, sadece güvenlik, yiyecek, sevgi ve mutluluk arayışıyla nasıl tatmin olmadığımızı vurgularlar. Büyüyen bir alan gibi görünen paralı askerlerin gri alanı da bulunmaktadır.
Zafer hatırası/ödül arayanlar	Bazıları için savaş bölgelerine gitmek, uğraşlarının doruk noktası olarak görülebilir. Birinin, yakınının (örneğin, babasının) bir savaş sırasında birliklerle birlikte olma deneyimini taklit etme şansına sahip olacağı başka bir savaşı ele alma arzusu söz konusudur. Sıcak savaş destinasyonu, seyahatlerinde veya uğraşlarında son test (nihai sınav) olarak görülebilir.

Kaynak: Piekarz (2007)

Sıcak savaş turizmine odaklanan kısıtlı sayıdaki çalışmaların neredeyse tamamı heyecan arayan ve meraklı gezgin tipolojisine odaklanmıştır. Literatürde diğer turist tipolojileri dikkate alınmamış genellikle en dikkat çekici olan merak ve heyecan motifleri ön plana çıkarılmıştır. Sıcak savaş turizmi tamamen bu motiflerle özdeşleştirilerek ele alınmış ve yorumlanmıştır.

3. SICAK SAVAŞ TURİZMİNİN İLGİLİ TURİZM TÜRLERİ İLE İLİŞKİSİ

Bu çalışmada sıcak savaş turizminin ayrı bir turizm biçimi olarak ele alınması doğru bulunmamıştır. Turizm araştırmacıları turizm türlerini çoğaltma eğilimindedir. Halihazırda birbirinden farklı olduğu iddia edilen yüzlerce turizm türünden bahsedilmektedir. Yazar tarafından bu yaklaşım uygun bulunmamaktadır. Yeni ortaya atılan turizm türlerini, evrensel olarak kabul edilmiş ve araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından onaylanmış kapsayıcı turizm türlerinin bir alt türü olarak ele almak daha uygun bir yaklaşım tarzı olacaktır. Sıcak savaş turizmi meraklı gezginler açısından karanlık turizm (dark tourism), heyecan arayan gezginler açısından ise macera turizmi (adventure tourism) altında değerlendirilebilir.

3.1. Karanlık Turizm (Dark Tourism) Kapsamında Sıcak Savaş Turizmi

Karanlık turizm (dark tourism); kara turizm (black tourism), morbid turizm (morbid tourism), hüznün turizmi (grief tourism) veya thanaturizm/ölüm turizmi (thanatourism) olarak da adlandırılabilir. Karanlık turizmin, çatışma turizmi, savaş turizmi, savaş alanı turizmi olmak üzere alt turizm türleri bulunmaktadır. Bu bölümde, sıcak savaş turizminin ilişkili olabileceği karanlık turizm ve karanlık turizmin alt turizm türleri tanıtılmış ve söz konusu turizm türlerinin sıcak savaş turizmi ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Çalışmada thanaturizm de karanlık turizmin alt turizm türü olarak değerlendirilmiştir.

3.1.1. Karanlık/Hüzün Turizmi (Dark Tourism)

Karanlık turizm, “ölüm, ızdırap, vahşet, trajedi veya suçla ilgili” her türlü turizmi kapsamaktadır (Light, 2017). Dolayısıyla, karanlık turizm, turistlerin ölüm, trajedi ve ızdırap alanlarına seyahat etme eylemi olarak tanımlanır (Lv vd., 2022). Karanlık turizm, “siyasi veya tarihsel önemi olan ve canlıları etkilemeye devam eden ölüm veya felaket alanlarıyla karşılaşmayı” içermektedir (Stone, 2016). Ölüm, felaket ve ızdırap ile ilişkilendirilen anı olaylarına atıfta bulunmak için “karanlık olaylar” terimi kullanılmaktadır (Suligoj & Kennell, 2022).

Bazı araştırmacılar, çeşitli karanlık turizm alanlarının farklı yoğunluk seviyelerinde veya özgünlükte olduğunu vurgulamışlardır. Karanlık turizm arzının çoklu katmanlarını yakalamak ve kategorize etmek için araştırmacılar tarafından çeşitli tipolojiler önerilmiştir. Örneğin, Miles (2002), özgünlüğü kriter olarak kullanarak, ölüm ve ızdırap alanlarının ölüm ve ızdırapla ilişkilendirilen yerlerden daha karanlık olduğunu öne süren “daha karanlık (darker)-aydınlık (lighter)” bir turizm paradigması önermiştir. Sharpley (2006) ise karanlık turizmi, karanlık turizmin arz ve tüketimiyle ilişkili amaç yoğunluğuna göre farklılaştırmıştır. Sharpley (2006), turistlerin yoğun ilgi gösterdiği ve destinasyonların bu tür ilgilere hitap ettiği kara turizmden (black tourism) turistlerin en az ilgi duyduğu ve destinasyonların ölüm ve karanlık turizm çıkarlarına hitap etmediği soluk turizme (pale tourism) kadar sıralanan dört farklı karanlık turizm tonu ortaya koymuştur. Stone (2006), önceki çalışmalara dayanarak, destinasyonların altı tonda (en karanlık, daha karanlık, karanlık, aydınlık, daha aydınlık, en aydınlık) sınıflandırıldığı bir karanlık turizm spektrumunu kavramsallaştırmıştır. Bu spektrumdaki karanlık turizmin en karanlık biçimi belirli özelliklere sahip (yüksek siyasi etki, eğitim odaklı, konum ve ürün yorumu açısından tarih merkezli ve otantik, olaya daha kısa zaman ölçeğinde, karanlık turizm için bilinçli olarak inşa edilmemiş alanlar, daha düşük turizm altyapısı) ölüm ve ızdırap alanlarını ifade etmektedir. Spektrumun diğer ucundaki en hafif biçim, zıt

özelliklere sahip (düşük siyasi etkiye sahip, eğlence yönelimli, miras merkezli, otantik olmayan yer ve ürün yorumu, olaydan daha uzun bir zaman ölçeğinde, daha yüksek turizm altyapısı, karanlık turizm için özel olarak inşa edilmiş alanlar) ölüm ve ızdırap ile ilişkili bölgelerdir. “En karanlık”, “kara”, “soluk” gibi kelimeler öncelikle karanlık turizm tipolojilerinde turistlerin karanlık deneyiminin yoğunluğunu belirtmek için kullanılmıştır. Karanlık turizm alanlarını tasvir ederken renkteki parlaklık karanlığın yoğunluğunu belirtir (Mionel, 2020).

Literatür, karanlık turizm alanlarını ziyaret etmek için sayısız neden göstermektedir: eğitim deneyimi, geçmiş olayları öğrenme ve anlama arzusu, tarihsel ilgi, kendini keşfetme amaçları, kimlik, hafıza, hatırlama, kutlama, nostalji, empati, tefekkür ve saygı, merak, yenilik, özgünlük ve macera arayışı, diğer yerleri ziyaret ederken kolaylık, ayrıca bu ziyaretlerin sağladığı statü, prestij, onaylanma ve tanınma. Literatür, daha az ölçüde, dini ve hac nedenlerinden, suçluluk duygusundan, sosyal sorumluluk arayışından veya miras deneyiminden de bahsetmektedir (Magano vd., 2022).

3.1.2. Ölüm Turizmi (Thanatourism)

Karanlık turizm olarak da bilinen ölüm turizmi (thanatourism) (Foley & Lennon 1996), Seaton (1996) tarafından “tamamen veya kısmen ölümlerle gerçek veya sembolik karşılaşma arzusuyla motive edilen bir yere seyahat” olarak tanımlanmıştır. Karanlık turizm ile thanaturizm sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da aralarında önemli farklılıklar olduğunu savunan akademisyenler de bulunmaktadır. Bu araştırmacılara göre karanlık turizm, bir şekilde ölüm, ızdırap, vahşet, trajedi veya suçla ilgili herhangi bir turizm biçimi için semsiye bir terim olarak kullanılma eğilimindedir ve yirminci yüzyılın sonlarındaki koşullara dayanan bir olgudur. Thanaturizm daha spesifik bir kavramdır ve ölümlerle karşılaşma arzusuyla motive edilen uzun süredir devam eden seyahat uygulamaları ile ilgilidir. Ölüme bu özel odaklanma, thanaturizmin karanlık turizmden daha dar kapsamlı olduğu anlamına gelmektedir (Light, 2017).

Seaton (1996) beş kategoriden oluşan bir thanaturizm tipolojisi önermiştir. Birincisi, insanlar ölümle ilgili kamu iradesine tanıklık etmek için seyahat ettiler. Bu davranış sosyal olarak kabul edilemez hale geldi ve örnekleri arasında antik Roma'daki gladyatör dövüşleri, siyasi infazlar ve halka açık idamlar yer almaktadır. Modern tezahürleri, seyahat eden sürücülerin araba kazalarına bakmalarını, kıyıya yakın gemi ve feribot batmalarını ve terörist patlamalarını izlemelerini içermektedir. Thanaturizmin ikinci boyutu, meydana geldikten sonra bireysel veya toplu ölümlerin yerlerini görmek için yapılan seyahattir. Bunun örnekleri arasında geçmişteki vahşetlerin olduğu ve toplu katliamların yapıldığı yerler bulunmaktadır. Defin yerlerine ve ölümlerin anıtlarına yapılan ziyaretler de thanaturizmin bir yönü olarak kabul edilir. Bu tür alanlar arasında mezarlıklar, yer altı mezarları, savaş anıtları, anıt mezarlar ve benzerleri bulunur. Dördüncüsü, belirli ölümlerin maddi kanıtlarını veya sembolik temsillerini, meydana gelmeleriyle bağlantılı olmayan yerlerde görmek için yapılan seyahat bir tür thanaturizmdir. Bu seviyeye müzeler, balmumu eserlerine vb. ziyaretler dahildir. Son olarak, Seaton (1996), canlandırmalar için seyahatin veya ölümün simülasyonunun thanaturizm olduğunu savunmuştur. Oberamegau'daki tutku oyunları ve şu anda Amerikan İç Savaşı'nda popüler olanlar gibi savaş canlandırmaları thanaturizm örnekleridir (Slade, 2003).

3.1.3. Çatışma Turizmi (Conflict Tourism)

Çatışmanın, sivil itaatsizlik, darbeler, terörizm ve savaş dahil olmak üzere geniş bir yelpazeyi kapsadığı kabul edilmektedir (Boyd vd., 2021). Çatışma turizmi denilince genellikle çatışma sonrası turizmden (*post-conflict tourism*) bahsedilir. Cohen (2011), çatışmayla ilgili cazibe merkezlerine yapılan ziyaretleri, ölüm, trajediler ve felaketlerle ilgili alanlar aracılığıyla şiddet ve çatışmanın etkilerinin toplumu nasıl etkilediğini turistlere göstermeye odaklanan bir turizm biçimi olan “karanlık turizm” ile tanımlamaktadır. Çatışma sonrası turizm genellikle karanlık turizm

altında kavramsallaştırılır (Causevic & Lynch, 2011). Çatışma sonrası destinasyonlar, üzerine karanlık turizmin inşa edilebileceği kaynaklar sağlamaktadır (Zhang, 2017).

Çatışma sonrası turizmde “uzun geçmiş çatışma (uzak geçmiş)” ile “çatışmadan hemen sonra (yakın geçmiş)” arasında bir ayrım yapmak önemlidir. Uzak geçmişte çatışmaların meydana geldiği destinasyonlara seyahatlerde, ziyaret etme motivasyonunun daha çok kişisel miras, nostalji ve anma ile bağlantılı olduğu söylenebilir (Boyd vd., 2021). Yakın geçmişte motivasyonlar farklılaşabilir. Ayrıca, Boyd vd. (2021) yaptıkları çalışmada çatışma turizmi içerisinde çatışma sonrası ile birlikte çatışma esnasını da vurgulamaktadırlar. Aktif çatışma bölgelerine yapılan ziyaretlerin arkasındaki turist motivasyonları ve turistlerin kabul ettikleri risk seviyeleri tamamen farklı olabilir.

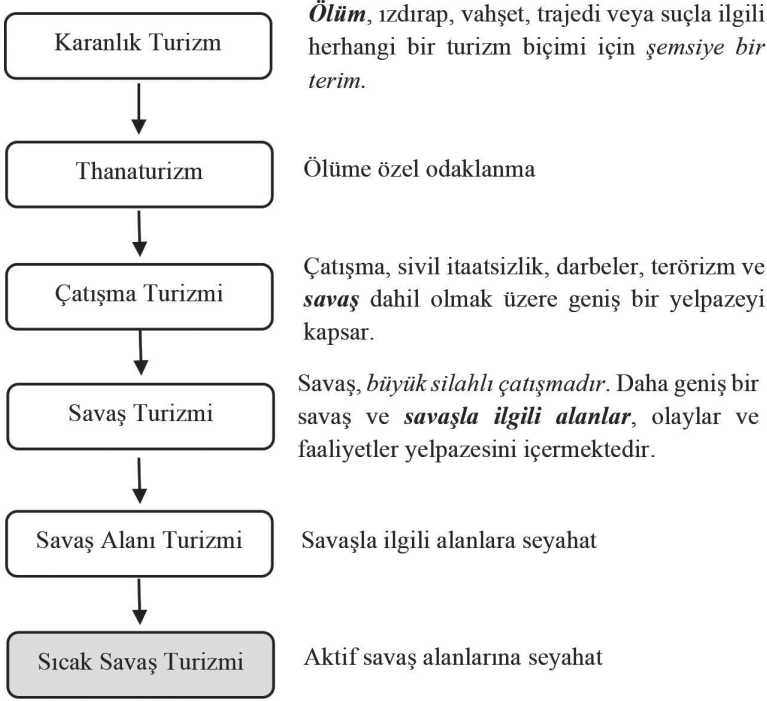
3.1.4. Savaş Turizmi (War/Warfare Tourism)

Savaş turizmi, ölüm ve trajedi ile ilgili belirli bir yer, çekicilik veya gösteriler etrafında dönen ziyaretçi faaliyetleridir (Wilson, 2008). Savaş alanları, savaş alanı turları, savaş canlandırmaları, savaş mezarlıkları, savaş anıtları, savaş müzeleri ve savaş deneyimleri dahil olmak üzere daha geniş bir savaş ve savaşla ilgili alanlar, olaylar ve faaliyetler yelpazesini içermektedir (Dunkley vd., 2011). Savaş turistleri; karşıt rejimleri görme (*siyasi rejime karşı motivasyon*), tarihi öğrenme, geleneksel ve kültürel kaynakları görme, savaş turizmini ve güvenliğin gerçekliğini deneyimleme, özgürlük ve barışın önemini hissetme veya eğitimsel amaçlı güdüleri içeren “*tarih, kültür ve güvenlik bilgisi/takdiri motivasyonu*”, macera, eğlence ve yenilik arama (*merak/macera motivasyonu*), savaşın tehlikesini hissetme, alınan sıkı önlemleri görme gibi güdüleri içeren “*savaş ve sonuçları motivasyonu*”, doğal çevreyi görme, hayvanları ve bitkileri izlemeyi içeren “*doğa temelli turizm motivasyonu*” olmak üzere beş temel farklı motivasyona sahip olabilirler (Bigley vd., 2010).

3.1.5. Savaş Alanı Turizmi (Battlefield/War Zone Tourism)

Savaş alanı turizmi, ruhsal ve duygusal deneyime odaklanarak, ölenleri hatırlamak ve anmak için savaşla ilgili yerlere seyahat etmek olarak tanımlanabilir (Kokkranikal vd., 2016). Savaş alanı turistleri; *kişisel motifler* (anmaya ilişkin şeyleri görmek, barışın önemini ve savaşın acımasızlığını hissetmek, savaş alanlarından ilham almak), *manevi motifler* (hayatın anlamının farkına varmak vb.), *deneyim motifleri* (anamlı bir deneyim elde etmek, savaş tarihine ilgi duymak vb.), *fiziksel motifler* (yavaş aktiviteleri deneyimlemek, savaş kalıntılarını görmek, simüle atış poligonu gibi fiziksel tesisleri ve aktiviteleri deneyimlemek vb.), *duygusal motifler* (mensubu olduğu ülkeyle gurur duymak, ölen aile üyelerine, akrabalara veya yurttaşlara saygı sunmak, nostaljik hissetmek, savaş alanlarını ziyaret için değerli hatıralar taşımak vb.) olmak üzere beş motivasyona sahip olabilirler (Chen & Tsai, 2019).

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda ölümle karşılaşma arzusu dikkate alındığında sıcak savaş turizminin karanlık turizm içerisindeki yeri belirlenebilir (Şekil 1.). Karanlık turizm şemsiye bir kavramdır ve onun altındaki turizm türleri genellikle “soğuk savaş” ile ilgilidir. Ölümle ilgili olaydan ve çatışmadan çok daha sonrasına odaklanmaktadır. Karanlık turizm en kapsayıcı kavramdır ve Şekil 1.’de yer alan tüm turizm türlerini kapsar. Thanaturizm ise çatışma, savaş, savaş alanı ve sıcak savaş turizmini kapsar. Diğer turizm türleri ise bu mantık çerçevesinde yorumlanabilir. Sıcak savaş turizmi savaş alanı turizminin bir alt turizm türüdür. Savaş alanı turizmi soğuk (pasif) savaş/savaş alanı ve sıcak (aktif) savaş/savaş alanı turizmi olarak iki kategoride değerlendirilebilir. Sıcak savaş turizmi karanlık turizmin belki de tüm turizm türlerinin en karanlık hali olarak kabul edilebilir.

Şekil 1. Sıcak savaş turizminin yeri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Macera Turizmi (Adventure Tourism) Kapsamında Sıcak Savaş Turizmi

Geniş bir alanı ifade den macera turizmi doğa ile etkileşim, kültürle etkileşim ve/veya fiziksel bir aktivite unsurlarının en az ikisini içeren herhangi bir gezi olarak tanımlanabilir (Janowski vd., 2021). Risk, macera turizminde önemli bir unsurdur (Rantala vd., 2018). Macera turizmi üzerine yapılan araştırmalar genellikle sert maceralardan yumuşak maceralara (Rantala vd., 2018) veya orijinalden metalaştırılmış maceralara (Varley, 2006) uzanan bir sürekliliği ifade eder. Süreklilik fikri, açık hava rekreasyonundan

kaynaklanır ve aktivitede yer alan zorluk, belirsizlik, yenilik ve becerilerin derecesini göstermek için kullanılır (Swarbrooke vd., 2003). Bu süreklilik içinde, yumuşak maceralar, düşük düzeyde gerçek risk içeren, minimum taahhüt ve başlangıç becerileri gerektiren ve deneyimli rehberler tarafından yönetilen faaliyetlere atıfta bulunmaktadır (Hill, 1995). Maceraperestlerin gerçeklerden kaçma, yeni ortamlar deneyimleme, kendini keşfetme, yenilik, heyecan ve sosyalleşme gibi güdülleri de anlatılmaktadır (Rantala vd., 2018). Yumuşak maceraların aksine, sert maceralar, yüksek düzeyde risk içeren, yoğun bağlılık ve ileri düzey beceriler gerektiren faaliyetlere atıfta bulunmaktadır (Hill, 1995). Bazen sert ve yumuşak, sert maceralardaki “gerçek” risklere ve yumuşak maceralardaki “algılanan” risklere atıfta bulunularak da ayırt edilebilir (Williams & Soutar, 2005). Sert (zorlu) maceracılar için motifler risk ve meydan okuma olarak görülmektedir (Rantala vd., 2018).

Macera turizmi motivasyonlarına ilişkin araştırmaların en yaygın odak noktası, macera turistlerinin risk veya heyecan arayan doğası olmuştur (Giddy & Webb, 2018). Bireyler risk ve heyecan, sağlık ve esenlik, başkalarıyla ve doğayla bağlantı, eğlencede ustalık ve kişisel gelişim gibi çeşitli nedenlerle maceraya girişmektedirler (Rantala vd., 2018). Macera turizmi tüketicileri, macera arayışında önemli miktarda para harcayan genç, eğitilmiş, varlıklı, aktif heyecan arayanlar olma eğilimindedir. Macera gezginleri genellikle tatildeyken talepkâr ve seçici tüketicilerdir. Duygusal yükselişler, risk, meydan okuma, heyecan ve yenilik ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle dünyanın en uzak, aşırı ortamlarından bazılarında seyahat ederler (Williams & Soutar, 2009).

Sıcak savaş turizmi heyecan arayan gezgin tipolojisi açısından bakıldığında macera turizmi içerisinde değerlendirilebilir. Sıcak savaş turizmi sert (zorlu) maceralar içerisinde yer alır. Bu haliyle sıcak savaş turizmi etik ve ahlaki açıdan oldukça şüphelidir ve en karanlık yüzünü gösterir.

3.3. Diğer İlgili Turizm Türleri Kapsamında Sıcak Savaş Turizmi

Sıcak savaş turizmi ile ilgili literatürde bu turizm türü ile birlikte ölüm turizmi (*death tourism*), askeri turizm (*military tourism*), felaket turizmi (*disaster tourism*), tehlikeli turizm (*danger/dangerous tourism*), aşırı turizm (*extreme tourism*) ve anı turizmi (*commemorative tourism*) kavramlarının sıklıkla birlikte yer aldığı görülmektedir. Özellikle, ölüm turizmi (*death tourism*), askeri turizm ve felaket turizmi öne çıkmaktadır.

3.3.1. Ölüm Turizmi (Death Tourism)

Ölüm turizmi karanlık turizm biçimi olarak sınıflandırılmaktadır. Ölüm turizmi, ölüm arayışı amacıyla yurtdışına seyahat etmek isteyen bireye çekici hale getirecek şekilde biçimlendirilen acı ve insan sefaletine yönelik bir çözümün metalaştırılmasını içermektedir. Ölüm turizmi tehlikeli olarak algılanan bir yere seyahat eden turistlerin kendi ölüm korkularıyla nasıl yüzleştiğine ve turistlerin çatışma bölgelerindeki deneyimlerine bakmaktadır (Miller & Gonzales, 2013). Miller & Gonzalez (2013) karanlık turizm dışındaki ölüm turizmini, intihar etmek isteyen bir bireyin, intihar teşebbüsünde başka bir kişi tarafından yardım edilebileceği bir yere seyahat etmesi olarak tanımlamaktadırlar. Yardımlı intiharın kendi ülkelerinde yasa dışı olarak kabul edildiği turistler ölüm turizmine katılabilmektedir. Ölüm turistleri, yaşamlarını sona erdirmeye ve nihayetinde acı ve ızdıraptan uzak, daha iyi bir durum elde etmek için seyahat etme arzusuyla motive olurlar ve bu da onurlu bir şekilde ölmenin romantik idealizmi olarak görülebilir (Pratt vd., 2019). Karanlık turizm biçimi olarak değerlendirildiğinde sıcak savaş turizmi ölüm turizmi kapsamında değerlendirilebilir.

3.3.2. Askeri Turizm (Military Tourism)

Askeri turizmde askeri teçhizat kullanımına odaklanan ürünler ile tarihi olayların ürünlerine odaklanan ürünler arasında bir ayırım yapılabilir. Askeri teçhizat kullanımına odaklanan ürünler

macera turizmi segmentinde yer alan ürünler olarak görülebilir. Müşteriler askeri teçhizatla atış yapmak, bir tanka binmek veya savaş uçaklarını uçurmak gibi çok çeşitli askeri faaliyetler arasından seçim yapabilir. Bu özelliklere sahip deneyimlerin tümü, eğitim amaçlarını yerine getirmekten ziyade adrenalini patlaması sağlamayı amaçlamaktadır. Potansiyel hedef gruplar, belirli askeri teçhizatla ilgilenen veya olağanüstü deneyimler için çabalayan kişilerdir. Bu sektördeki fiyat farklılıkları çok büyük olduğu için hedef kitle orta gelirliden çok yüksek gelirlilere kadar çeşitlilik göstermektedir. Tarihsel ürün, eski savaş alanlarına ve askeri-tarihsel önemi olan yerlere yapılan gezilerden oluşur. Bu tür ürünlerin düzenlenmesi, eğitimsel bir amaca hizmet eden oldukça pasif bir deneyime odaklanmaktadır. Potansiyel hedef gruplar, belirli destinasyonlarda yürütülen savaşlarda savaşan gaziler ve genel olarak tarihe ilgi duyan müşterilerdir. Bununla birlikte, tarihi tank savaşlarının yeniden canlandırılması gibi her iki özelliği de birleştiren ürünler bulunmaktadır (Hrusovsky & Noeres, 2011). Sıcak savaş turizmi heyecan arayan turistlerin askeri teçhizat kullanımlarını içeren askeri turizm kapsamında değerlendirilebilir.

3.3.3. Felaket Turizmi (Disaster Tourism)

Felaket turizmi, doğal/insan kaynaklı felaketler ve anma temalarını içeren, felaket kalıntılarının ziyaretçiler için başlıca cazibe merkezi haline geldiği bir turizm biçimidir (Tan vd., 2022). Felaket turizmi genellikle karanlık turizm ile birleştirilir ve çoğunlukla felaketten kurtarma ile bağlantılıdır (Tucker vd., 2017). Felaket turizminin genel kullanımına bakıldığında doğal kaynaklı afetlerin (deprem vb.) ön plana çıkarıldığı görülmekte olup “Afet Turizmi” olarak da tanımlanması mümkündür. Ancak insan kaynaklı felaketler devreye girdiğinde sıcak savaş turizmi ile ilişkilendirilebilir.

4. SICAK SAVAŞ TURİZMİNE İLİŞKİN KANITLAR

Bu bölümde sıcak savaş turizmi ile ilgili kanıtlar aranması hedeflenmiştir. Bu kapsamda öncelikle WZT'nin web sitesine

(<http://www.warzonetours.com/>) bakılmış ve güncel durumu hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise internet arama motorlarında (Google) “hot war tourism/tourist/travel/traveller” anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmıştır. İlgili haberler, medya raporları vb. tek tek incelenmiştir.

09 Kasım 2022 tarihinde WZT'nin web sitesinde yapılan incelemede anasayfada şu ifadelerin yer aldığı görülmüştür: “*Orijinal Yüksek Riskli Tur Operatörü..... Macera devam ediyor*”, “*WZT'nin sonu mu... yoksa sadece başlangıç mı?*”. Devamında ise muhtemelen şirketin kurucusu olan Rick Sweeney tarafından dile getirilen şu cümleler bulunmaktadır: “*15 yıldır dünyadaki zorlu bölgeleri ziyaret etmek isteyen özel kişiler ve küçük gruplar için özel turlar tasarlıyorum. Bir deney olarak başlayan şey, sadece bir kültür takipçisi olarak tanımlayabileceğim şeye dönüştü. 15 yıl önce inşa edilen orijinal flash tabanlı web sitesi, flash teknolojisi 2020'nin sonunda sona erdi ve orijinal web sitemiz de onunla birlikte gitti.*”. Bu ifadelerden web sitesinin aktif olarak hizmet vermediği anlaşılmaktadır. Ancak yine de web sitesi üzerinden başvuru yapılabilecek bir bölüm bulunmaktadır. Başvurulara genellikle seyahatte olduğundan bir veya iki gün içerisinde dönüş yapılabileceği belirtilmektedir. WZT'nin sıcak savaş turizmine macera turizmi odaklı baktığı söylenebilir. Ancak, WZT'nin web sitesinde sıcak savaş bölgelerinde ne yapıldığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum akıllarda soru işareti bırakmaktadır.

İnternette aktif askeri bölgelere yapılan ziyaretler için neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kırım'ın 2014 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesi sırasında, birkaç Ukrayna ajansının, kurşun geçirmez yelek, silahlı muhafızlar ve zırlı bir kamyonla nakliye ile günde 60 dolardan başlayan “sıcak noktalara” gezilerin reklamını yaptığı (Denizova, 2022) tespit edilmiştir. Ayrıca, turistlerin dumanın yükselmesini izlemek için İsrail-Suriye sınırındaki Golan Tepeleri'ni ziyaret ettiği bilgisi bulunmaktadır. Turistler güvenli bir mesafeden arkalarına yaslanıp rahat bir şekilde Suriye iç savaşındaki patlamaları izleyebilmektedirler (Griggs, 2014).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sıcak savaş turizminin kavramsallaştırılmasını, tipolojisi, motivasyonları ve ilgili turizm türleri ile ilişkisini ortaya koymayı ve varlığına yönelik kanıtlar sunmayı amaçlayan bu çalışmada, sıcak savaş turizmi “aktif veya savaştan uzun süre geçmemiş hala sıcak olan savaş alanlarına seyahat” olarak kısaca tanımlanmıştır. Sıcak savaş turistlerinin farklı tipolojileri ve motivasyonları bulunmaktadır. Ancak sıcak savaş turizmi genellikle meraklı ve heyecan arayan turist tipolojileri ile izah edilmektedir. Bu haliyle sıcak savaş turizmi insanların acılarından kâr edildiği veya acı veren bir durumun eğlence maksadıyla kullanıldığı gerekçesiyle etik ve ahlaki açıdan sorunlu bulunmaktadır. Özellikle aktif çatışma bölgelerine yapılan seyahatler turizmin karanlık yüzünü göstermektedir. Heyecan arayışı ile aktif çatışma alanlarına yapılan seyahatler ise turizmin en karanlık tarafını temsil etmektedir.

Sıcak savaş turizmi ayrı bir turizm türü olarak değil de merak güdüsü doğrultusunda karanlık turizm şemsiyesi altında savaş alanı turizminin, heyecan arama güdüsü doğrultusunda ise macera turizminin bir alt türü olarak değerlendirilmiştir. Sıcak savaş turizmi küçük gruplarla yapılan bir niş turizmdir. Maliyeti ise oldukça yüksektir. Turları organize eden tur operatörleri bulunmaktadır. Ancak bu tur operatörlerinin faaliyetleri hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sıcak savaş turizminin kanıtları arasında ise bir tur operatörünün kurucusundan ve seyahate katılanlardan alınan kısmi bilgiler ile az sayıdaki haberler, röportajlar ve medya raporları bulunmaktadır. Fakat hiçbirisi turistlerin tam olarak sıcak savaş alanlarında ne yaptıkları ile ilgili detaylı bilgi sunmamaktadır.

Sıcak savaş turizmi incelendiğinde cevaplanması gereken birçok soru akla gelmektedir: Örneğin 2011 yılından beri iç savaşın bulunduğu Suriye üzerinden düşünülecek olunursa, tur operatörleri Suriye’de turları hangi bölgelerde organize etmektedir? Esad rejiminin, muhaliflerin veya Birleşmiş Milletler ve Batı etkisi altında olan alanlarda mı yoksa terör örgütlerinin kontrolü

altında bulunan alanlarda mı? Burada sıcak savaş turistlerinin terör örgütlerinin veya muhaliflerin kontrolü altındaki alanlara seyahat edebileceği düşüncesi daha ağır basmaktadır. Çünkü Esad rejiminin veya Batı ülkelerinin böyle bir turistik aktiviteden ne gibi çıkarları olabilir ki? Muhalifler veya terör örgütleri sıcak savaş turizminden gelir elde ediyor olabilirler. Çünkü tur operatörlerinin turistlerin güvenliğini sağlamak için tur öncesinde bazı temaslarda bulunması ve belli bir bedel ödemesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında eğer sıcak savaş turizmi terörist grupların kontrolü altındaki alanlarda gerçekleşiyorsa bu terörizmin finansmanına girmez mi? Peki turistler bu bölgede tam olarak ne yapıyorlar? İddia edildiği gibi sadece acı çeken insanların acılarını mı paylaşıyorlar? Ya da çatışma bölgesine uzak bir yerde çatışmayı izleyerek adrenalin patlaması mı yaşıyorlar? Belki de bunun daha karanlık tarafı olabilir. Turistler acaba doğrudan çatışma bölgesine girerek bir mevzi arkasından ölüm olayını daha yakından mı izliyorlar? Ya da turistlerde karşı tarafa ateş ediyorlar mı? Adam öldürüyorlar mı? Tur operatörlerinin sıcak savaş turizminin masum olduğu iddialarına rağmen bu turizm türü etik ve ahlaki açıdan şüpheli olarak görülürken eğer durum daha vahim ise o zaman uluslararası hukuka aykırılık da devreye girmez mi? Sıcak savaş turizmi turizm sektörünün en mahrem ve en şüpheli türü gibi görülmektedir.

Yukarıda yer alan sorular ve görüşler yazar tarafından ortaya atılan, ispata ve araştırmaya muhtaç hususlardır. Sıcak savaş turizminin zaten karanlık bir tarafı bulunmaktadır. Ancak daha da karanlık bir yüzü var mıdır? En önemli araştırma konusu budur diye düşünülmektedir.

Bu çalışmanın literatüre önemli katkı sunacağı değerlendirilmektedir. Sıcak savaş turizmine ilişkin çalışmalar (Lisle, 2000; Pelton, 2005; Piekarz, 2007; Mahrouse, 2016; Suntikul, 2019) oldukça kısıtlıdır. Ulusal literatürde ise konu ile ilgili hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmanın literatüre değerli katkılar sunacağı söylenebilir. Sıcak savaş turizmine ilişkin pratik bilgiler tur operatörlerinin yetkilileri ile tura katılan turistlerle

yapılan görüşmelerle sınırlıdır. Ancak bu kişilerin doğru bilgiyi verecekleri şüphelidir. Bu açıdan en doğru bilgiye sıcak çatışma bölgelerinde yapılacak gözlem ve görüşmelerle ulaşılabilir. Bunun da oldukça riskli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, savaş, terörizm, çatışma gibi turizm ile yan yana gelemeyecek olgular turizmle anılır olmuştur. Turizm her krizi fırsata çevirebilmektedir. Madalyonun bir tarafında kültürler arası etkileşimi sağlayan ve barışa katkıda bulunan turizmin masumane yüzü, diğer tarafta ise fazla dillendirilmeyen karanlık yüzü bulunmaktadır. Turizmin karanlık yüzünü ülkelere göre değişiklik göstermekle birlikte kumar turizmi ve seks turizmi ile turizm ve seyahatte çocukların ticari cinsel sömürsü (Özcebe vd., 2015) vb. oluşturmaktadır. Yakın zamanda bunlara en karanlık yüzü olan sıcak savaş turizmi de eklenmiştir. Turizmin kötüye giden bu durdurulamaz gelişimi dikkatle incelenmeli ve gerekli önlemler ivedi alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bigley, J. D., Lee, C. K., Chon, J., & Yoon, Y. (2010). Motivations for war-related tourism: a case of DMZ visitors in Korea. *Tourism Geographies*, 12(3), 371-394. doi: 10.1080/14616688.2010.494687
- Boyd, S., Reddy, M. V., Kulshreshtha, S., & Nica, M. (2021). Post-conflict tourism opportunity spectrum (POCTOS): a framework for destinations recovering from conflict. *Journal of Sustainable Tourism*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1993866>
- Causevic, S., & Lynch, P. (2011). Phoenix tourism: post-conflict tourism role. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 780-800. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.004>
- Chen, C. M., & Tsai, T. H. (2019). Tourist motivations in relation to a battlefield: a case study of Kinmen. *Tourism Geographies*, 21(1), 78-101. doi:10.1080/14616688.2017.1385094

- Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an in populo site: the Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 193-209. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.003>
- Denizova, V. (2022, April 29). *The phenomenon war tourism*. Bloomberg. <https://www.bloombergtv.bg/a/74-businessweek-zhivoto/105881-the-phenomenon-war-tourism>
- Dunkley, R., Morgan, N., & Westwood, S. (2011). Visiting the trenches: exploring meanings and motivations in battlefield tourism. *Tourism Management*, 32, 860-868.
- Foley, M., & Lennon J. J. (1996). JFK and dark tourism: a fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198-211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Giddy, J. K., & Webb, N. L. (2018). Environmental attitudes and adventure tourism motivations. *Geojournal*, 83(2), 275-287.
- Griggs, M. B. (2014, July 16). *People are traveling to war zones for tourism*. Smithsonian Magazine. <https://www.smithsonian-mag.com/smart-news/people-are-traveling-war-zones-tourism-180952051/>
- Hill, B. J. (1995). A guide to adventure travel. *Parks and Recreation*, 30(9), 56-65.
- Hrusovsky, M., & Noeres, K. (2011). Military tourism. In A. Papathanassis (Ed.), *Long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism* (pp. 87-94). Gabler Verlag/Springer Fachmedien. doi:10.1007/978-3-8349-6231-7_10
- Janowski, I., Gardiner, S., & Kwek, A. (2021). Dimensions of adventure tourism. *Tourism Management Perspectives*, 37. doi:10.1016/j.tmp.2020.100776
- Kokkranikal, J., Yang, Y. S., Powell, R., & Booth, E. (2016). Motivations in battlefield tourism: the case of “1916 Easter Rising Rebellion”, Dublin. In V. Katsoni, & A. Stratigea (Eds.), *Tourism and culture in the age innovation* (pp. 321-330). Springer. doi:10.1007/978-3-319-27528-4_22

- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: an uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275-301.
- Lisle, D. (2000). Consuming danger: reimagining the war/tourism divide. *Alternatives*, 25, 91-116.
- Ly, X. Y., Luo, H. H., Xu, S. Y., Sun, J. J., Lu, R. H., & Hu, Y. B. (2022). Dark tourism spectrum: visual expression of dark experience. *Tourism Management*, 93. doi:10.1016/j.tourman.2022.104580
- Magano, J., Fraiz-Brea, J. A., & Leite, A. (2022). Dark tourists: profile, practices, motivations and wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19). doi:10.3390/ijerph191912100
- Mahrouse, G. (2016). War-zone tourism: thinking beyond voyeurism and danger. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 15(2), 330-345.
- Miles, W. (2002). Auschwitz: museum interpretation and darker tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 1175-1178.
- Miller, D. S., & Gonzalez, C. (2013). When death is the destination: the business of death tourism-despite legal and social implications. *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 7(3), 293-306. doi:10.1108/IJCTHR-05-2012-0042
- Mionel, V. (2020). (Not so) Dark tourism: The Merry Cemetery in Sapanta (Romania)-an expression of folk culture. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100656. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100656>
- Özcebe, H., Biçer, B. K., & Öner, S. (2015). *Turizm ve seyahatte çocukların ticari cinsel sömürüsü Türkiye raporu*. Çocuklara Yönelik Ticari Cinsel Sömürüyle Mücadele Ağı. <http://www.cocugasidetionluyoruz.net/storage/app/uploads/public/5ba/89c/653/5ba89c653015c616997410.pdf>
- Pelton, R. Y. (2005). *The world's most dangerous places* (5th ed.). New York: Collins.
- Piekarz, M. (2007). Hot war tourism: the live battlefield and the ultimate adventure holiday. In C. Ryan (Ed.), *Battlefield tou-*

- alism: history, place, and interpretation* (pp. 153-169). Oxford: Elsevier.
- Pratt, S., Tolkach, D., & Kirillova, K. (2019). Tourism & death. *Annals of Tourism Research*, 78, doi:10.1016/j.annals.2019.102758
- Rantala, O., Hallikainen, V., Ilola, H., & Tuulentie, S. (2018). The softening of adventure tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 18(4), 343-361. doi:10.1080/15022250.2018.1522725
- Seaton, A. (1996). From thanatopsis to thanatourism: guided by the dark. *Journal of International Heritage Studies*, 22, 234-244.
- Sharpley, R. (2006). Travels to the edge of darkness: towards a typology of “dark tourism”. In C. Ryan, S. Page, & M. Aicken (Eds.), *Taking tourism to the limits* (pp. 239-250). Routledge.
- Slade, P. (2003). Gallipoli thanatourism- the meaning of ANZAC. *Annals of Tourism Research*, 30(4), 779-794. doi:10.1016/S0160-7383(03)00025-2
- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54(2), 145-160.
- Stone, P. R. (2016). Enlightening the “dark” in dark tourism. *Interpretation Journal*, 21(2), 22-24.
- Suligoj, M., & Kennell, J. (2022). The role of dark commemorative and sport events in peaceful coexistence in the Western Balkans. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(2-3), 408-426. doi:10.1080/09669582.2021.1938090
- Suntikul, W. (2019). Tourism and war: global perspectives. In D. J. Timothy (Ed.), *Handbook of globalisation and tourism* (pp. 139-148). USA: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781786431295.00021>
- Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S., & Pomfret, G. (2003). *Adventure tourism: the new frontier*. London: Routledge.
- Tan, X. Y., Ying, T. Y., Mariska, D., Liu-Lastres, B., Ye, S., & Kim, H. (2022). Residents’ involvement in disaster tourism as a prac-

- tice: the case of an Islam destination, Aceh. *Annals of Tourism Research*, 96, doi:10.1016/j.annals.2022.103467
- Tucker, H., Shelton, E. J., & Bae, H. (2017). Post-disaster tourism: towards a tourism of transition. *Tourist Studies*, 17(3), 306-327. doi:10.1177/1468797616671617
- Usta, Ö. (2009). *Turizm: genel ve yapısal yaklaşım* (2. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Varley, P. (2006). Confecting adventure and playing with meaning: the adventure commodification continuum. *Journal of Sport and Tourism*, 11(2), 173-194.
- Williams, P., & Soutar, G. (2005). Close to the “edge”: critical issues for adventure tourism operators. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(3), 247-261.
- Williams, P., & Soutar, G. N. (2009). Value, satisfaction and behavioral intentions in an adventure tourism context. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 413-438. doi:10.1016/j.annals.2009.02.002
- Wilson, J. Z. (2008). Transgressive decor: narrative glimpses in Australian prisons, 1970s-1990s. *Crime, Media, Culture: An International Journal*, 4(3), 331-348. <https://doi.org/10.1177/1741659008096370>
- Zhang, J. J. (2017). Rethinking “heritage” in post-conflict tourism. *Annals of Tourism Research*, 66(C), 194-196. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.06.005>

Assessment of Seven Churches in Faith Tourism Routes in Turkey: A Route Proposal

Sinem KUNT¹

1. INTRODUCTION

With its strategic location and fertile lands, Anatolia has hosted many civilizations from historical times to the present. There are many sacred places in Anatolia for both polytheistic and monotheistic religions, such as Göbeklitepe, the world's oldest belief center. The phenomenon of faith and the drive to reach the manifestation of the sacred, which continued from Paleolithic ages to modern ages, made it necessary for people to visit holy places. Although people's perceptions and motivations have changed over

1 Asst. Prof. Dr., Cankırı Karatekin University, School of Ilgaz Tourism and Hotel Management, Tourism Management, sinemkunt@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5342-4734

time, the sacred places visited and the sacred routes followed have survived to the present day.

There are many faith tourism routes in Turkey from past to present. Many sacred places with historical and cultural assets in the provinces of İzmir, Antalya, Konya, Antakya and Mardin, especially in Istanbul, are visited within the scope of faith tourism. From this point of view, the purpose of the study is to examine the Seven Churches within the framework of faith tourism routes in Turkey and to suggest a route. The Seven Churches refer to the holy places of the seven communities, whose names were mentioned in the Revelation of the Holy Book of Christians, which was accepted as canonical by the Catholic Church in the 2C AD, and which were sent letters over time. The Seven Churches are located at seven different points within the provincial borders of Izmir, Manisa and Denizli in Turkey. At the present time, these places are a niche market with visitor demand (Kunt, 2018). From this point of view, faith tourism routes in Turkey have been examined to reveal the importance of the Seven Churches in terms of faith tourism. The designed route has been visualized with a map.

2. LITERATURE REVIEW

Turkey has hosted many of the most important and sacred settlements, churches and monuments of Christianity, as well as being the scene of events of great importance in terms of Christian history. One of the first areas of these events is undoubtedly the travels of St. Paul. Turkey, which is far from Jerusalem and Rome, which are the centers of oppression, and where religions approach each other with tolerance, thanks to these travels of St. Paulus, Christianity, which was in danger of extinction due to the pressures in Jerusalem, emerged as the first church communities, and it has become a bridge from which it spreads all over the world (Kunt, 2014). He stated that he was an Anatolian “I am a Jew from Tarsus, from Cilicia, from the inhabitants of a not insignificant city” (Acts,

21:39). St. Paul made three missionary journey through Anatolia to spread Christianity. Paul's journeys are briefly mentioned below.

2.1. The Seven Churches in the Bible

With about 2.3 billion followers Christianity, is the world's biggest religion globally (World Population Review, 2022). It is known that Christianity arose in Jerusalem. It has matured in Anatolian lands and spread to Europe. The last part of the Bible known as the Revelation of the Apostle John. As mentioned in this book, the Seven Churches, which are sent messages, are considered to be the first churches of Christianity (Revelation, 2: 3), and these churches are the borders of Turkey in the Aegean Region (Ramsey, 1904; Wilson, 2010; Kartal, Tepeci & Atlı, 2013; Küçük, 2013: 283; Öter & Çetinkaya, 2016: 3).

In fact, it would not be correct to say that the interest in the Seven Churches in Turkey is new. As a result of the birth of Sabati Sevi's Messiah Movement in İzmir (Smyrna) and the intense interest of English Christians with the Jesus movement in 1666, the Seven Churches gained importance in the history of Christianity. In order to rediscover the Seven Churches in Anatolia, many researchers have traveled to the places where the Seven Churches are located in Anatolia. Paul Rycaut's role in establishing a counseling center in Smyrna for the Levant Company was key in sparking interest in the Seven Churches (Wilson, 2007).

Nowadays, it is seen that the interest in the Seven Churches continues. (Kunt & Gülcan, 2021). Travel agencies operating in the Aegean Region, in particular, organize tours for Seven Churches under the name of faith tours. The interest of Christian visitors, mostly from the European region and belonging to the Catholic denomination, towards the Seven Churches is mentioned. The fact that the tours last at least 3 days and at most 13 days brings with it an important tourism income. (Kunt, 2018; Kunt & Meydan-Uygur, 2019). At this point, it is important to evaluate the Seven

Churches within the route tourism. Brief information about the Seven Churches is presented below.

2.1.1. Smyrna Church

It is said that the Smyrna Church, which is the second of the Seven Churches mentioned in the Bible, means “followed” “be faithful”. The Church of Smyrna was seen as a religious center by the Christian world in 1C-2C AD years (Wilson, 2007; Küçük, 2013). Located in Konak/İzmir, the oldest church of Ancient Smyrna, St. The Polycarp Church symbolized the community of the Seven Churches of the Apocalypse (Kunt, 2019).

2.1.2. Ephesus Church

The Double Church in Ephesus has an extremely important place in the Christian world. 7C AD a second church was built with a door opened from the apse of the church, and thus the churches were called Double Churches. While this church was previously a basilica, 4C AD during its conversion into a church, a nave was added to the west side. It is of great importance as it is one of the first Seven Churches of Christianity and is dedicated to the Virgin Mary (Bingöl, 2007).

2.1.3. Pergamos Church

In the Byzantine era, a church was also built inside the Red Basilica. It is one of the first Seven Churches of Christianity (Bingöl, 2007; Küçük, 2013).

2.1.4. Thyatira Church

It is known that there used to be a church in the center of the Akhisar district of Manisa, where the brick remains were found. This building ruin, named as Thyatira church, is one of the Seven Churches mentioned in the Bible. This church has the meanings of “Perpetual Sacrifice” and “Holding” (Bingöl, 2007: 164; Küçük, 2013).

2.1.5. Sardis Church

This church, which is one of the Seven Churches mentioned in the Bible, is a church built of bricks and small stones next to the Temple of Artemis in the ancient city of Sard. The name of this church means “Remaining” and “Walk With Me” (Bingöl, 2007: 165).

2.1.6. Philadelphia Church

The wall remains behind a house in the Himaye-i Etfal District of Manisa’s Alaşehir district are thought to belong to Philadelphia, one of the Seven Churches mentioned in the Bible. The name of this church means “Brotherly Love” and “Open Door” (Küçük, 2013).

2.1.7. Laodicea

Only the bearing part of the church, which was built adjacent to the street in the south of the colonnaded street of the ancient city of Laodicea, has survived. In the middle part of the church, eight pillars, four of which are arched and four of which are straight, were used. The main entrance of the church is on the west side.

2.2. Patmos

Patmos is a small, kidney-shaped island (34 km²) in Greece’s Dodecanese chain. It lies 64 km west of Miletus and can be reached by public ferry from Greek islands of Samos and Cos or by charter boat from Kuşadası, Turkey (Wilson, 2010: 229). The Gospel writer St. John (St John), who was Jesus’ favorite disciple of the 12 apostles, A.D. in 95, he was punished by the Roman Emperor Domitian and exiled from Ephesus to Patmos. That’s why there is a large Saint John Monastery above Hora, the capital of the island (Dipasquale, Montoni, Manzi & Mecca, 2020). It is rumored that he wrote Apocalypsis (the last part of the Revelation-Gospel) here in this cave.

3. METHODOLOGY

Document analysis from qualitative research methods was used. Document analysis is a systematic procedure for reviewing and evaluating both printed and electronic (computer-based and Internet-Transferred) materials. Documents contain text (words) and images recorded without the intervention of a researcher (Bowen, 2009). The analytical procedure involves finding, selecting, evaluating (making sense) and synthesizing data contained in documents. The sample of the study; brochures of the Seven Churches' tour routes, faith routes in Turkey, St. Paul's travels and the Bible. Document and record review was chosen as the data collection method. Both printed and electronic (computer-based and Internet-Transferred) materials was used in this study. In the analysis of the sources, the principle of similarity and contrast was taken as the basis.

4. RESULTS

The order of the Seven Churches in the holy book and the places related to St. John were revealed as a route. A map was created using the Java program and the routes were marked with the Photoshop method. Finally, the route of the Seven Churches tour for 6 nights and 7 days has been designed. As a result of the document analysis, a tour route was designed that expresses the places related to the Seven Churches and St. John. The tour route includes accommodation for 7 days and 6 nights. For each day of the tour, brief information about the places to be visited is given. Below is an example of the tour that was designed.

5. THE PROPOSAL TOUR ROUTES OF THE SEVEN CHURCHES (7 DAYS/ 6 NIGHTS):

5.1. Day 01 Arrive Atina airport- Kos-Patmos

Arrive in Atina and transfer to Kos Island. Arrival to Patmos island by ferry from Kos island. Meet and transfer to hotel. Visit

the Saint John Monastery. The Gospel writer St. John (St John), who was Jesus' favorite disciple of the 12 apostles, A.D. in 95, he was punished by the Roman Emperor Domitian and exiled from Ephesus to Patmos. It is rumored that he wrote Apocalypse (the last part of the Revelation-Gospel) here in this cave. That's why there is a large Saint John Monastery above Hora, the capital of the island (Dipasquale et al., 2020). Then accommodation and free time on the island.

5.2. Day 02 Arrive İzmir airport- Selçuk-İzmir

Arrive in İzmir. Transfer to Selçuk and hotel. Full-day visit to the unforgettable ruins of Ephesus, particularly the double churches. Reading the letter of St. John to the Church of Ephesus, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Return to Izmir.

5.3. Day 03 Smyrna-İzmir

Transfer to Konak-İzmir. The oldest church in ancient Smyrna, St. Visit the Polycarp Church, symbolizing the Seven Churches of the Apocalypse community. Reading the letter of St. John to the Church of Smyrna, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Then return to Izmir.

5.4. Day 04 Pergamos-İzmir

Transfer to Bergama-İzmir. Visit Pergamon, Red Basilica. Reading the letter of St. John to the Church of Pergamos, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Free time and return to Izmir.

5.5. Day 05 Thyatira-Sardis and Philadelphia- Manisa

Drive to Akhisar. Visit Thyatira Church and reading the letter of St. John to the Church of Thyatira, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Then drive to Sardes (Salihli), ancient capital of the Lydians. Visit the Church of Sardis which is

next to the Temple of Artemis in the ancient city of Sard. Reading the letter of St. John to the Church of Sardis, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Continue to Alasehir where the ancient Philadelphia Church is located. Reading the letter of St. John to the Church of Philadelphia, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Then accommodation in hotel.

5.6. Day 06 Laodicea-Denizli

Drive to Pamukkale-Denizli. See the ancient city of Laodicea. Walk the ancient streets of Laodicea, then proceed to the Church of Laodicea. Reading the letter of St. John to the Church of Laodicea, which is included in the Bible, accompanied by a guide. Then enjoy a leisurely bath in the hot spring pool of your hotel in Pamukkale.

5.7. Day 07 Selçuk-İzmir

Transfer to Selçuk. Morning visit to the Basilica of Saint John. Pray, light candles, and read scriptures in the memory of St. John. Transfer to Izmir airport. Good bye İzmir.

As can be seen in Figure 5 below, the route; starting from St. John's Monastery on Patmos Island in Greece (where St. John received the vision about the Seven Churches) respectively will continue with Ephesus (İzmir/Selçuk), Smyrna (İzmir/Konak), Pergamos (İzmir/Bergama), Sardis (Manisa/Salihli), Philadelphia (Manisa/Alasehir), Thyatira (Manisa/Akhisar) and Laodicea (Denizli/Pamukkale) Churches and it is designed to end with the Church of St. John, located in the Selçuk district of İzmir, where St. John's tomb is located.

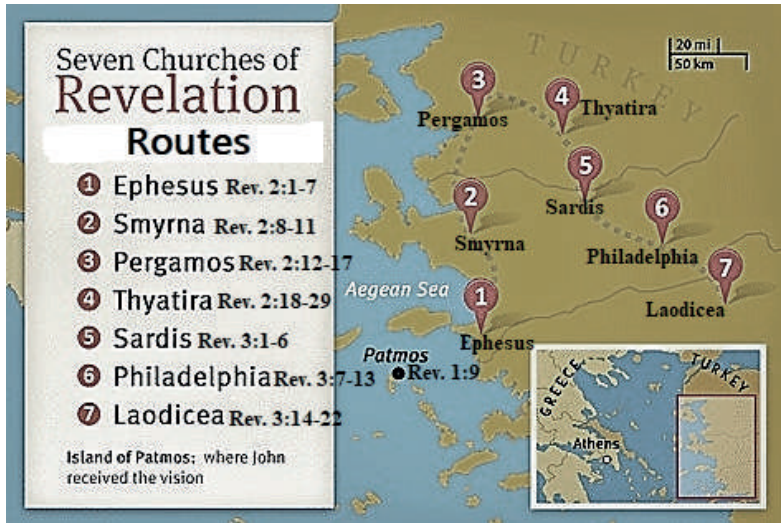

Figure 5. A Route Design for Seven Churches of Revelation

In the Figure 5., the parts where the names are mentioned in the Bible next to each church are shown as a reference. For example, information about the church of Ephesus is contained in lines 1 and 7 in the second part of the revelation section, the last part of the Bible. In the Figure 1, this information is shown as abbreviation in the form of Ephesus Rev. 2: 1-7.

6. CONCLUSIONS

Since ancient times, faith has been a powerful motivator, from early pilgrimages to holy sites and modern travels. Religious structures, rituals, festivals and ceremonial events are more attractive to ordinary people as well as members of religions representing certain religious beliefs (Henderson, 2013). The phenomenon of faith and the drive to reach the manifestation of the sacred, which continued from Paleolithic ages to modern ages, made it necessary for people to visit holy places. Although people's perceptions and

motivations have changed over time, the sacred places visited and the sacred routes followed have survived to the present day.

Anatolia has hosted many civilizations in prehistoric and historical times. Civilizations that reigned in the Anatolian lands built many structures in accordance with their religious beliefs in a climate of respect and tolerance. Anatolia is one of the rare geographies where structures belonging to different religions can be found together.

The Republic of Turkey also protected many artifacts left in ancient Anatolian lands with the awareness of respect and tolerance from the past or tried to transfer them to future generations with restoration works. Today, in almost every region of Turkey, there are many places belonging to the early Christian period. The most important of these places are undoubtedly the first Seven Churches of Christianity. Actually the Seven Churches themselves are lined up as a unique tour route. Printed and visual materials were systematically examined by document analysis. Within the scope of the literature review, other faith routes other than Christianity in Turkey were also examined (Ramsey, 1904; Wilson, 2010; Küçük, 2013; Levent & Uçar, 2018; Ayhan & Çağlıyan, 2021; Gündoğan, 2021). Examined sources, the tour itineraries of the Seven Churches, faith routes in Turkey, St. Paul's travels and the Bible. In the analysis of the sources, the principle of similarity and contrast was taken as the basis. The order of the Seven Churches in the Bible and the places related to St. John were revealed as a route. A map was created using the Java program and the routes were marked with the Photoshop method. Finally, the route of the Seven Churches tour for 6 nights and 7 days has been designed. The strategy and cooperation of the two countries (Turkey and Greece) is needed in order to elaborate the designed tour route. There are travel agencies that organize the Seven Churches tour in Turkey, but when the tour programs are examined, it is seen that other historical or cultural places are included other than the Seven Churches. This situation prevents the emergence of the

Seven Churches as a separate tour route. For this reason, specific tour programs should be prepared in which only Seven Churches are included. Only in this way will the importance of the Seven Churches be revealed and a specialized tour program will be formed. Tourist guides specializing in the Seven Churches should be trained. Specialized guides should be allowed to conduct the Seven Churches tour. Maintenance, repair and restoration works should be carried out for the buildings belonging to the Seven Churches. An international conference themed Seven Churches can be organized.

REFERENCES

- AYHAN, G., & ÇAĞLIYAN, A. (2021). Tunceli ilinde alevi inanç turizmi rotaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 583-606.
- BİNGÖL, Z. (2007). *Gelenekten Evrensel Anadolu'da İnanç Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- BOWEN, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- DİPASQUALE, L., MONTONİ, L., MANZİ, A., & MECCA, S. (2020). The Chorá of Pátmos (Greece): Analysis of architectural heritage, identification of risks and assessment of impacts. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 44, 521-528.
- GÜNDÜĞAN, S. (2021). *Sürdürülebilir kültürel miras kapsamında inanç turizmi rotası oluşturulması: Trakya Bölgesi örneği* (Yüksek lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- HENDERSON, J.C. (2003). Managing tourism and Islam in Peninsular Malaysia. *Tourism Management*, 24, 447- 456. [doi.org/10.1016/S0261-5177\(02\)00106-1](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(02)00106-1).
- ISPARTA PROVİNCİAL DIRECTORATE CULTURE AND TOURISM, (2022). *St. Paul*. Retrieved from: <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-71232/st-paul-aziz-paulus.html> 06.09.2022.

- KARTAL, B., TEPECİ, M., & ATLI, H. (2015) Examining there ligious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective. *Tourism Review*, 70(3), 214 – 231. doi.org/10.1108/TR-09-2013-0048
- KİTAB-I MUKADDES (2010). İstanbul: Ohan Matbaacılık.
- KUNT, S. (2014). *Aziz Yuhanna'nın Vahiy Kitabı çerçevesinde Yedi Kiliseler ve bu Kiliselerin Hıristiyanlık tarihindeki yeri* (Yüksek lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KUNT, S., & GÜLCAN, B. (2017). Türkiye inanç turizminde zenginleşmemiş bir ürün: Yedi Kiliseler, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4 (Special Issue I), 184-206.
- KUNT, S. (2019). *Somut kültürel miras destinasyon pazarlamasında yaratıcı telkin'in aşılama teorisi yardımıyla ölçümü: Yedi Kiliseler üzerine bir uygulama* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KUNT, S., & GÜLCAN, B. (2021). Potential impact of creative infusion on perceptions and behaviors of visitors: theory and evidence from tourism. *International Journal of Professional Business Review*, 6(1), 8.
- KUNT, S., & GÜNGÖR, A. İ. (2017). Aziz Yuhanna'nın Vahiy Kitabı çerçevesinde Yedi Kiliseler ve bu kiliselerin Türkiye inanç turizmindeki yeri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 71-92.
- KUNT, S., & UYGUR, S. M. (2019). Seven Churches of the Revelation visited in route tourism in Turkey. *International Journal of Professional Business Review*, 4(1), 32-52.
- KÜÇÜK, M. A. (2013). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dini Mekanlar (Yahudilik-Hıristiyanlık Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- LEVENT, Y. S., & UÇAR, M. (2018). *Kültürel Rotalar Bağlamında Mersin İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi*. I. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Mersin.
- ÖTER, Z., & ÇETİNKAYA, M. Y. (2016). Interfaith tourist behaviour at religious heritage sites: House of the Virgin Mary case

in Turkey. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 4(4), 1-18.

RAMSAY, W. (1904). *The Letters to the Seven Churches in Asia*. New York: Armstrong.

WILSON, M. (2007). Smyrna: The Open door to the archaeological rediscovery of the Seven Churches, *Ekklesiastikos Pharos* 89, 75-87.

WILSON, M. (2010). *Biblical Turkey*. İzmir: Ege Yayınları.

WORLD POPULATION REVIEW, (2022). *Most Christian countries*. Retrieved from: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-christian-countries> 07.09.2022.

Türkiye’de Kış Turizmi

Derya BAYKAL BAYSAL¹

1. GİRİŞ

Çağımızın getirdiği küreselleşme kavramı ile birlikte dünya çok daha küçük bir yer olarak algılanmaya başlamış, gelişen teknoloji de bu durumu desteklemiştir. Artan seyahat imkânları, seyahat merakı ile birlikte dünyanın en önemli sektörlerinden biri olarak kabul edilen turizm sektörünün sürekli canlı kalmasını sağlamıştır. Ülkeler için döviz girdisi anlamına gelen turizm sektörü turizmde sürekliliğin sağlanması ile ülke ekonomilerine katkı vermeye devam edecektir.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’ne göre; uluslararası seyahat sayısı bir önceki yıla göre %4 oranında artmış ve 2021 yılında 400 milyon olan uluslararası seyahat sayısı 2022 yılında 415 milyon seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak pandemi öncesi dönem

1 Arş .Gör. Ardahan Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği, deryabaysal@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8831-245X

göz önünde bulundurulduğunda bu verilerin 2019 yılının %72 altında kaldığı görülmektedir. Dünya Turizm Örgütü, uluslararası seyahatler kapsamında, 2020 yılında 1300 dolar seviyesinde olan kişi başı ortalama harcamanın 1500 dolara yükseldiğini belirtmekte bu durumun tatil sürelerinin uzaması ayrıca ulaşım ve konaklama maliyetlerinin artışı ile ilgili olduğu düşünülmektedir (TURSAB, 2022).

Turizm hareketliliği gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan Türkiye için turizm önemli bir paya sahiptir. 2021 yılında Türkiye’de GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) rakamları bir önceki yıla göre %11,44 artış göstermiş, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri ise %43.4 ile en çok büyüyen sektör olarak yer almıştır (TUIK, 2022a).

Türkiye turizm geliri incelendiğinde ise 2021 yılında 2020 yılına göre %103'lük bir artış gerçekleşmiş ve 24 milyar 482 milyon 332 bin dolar gelir elde edilmiştir. Gelirin 19 milyar 679 milyon 915 bin doları kişisel harcamalardan, 4 milyar 802 milyon 417 bin doların ise paket tur harcamalarından elde edildiği belirtilmektedir (TUIK, 2022b).

Turizmin Türkiye ekonomisindeki payı %3'ün üzerinde bulunmaktadır. Bu oran ABD ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde %1'ler düzeyinde gerçekleşmektedir (Arslan ve Kendir, 2019: 168).

Türkiye’yi tercih eden turistlerin genellikle deniz kum güneş odaklı tatil planladıkları ve gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu durum sürdürülebilir turizm ilkeleri ile örtüşmemekte taşıma kapasitesinin aşılması, doğal ve beşeri kaynakların yıpranması vb. olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Söz konusu durumun önüne geçebilmek amacı ile dört mevsim ve on iki ayı kapsayan ve var olan turizm potansiyelini değerlendirmek üzere alternatif turizm türleri geliştirilmiştir. Değişen turistik talep ve turist profili göz önünde bulundurulduğunda alternatif turizm türlerinin sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde uygulanması ülke turizmi için önemli bir hal almaktadır.

Kış turizmi alternatif turizm türleri arasında yer almakta ve özellikle deniz kum güneş turizminden faydalanamayan iller için iyi bir seçenek olarak görülmektedir. Kış turizminin gelişimi doğu bölgesinde yer alan ve potansiyeli olan iller için bölgesel kalkınmayı ve istihdamın artmasını sağlayacak, nitelikli iş gücünün bölgeye dönmesi ve tersine göçün gerçekleşebilmesi için önemli bir kaynak olarak bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE KIŞ TURİZMİNİN GELİŞİMİ

Alternatif bir turizm türü olarak tanımlanan kış turizmi değişen seyahat alışkanlıkları da göz önünde bulundurulduğunda dikkat çeken bir turizm çeşidi olarak görülmektedir.

Kış turizmi kayak sporu için uygun karlı ve eğimli alanlara yapılan seyahat, konaklama ve diğer turizm hizmetlerini kapsayan bir turizm çeşididir (Koşan, 2013). Kayak sporu kış turizminin gelişme göstermesi açısından önemli bir unsurdur. Bu nedenle belirli bir yükseklikte bulunan aynı zamanda kayak sporunun yapılması için uygun dağlara sahip bölgelerde kış turizmi gelişim göstermektedir (Çakmak ve Yılmaz, 2018).

Kış turizmi, orta ve yüksek dağlık bulunan bölgelerde, kayak sporunu yapmaya uygun kar şartlarının ve eğimli alanların bulunduğu destinasyonlara yapılan seyahatlerin yanında, konaklama, yeme içme, dinlenme, eğlenme ve gezme görme gibi turizm aktivitelerinde yararlanmayı içeren faaliyet ve ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Sürücü, 2016: 144-145).

Türkiye; iklimi, coğrafyası ve diğer turizm türlerinde elde ettiği tecrübesi ile Avrupa’nın sayılı kış turizm merkezlerinden olmaya aday ülke konumundadır. Yapılan araştırmalarda, Türkiye’nin yaklaşık %50’sinin kış turizmine elverişli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte; dünyada amatör ve profesyonel olmak üzere yaklaşık 70 milyon kayak sporcusunun bulunduğu ve bu sporcuların yarısını Avrupalıların oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin bu pazardan yeterince pay

alamadığı görülmektedir. Fransa, İtalya, Avusturya ve İsviçre’de olduğu gibi kış turizmi yatak kapasitesi ve tesisleri %25 oranına ulaştırabilirse Türkiye’nin bu pazardan daha fazla faydalanabileceği anlaşılmaktadır. Kış mevsiminde kar alan ve 4-6 ay boyunca karın yerden kalkmadığı yöreleri ile Türkiye’nin bu kriterleri sağlayacağı açıktır. Türkiye’nin kış turizmine elverişli merkezlerinde, yağın karın cinsi ve doğal güzellikleri kayak sporu için oldukça uygundur. Ayrıca kristal karı sayesinde kayak sporcuları için güvenli ve temiz bir tatil sunulmaktadır (Uluçeçen, 2011: 104).

Kış turizmi dağlık ve kayak sporuna elverişli alanlarda gerçekleştirilen bir turizm çeşidi olmakla birlikte ortak algı olan kayak sporunun yapılabilir oluşu kış turizmini zihinlerde sınırlamaktadır. Kış turizmi aynı zamanda iyi vakit geçirme, kışın da tatil yapabilirlik ve bunun benimsenmesi yanında çeşitli kış sporlarının varlığını da içermektedir. Kış turizmi aracılığı ile turizmin çeşitlendirilmesi ve mevsimsellik özelliğinin önüne geçilerek tüm yıla yayılması mümkün olmaktadır.

Türkiye’nin kış turizmi potansiyeli incelendiğinde, son yıllarda pek çok yeni kış turizm merkezi yatırımının yapıldığı görülmektedir. Bu yönüyle kış turizmine ilişkin rekabetçi adımların atıldığı söylenebilir (Sürücü, 2016:146).

Türkiye’nin klasik turizm anlayışı ile tercih edilmesinde en önemli faktörlerden biri mevsimsel özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Kış turizmi ise mevsim itibari ile deniz turizminin en büyük rakibidir. Bu özelliği ile kış turizmi en önemli alternatif turizm türleri arasında yer almaktadır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde kar yüksekliği ve kalınlığının beklenen ortalamaların üzerinde olması ve çok sayıda tesisin bulunması kış turizminin gerçekleştirilebilirliği noktasında önem arz etmektedir (Karadağ, 2022: 55).

Sonuç olarak kış turizmi, dağlık ve karlı alanlarda gerçekleştirilen, kişilere kış turizmi sporları yapma imkânı sağlamanın yanı sıra konaklama, yiyecek içecek, eğlenme, dinlenme ve ulaşım

hizmetlerinin sunulduğu bir alternatif turizm çeşidi olarak ifade edilebilir. Kış turizmi özellikle kıyı şeridinde yer almayan iller için bölgesel kalkınmaya vereceği destekle turizmin tüm yıla yayılmasını sağlamak ve yurt içi turizm hareketliliğini geliştirmek anlamında önemlidir.

Dünyanın birçok ülkesi için kış turizmi; gelir kaynağı yaratma, yerel zenginlik elde etme ve ekonomik kalkınmayı sağlamak bağlamında çekiciliği ifade etmektedir. Türkiye sahip olduğu doğal kaynaklar, ağırladığı turist sayısı gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda kış turizmi için gelecek vaat etmektedir. Turizm istatistikleri incelendiğinde ilk on ülke arasında yer alan Türkiye, turizm faaliyetlerini sezonluk gerçekleştirdiği için ekonomik sürdürülebilirliği bulunmamaktadır. Bu doğrultuda kış turizmi ile sezonun uzatılması öncelikli hedefler arasında yer almalıdır.

TÜRSAB (2015), kış turizminin etkin olduğu alanlarda sağladığı faydaları şöyle sıralamaktadır;

Mevsimsellik sorununun aşılması turizmin tüm yıla yayılmasında,

Sezon dışında etkisiz kalan kapasite ve iş gücünün ekonomiye kazandırılmasında,

Bölgesel anlamda işsizlik oranını düşmesinde,

Alt yapının gelişmesinde,

Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında etkilidir.

Türkiye’de kış turizmi tarihinin kayak sporu ile I. Dünya Savaşı sırasında Avusturyalı subayların Erzurum Palandöken’de eğittiği askerler ile başladığı ve Ankara’da Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu’nun düzenlediği kayak organizasyonları ile birlikte Erzurum, Kayseri gibi illerde de kış sporları ve dağcılık kulüpleri kurulması ile büyümeye devam ettiği ifade edilmektedir (Beşcanlar ve Sağlık, 2020:20).

Alan yazında ifade edildiği üzere Türkiye’de kış turizmi hareketliliğinin 20.yy. da başladığı görülmektedir. 1961 yılında Uludağ, milli park ilan edilmiş ve kış turizmine uygun olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye’nin ilk kış oteli 1933 yılında Uludağ’da açılmıştır (Tür, 2017:26).

Türkiye’de kış turizminin önemli noktaları Bursa Uludağ, Erzurum Palandöken, Bolu Kartalkaya, Kars Sarıkamış ve Kayseri Erciyes kayak merkezleridir. 1933’te ilk oteli ve muntazam şose yolu yapılan Uludağ’ın ardından, bu önemli merkezlerden Erciyes 1989 yılında, Sarıkamış 1991 yılında, Palandöken 1993 yılında ve e Kartalkaya 1997 yılında kayak merkezi ilan edilmiştir (KUDAKA,2012).

Türkiye’nin kış turizmi potansiyelinin fark edildiği yıllar 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’nun ilan edildiği 1980 sonrasında rastlamaktadır. Turizmi Teşvik Kanunu ile tesis sayısı artmış uluslararası düzeyde birçok tesis hizmet vermeye başlamıştır (Beşcanlar ve Sağlık, 2020:20).

Turizmi Teşvik Kanunu ve sonrasında DPT’nin 1991 yılında hazırladığı Kış Turizmi Master Planı ile Turizm Bakanlığı’nın Kış Sporları Merkezleri Projesi kapsamında değerlendirilen kayak merkezlerinden Kartalkaya, Uludağ, Sarıkamış, Erciyes, Sapgör, Palandöken ve Hasandağ, Kop Dağı, Zigana, Akdağ, Aladağlar, Bolkar Dağları, Yıldızeli, Saklıkent, Davraz, Karatepe Turizm Merkezi olarak ilan edilerek özel sektör işbirliği ile gelişim göstermesi beklenmiştir (Doğaner, 1997).

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007 yılında hazırladığı 2023 Eylem Planı’nda kış turizmi ile ilgili, kış turizmi ile alternatif turizm çeşitlerinin entegre edilerek geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamış özellikle iç turizm pazarında üniversite öğrencilerini kış sporlarına yönlendirerek iç turizm pazarının canlanmasının önemli olduğunu belirtmiştir.

Aşağıda yer alan görselde kış turizm merkezleri belirtilmektedir. Kış turizmi faaliyetlerinin artırılması amacı ile hazırlanan Kış Turizmi Master Planı dâhilinde Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan ve Ağrı illeri kış turizm koridorunu oluşturmaktadır.

Türkiye yükseklik ve engebeli bir topografyaya sahip olması sebebi ile kış turizminin yapılabilirliğine son derece uygundur (Koç, 2020: 33). Ülkemizde 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca ilan edilmiş olan kış sporları temalı 29 adet TM/KTKGB bulunmaktadır. Bu bölgelerden konaklama ve mekanik tesis imkanı sunması bakımından 9 adedi faal, 7 adedi ise kısmen faaldir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

Resim 1: Kış Turizmi Merkezleri (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022)

Belirtilen kış merkezlerinin %90'ını oluşturan kısmi iklimatik ve topografik bakımdan kış turizmi için uygun koşulların bulunduğu 40 kuzey enlemi civarında bulunmaktadır. Bu kayak merkezlerine turistik talep;

Klimatik (Karın yerde kalma süresi, kar örtüsü derinliği, kar kalitesi, rüzgar),

Jeomorfolojik (Kayak pistlerinin eğimi ve uzunluğu),

Doğal peyzaj (Orman örtüsü)
Konaklama merkezi hizmetleri,
Ulaşım vb. özelliklere göre oluşmaktadır (Demir, 2019: 4).

Tablo1: Türkiye’de Bulunan Kış Turizmi Merkezleri Yatak ve Mekanik Tesis Kapasiteleri

No	TM / KTKGB	PLAN DURUMU		YATAK KAPASİTESİ		MEVCUT MEKANİK TESİSLER			
		ÇDP	NİP/UIP	Mevcut	Hedef	Adet	Kapasite (kişi/saat)	Uzunluk (m.)	
1	Erzurum Palandöken KTKGB	VAR	VAR	2466	8850	19	24563	22018	
2	Bursa Uludağ II. Gelişim Bölgesi KTKGB	VAR	VAR	2250	3500	22	15000	16145	
3	Bolu Köroğlu Dağı KTKGB	VAR	VAR	1713	4000	14	10000	10380	
4	Kayseri Erciyes KTKGB	VAR	VAR	1072	6000	13	19300	21832	
5	Kastamonu Çankırı İlgaz KTKGB	VAR	VAR	1217	1300	6	5639	5983	
6	Kars Sarıkamış KTKGB	VAR	VAR	1013	12000	4	5348	6263	
7	Kocaeli Kartepe KTKGB	VAR		800	1000	4	6400	3250	
8	İsparta Davraz Dağı KTKGB	VAR	VAR	467	1600	4	3800	3621	
9	Sivas Yıldız Dağı KTKGB	VAR	VAR	110	1600	3	3000	4547	
10	Çankırı İlgaz Kadınçayırı Yıldıztepe KTKGB		VAR	80	400	1	1200	1588	
11	Ardahan Yalnızçam Uğurludağ KTKGB	VAR	VAR	74	4250	3	2800	5250	
12	Bayburt Kop Dağı KTKGB	VAR	VAR	60	810	1	600	1220	
13	Gümüşhane Zigana KTKGB	VAR	VAR	40	470	1	843	661	
14	Erzincan Ergan Dağı KTKGB	VAR	VAR		8000	3	3450	6967	
15	Denizli Tavus Bozdağ KTKGB	VAR	VAR		2250	3	2400	3822	
16	Samsun Ladik Akdağ KTKGB		VAR		800	1	800	1360	
17	Aksaray Hasan Dağı KTKGB	VAR	VAR	97	1235				
18	Mersin Tarsus Gülek Karboğazı KTKGB	VAR			8000				
19	Gümüşhane Çakırgöl KTKGB	VAR	VAR		5600				
20	Antalya Alanya Akdağ KTKGB	VAR	VAR		3000				
21	Muğla Eren Dağı KTKGB	VAR			1500				
22	Gümüşhane Süleymaniye KTKGB	VAR			1180				
23	Artvin Kafkasör KTKGB	VAR	VAR		2000				
24	Düzce Gölyaka Kardüz Yaylası KTKGB	VAR	VAR		380				
25	Malatya Hekimhan Yamadağı KTKGB	VAR							
26	Rize İkizdere Ovit Dağı KTKGB								
27	Antalya Akseki Göktepe KTKGB	VAR	VAR		450				
28	Bitlis Sapçör Kış Sporları TM								
29	Konya Derbent Aladağ KTKGB	VAR							
	TOPLAM	25	21	11459	80175	102	105143	114907	
	FAAL OLAN TURİZM MERKEZLERİMİZ (9ADET)								
	TAM ANLAMIYLA FAAL OLMAYAN MERKEZLERİMİZ (7 ADET)								

Kaynak: YİGM, 2022.

KTGB: Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Merkezi

TM: Turizm Merkezi

ÇDP: Çevresel Değerlendirme Planı

Türkiye’de aktif kış turizm merkezlerinin toplam 11,459 yatak kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Mekanik taşıma tesisleri bakımından ise toplam 105,143 kişi/saat kapasiteye sahip olup Demir (2019: 5) bu tesislerin tam kapasite ile toplam 1,375,080 ziyaretçinin konaklamasına uygun durumda olduğunu ifade etmektedir.

Kış turizm merkezleri, yatak kapasiteleri mevcut mekanik tesisler açısından değerlendirildiğinde Palandöken, Uludağ ve Köroğlu turizm merkezlerinin ilk üç merkezi oluşturduğu görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırladığı bu tabloya göre faal olan turizm merkezlerinde hedeflenen yatak kapasitesi bakımından değerlendirildiğinde Kars ve Erzurum’un ilk iki sırada yer aldığı ve faal olmayan merkezler içerisinde Erzincan Ergan Dağı’nın en fazla yatırım yapılması planlanan turizm merkezi olduğu görülmektedir. Erzincan Ercan Dağı’nı Ardahan Yalnızçam Uğurludağ tesisleri takip etmektedir. Bu durum hem kış koridoru hem de bölgesel kalkınma anlamında önem arz etmektedir.

Tablo 2: Toplam turizm Geliri, Ziyaretçi Sayısı ve Kişi Başı Ortalama Harcama (2016-2021)

YILLAR	TOPLAM TURİZM GELİRİ (Milyon \$)	ZİYARETÇİ SAYISI	KİŞİ BAŞI ORTALAMA HARCAMA (\$)
2016	22.839.468	31.365.330	728
2017	27.044.542	38.620.346	700
2018	30.545.924	45.628.673	669
2019	38.930.474	51.860.042	751
2020	14.817.273	15.826.266	936
2021	30.173.587	29.357.463	1028

Kaynak: TUIK, 2022

Son beş yıllık süreç dikkate alınarak hazırlanan tabloda da görüldüğü üzere Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı ve elde edilen turizm geliri artış eğilimi göstermektedir. 2019 yılında yaşanan COVID-19 küresel salgını sebebi ile 2020 yılında ciddi bir azalış olmakla birlikte 2021 yılında toparlanma başlamıştır. 2022 yılı son üç çeyrek verileri ve gerçekleştirilen tahminler göz önünde bulundurulduğunda ise yıl sonuna kadar 50 milyon turist ziyaretini beklenmektedir.

2021 yılı turizm geliri ve gelen turist sayısı incelendiğinde; elde edilen turizm gelirinin 30 Milyon 173 Bin 587 dolar ve 2020 yılında 15,8 milyon olan turist sayısının 2021 yılında %85,5 artarak 29,4 milyon kişi olduğu görülmektedir (TUİK, 2022). Aynı zamanda kişi başı ortalama harcamanın da arttığı görülmektedir.

Tablo 3: Kış Sezonunda Ağırlanan Turist Sayısı (2016-2021)

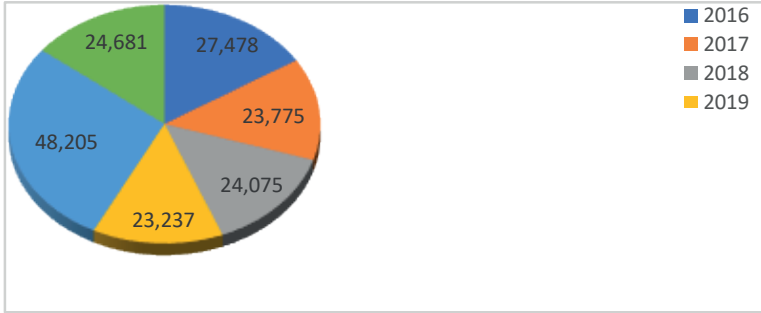
YILLAR	KASIM	ARALIK	OCAK	ŞUBAT	MART
2016	1.879.625	1.629.471	1.691.287	1.517.504	1.898.762
2017	2.293.847	2.041.323	1.568.344	1.432.342	1.844.076
2018	2.679.420	2.180.881	2.045.341	1.806.822	2.270.819
2019	3.005.517	2.398.329	2.226.288	1.944.957	2.473.417
2020	1.262.757	964.816	2.259.423	2.051.923	1.058.068
2021	2.466.682	2.176.634	829.932	727.126	1.043.411

Kaynak: TUİK,2022

Ortalama 120 gün süren kış turizmi sezonu (Kasım-Mart) (Demir, 2019: 5) dikkate alınarak hazırlanan ziyaretçi sayısı tabloda da görüldüğü üzere pandemi dönemi dışında artış göstermiştir. En çok ziyaretçinin ise Ocak ve şubat aylarında ağırlandığı görülmektedir. Bu durumun okulların yarıyıl tatili ile kapalı olmasının ve bu ayların kış turizmi için uygun olduğu düşünülen aylar olması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kış turizm döneminde ülkemizdeki kış turizm merkezlerine gelen turist sayısının en az olduğu ay Kasım ayıdır. Bu durumun sebebinin Kasım ayının kış algısına sahip olmayışı ve yeterli düzeyde kar bulunmaması ve yabancı ülkelerde okul tatil dönemine denk gelmemesi gibi nedenler ile açıklanabilir. Ülkemizi belirtilen aylar içerisinde en çok Almanya, Azerbaycan, Rusya, İran ve Körfez ülkeleri vatandaşları ziyaret etmişlerdir. Bu ülkeler kış turizm olanakları bakımından ülkemizle kıyaslandığında düşük nitelik göstermektedir (Demir, 2019).

Şekil 2’de görüldüğü üzere son beş yıl değerlendirildiğinde 2020 yılı en fazla kış turistinin ağırlandığı yıldır. Bu oran tüm yıl gelen turist sayısının %48,20’sini oluşturmaktadır. 2021 yılı ise tekrar %20’ler seviyesinde seyretmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sürdürülebilirliğin sağlanması önem arz etmektedir.

Şekil 2: Kış Turizmine Katılan Turist Sayısının Toplam Turist Sayısına Oranı

3. SONUÇ

Türkiye sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklar ile turizm sektöründe önemli aktörlerden biridir. Özellikle ağırlanan turist sayısı bakımından ilk on ülke içerisinde yer alan Türkiye son dönemlerde uygulama kararı aldığı turizm politikaları ile elde

ettiği gelir ve çektiği turist niteliğini de değiştirme noktasında önemli adımlar atmıştır. Bu doğrultuda uygulanan kitle turizm anlayışının yerini alternatif turizm çeşitliliğine bırakması ve turizmin mevsimsellik özelliğinin ortadan kaldırılarak tüm yıla yayılması atılan önemli adımlardandır.

Alternatif turizm türleri arasında yer alan kış turizmi ülkemizde yapılabilirliği olan bir turizm çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle engebeli alanlara sahip ve karlı gün sayısının fazla olduğu Doğu Anadolu bölgesinin kalkınması açısından da kış turizmi önem arz etmektedir. Kış turizminin bu bölgelerde geliştirilmesi ile bölgenin yatırımlara açık hale gelmesi, bölgesel gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması, istihdamın artması ve iş gücünün adaletli kullanımı ile göçün önlenmesi hedeflenmektedir.

Sahip olunan kış turizmi merkezleri bakımından Türkiye geliştirilebilir seviyede yer almaktadır. Bu amaç ile çeşitli yatırım planları yapılmakta belirlenen kış turizmi merkezlerinde var olan tesislerin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin turizm imajının değişmesi, gelen turist sayısının yıl içerisinde dengeli dağılımının sağlanması ve sürdürülebilir turizm anlayışının gelişimi için önem arz etmektedir.

Tesislerin nitelik olarak iyileştirilmesi ilgili altyapı ve üstyapı yatırımlarının yapılarak tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi önemlidir.

Kış turizmi özellikle Türkiye gibi kış turizmine uygun ülkelerde geliştirilir ise ülkenin turizmden aldığı payın ve ülke bilinirliğinin artışı kaçınılmaz olacaktır.

Kaynaklar

- Arslan, E., Kendir, H. (2019). Kış Turizmi Potansiyeli Açısından Muş İli'nin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(6), 167-173.
- Beşanlar, S., Sağlık, E. (2020). Türkiye'nin Kış Turizm Merkezleri ve Potansiyeli, İçinde; Kış Turizminin Dünya'daki ve Türki-

- ye’deki Gelişimi, 14-27, Ed: Erkan Sağlık ve Muharrem Tuna, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Çakmak, F., Yılmaz, Ö. (2018). Turizmin İktisadi Sürdürülebilirliği Açısından Kış Turizmi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(1), 267-286.
- Demir, M. (2019). Farklı Perspektiflerden Kış Turizmi, İçinde; Türkiye’de Kış Turizmine Yabancı Turist İlgisi, Ed: Ahmet Çavuş, Paradigma Akademi, İstanbul.
- Doğaner, S. (1997). Türkiye’nin Dağlık Alanlarında Kış Turizmini Etkileyen Coğrafi Etmenler, Coğrafya Dergisi, 0 (5).
- Karadağ, L. (2022). Tourism in Turkey: A Comprehensive Overview and Analysis for Sustainable Alternative Tourism içinde, Alternative Types of Tourism That Can Be Applied for Sustainable Tourism in Turkey, 45-59.
- Koç, H. (2020). Türkiye’nin Kış Turizm Merkezleri ve Potansiyeli içinde Yre Seçiminde ve Alansan Dağılımında Etkili Olan Coğrafi Faktörler, ed: Muharrem Tuna ve Erkan Sağlık, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Koşan, A. (2013). Kış Sporları Turizmi- Kayak Turistlerinin Kış Turizm Merkezlerini Algı ve Değerlendirmelerine Ait Bir Araştırma (Palandöken’de Bir Uygulama), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 17(2), 293-324.
- Kudaka, 2012. Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Erzurum Konaklı Bölgesinde Yapılması Planlanan Yatırımlar Konusunda Finansal Fizibilite Raporu, Erzurum.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10177/kis-sporlari-turizm-merkezlerine-iliskin-genel-bilgiler.html>, erişim: 26.10.2022
- Sürücü, Ö. (2016). Özel İlgi Turizmi içinde Dağ- Kış Turizmi, ed: Ali Yaylı ve Özlem Sürücü, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Tür, E. (2018). Türkiye ve İsviçre’nin Kış Turizmi Faaliyetleri Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma, Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(1), 10-31.
- Uluçeçen, T. (2011). Özel İlgi Turizmi: Kapsamı, Çeşitliliği ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Uzmanlık Tezi, Kültür Turizm Bakan-

lığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.

http://www.tursab.org.tr/dosya/12196/tursab-kis-turizmi-raporu119314251845-1_12196_3978793.pdf,

<https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/dunya-turizm-istatistik/2021-yilsonu-degerlendirmesi.pdf>

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10177/kis-sporlari-turizm-merkezlerine-iliskin-genel-bilgiler.html>,

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-211090/yillik-il-ilce-konaklama-istatistikleri.html>,

TUİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2022-45788&dil=1>

TUİKa.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45834>

TUİKb.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>,

Turizm Planlamasında Toplumsal Katılım

Fulden Nuray KÜÇÜKERGİN¹

Emine BALCI²

GİRİŞ

İdeal anlamda demokrasi anlayışının hedeflediği, “*mahalli idarelerin aldıkları her türlü kararlar ile iş, işlem ve faaliyetlerinin, temelde varlık gerekçelerini oluşturan yerel halkın istek ve beklentileri doğrultusunda olması*” şeklinde gerçekleşen bir yönetim olmaktadır (Özdemir, 2011: 32). Kentlerin hızla büyüdüğü, buna paralel olarak problemlerinin de hızla arttığına dikkat edildiğinde, halkın birlikte hareket etmesinin, kendi bilgi ve deneyimlerini aktarmasının, bunun sonucunda da sorunları birlikte çözme davranışının ortaya konulmasının önemi her geçen an artmaktadır (Özdemir, 2011).

1 Dr. Öğretim Üyesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 0000-0002-0943-0467, fulden.kucukergin@hbv.edu.tr

2 Dr. Öğretim Üyesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 0000-0003-3387-3011, emine.balci@hbv.edu.tr

Yerel halk, turizmin yönetilmesine ilişkin alınan kararlarda ve turizmin geleceğinin şekillendirilmesinde önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Gerek yerel halk-turist etkileşimleri, gerek yerel halkın turizmden daha fazla fayda sağlanmasının önemi, turizm planlamasında ve gelişiminde yerel halkın katılımı hususuna ağırlık verilmesine neden olmuştur (Mason, 2008).

Bu araştırmada, turizm planlamasında toplumsal katılım konusu incelenmiştir. Buna bağlı olarak, bu kavramın açıklanmasıyla beraber, bu hususun turizmde nasıl gerçekleştiğini ve gerçekleşmesi karşısında ne gibi engellerin bulunduğuna yer verilmiştir.

1. TURİZM PLANLAMASINDA TOPLUMSAL KATILIM

Katılım, iştirak kelimesi “bir işte yer alma, paydaşlık etme” şeklinde TDK (2022) sözlükte yer almaktadır. Cambridge sözlüğünde, “bir şeye katılmanız veya dahil olmanız gerçeği”, Merriam Webster sözlüğünde “yer almak”, Collins sözlüğünde “bazı eylem veya girişimlerde yer alma olgusu” olarak tanımlanmaktadır (Cambridge, 2022; Collins, 2022; Merriam Webster, 2022) Kısacası katılım, süregelen bir durum içinde bir işi istekli olarak üstlenme şeklinde açıklanabilir.

Kuvvetli bir katılım, katılımcı demokrasi kavramını vurgulamaktadır. Katılımcı demokrasi kavramı, seçimler haricindeki zamanlarda da halkın karar ve uygulamalara katılımını temel almaktadır. Ele alınışına bakılmaksızın, katılım olgusu özünde demokratikleşmeyi içeren ve aynı zamanda halkın kendi kararlarını kendisinin almasına imkân sağlayan bir sistemin en önemli özelliğidir. Yerel halkın daha refah yaşamasını sağlamak o bölgede bulunan paydaşların karar alma sürecinde, etkin bir şekilde rol almalarına bağlıdır (Özdemir, 2011: 34). Demokratikleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkan bir eğilim olan âdemi merkezîyetçilik, planlamada toplumsal katılım hususunu teşvik etmiştir (Tosun ve Jenkins, 1998: 105).

Toplumsal katılım, demokratik yönetimin teşvik edilmesi olarak tanımlanabilir. Toplumun eğitim seviyesi ve bilinçli olma düzeyi, demokratikleşmenin şeklini etkileyebilir. Yerinden yönetim anlayışı sonucunda yerel halk yetki ve sorumluluk verilmesi durumunda dahi yerel halk bu gücü etkili bir biçimde kullanamayabilir. Özellikle bu durum, turizm konusunda tecrübe eksikliği söz konusu ise daha muhtemeldir. Bu durumda yerel halk, çeşitli çıkar grupları tarafından istismar edilebilir (Tosun ve Jenkins, 1998: 110).

Bir destinasyonda turizmin gelişimi, genel olarak girişimci bir biçimde sürdürülmektedir. Fakat bu eylemlerde, yerel kültür, sosyal yapı ve çevresel etkiler dikkate alınmayabilir (Reid vd., 2000: 20).

Turizmin gelişiminin planlamasında toplumsal katılım gelişmekte olan birçok ülkede, bu süreçte yerel halkın karar alma noktasında katkı sağlaması ve bu sürece etki etmesi olarak anlaşılmaktansa, halkın turizmden bu turizmden daha fazla ekonomik fayda etmesi olarak anlaşılmaktadır (Tosun, 2000: 626).

Planlama faaliyetlerinde toplumsal katılım, muğlak bir kavramdır. Fakat temel olarak politikaların belirlenmesi sürecinde halkın katılım ve etki düzeyi ilgili bir kavramdır. Aynı zamanda devlet ve halk arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesine ile de ilgilidir. Toplumun, turizm bağlamında planlama sürecine dahil olması güç dengelerini de değiştirmektedir. Fakat bazı durumlarda yerel halk planlama faaliyetlerine dahil olmaya ilgi duymayabilir. Bu durum, daha ziyade şehir hayatında ortaya çıkabilmektedir (Bahaire ve Elliott-White, 1999: 246).

Turizmin ortaya çıkarmış olduğu olumsuz etkileri azaltabilecek ve ileride çıkabilecek problemlere karşı önlem alınabilmesini sağlayabilecek bir planlama yaklaşımı olarak değerlendirilebilecek “katılımcı turizm planlaması” önemli bir konudur. Bu anlayış, turizm faaliyetlerinden etkilenen tüm paydaşların katılımını ifade etmektedir (Şahbaz ve Akdu, 2010: 152, 153). Planlama ve karar verme süreçlerine toplumsal katılım konusu, politikayla ilgili tartışmaların önemli bir parçasıdır (Tosun ve Jenkins, 1998: 104).

1990'lı yıllarda, sürdürülebilir turizm ürünü geliştirmeye yönelik artan dikkatle beraber, toplumsal katılımın bazı biçimlerde gerçekleştirilmesi bir zorunluluk halini almıştır. Bu şekilde “kaliteli turizm” faaliyetlerin ortaya çıkacağı düşünülmüştür (Bahaire ve Elliott-White, 1999: 250). Bir diğer ifadeyle, iyi bir turizm planı, yerel halkın desteğine ihtiyaç duymaktadır (Reid vd., 2000: 25).

Planlamada toplumsal katılım konusu, yenilikçi bir uygulama değildir. Gelişmiş ülkelerde oldukça kullanılmıştır. Tarım, sağlık ve alt yapı gibi hususlarda da bu anlayıştan faydalanıldığı gibi bazı üçüncü dünya ülkelerinde dahi kullanılmıştır. Fakat turizm planlaması bağlamında, özellikle de üçüncü dünya ülkeleri çerçevesinde bir yenilikçilik olarak görülebilir (Tosun ve Jenkins, 1998: 105).

Dikkatli bir planlamaya konu olarak gelişim göstermiş olan yerler; yüksek düzeyde turist tatmini, olumlu ekonomik faydalar ve yerel halk üzerinde en düşük düzeyde olumsuz etkiler noktasında oldukça başarılı olabilmektedir (Timothy, 1999: 371).

Toplumsal katılım hususu, çağdaş bir planlama anlayışı ile ilişkilidir (Tosun, 2001: 300). Çağdaş planlama anlayışı, ekonomik unsurların yanı sıra; sosyal, çevresel ve kültürel unsurları da dikkate alan bir planlama aşamasıdır (Tosun ve Jenkins, 1998: 102).

Toplumsal katılım; geçmişteki ve gelecekteki şartlardan, yerel politik rejimden, güç ilişkilerinden ve yerel halkın yapılan eylemlere olan inancından etkilenmektedir. Gücün ve kaynakların dağıtımına bağlı olarak yerel bağlamda, turizm planlamasında toplumsal katılım hususunun önemi çeşitlilik gösterebilir (Bahaire ve Elliott-White, 1999: 255).

Reid vd. (2000: 25) planlama sürecinde üç temel unsurun dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar; paydaşların katılım için teşvik edilmesi (her kesimin sesini duymak), toplumun güvenini kazanmak ve açık bir diyalog sağlamak olarak açıklanmıştır. Bu eylemler, plan öncesi aşamada uygulanması gereken eylemler olarak açıklanmıştır.

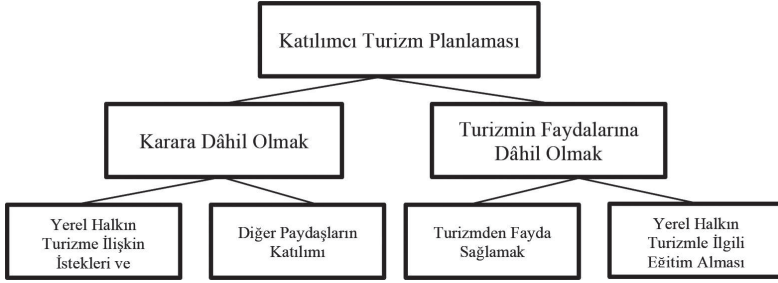
Turizmde, toplum odaklı perspektif, sosyal ve ekonomik faydaları ve konuların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu anlayış; yerel halka, yüksek ve göreceli olarak geniş anlamda sosyal faydaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Fakat bahsi geçen faydalarda algılanan ve gerçekleşen faydaların ayırt edilmesi önem kazanmaktadır. Yerel halk bir durumdan kar elde ettiğini düşünebilir. Fakat gerçekte, bu durum ya çok az ya da hiçbir getiri sağlayabilir (Mitchell ve Reid, 2001: 115).

Karar alma süreçlerine toplumsal katılım, yerel halkın turizm faaliyetlerinden gelir sağlaması için yalnızca bir yoldur. Bu durum tek başına bir amaç değildir (Li, 2006: 133).

Toplumun bazı kesimlerinin turizminden faydalanması söz konusuysen bazı kesimlerinin faydalanmaması, yerel hizmetlerin sağlanmasının daha pahalı hale gelmesi ve kontrolsüz turizm gelişiminin yayılması, yerel halkın hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirebilir. Bu da bir toplumsal sorunu ortaya çıkarır (Reid vd., 2000: 25).

Toplumsal katılım, uzun dönemli sürdürülebilir bir turizm sektörüne katkı sağlamak noktasında uygun bir amaç olabilir. Fakat kötü bir planlama için her derde deva bir ilaç değildir (Tosun ve Jenkins, 1998: 105). Tepeden alta doğru politikaların benimsetilmeye çalışılması, yerel girdilerin dikkate alınmamasından dolayı başarılı olmamaktadır (Jenkins, 1993: 281). Katılım hususu, planlamanın yapıldığı yerin şartlarına ve karar alma geleneklerine bağlı olarak farklı biçimlerde gerçekleşebilir (Timothy, 1999: 388).

Timothy (1999: 372), turizmde toplumsal katılım hususunu iki perspektif ile açıklamıştır. Bunlar karar süreçlerine dâhil olmak ve turizmin faydalarına dahil olmak biçimindedir. Buna ilişkin model Şekil-1'de verilmiştir.

Şekil- 1 Katılımcı Turizm Planlaması İçin Normatif Model

Kaynak: Timothy, 1999: 372

Toplumsal katılım hususu, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımını teşvik eden, âdemi merkezizetçiliğe gereksinim duymaktadır (Tosun ve Jenkins, 1998: 110).

Gelişmekte olan birçok ülkede, kamu kurumlarının demokratikleşme düzeyi, etkin bir biçimde toplumsal katılımın sağlanması için yeterli değildir. Bu yüzden turizm planlamasında toplumsal katılımın, gelişmekte olan ülkelerin demokratikleşme düzeylerinde gelişim göstermedikleri takdirde uygulanması mümkün değildir (Tosun ve Jenkins, 1998: 110).

Türkiye’de turizm sektörüne ilişkin planlama izole bir biçimde yapılmaktadır. İlgili birimler arasındaki koordinasyon, çift yönlü iletişim ve ortak hareket etme oldukça zayıf düzeydedir ve birçok durumda hiç gerçekleşmez (Tosun, 2001: 292).

Turizmin gelişiminde, toplumsal katılımın sağlanması iki temel politika söz konusudur. İlk olarak, güçlü merkezi idarenin ve bürokrasinin sorgulanması gerekmektedir. Merkezi idare, daha alt seviyedeki idari yapılara doğru yetki ve sorumluluklarının bir kısmını delege etmelidir. Bu belirtilenler ile uyumlu olarak; yerel idareler, kendi yetki alanlardaki yerel halkın ilgileri ve kaygılarını savunmalı ve bu konuda gereken tepkileri vermelidir. İkincil olarak, yerel halkın turizm gelişim sürecinin bir parçaları olmaları

noktasında desteklenmeleri için sivil toplum kuruluşlarının kurulması gerekmektedir. Bu kuruluşlar, yerel halka; eğitsel, finansal, sosyo-kültürel ve politik anlamda destek sağlamalıdır. Bu sayede, halkın turizm sürecine daha üst düzey bir biçimde katılmaları söz konusu olabilmektedir (Tosun, 2006: 502).

Yerel halkın turizm planlaması ve yönetimine dâhil olması bazı unsurlara bağlıdır. Bunlar; ulusal ve yerel düzeydeki politik sistemi yapısı, yerel halkın politikaya ilişkin bilgi düzeyi, turizm olayının türü, turizme ilişkin farkındalık, turizmin algılanış biçimi, geçmişteki katılım düzeyi ve medyanın konudaki tutum ve davranışları olarak açıklanabilir (Mason, 2008: 120).

Turistlerin ve yerel halkın kendi içerisindeki farklı yapısı bazı durumlardan, planlama ve yönetim hususunda göz ardı edilebilmektedir. Bu farklılık planlama ve yönetim sürecinin de karmaşık bir şekil almasına neden olmaktadır (Mason, 2008: 134).

Turizmde toplumsal katılım hususu koşullara göre farklılık gösterebilir. Buna göre turizmin gelişiminde, toplumsal katılım anlayışları üçe ayırabilir. Bu anlayışlar aşağıdaki biçimde açıklanmıştır (Tosun, 1999: 126–129):

- **Sözde Katılım:** Buradaki amaç, yerel halkın turizm gelişim sürecine dahil edilmesi değildir. Daha ziyade halkın eğitilmesi gibi eylemlerle turizm gelişimine ilişkin potansiyel tehlikelerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Turizm gelişimine ilişkin olası risklerin azaltılması adına, bazı durumlarda yerel liderlere danışılması suretiyle yerel halkın temel ihtiyaçlarını dikkate alan kararlar alınabilir. Toplum odaklı turizm gelişimi, toplum temelli turizm gelişimi gibi ifadeler bu başlık altında yer alabilir. Sonuç olarak burada temelde gözetilen unsur; karar vericilerin, tur operatörlerinin ve turistlerin istekleridir. Bu anlayış, yerel halka turizm faaliyetlerinin gelişimine ilişkin bir söz hakkı vermemektedir.

- Pasif Katılım: Bu katılım biçiminde yerel halk, önceden alınmış olan kararları uygular, bir diğer ifadeyle karar almaktan ziyade uygulayıcı rolünü oynar. Bu katılım biçiminde, ayrıca yerel turizm gelişimine ilişkin süreçlerde bazı roller alabilir ancak bu doğrudan bir iletişim ile şekil bulmamaktadır. Forumlar gibi çeşitli organizasyonlarda halk, ilgili konuda görüşlerini sunabilir. Bu tür pasif katılım biçimleri; tepeden alta, dolaylı veya yapmacık bir biçimde gerçekleşebilir.
- Doğal (spontane) Katılım: Bu tür toplumsal katılım, yerel halkın motivasyonlarından ve ihtiyaçlarından temel almaktadır. Doğrudan, aktif ve gerçek katılım biçiminde ortaya çıkabilir. Doğrudan katılım düzeyinde, yetkili birimlerle doğrudan bir iletişim kurulması söz konusuysen; gerçek katılım düzeyinde ise turizmin gelişiminde yerel halkın yönetsel bir güce sahip olması söz konusudur.

Planlamada toplumsal katılım sağlanmasında bazı zorluklar mevcuttur. Bunlar aşağıdaki gibidir (Jenkins, 1993: 287):

- Halk genelde, planlama hususundaki karmaşık ve teknik hususları anlama noktasında zorluk yaşayabilmektedir.
- Halk, her zaman karar verme süreçlerinin farkında değildir veya bu süreçleri anlamaz.
- Karar alma süreçlerinde temsil edilebilirliğin sağlanmasında ve sürdürülmesinde bazı zorluklar yaşanabilmektedir.
- Yerel halkın ilgisizliği söz konusu olabilir.
- İş gücü anlamında ve parasal olarak maliyet artışı söz konusu olmaktadır.
- Karar verme sürecinin uzatılması söz konusu olabilmektedir.
- Karar alma süreçlerinin etkililiği üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkabilmektedir.

Bahsi geçen zorluklar dikkate alındığı takdirde, karar alma süreci yerel halk için; karmaşık, mantıksız ve anlaşılmaz bir hale gelebilmektedir (Jenkins, 1993: 287). Bunlara ek olarak Tosun (2000: 618), turizmin gelişiminde toplumsal katılıma ilişkin sınırlılıkları üç ana başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar; eylemsel (icrai) sınırlılıklar, yapısal sınırlılıklar ve kültürel sınırlılıklardır. Bu başlıkların içerikleri aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir (Tosun, 2000: 618–626):

1. Eylemsel(icrai) Sınırlılıklar: Bu sınırlılıklardan ilki, kamu yönetiminin merkezîyetçi yapısıdır. Burada, yönetimin çok fazla bürokratik süreç içermesi halkın ihtiyaçlarına hızlı bir biçimde karşılık vermekte bir eksiklik oluşturabilir. Ayrıca merkezi yönetimin isteksizliği ve merkezi yönetimlerin uluslararası birimleri esas alan yaklaşımları da bu sınırlılık kapsamındadır. Bir diğer sınırlılık, koordinasyon eksikliği ile ilgilidir. Turizm dışındaki alanlarla olan bağlantı eksikliği ve yetkili birimlerin rol kargaşaları da bu noktada değerlendirilebilir. Bu alandaki son sınırlılık ise bilgi eksikliğidir. Karar vermekle sorumlu olan birimler, ilgili yerlerdeki halkın durumuna ilişkin gerekli bilgilere sahip olmayabilir.
2. Yapısal Sınırlılıklar: Bu sınırlılıklardan ilki uzmanların tutumları ile ilgilidir. Bazı durumlarda uzmanlar, kendi geliştirmiş oldukları olanların alternatiflerine olumsuz bir biçimde yaklaşabilir. İkinci sınırlılık bilirkişilerin eksikliğidir. Bu kişiler sürece dâhil olmadığı takdirde etkili bir planlama söz konusu olmamaktadır ve sonucunda dar görüşlü anlayışlar ortaya çıkabilmektedir. Bir diğer sınırlılık elitlerin baskın olmasıdır. Bu sebepten toplumun elit kısmının görüşleri, halkın diğer kesimine göre daha fazla dikkate alınmaktadır. Uygun bir yasal sistemin eksikliği de bir diğer sınırlılıktır. Toplumsal katılım sağlanabilmesi yasal düzenlemelere gerek duymaktadır. Eğitimli insan kaynağı eksikliği de bu kapsamdaki sınırlılıklardan birisidir. Bunu

sağlamak maliyetli bir süreç olduğundan, gelişmekte olarak ülkelerde önemli bir eksikliklerdir. Bu alandaki son eksiklik ise toplumsal katılımı sağlamanın göreceli olarak maliyetli bir süreç olmasıdır.

3. Kültürel Sınırlılıklar: Düşük gelir düzeyine sahip kişilerin sınırlı katılım kapasitesine sahip olması bu sınırlılıklardan birisidir. Bu durumdaki kişiler, zamanlarının önemli bir kısmını geçimlerini sağlamak üzere harcamaktadır. Bir diğer sınırlılık yerel halkın umursamazlığı ve düşük farkındalık düzeyidir.

Mitchell ve Reid (2001: 137) turizmin, halkın sosyo-ekonomik hayatlarının içine dahil olması için bir dengenin gerektiğini tespit etmiştir. Bu sonuca göre; serbest piyasa kuvvetleri ve ortaklaşa katılım, kontrol ve fayda arasındaki dengenin kurulması gereklidir. Aksi takdirde turizmin sosyo-ekonomik hayata dahil olması noktasında eksiklik yaşanabilir.

Tosun (2006: 498, 499), Ürgüp'te yerel halkın, toplumsal katılım konusundaki beklentilerini tespit etmiştir. Yerel halk, kendilerine yöneltilen turizm gelişimine ilişkin olarak kararları kimlerin alması gerektiğine dair soruyu, en yüksek ortalamayla; yerel halka danışılması suretiyle seçilmiş ve atanmış yerel yönetimdeki yetkili kişilerin alması biçiminde yanıtlamıştır ($\bar{x} = 4,30$). İkinci popüler yanıt ise, turizmin gelişim ve yönetimi için halk tarafından seçilmiş bir komitenin kararları vermesine yöneliktir ($\bar{x} = 4,11$). Bu konudaki en düşük ortalamaya ise turizm bakanlığı sahiptir ($\bar{x} = 1,84$). Yerel yöneticilerin karar alma süreçlerine ilişkin görüşleri incelendiğinde, yerel halka danışılması suretiyle seçilmiş ve atanmış yerel yönetimdeki yetkili kişilerin alması ifadesinde en yüksek ortalamaya sahiptir ($\bar{x} = 3,75$). Ayrıca yerel yöneticiler, yerel halkın rolünün ne olması gerektiğine ilişkin soruda en çok evet yanıtı (%68,4), yerel halkın girişimci ve çalışan olarak rol oynaması gerekmektedir ifadesindedir. En çok hayır denilen ikinci ifade ise yerel halkın karar alma süreçlerinde bir sesleri olması gerektiğine ilişkin ifadedir (%73,7).

Aslan (2008: 79, 80) Saklı Bahçe Akyaka üzerine bir uygulama gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, turizm planlamasında en az güvenilen unsur STK olmuştur. Halkın tutumu, devlet öncülüğünden planların yapılmasını destekler şekildedir.

3. SONUÇ

Turizmde planlama faaliyetlerinde toplumun etkili olması demokratik yönetim anlayışının bir gerekliliği olarak görülmektedir. Yerel halkın katılımı, turizm sektörünün sürdürülebilirliği için turizm gelişiminin temel unsurlarından biridir. Devlet, özel sektör, çeşitli kuruluşlar ve bireyler gibi turizm gelişimine dahil olan birkaç sektör vardır. Bu noktada, kendilerini etkileyecek olan turizmin oluşumu ve etkilerine yönelik olarak yerel halkın fikri muhakkak alınmalıdır. Fakat burada sadece yapay bir biçimde kurulan bir iletişim olmamalıdır. Mümkün olduğu şekilde, halkın her kesiminden kişilerin planlama sürecine dâhil olması önemlidir. Kendilerini etkileyen bu hususlarda gerekli gördükleri noktalarda planlama sürecine katkı sağlamaları gerekmektedir.

Genel anlamda çalışma içerisinde de belirttiği üzere etkin bir biçimde katılımın gerçekleşmesinin önünde bazı engeller mevcuttur. Bunların dikkate alınması yoluyla yapılacak bir planlama hem turizmin geleceği hem de yerel halkın faydası açısından daha sürdürülebilir olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aslan, A. (2008). Turizm Planlamasında Yerel Toplumun Katılımı: Saklı Bahçe Akyaka Üzerine Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 71-83.
- Bahaire, T. ve Elliott-White, M.(1999). Community Participation in Tourism Planning and Development in the Historic City of York, England. *Current Issues in Tourism*, 2(2-3), 243-276.
- Cambridge (2022), <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/participation> Erişim tarihi: 12.10.2022

- Collins (2022), <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/participation> Erişim tarihi: 12.10.2022
- Li, W.(2006). Community Decisionmaking Partipation in Development. *Tourism Management*. 33(1), 132-143.
- Mason, P. (2008). *Tourism Impacts, Planning and Management* (Second Edition). UK: Butterworth-Heinemann.
- Merriam Webster (2022), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/participation> Erişim tarihi: 12.10.2022
- Şahbaz, P. ve Akdu, U. (2010). Katılımcı Turizm Planlaması; Fethiye’de Alan Araştırması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(23), 152-170.
- Jenkins, J. M. (1993). Tourism Policy in Rural New South Wales – Policy and Research Priorities. *GeoJournal*. 29(3), 281-290.
- Mitchell, R. E. and Reid, D. G. (2001). Community Integration Island Tourism in Peru. *Annals of Tourism Research*, 28(1), 113-139.
- Reid, G. D., Mair, H. and Taylor, J. (2000). Community Participation in Rural Tourism Development. *World Leisure*, 42(2). 20-27.
- Özdemir, A. T. (2011). Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri. *Sayıştay Dergisi*, 83, 31–56.
- TDK (2022). Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim: 02.10.2022
- Timothy, D. J.(1999). Participatory Planning A View of Tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 371-391.
- Tosun, C. and Jenkins, C.L.(1998). The Evolution of Tourism Planning in Third-World Countries: A Critique. *Progress in Tourism and Hospitality Research*. 4. 101- 114.
- Tosun, C. (1999). Towards a Typology of Community Participation in the Tourism Development Process. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 10(2), 113-134.
- Tosun, C. (2000). Limits to Community Participation in the Tourism Development Process in Developing Countries. *Tourism Management*. 21. 613-633.

- Tosun, C.(2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289-303.
- Tosun, C. and Timothy, D. J.(2003). Arguments for Community Participation in The Tourism Development Process. 14(2), 2-15.
- Tosun, C. (2006). Expected Nature of Community Participation in Tourism Development. *Tourism Management*, 27, 493-504.

Yalın Üretim Uygulamalarında Çalışan Odaklı Kritik Başarı Faktörleri ve İçsel Pazarlamanın Kullanımı¹

Mutlu UYGUN²

Nermin ADAŞ³

1. GİRİŞ

Değişen ve artan tüketici beklentileri ile birlikte yoğunlaşan küresel rekabet, yükselen üretim maliyetleri ve kıt kaynaklar

1 Bu çalışma, birinci yazarın danışmanlığında 2022 yılında Aksaray Üniversitesi SBE’de tamamlanmış olan ikinci yazarın “Çalışanların Yalın Üretime Yönelik Olumlu Yaklaşım Geliştirmelerinde İçsel Pazarlama Uygulamalarının Rolü” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ayrıca, 5th International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences Congress’te ilk haliyle sunulan “Çalışanların İçsel Pazarlama ve Yalın Üretim Uygulamalarına Yönelik Algıları Arasındaki İlişkiler” başlıklı bildirisinin genişletilmiş son halidir.

2 Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İİBE, İşletme Bölümü, mutluuygun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5878-8430

3 Aksaray Üniversitesi, SBE, nerminkaracaer@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9960-5971

günümüzde işletmeleri yeni yaklaşımlara zorlamakta (Cherrafi vd., 2016; Codagnone, 2021: 1), rekabetçi kalabilmek için üstün ürün ve üretim verimliliğini ve müşteri değerini gerçekleştirebilecek etkili, kusursuz ve akıcı üretim süreçlerine sahip olmak (İbrahim vd., 2017: 326) en önemli yeteneklerden biri olmaktadır. Bu anlamda birçok işletme, organizasyonlarındaki her türlü israfı (değer kaybını) azaltıp ya da ortadan kaldırıp (Womack vd., 1990) müşteri değeri yaratarak (Veres, 2020: 233) rekabet gücünü artırmak ve büyüme hedeflerine ulaşmak amacıyla (Cherrafi vd., 2016; İbrahim vd., 2017: 325; Netland, 2016: 2433; Sahua vd., 2022: 1197) yalın üretim yaklaşımını ve uygulamalarını benimsemeyi (Lodgaard vd., 2016: 596; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017: 33) tercih edebilmektedir. Yalın üretim yaklaşımı, ürün kalitesine ve buna bağlı üretim süreçlerinin başarılı, etkin olmasına ve sürekli iyileştirilmesine yönelik uygulamalarda (İbrahim vd., 2017: 326) işletmelerin kullanabileceği temel yöntemler arasında öne çıkmaktadır. Yalın yaklaşımın temelini, israfı ortadan kaldırmak ve değer yaratmak olmak üzere iki ana ilke oluşturmaktadır (Veres, 2020: 233). Yalın üretimde kayıpların (israfın) azaltılması tartışmasız evrensel bir hedef olarak öne çıkmaktadır (İbrahim vd., 2017: 327). Bu temel ilkelere dayalı olarak yalın üretim, katma değeri olmayan operasyonları ortadan kaldırarak imalat işletmelerinin sürdürülebilirliğini ve operasyonel performansını artırmada kilit rol oynamaktadır (Mathiyazhagan vd., 2022). Dolayısıyla, yalın üretim uygulamaları ile iş süreçlerini sürekli olarak iyileştirmek amaçlandığından, rekabet gücü elde etmede (Sahua vd., 2022: 1197) çok etkili olabilmektedirler. Bu, tüm yalın üretim uygulama türleri ya da metodolojileri için geçerli bir durumdur. Başka bir deyişle, yalın üretimin kapsadığı çeşitli yalın üretim uygulamaları hedefleri açısından farklılık gösterebilir de birlikte ya da ayrı ayrı iş süreçlerini ve buna bağlı olarak hizmet ve ürün kalitesini iyileştirebilmede son derece etkilidirler (İbrahim vd., 2017: 326). Bu nedenle çok sayıda işletme, üretim sistemlerinde operasyonel mükemmelliği ve performansı artırarak

iş ve işletme performansı üzerindeki umut verici olumlu etkileri nedeniyle yalın üretim yaklaşımını benimsemekte (Lodgaard vd., 2016: 596), bu yaklaşım giderek imalat sektörünün dışındaki sektörlerde de yaygınlaşmaktadır (Veres, 2020: 233). Yalın uygulamalardan yararlanan işletmelerin diğer işletmelere kıyasla operasyonları açısından daha iyi performans gösterdiğine işaret eden tartışmalar, gerek uygulama gerekse akademik alanda yalın uygulamalara yönelik yüksek düzeyli bir ilgiyi beraberinde getirmektedir (Netland, 2016: 2433).

Yıllardır yalın yaklaşım, farklı endüstrilerde süreçleri iyileştirmek ve rekabet gücünü artırmak için başvurulan popüler bir kurumsal strateji olarak (Netland, 2016: 2433) kullanılmaya başlanmıştır. Yalın yaklaşım, israfın ortadan kaldırılmasına ve müşteri için değer yaratılmasına odaklanarak, imalatçıların üstün sonuçlar elde etmelerini, süreçleri iyileştirmelerini ve müşteriler için daha fazla değer yaratmalarını desteklemektedir. Yalın kavramı, ortaya çıkışından günümüze kadar evrilmiş, teknik ve ilkeleri hizmet alanlarına da uyarlanmaya başlamıştır (Leite vd., 2022: 403). Yalın yaklaşım, başlangıçta bir dizi üretim tekniği olmaktan zamanla çıkıp bütüncül bir iş sistemine evrilmiş ve yalın düşünce, yalın girişim ve yalın felsefe gibi terimler ortaya çıkmıştır (Lodgaard vd., 2016: 596). Dolayısıyla “yalın” kavramı ile günümüzde hemen hemen her yerde ya da alanda karşılaşabilmektedir. Yalın hizmetler, yalın girişimcilik, yalın yazılım geliştirme, yalın ürün geliştirme, yalın muhasebe, yalın girişimler ve benzeri kavramlar bunlardan sadece birkaçıdır. Bu kavramların temelinde yatan mantık aynı olup, minimum israfı müşteri değerini maksimize etmek, başka bir deyişle “daha az ile daha fazlasını üretmek / teslim etmektir” (Alefari vd., 2017: 756). Dolayısıyla yalın yaklaşım ve yalın üretim neredeyse tüm önemli aktörler tarafından her geçen gün daha fazla benimsenen önemli bir stratejik güç olarak gündeme gelmekte ve alanyazında ele alınan önemli bir çalışma alanını temsil etmektedir.

Her geçen gün artan popülerliğine rağmen, birçok işletme hala başarılı ve kalıcı bir yalın uygulama olanağı (zemini) elde

edebilmenin mücadelesini vermektedir (Lodgaard vd., 2016: 595). Çoğu işletme, yalın üretim metodolojilerini başarılı şekilde uygulama ve sürdürme konusunda zorlanabilmektedir (İbrahim vd., 2017: 325). Bunun sonucu olarak yalın üretim uygulamalarının önündeki engellerle bağlantılı düşük başarı oranları, hala bir sorun olarak işletmelerin gündemindeki canlılığını korumaktadır (Leite vd., 2022: 403). Önemli yararlarına rağmen, bazı işletmeler uygulamaların başarısızlık ile sonuçlanması nedeniyle bu uygulamayı denemekten kaçınabilmektedir (Houti vd., 2019: 526). Yalın üretim uygulamalarına yönelik her üç örgütsel değişim projesinden ikisinin başarısız olduğunun çeşitli raporlara (Netland, 2016: 2433) yansıdığı dikkat çekmektedir. Jadhav ve meslektaşları (2014: 71), yalın üretim uygulamalarının yaklaşık olarak üçte ikisinin sonuçlarının başarısız olduğunu ve uygulamaya konulanların ise beşte birinden daha azının kalıcı sonuçlar verdiğini tartışmaktadırlar. Hedefledikleri başarı seviyesine ulaşan işletmelerin oranı, tahmini olarak % 2-3 civarında (Sisson ve Elshennawy, 2015: 263) kalabilmektedir. Bazı araştırmalarda, %60'a varan başarısızlık oranları (Sunder & Ganesh, 2021: 1) rapor edilmektedir. Eaton (2010: 37), 1997 yılındaki Cameron Group anketine dayalı olarak, yalın üretim değişim programlarının %75'inin başarısızlıkla sonuçlandığını belirlemiştir. Benzer şekilde Bhasin ve Burcher (2006), işletmelerin %10'dan daha azının yalın felsefeyi uygulamada ya da sürdürmede başarılı olduğuna işaret etmektedirler. 2007'de yayınlanmış *Industry Week*'teki bir çalışmaya göre, ABD'deki tüm üretim tesislerinin %70'inin bazı yalın üretim uygulamalarına ilişkin projeleri kullandığı, ancak bunların yalnızca dörtte birinin sonuçlarından memnun kaldığı anlaşılmaktadır (Netland, 2016: 2433). Başka bir deyişle, ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ekonomilerdeki işletmelerde bile yalın üretim uygulamalarına ilişkin başarılı uygulama oranı %30'dan fazla değildir (Sahua vd., 2022: 1197). İngiltere'de yalın uygulamalara yönelik 2015 yılında yayınlanan bir çalışmada, katılımcıların %46,15'i yalın uygulamaları tam potansiyeliyle kullanmadığını

belirtmişlerdir. Aynı çalışmada %69.23'lük bir kesim de yalın uygulamaların zor olduğu konusunda hemfikir olduklarını ifade etmişlerdir (McKiea vd., 2021: 373). Bu düşük başarı oranlarının temel nedeni, uygulama sürecinde karşılaşılan engellerle baş edilememesidir (Leite vd., 2022: 403). Bu nedenle, yalın yolculuğa çıkarken, uygulamayı düzgün bir şekilde planlamak için başarısızlık oranının neden bu kadar yüksek olduğunu belirlemek ve anlamak yaşamsal olmaktadır (Lodgaard vd., 2016: 595). Başka bir deyişle, yalın üretim uygulamalarına yönelik kritik başarı faktörlerini belirlemek ve anlamak (İbrahim vd., 2017: 325), uygulama sürecinde bunları göz önünde bulundurmak (Weerasooriya & De-Alwis, 2017: 33) bu işletmeler için büyük önem taşımaktadır. Yalın üretim uygulamalarına yönelik kritik başarı faktörleri alanyazında günümüzde de artan oranda ilgi görmeye devam etmektedir (Netland, 2016: 2434). Saha ve meslektaşları (2022: 1197), yalın üretim uygulamalarının benimsenmesindeki engellere ya da kritik başarı faktörlerine dair daha fazla araştırma yürütülmesine acilen ihtiyaç duyulduğunu önemle vurgulamaktadırlar.

İlgili alan uzmanları ve uygulamacılar tarafından eski bir düşünce biçiminden yalın düşünceye geçiş süreci olarak tanımlanan başarılı yalın dönüşüm, çok sayıda kritik faktörle ilişkilidir (Alefari vd., 2017: 756). Alanyazında yalın üretim uygulamaları açısından kritik başarı faktörlerini ele alan bazı çalışmalara (Alhuraish vd., 2016; AlManci vd., 2018; Codagnone, 2021; Dora vd., 2013; Houti vd., 2019; İbrahim vd., 2017; Leite vd., 2022; Lodgaard vd., 2016; McKiea vd., 2021; Netland, 2016; Noori, 2015; Saha vd., 2022; Sunder ve Ganesh, 2021 gibi) rastlamak olanaklıdır. Bu çalışmalarda yalın üretim uygulamalarına yönelik kritik başarı faktörleri olarak; “üst yönetim / yönetim adanmışlığı ve katılımı (desteği), eğitim ve öğretim, iletişim, çalışanların katılımı ve yetkilendirme, kültürel değişim, yalın metodoloji içindeki araç ve teknikleri anlama, organizasyon altyapısı, süreç yönetimi, beceri ve uzmanlık, yalın yöntemi müşterilerle ilişkilendirme, yalın yöntemi iş stratejisine bağlama, yalın yöntemi tedarikçilerle ilişkilendirme,

yalın yöntemin insan kaynaklarına bağlanması, ödül sistemi, proje yönetimi becerisi, işlevler arası entegrasyon, performans ölçümü” vb. alanların tartışıldığı dikkat çekmektedir. Ele alınan bu alanlar, yalın üretim uygulamalarına başlamanın ya da sürdürmenin kolay bir iş olmadığına, bu uygulamalarda “yapıda, sistemde, süreçte ve çalışan davranışında” (AlManei vd., 2018: 1160) belli değişimlerin gerekliliğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, yalın üretim uygulamalarında ortaya çıkan bu engellerin temel olarak insana bağlı davranışsal ve kurumsal yönlerinin ve araç temelli teknik yönlerinin (Leite vd., 2022: 403) olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda, yalın üretim uygulamalarında karşılaşılan başarısızlığın en önemli nedenlerinden birinin, yönetimin ve çalışanların yalın üretim uygulamalarındaki rolünün yeterince anlaşılmasından kaynaklandığı (Codagnone, 2021: 7-8) tartışılmaktadır. Görece yakın tarihli bazı çalışmalarda (Alefari vd., 2017; Codagnone, 2021; Ibrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016; Muller ve Leyer, 2022; Netland, 2016; Rathi vd., 2022; Rodriguez vd., 2016; Sahuva vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) da özellikle üst yönetim adanmışlığının / katılımının ve çalışan katılımının öne çıktığı ve başarıda belirleyici olduğuna sıklıkla dikkat çekilmektedir. Yalın düşüncenin özü, büyük ölçüde insanların katılımına dayandığından, her kademedeki çalışanların bu uygulamalara adanmışlığı ve katılımı kritik başarı faktörlerinin başında gelmektedir (Ibrahim vd., 2017: 330). Bununla birlikte alanyazında örgütsel değişimin önündeki ilk on engelden dokuzunun insanlarla ilgili olduğu da (Lodgaard vd., 2016: 596) sıklıkla kabul görmektedir.

Yalın üretim, çoğunlukla yanlış ya da eksik bir bakış açısıyla basitçe düzene sokma, otomasyon ve dış kaynak kullanımı ile ilişkilendirilmesine karşın, dolaylı olarak çalışanların değer yaratma, iş süreçleri ve süreç odaklı ekip çalışmasına yönelik algılarını ve duygusal tepkilerini de iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Muller ve Leyer, 2022: 1). Dolayısıyla yalın üretim uygulamalarının başarısında belirleyici olan “insan” unsurunun ele alınması, yalın üretim araçlarının aynı zamanda davranış

değişikliğine yönelik olduğuna (İbrahim vd., 2017: 331) ilişkin bir farkındalığı gerektirmektedir. Ancak, bu açıdan daha çok yalın üretim yaklaşımlarının üretim sürecinde uygulanmasıyla birlikte maliyetlerin azaltılması ve israfın önlenmesi ile verimlilik artışı sağlanabileceğine işaret eden teknik özelliklere odaklanılırken, insan unsurunun büyük ölçüde göz ardı edildiğine (Mothersell, 2000: 1) sıklıkla rastlanabilmektedir. Codagnone (2021: 1), “insan” unsuru açısından gerekli kültürel davranış değişikliğini gerçekleştirmenin yalın üretimi başarılı bir şekilde uygulamadaki kritik bir başarı faktörü olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, yalın üretim uygulamaları açısından insanların davranışlarını değiştirmek, uzun soluklu ve zahmetli bir iştir. Bu açıdan yalın üretim bağlamında olmasa da, pazarlama ve örgütsel davranış alanlarında farklı bağlamlardaki çalışmalarda “işsel pazarlama” yaklaşımından (Al-Weshah, 2019: 44) sıklıkla yararlanıldığı dikkat çekmektedir. Yalın üretim uygulamalarına faaliyetlerinde yer verenler de dahil olmak üzere, tüm işletmelerde temel amaç, tüm kademelerde örgütü benimsemiş, işine adanmış, tatminkar çalışanlara sahip olmaktır. İşletmelerin bunu başarabilmelerinin olası yollarından biri, işsel pazarlama uygulamalarını benimsemekten geçmektedir (Crnjar vd., 2020: 49). Pazarlama ve örgütsel bakış açısından, işsel pazarlama ile işletmenin tüm kademelerinde işe adanmışlık gibi insan kaynaklarının işlevleri arasında önemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir (Al-Weshah, 2019: 46).

Günümüzde işletme yöneticileri, iş stratejilerinin planlanmasının, yorumlanmasının ve uygulanmasının yanında, değişimi kolaylaştırmadan, etkili iş ortamları yaratmadan, operasyonların sorunsuz çalışmasını sağlamadan, ekipler oluşturmaktan ve çalışanları motive etmeden de birinci derecede sorumludurlar. Bu açıdan “işsel pazarlama” yaklaşımı kilit bir sürücü ya da stratejik bir araç olarak öne çıkabilmektedir (Al-Weshah, 2019: 40). Alanyazında yürütülen bazı araştırmalardan (Codagnone, 2021; İbrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016; Rathi vd., 2022 gibi) elde edilen sonuçlar, başarılı yalın üretim uygulamaları için işsel pazarlama

olgusunun alt bileşenleri ile büyük ölçüde örtüşen üst yönetim katılımı ve adanmışlığı, kültür değişimi, eğitim ve öğretim, iletişim, çalışanların katılımı gibi unsurların önemli ve belirleyici olabildiğine işaret etmektedir. Ancak alanyazın incelendiğinde, yalın üretim ve ‘işletme-yönetim-çalışan’ uyumuna ilişkin çabaları merkeze alan “içsel pazarlama” yaklaşımları ayrı bağlamlarda ele alınmış olup ikisini ilişkilendiren çalışmaya rastlanamamıştır. Buna dayalı olarak iki yaklaşımın ilişkilendirildiği bu araştırmada; “çalışanların üretim işletmelerindeki içsel pazarlama uygulamalarına ilişkin algıları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasındaki olası ilişkileri belirlemeye” odaklanılmıştır. Başka bir deyişle, bu çalışmanın amacını; üretim işletmelerinde çalışanların çalıştıkları işletmedeki içsel pazarlama ve yalın üretim uygulamalarına yönelik algılarını belirlemek, bu algılar arasındaki olası ilişkileri irdelemek ve başarılı yalın uygulamaların gelişiminde algılanan içsel pazarlama uygulamalarının rolünü çalışanların bakış açısından incelemek oluşturmuştur. Ayrıca çalışmada bu temel amaçla bağlantılı ve ikinci bir amaç olarak, çalışanların yalın üretime yönelik genel algısı, içsel pazarlama yaklaşımı açısından sonuç değişkenleri olarak sıklıkla ele alınan iş tatmini ve kurum bağlılıkları (Ahmed ve Rafiq, 2003; Al-Weshah, 2019; Crnjar vd., 2020; Srivastava ve Goyal, 2021) ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına ilişkin algıları arasındaki ilişkiler de incelenmiştir.

Yalın üretim uygulamalarının işletmelere sağladığı yararlarla ilişkin çok çeşitli bilgiler üretilmiş olsa da, bunları uygularken ve sürdürürken bir takım zorlukların varlığı söz konusu olabilmekte, bu açıdan da “insan” faktörü öne çıkabilmektedir. Bu nedenle, çalışanlarda yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu algılar oluşturabilmek, bu uygulamalara bağlı kalmaya motive etmek, katılımlarını ve adanmışlıklarını sağlamak için bir değişim ya da uyum yaklaşımı (yöntemi) geliştirebilmek önemli bir öncelik olmaktadır. Bu açıdan “içsel pazarlama” yaklaşımını merkeze alan bu çalışmanın gerek kavramsal alanyazın gerekse uygulama açısından önemli sonuçlar ortaya koyabilme potansiyeline sahip

olduğu söylenebilir. Beş temel bölümden oluşan çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla araştırmaya dayanak oluşturan kavramsal çerçeveye, ilgili alanyazınla ilişkilendirilmiş araştırma sorularına, araştırma yöntemine, ulaşılan araştırma bulgularına ve buna ilişkin yorumlamalara, ulaşılan temel yargıya ve bu çerçevede çeşitli önerilere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ALANYAZIN TARAMASI

Bu kısımda ele alınan araştırma modeline, araştırma sorularına ve hipotezlerine alt yapı oluşturacak şekilde kavramsal çerçeveye ve bununla ilgili alanyazın incelemesine yer verilmiştir. Bu anlamda, önce yalın üretim uygulamalarında çalışan odaklı kritik başarı faktörleri, sonrasında ise anılan bu faktörler açısından yalın üretim uygulamalarında içsel pazarlama yaklaşımının kullanımı üzerinde durulmuştur.

2.1. Yalın Üretim Uygulamalarında Çalışan Odaklı Kritik Başarı Faktörleri

Yalın üretimin kökeni, Toyota'nın 1950'lerde hem sermaye hem de kaynak kıtlığı ve düşük süreç kalitesine yol açan kaynakları kullanmadan kurtulma ihtiyacı nedeniyle israfa karşı yürüttüğü mücadeleye (Ohno, 1988: 143) dayanmakta olup, Toyota Üretim Sistemi evrilerek yeni bir üretim paradigması olarak ortaya çıkmıştır (Leite vd., 2022: 403; Saha vd., 2022: 1197). Özellikle Womack ve meslektaşlarının (1990) bu üretim paradigmasını merkeze alarak tartıştıkları “Dünyayı Değiştiren Makine (The machine that changed the world)” adlı eserleri ile “Yalın” kavramı dünya çapında otomobil üretiminde bir üretkenlik ölçütü olarak popüler hale gelmiş, bu yeni üretim paradigmasının temel ilkeleri ve metodolojileri (yöntemleri) giderek tüm dünyada yaygın şekilde ilgi görmeye başlamıştır. Günümüzde çok sayıda işletme, iş ve işletme performansı üzerindeki umut verici olumlu etkileri nedeniyle yalın üretim yaklaşımını benimsemiştir (Lodgaard vd.,

2016: 596). Dolayısıyla Toyota Üretim Sistemi'nin başarısından ilham alan yalın yaklaşım, neredeyse tüm önemli aktörler tarafından her geçen gün daha fazla benimsenen önemli bir stratejik güç olarak gündeme gelmekte ve alanyazında ele alınan önemli bir çalışma alanını temsil etmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, popülerliğine rağmen, yalın üretim uygulamalarında sıklıkla yaşanan düşük başarı oranları, bu uygulamalara yönelik kritik başarı faktörlerini incelemeyi şart koşturmaktadır. Kritik başarı faktörleri, “bir yöneticinin ya da bir örgütün başarısını güvence altına alacak bir dizi değişkene” işaret etmekte ve bunlar, “yüksek performans elde edebilmek için özel ve sürekli ilgi gösterilmesi gereken yönetsel ve kurumsal alanları” temsil etmektedir (Netland, 2016: 2433). Kritik başarı faktörleri, “organizasyon için tatminkar sonuçlara ulaştıracak, rekabetçi performans sağlayacak belli sayıda alan” (Lodgaard vd., 2016: 596) şeklinde de ifade edilebilir.

Yalın üretim uygulamaları açısından çok çeşitli kritik başarı faktörü söz konusu olabilmektedir. Daha önce de tartışıldığı gibi, bu faktörler; yapı, sistem, süreç ve çalışan davranışı” (AlManei vd., 2018: 1160) gibi boyutlarda ortaya çıkmakta, yalın üretim uygulamalarının “insani” ve “teknik” yönlerini (Leite vd., 2022: 403) temsil etmektedirler. Bunlar içerisinde de özellikle yönetimin ve çalışanların yalın üretim uygulamalarındaki rolünü (Alefari vd., 2017; Codagnone, 2021; Ibrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016; Muller ve Leyer, 2022; Netland, 2016; Rathi vd., 2022; Rodriguez vd., 2016; Sahu vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) içeren “insan” boyutu en önemli kritik başarı faktörü olarak öne çıkmaktadır.

Başarılı yalın üretim uygulamaları için tüm işletme çalışanlarının sürece katılımı büyük önem taşımaktadır (Muller ve Leyer, 2022: 1). Bu yaklaşım, aynı zamanda zihinsel bir yaklaşımı da gerektirdiğinden, yalın üretim uygulamalarında davranışsal değişim sağlama en kritik sorun alanlarından biri olmaktadır. Yalın üretim,

çalışanların davranışlarını değiştirmelerini, sorunları çözmelerini ve birbirleriyle işbirliği yapmalarını gerektirmektedir. Yalın uygulamalarda gerekli birçok şey öğretilirken, yeni alışkanlıklar geliştirmek bir uzlaşmayı gerektirdiğinden, yalın yaklaşımla tutarlı kültürel ve davranışsal değişiklikleri gerçekleştirmek çok daha zor olabilmektedir (İbrahim vd., 2017: 331). Alefari ve meslektaşları (2017: 757), yalın dönüşümün sadece üretimle değil, tüm organizasyonla ilgili olduğunu vurgulamakta, bu anlamda organizasyon içinde her kademede görev alan çalışanların ve tüm bireysel bölüm ve operasyonların koordineli işleyişinin önemine işaret etmektedirler. Benzer şekilde Codagnone (2021: 5), yalın üretimin sadece basitçe üretimdeki iyileştirmelerle ilgili olmadığı, aynı zamanda üretim ortamının değiştirilmesinde rol oynayan tüm katılımcıların kabulüyle de ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda yalın üretim uygulamaları sırasında gerekli olan örgütsel değişimin tüm kademede çalışanların katılımını gerektirdiği tartışılmakta, aksi takdirde uygulamanın başarısızlık riski çok daha yüksek olabilmekte, düşük çalışan katılımı ile işletme önemli bir bedelle karşılaşabilmektedir (İbrahim vd., 2017: 329). 2003 Gallup anketine dayanan bulgulara göre, düşük düzeyli çalışan katılımı, işletmelere 243 ila 270 milyar dolar arasında bir maliyete neden olarak düşük üretkenliğin ana unsuru olabilmektedir. Ayrıca, düşük düzeyli çalışan katılımına sahip işletmeler, üç yıllık bir zaman diliminde net kârda %1,38 oranında bir azalma ile karşılaşabilmektedirler. Bu nedenle, gerek yönetici adanmışlığı / katılımı, gerekse çalışan katılımı, yalın üretim uygulamalarının en kritik faktörlerinden biri olarak (Codagnone, 2021: 2) öne çıkmaktadır.

Üst yönetim desteğine karşılık gelen yönetsel çabalar, yalın üretim uygulamalarında kritik bir başarı faktörü (Knol vd., 2018: 3959) olarak ön sıralarda ifade edilmektedir. Üst yönetim, yalın üretim yaklaşımını (felsefesini) destekleyerek işletmeyi bu anlayış çerçevesinde yeniden yapılandırmakta ve yalın politikanın tüm çalışanlara etkin bir biçimde aktarılmasında rol oynamaktadır. Bu

nedenle başarı açısından üst yönetimin liderlik görevi üstlenmesi ve yalın uygulamalar için kaynak sağlaması gerekmekte, işletmede değişim temsilciliği ortamı yaratarak çalışanlara yalın üretimin yararlarını aktarma ve onları ikna etme yoluna gitmesi gerekmektedir (Yuik vd., 2020: 85). Yalın üretim uygulamalarında çalışanlar ve yöneticiler arasındaki ilişkideki bir boşluk, liderlik eksikliği yaratarak örgütsel paydaşlar arasındaki ilişkileri zayıflatmakta (Codagnone, 2021: 8), çalışanların projeye yoğunlaşmasını olumsuz etkileyebilmektedir (Scherrer-Rathje vd., 2009: 85). Dolayısıyla yönetim adanmışlığı ve liderlik, yalın bir uygulama sürecini yönlendirmede en belirgin kritik başarı faktörlerinden biri olarak sıklıkla vurgulanmakta, yönetimin görünür ve aktif desteği olmadan, yalın uygulamanın başarılı olması olası görülmemektedir. Bu anlamda etkili liderliğin sadece üst yönetim tarafından değil, tüm yöneticiler tarafından karşılanması gerektiği (Lodgaard vd., 2016: 596) de ifade edilmelidir.

Alanyazında başarılı yalın üretim uygulamaları için öne çıkan kilit faktörlerden bir diğerinin çalışan katılımı (İbrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016: 597) olduğu ifade edilmektedir. Yalın üretim uygulamalarının başarılı bir şekilde yürütülmesinde çalışanlar yaşamsal bir rol oynamakta, çalışanlar arasındaki direnç, yalın üretim uygulamalarının benimsenmesindeki temel sorunlardan birini oluşturmaktadır (Sahua vd., 2022: 1198). Çalışan katılımı, yalın üretimin uygulama sürecinde sürekli iyileştirmelerin devamlılığında da kilit bir işleve sahiptir. Çalışanlar bu uygulamaların sadece uygulayıcıları değil, aynı zamanda fikir kaynağı ve sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Garcia-Sabater ve Marin-Garcia, 2011: 36). Dolayısıyla yalın üretimin yararlarından arzulanan geri dönüşleri elde edebilmek için çalışanların katılımı, yönetim tarafından öncelik verilmesi gereken önemli faktörlerin başında gelmektedir (Weerasooriya & De-Alwis, 2017: 34). Başarı için aşağıdan yukarıya tüm çalışanların bu metodolojilerin uygulanmasına dahil olması gerektiğinin, aksi takdirde uygulamanın daha yüksek başarısızlık riski olduğunun,

dolayısıyla organizasyonun tüm üyelerinin yalın araç ve tekniklerin uygulanmasına katılım sağlaması ve bağlı olması gerektiğinin önemi (İbrahim vd., 2017: 328) vurgulanmakta, bu uygulamalarla bağlantılı örgütsel değişime tüm çalışanların katılımının gerekliliği savunulmaktadır. Buna göre, yalın üretim uygulamalarında olası sorunların çözümü için çalışanlarla birlikte çalışmak kritik bir başarı faktörü (Netland, 2016) olarak öne çıkmaktadır. Bu uygulamalarda çalışan katılımının rolünün önemine rağmen Weerasooriya ve De-Alwis (2017: 33) çalışan katılımının, yalın bir kültürdeki temel zorluklardan biri olmaya devam ettiğini belirtmektedirler. Muller ve Leyer (2022: 1), başarılı yalın üretim uygulamaları için tüm işletme çalışanlarının sürece dahil edilmesinin büyük önem taşımaya karşın, önceki araştırmalarda çoğunlukla teknik açıdan yalın yöntemlerin uygulanmasına odaklanılırken, “insan” unsurunun genellikle göz ardı edildiğine dikkat çekmektedirler. Benzer şekilde bazı alan uzmanları da (Codagnone, 2021; İbrahim vd., 2017; Leite vd., 2022; McKiea vd., 2021 gibi) bu konuda çok daha fazla araştırma yürütülmesi gerektiğine önemle vurgu yapmaktadırlar.

2.2. Yalın Üretim Uygulamalarında İçsel Pazarlama Yaklaşımının Kullanımı

Görüldüğü üzere yalın üretim uygulamalarının başarısında “insan” faktörü önemli bir yere sahip olup, çalışanlarda yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu algılar oluşturmak, bu uygulamalara bağlı kalmaya motive etmek, katılımlarını ve adanmışlıklarını sağlamak için bir değişim ya da uyum yaklaşımı (yöntemi) geliştirebilmek önemli bir öncelik olmaktadır. Bu açıdan pazarlama ve örgütsel davranış alanlarında farklı bağlamlardaki çalışmalarda “içsel pazarlama” yaklaşımından (Al-Weshah, 2019: 44) sıklıkla yararlanıldığı dikkat çekmektedir. İçsel pazarlama, çalışanların ihtiyaçlarını karşılayan ve işe katılımını ya da adanmışlığını geliştiren çabalara odaklanan bir pazarlama felsefesi olarak ortaya konmuştur (Al-Weshah, 2019: 41). Yalın üretim uygulamalarına faaliyetlerinde

yer verenler de dahil olmak üzere, tüm işletmelerde temel amaç, tüm kademelerde örgütü benimsemiş, işine adanmış, tatminkar çalışanlara sahip olmaktır. İşletmelerin bunu başarabilmelerinin olası yollarından biri, içsel pazarlama uygulamalarını benimsemekten geçmektedir (Crnjar vd., 2020: 49). Pazarlama ve örgütsel bakış açısından, içsel pazarlama ile işletmenin tüm kademelerinde işe adanmışlık gibi insan kaynaklarının işlevleri arasında önemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. İşletme-çalışan bağlarını güçlendirmek için geliştirilmiş olan içsel pazarlama, aynı zamanda iç müşteri olarak görülen çalışanların adanmışlığını ve katılımını sağlamada, iş tatminini geliştirmede, yönetime güven oluşturmada ve kuruma bağlılığını güçlendirmede insan kaynakları yönetimi uygulamalarının önemli bir yönü olarak değerlendirilmektedir (Al-Weshah, 2019: 46). İçsel pazarlama, çalışanların tüm süreçlere katılımının sağlanması ile işletmelerin daha başarılı olacağını ve bunun uygulanabilmesi için etkin bir çalışma yapılmasını gerekli kılan bir felsefedir (Ergün, 2013: 227).

Alanyazında içsel pazarlama yaklaşımının, iç yönetim ve dış organizasyon sonuçları arasındaki ilişkinin arzulanan yönde geliştirilebilmesinde etkili olduğu tartışılmaktadır (Al-Weshah, 2019: 40). İçsel pazarlama, “işletmelerin hedeflerini karşılarken hayati öneme sahip bir içsel pazarın (çalışanların) ihtiyaçlarını karşılayan içsel ürünler (işler) oluşturma (geliştirme) ve sunma çabası” (Berry vd., 1976: 8) olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla içsel pazarlama, “çalışanları içsel müşteri olarak görmeyi, işleri içsel müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayan içsel ürünler olarak görmeyi” (Al-Weshah, 2019: 43) ifade etmektedir. Böylece çalışanlar işletmenin müşterisi olarak algılanmakta ve içsel iletişim, eğitim yoluyla beceri ve yetenek kazandırma gibi çabalara yatırım yaparak, işlerini iyi yapmaya, iş tatminlerini ve bağlılıklarını geliştirmeye ve işletmede daha uzun süre kalmaya istekli olmaya motive etmeye (Crnjar vd., 2020: 51) odaklanılmaktadır. Bu yolla, çalışan katılımı ve adanmışlığı için uygun bir iş ortamı sağlamak amaçlanmaktadır. İçsel pazarlama uygulamalarının bir sonucu

olarak çalışanlar işlerine kendilerini duygusal olarak ne kadar adanmışlarsa, işlerini ne kadar olumlu algılıyorsa, işletmenin örgütsel değeri de o ölçüde yüksek algılanabilmektedir. Bazı çalışmalar (Al-Weshah, 2019; Crnjar vd., 2020), içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların katılımı ve işe adanmışlığı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

İçsel pazarlama, çeşitli boyutlarda ele alınabilmektedir. Alanyazındaki bazı çalışmalarda içsel pazarlama uygulamalarının sıklıkla “bireysel ihtiyaçları dikkate alma ve işle ilgili üst yönetim rehberliği”, “bireysel ihtiyaçları dikkate alma ve birim yöneticisi rehberliği”, “iletişim ve bilgi paylaşımı”, “ekonomik ve somut yararlar”, “soyut ve sosyal yararlar” (Ahmed ve Rafiq, 2003; Srivastava ve Goyal, 2021; Uygun vd., 2013; Uygun ve Akın, 2017) biçiminde beş boyutta ele alındığı görülmektedir. Bu boyutlar, yalın üretim uygulamalarına ilişkin insani boyuta yönelik kilit başarı faktörleri ile büyük ölçüde örtüştüğünden, bu çalışmada içsel pazarlama bu alt boyutlar ile ele alınmıştır. İçsel pazarlama yaklaşımına göre; çalışanların bireysel ihtiyaçlarını dikkate alan etkili bir üst yönetim ve birim yöneticiliği rehberliği, kurum içi kesintisiz bir iletişim ve bilgi paylaşımı ağı ve sağlanan somut ve soyut yararlarla çalışan katılımının ve kilit çalışan tutum ve davranış eğilimlerinin geliştirilebileceği (teşvik edilebileceği) varsayılmaktadır. Bu durum, araştırmalardan elde edilen sonuçlarla (Ahmed ve Rafiq, 2003; Al-Weshah, 2019; Crnjar vd., 2020; Srivastava ve Goyal, 2021; Uygun vd., 2013 gibi) da uyumlu görünmektedir. Yalın üretim bağlamında yürütülen bazı araştırmalardan elde edilen sonuçlar, yalın üretim uygulamaları ile kilit çalışan eğilimlerinden kabul edilen iş tatmini ve kurum bağlılığı (Leyer vd., 2021; Muller ve Leyer, 2022; Rodriguez vd., 2016) arasında da anlamlı ilişkiler olduğuna işaret etmektedir.

Alanyazında içsel pazarlamanın alt boyutları arasında da değerlendirilen her kademedeki yönetim adanmışlığı ve desteğinin (Alefari vd., 2017; Jadhav vd., 2014; Rathi vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) yanında, etkili bir iletişim ve bilgi paylaşımının

(İbrahim vd., 2017; Rathi vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017), ilgili uygulamanın ya da faaliyetin ne olduğu ve bu faaliyeti yürütmek ve yönetmek için bilgi ve beceri kazandıracak eğitimlerin (İbrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017), sağlanan soyut nitelikteki sosyal yararların ve uygulama ile yeniden şekillenen çalışma koşulları, ödüllendirme başta olmak üzere çeşitli somut yararların (Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) başarılı yalın üretim uygulamalarında da kritik başarı faktörleri arasında öne çıktığına işaret eden araştırma bulgularına rastlamak olanaklıdır.

Yukarıda yer verilen bilgilere dayalı olarak çalışmada ele alınan araştırma modeline (Şekil 1), Araştırma Sorularına (AS) ve hipotezlerine aşağıda yer verilmiştir:

AS1: Katılımcıların yalın yaklaşıma (uygulamalara) ilişkin genel algıları ya da farkındalıkları nasıl bir yüzdelik dağılım göstermektedir?

AS2: Katılımcıların çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları nasıl bir yüzdelik dağılıma sahiptir?

AS3: Katılımcıların çalıştıkları işletmedeki içsel pazarlama uygulamalarına (alt boyutlarına) yönelik algıları nasıl bir yüzdelik dağılım göstermektedir?

AS4: Katılımcıların çalıştıkları işletmedeki içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler var mıdır?

Araştırma Sorusu 4'ü irdeleyebilmek için aşağıda ifade edilen hipotezler test edilmiştir:

H1: *Katılımcıların üst yönetim rehberliğine yönelik alguları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

H2: *Katılımcıların birim yöneticisi rehberliğine yönelik alguları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

H3: *Katılımcuların işletmedeki iletişim ve bilgi paylaşımına yönelik alguları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

H4: *Katılımcuların işletmede sağlanan soyut ve sosyal yararlaraya yönelik alguları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

H5: *Katılımcuların işletmede sağlanan ekonomik ve somut yararlaraya yönelik alguları ile yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

AS5: Katılımcuların yalın uygulamalara ilişkin genel alguları ya da farkındalık düzeyleri ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var mıdır?

Bu araştırma sorusunu yanıtlayabilmek için aşağıdaki hipotez test edilmiştir.

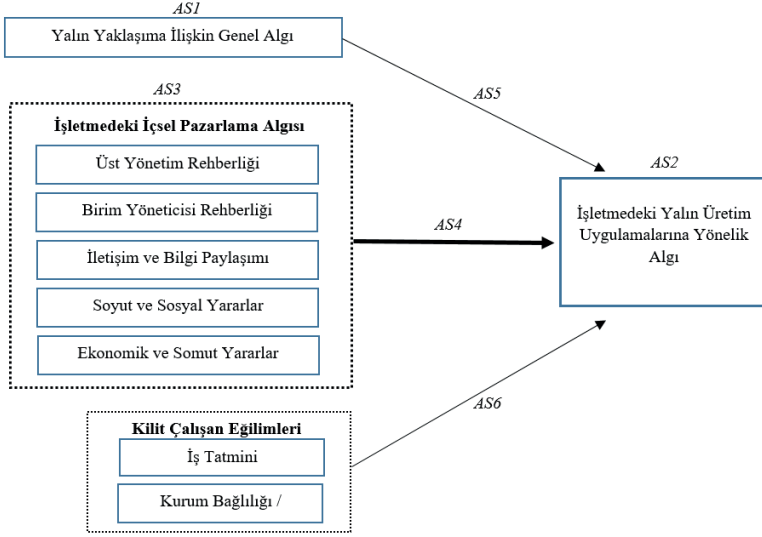
H6: *Katılımcuların yalın uygulamalara ilişkin genel alguları (farkındalık düzeyleri) ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

AS6: Katılımcuların iş tatminleri ve kurum bağlılıkları / sadakatleri ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler var mıdır?

Bu araştırma sorularını değerlendirebilme için aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H7: *Katılımcuların iş tatminleri ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

H8: *Katılımcuların kurum bağlılıkları / sadakatleri ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik alguları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.*

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

Çalışmada; nicel araştırma yaklaşımı, ilişkiyel araştırma türü ve alan araştırması (tarama modeli) deseninden yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Aksaray ilinde faaliyet gösteren özel sektördeki imalat işletmelerinden yalın üretim uygulamalarını aktif olarak gerçekleştiren işletmelerde çalışan iş görenler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemine göre alanyazından yararlanılarak oluşturulmuş bir anketle 400 kişiden veri toplanmıştır. Evren büyüklüklerine karşılık gelen örneklem sayısı dikkate alındığında, Aksaray'daki yaklaşık 10.000-15.000 arası bir çalışan evreni için asgari 375 katılımcıdan veri toplanması yeterli kabul edilebilmektedir (Ural ve Kılıç, 2006: 49). Dolayısıyla bu alt sınır ölçüt alındığında, ulaşılan 400 katılımcı verisinin bu araştırmanın amaçlarını karşılama bakımından yeterli olduğu söylenebilir. Demografik faktörler dikkate alındığında; katılımcıların %86.8'ini erkek çalışanlar oluştururken, yaklaşık

yarısını evli (%53.5'i), %66.0'ını çocuk sahibi olmayan, %30.5'ini 1-3 arası çocuk sahibi olan, %39.3'ünü 26-35, %28.5'ini 36-45, %26.3'ünü 18-25 ve %6.0'ını ise 46-55 yaş aralığında dağılıma sahip çalışanlar oluşturmuştur. Katılımcılar, eğitim düzeyi açısından %39.8 ile lise mezunu, %32.8 ile üniversite mezunu (bunların %18.8'i lisans mezunu), %23.3 ile ilköğretim mezunu ve %3.8 ile lisansüstü eğitim mezunu biçiminde bir dağılıma; aylık bireysel gelir düzeyi açısından ise %17.5 ile asgari ücret, %61.5 ile 4000-7500 TL arası, %10.3 ile 7501-10000 TL arası, %6.3 ile 10001-12500 TL arası ve %2.3 ile 12501-20000 TL arası biçiminde bir dağılıma sahiptirler. İşle ilgili özellikler dikkate alındığında ise katılımcıların; büyük çoğunluğu (%42.5'i) metal, sonra sırasıyla %30.3'ü otomotiv, %15.5'i silo üretimi, %10.5'i iş makineleri ve %1.3'ü de geri dönüşüm sektöründeki çalışanlardan oluşmaktadır. Bu katılımcıların %42.3'ü 0-2 yıldır, %31.0'ı 3-5 yıldır, %15.3'ü 6-10 yıldır, %6.8'i 11-15 yıldır, %3.8'i 16-20 yıldır ve %0.8'i ise 21-30 yıldır ilgili işletmede çalışmaktadır. Katılımcıların işletmedeki görevleri açısından yarından fazlasını (%60.3'ü) üretim personeli, %12.0'ını ofis personeli, %2.0'ını yöneticiler, %13.3'ünü mühendisler ve % 4.3'ünü ise teknikerler-teknisyenler oluşturmuştur. Bunların %66.8'i işçi, %33.0'ı ise idari personel statüsünde çalışmaktadırlar. Son olarak katılımcıların yarından fazlası (%62.0'ı) daha önce yalın üretim ile ilgili herhangi bir eğitim almamıştır.

Çalışmada, alanyazında önceden belli amaçlarla geliştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlikleri sınanmış bazı ölçeklerden ve sorulardan faydalanılarak oluşturulan bir anketle veri toplanmıştır. Veri toplama aracı 4 bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde demografik ve işle ilgili özelliklere yönelik sorulara, ikinci bölümde 6 maddeden oluşan genel yalın üretim algısı (farkındalığı) ölçeğine ve 27 maddeden oluşan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı ölçeğine (Mothersell, 2000; Beale, 2008), üçüncü bölümde 42 maddeden oluşan içsel pazarlama algı ölçeğine (Beale, 2008; Uygun ve Akın, 2017) ve son bölümde

ise 5 maddeden oluşan iş tatmini ölçeğine (Mothersell, 2000) ve 12 maddeden oluşan kurum bağlılığı / sadakati ölçeğine (Beale, 2008) yer verilmiştir. Ölçekler, orta noktası nötr olan (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum biçiminde yargı ifadelerine göre düzenlenen Likert tipi eşit aralıklı ölçme araçlarıdır. Ankete son halinin verilmesinde bir alan uzmanı ile de işbirliği sağlanarak, görüş alınmıştır. Ayrıca çalışmada ele alınan değişkenlerin ölçümünde yararlanılan her bir ölçeğin yapı geçerliliklerinin ve açıkladıkları varyans yeterliliklerinin değerlendirilebilmesi için ayrı ayrı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi öncesi, örneklem büyüklüğünün yeterliliği ($n > 150$) ve veri yapılarının faktör analizi için uygunluğu (Kaiser-Meyer-Olkin Katsayısı ve Bartlett's Küresellik Testi ile) (Büyüköztürk, 2017: 136; Tabachnick ve Fidell, 2007: 614) kontrol edilmiştir. Faktör analizleri sonrası gerek içsel pazarlama algı ölçeğinde yer alan tüm alt boyutlara gerekse yalnız üretim uygulamalarına yönelik algı ölçeğine ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmış ve güvenilirlikleri de gözden geçirilmiştir. Sonuçlara özetle Tablo 1'de yer verilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, veri toplama aracında toplam 42 madde ile temsil edilen içsel pazarlama algısı ölçeğinin ilgili değişkendeki varyansın %67.73'ünü, 27 madde ile temsil edilen işletmedeki yalnız üretim uygulamalarına yönelik algı ölçeğinin ilgili değişkendeki varyansın %65.59'unu, 6 madde ile temsil edilen genel yalnız üretim algısı (farkındalığı) ölçeğinin ilgili değişkendeki varyansın %72.81'ini, 5 madde ile temsil edilen iş tatmini ölçeğinin ilgili değişkendeki varyansın %69.30'unu ve 12 madde ile temsil edilen kurum bağlılığı / sadakati ölçeğinin ilgili değişkendeki varyansın %62.81'ini açıkladığı anlaşılmaktadır. Bu oranlar, araştırmada yararlanılan ölçeklerin yapı geçerliliği açısından yeterli sayılabilecek bir açıklayıcılığa sahip olduklarını göstermektedir. Nunnally (1978) Cronbach's Alpha değerinin .70 ve daha fazla olmasının, ölçeklerin güvenilirliği bakımından yeterli kabul edilebileceğini belirtmektedir. Buna göre, gerek içsel

pazarlama uygulamalarına yönelik her bir algı boyutu gerekse genel yalın üretim algısı (farkındalığı), işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı, iş tatmini ve kurum bağlılığı / sadakati için elde edilen Cronbach's Alpha katsayılarının bu ölçütü aştığı ve yeterli sayılabilecek düzeyde güvenilir oldukları görülmektedir. Bu, katılımcıların ilgili her bir ölçekle sağlamış oldukları verinin kendi içinde kabul edilebilir düzeyde tutarlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 1: Ölçeklere Yönelik Varyans Açıklayıcılık Oranları ve Güvenirlilik Analizi Sonuçları

ÖLÇEKLER (n = 400)	Öz-Değer	Açıklanan Varyans Oranları (%)	Cronbach's Alpha Katsayıları
İçsel Pazarlama Algı Boyutları Birim			
Yöneticisi Rehberliği (18 Madde)	20.970	21.59	.94
Üst Yönetim Rehberliği (8 Madde)	1.328	9.36	.92
İletişim ve Bilgi Paylaşımı (7 Madde)	2.730	17.86	.92
Sağlanan Somut Yararlar (4 Madde)	1.570	10.39	.88
Sağlanan Soyut ve Sosyal Yararlar (5 Madde)	1.170	8.53	.90
Toplam Açıklanan Varyans: %67.73			
Genel Yalın Üretim Algısı (6 Madde)	4.368	72.81	.74
Yalın Üretim Uygulamaları Algısı (27 Madde)	18.548	65.59	.93
İş Tatmini (5 Madde)	3.465	69.30	.88
Kurum Bağlılığı / Sadakati (12 Madde)	7.537	62.81	.89

Veriler, Jamovi istatistik paket yazılım programının 2.2.5 sürümü ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik ve işle ilgili özelliklerinin yanında, genel yalın üretim algılarının (farkındalık

düzeylerinin) (AS1), çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına (AS2) ve içsel pazarlama uygulamalarına (AS3) yönelik algılarının dağılımını değerlendirmek amacıyla frekans ve yüzde gibi betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Veri toplama aracında yer verilen ölçeklerin yapı geçerliliklerinin incelenmesi amacıyla da faktör analizinden yararlanılmıştır. Son olarak katılımcıların içsel pazarlama algısına yönelik alt boyutların her biri ile yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasındaki ilişkileri (AS4 ve buna dayalı hipotezler); işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları ile genel yalın üretim algıları (AS5 ve buna dayalı hipotez), iş tatmini ve kurum bağlılığı / sadakati (AS6 ve buna dayalı hipotezler) arasındaki ilişkileri inceleyebilmek amacıyla da her bir ele alınan ilişki için Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Pearson Korelasyon analizi sürekli değişkenler arasındaki doğrusal ilişkileri test etmekte (Uygun vd., 2014: 47), başka bir deyişle bu varsayıma dayanmaktadır. Bu nedenle analiz öncesi, ilgili değişkenlere yönelik serpilme grafikleri elde edilerek bu durumun uygunluğu gözden geçirilmiştir. Ayrıca, Pearson Korelasyon Analizi öncesi; değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu (histogram grafiği üzerinde normal dağılım eğrileri, çarpıklık ve basıklık katsayıları -1 ile +1 aralığı göz önüne alınarak) (Büyüköztürk, 2017: 31) da incelenmiş ve bu açılardan uygunlukları kontrol edilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

Katılımcıların genel yalın üretim algılarının (farkındalık düzeylerinin), çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına ve içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının nasıl bir dağılım gösterdiğinin incelenmesi için her bir ölçek üzerinden elde edilen verilerin betimsel istatistikleri hesaplanmıştır. Katılımcıların genel yalın üretim algılarının (farkındalık düzeylerinin) yüzdelik dağılımlarına Tablo 2’de, çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algılarının yüzdelik dağılımına Tablo 3’te ve içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının her bir alt

boyut için yüzdeler dağılımına ise Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Yalın Üretim Uygulamalarına Yönelik Farkındalık Düzeyinin ya da Genel Algıların Yüzdeler Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
Kendini yalın üretim fikirlerine bağlı hissetme	5.0	11.5	27.4	34.8	21.3
Yalın üretime verilen önemin daha da artırılması gerektiğini düşünme	3.0	11.3	22.9	27.8	35.0
Yalın üretimin temel (kilit) bileşenlerinin farkında olma	2.5	10.0	38.4	28.8	20.3
Yalın üretimin sadece yönetimin maliyetleri düşürmeye yönelik bir hamlesi olma fikri	8.8	18.8	34.8	22.8	14.8
Yalın bir üretici olma dürtüsünün geçici bir heves olduğunu düşünme	18.8	29.0	21.7	17.0	13.5
Yalın üretimin uzun vadeli başarı için yapılacak doğru şeylerden biri olması	3.0	11.3	20.6	34.3	30.8

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 2'den anlaşıldığı üzere, katılımcıların yalın üretim uygulamalarına yönelik farkındalıkları ile ilgili Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum ifadeleri birlikte dikkate alındığında, %56.1'inin kendilerini yalın üretim fikirlerine bağlı hissettiklerini; %62.8'inin yalın üretime gösterilen önemin artırılması gerektiğini; %49.1'inin yalın üretimin kilit bileşenlerinin farkında olduklarını; %65.1'inin yalın üretimin uzun vadeli başarı için doğru karar olduğunu belirttikleri anlaşılmaktadır. Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum ifadeleri birlikte dikkate alındığında ise, %63.4'ünün yalın üretimin sadece yönetimin maliyetleri düşürmeye yönelik

bir hamlesi olmadığını düşündüğü; yaklaşık yarıya yakını (%47.8'inin) ise yalın üretimi geçici bir heves olarak görmediği sonuçlarına ulaşmıştır. Bu sonuçlar, katılımcıların yalın üretime yönelik farkındalıklarının görece ortalamanın üzerinde ya da algılarının olumlu yönde bir seyir izlediğine işaret etmektedir.

Tablo 3: Çalışılan İşletmedeki Yalın Üretim Uygulamalarına Yönelik Alguların Yüzdelerle Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*	(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%		%	%	%	%	%
Müşterilere hizmet verme etkinliği artırma	4.5	9.8	25.3	39.0	21.3	İş kayıplarını önlemeye katkı sağlama	3.5	11.5	25.7	41.0	18.3
Sürekli iyileştirme yapma etkinliği artırma	2.5	10.0	27.0	42.7	17.8	Ürünlerin kalitesini geliştirme	4.0	8.5	30.0	38.0	19.5
Kalite geliştirme etkinliğini geliştirme	2.5	10.3	25.6	42.3	19.3	İş daha stresli hale getirme	14.4	27.4	26.0	17.9	14.3
Maliyetleri azaltma etkinliğini geliştirme	2.3	9.3	27.1	42.5	18.8	İşletmenin verimliliğini artırma	2.8	10.8	26.1	39.8	20.5
Kayıpları (sıraları) ortadan kaldırma etkinliğini geliştirme	2.8	7.7	27.0	40.2	22.3	İşletmedeki iletişimi geliştirme	2.0	11.3	39.0	29.2	18.5
Fabrika yerleşim düzenini geliştirme	3.8	11.5	24.1	39.8	20.8	Daha etkin bir üretim prosesi yaratma	2.0	10.0	28.4	38.2	21.3
Öneriler geliştirme etkinliğini geliştirme	3.3	10.0	34.4	33.0	19.3	İş daha ilgi çekici hale getirme	2.8	11.8	38.3	27.3	18.8
Önerileri uygulama etkinliğini geliştirme	3.3	13.3	28.3	35.3	19.8	İş ortamını yükseltme	4.3	11.6	35.3	30.5	18.3
Genel işletme performansını artırma	4.0	9.0	24.2	42.3	20.5	Çalışma motivasyonunu yükseltme	3.0	11.5	37.0	29.2	19.3
Problem çözüme etkinliğini geliştirme	2.5	10.8	25.7	39.5	21.5	Daha akıllıca çalışmaya katkı sağlama	2.8	10.5	29.1	41.3	16.3
İş ve işlemlerin daha uyumlu hale gelmesini sağlama	3.5	8.0	29.2	41.0	18.3	İşletmedeki çalışma koşullarını daha da kötüleştirme	20.7	19.0	21.0	16.3	13.0
Çalışanları birbirine düşürme	22.0	23.8	19.4	22.0	12.8	Daha güvenli bir çalışma ortamı oluşturma	2.8	12.8	26.1	38.5	19.8
Karlılığı artırma	3.0	9.0	34.0	32.7	21.3	Devamlılığı olan işlerin miktarını artırma	11.0	26.5	26.4	21.3	14.8
İşletmede morali yükseltme	5.5	9.8	37.4	32.5	14.8						

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılmıyorum Ne Katılıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 3 incelendiğinde, ilgili ölçeğin olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) bir arada dikkate alındığında katılımcıların yarısından fazlasının çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarının; müşterilere hizmet verme etkinliğine (%60.4), sürekli iyileştirme yapmaya (%60.5), kalite geliştirme etkinliğine (%61.6), maliyetleri azaltma etkinliğine (%61.3), israfı ortadan kaldırma etkinliğine (%62.5), fabrika yerleşim düzenini geliştirmeye (%60.6) etkinliğine, öneriler geliştirme etkinliğine (%52.3), önerileri uygulama yetkinliğine (%55.1), genel işletme performansına (%62.8), problem çözüme etkinliğine (%61.0), iş ve işlemlerin daha uyumlu hale gelmesini sağlamaya (%59.3), karlılığı artırmaya (%54.0), iş kayıplarını önlemeye (%59.3), ürün kalitesini geliştirmeye (%57.5), işletmenin verimliliğine (%60.3), üretim prosesinin etkinliğine (%59.6), daha akıllıca çalışmaya (%57.6) ve daha güvenli bir çalışma ortamı oluşturmaya (%58.3) olumlu katkı sağladığına yönelik bir algıya sahip olduklarını gösteren görüşler ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın yarısından fazlasının;

işletmedeki moral, iletişim, işleri daha ilgi çekici hale getirme, iş tatmini, çalışma motivasyonu, çalışanları birbirine düşürme, işleri daha stresli hale getirme ve işletmedeki çalışma koşullarını kötüleştirme konularında görece olumsuz algılar taşıdıkları göze çarpmaktadır. Katılımcıların daha çok yalın uygulamalarla ilişkili teknik konular açısından görece olumlu algılara sahipken, “insani” unsurlarla ilgili konular açısından görece daha olumsuz algılara sahip oldukları dikkat çekmektedir.

Tablo 4: Bireysel İhtiyaçları Dikkate Alma ve İşle İlgili Üst Yönetim Rehberliği Algısının Yüzdelerle Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
Bireysel ihtiyaçları anlama, bunu yansıtacak politikalar üretme	7.3	12.0	35.3	28.2	17.2
Kararların uygun olan en düşük kademede alınmasına olanak sağlama	5.0	10.8	39.2	30.0	15.0
Çalışanların fikirlerini dikkate alma	7.5	10.8	36.8	27.3	17.6
Yalın üretime bağlılık gösterme	2.5	16.3	33.0	31.2	17.0
Sürekli gelişme için ciddi bir çaba gösterme	3.0	17.8	28.5	31.0	19.7
Yalın üretimle tutarlı politikalar ve prosedürler geliştirme	3.5	15.8	30.3	31.4	19.0
Yalın üretimle ilgili önerileri ve kaygıları dikkate alma	3.8	17.0	29.3	32.0	17.9
Yalın üretim uygulamalarını çalışanlarla konuşarak yürütme	5.0	18.0	26.8	30.0	20.2

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 4'e bakıldığında, ilgili ölçek boyutunun olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum)

bir arada dikkate alındığında katılımcıların; bireysel ihtiyaçlarını anlama ve bunu yansıtacak politikalar üretme (%45.4), kararların uygun olan en alt kademedede alınmasına olanak sağlama (%45.0), çalışanların fikirlerini dikkate alma (%44.9), yalın üretime bağlılık gösterme (%48.2) ve yalın üretimle ilgili önerileri ve kaygıları dikkate alma (%49.9) konularında üst yönetim rehberliği ile ilişkili ortalamanın altında bir algı düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu bulguların katılımcıların yalın üretim uygulamalarının “insan” unsuru ile ilgili görüşleri ile benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir.

Tablo 5: Bireysel İhtiyaçları Dikkate Alma ve İşle İlgili Birim Yöneticisi Rehberliği Algısının Yüzdelerle Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
Çalışanlardan beklentilerini açık şekilde ifade etme	6.0	18.3	21.3	32.2	22.2
Çalışanlara performansları ile ilgili geribildirim sağlama	4.3	16.0	27.3	31.2	21.2
Sürekli gelişimi ve yeniliği teşvik etme	3.8	8.3	26.5	40.4	21.0
Fikirleri ve önerileri teşvik etme	4.8	6.8	36.3	21.0	21.1
Takım çalışmasını cesaretlendirme	5.3	15.3	24.5	33.7	21.2
Sorunları çalışma alanında gözlemleme ve tartışma	4.0	16.3	29.0	30.0	20.7
Astlarını kararlara katılmaya teşvik etme	5.3	8.5	25.3	37.5	23.4
Problemlerin çözümüne ilişkin farklı yaklaşımları denemeye teşvik etme	4.5	8.8	25.3	41.0	20.4
Çalışanların hatalarından bir şeyler öğrenebileceğine inanma	2.3	8.3	34.5	31.4	23.5
Problemleri çalışanların becerilerini geliştirme fırsatları olarak görme	2.0	8.3	35.5	34.2	29.0
Yalın üretim çabalarını iyileştirme konusunda çalışanlardan fikir alma	3.3	10.5	36.5	31.3	18.4

Yalın üretimi kısıtlayan engelleri ortadan kaldırmak için adımlar atma	4.0	7.8	36.0	31.0	21.2
Beklentilerini belirtme fırsatı vermek için çalışanlarla düzenli olarak görüşme	4.0	20.8	27.0	30.2	18.0
En iyi performansı gösterebilmeleri için çalışanları motive etme	5.3	15.5	28.3	28.3	22.6
İşle ilgili problemleri yapıcı davranarak, çalışanlarla birlikte çözmeye çalışma	3.5	13.8	30.3	33.3	19.1
Çalışanların performansını etkileyebilecek kişisel problemleriyle ilgilenme	4.5	10.0	36.5	32.0	17.0
Yöneticiliği ile ilgili çalışanlardan görüş alma	5.0	14.5	34.3	30.5	15.7
Çalışanların kariyer gelişimi ile ilgili onlarla düzenli fikir paylaşımında bulunma	6.0	12.8	33.3	29.6	18.3

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 5 incelendiğinde, ilgili ölçek boyutunun olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) bir arada dikkate alındığında katılımcıların; fikirleri ve önerileri teşvik etme (%42.1), yalın üretim çabalarını iyileştirme konusunda çalışanlardan fikir alma (%49.7), beklentilerini belirtme fırsatı vermek için çalışanlarla düzenli olarak görüşme (%48.2), çalışanların performansını etkileyebilecek kişisel problemleriyle ilgilenme (%49), yöneticiliği ile ilgili çalışanlardan görüş alma (%46.2) ve çalışanların kariyer gelişimi ile ilgili onlarla düzenli fikir paylaşımında bulunma (%47.9) konusunda birim yöneticisi ile ilgili ortalamanın altında bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Buna karşın, yarıdan fazlasının diğer ölçek maddelerine ilişkin görece daha olumlu görüş ifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 6: İletişim ve Bilgi Paylaşımı Algısının Yüzdelerle Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
İstek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla çalışanlardan bilgi almaya önem verme	8.3	13.3	35.4	25.0	18.0
Yeni politikalarla çalışanları haberdar etme	5.8	18.5	26.8	31.3	17.6
İşletmenin temel değerlerini ve felsefesini çalışanlarla düzenli olarak paylaşma	5.8	16.5	28.8	33.6	15.3
İşle ilgili bilgileri çalışanlarla düzenli olarak paylaşma	6.0	20.3	24.8	34.4	14.5
Çalışanlara şikâyetlerini kolaylıkla iletebilme olanağı sağlama	4.3	19.8	30.3	30.2	15.4
İşlerin yapılma standardı konusunda soru sormayı doğal karşılama	4.3	18.5	26.0	33.2	18.0
Yeni fikirlere çok değer verme	6.8	17.5	25.8	30.7	19.2

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 6'dan ilgili ölçek boyutunun olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) bir arada dikkate alındığında işletmedeki iletişim ve bilgi paylaşımı açısından katılımcıların; %43.0'ünün çalışanların istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla onlardan bilgi almaya önem verildiği, %48.9'unun aynı yüzdelerle yeni politikalarla çalışanların haberdar edildiği, işletmenin temel değerleri ve felsefesinin, işle ilgili bilgilerin çalışanlarla düzenli olarak paylaşıldığı, %45.7'sinin çalışanların şikâyetlerini kolaylıkla iletebilme olanağı sağlandığı ve %49.9'unun yeni fikirlere değer verildiği yönünde ortalamanın altında bir algıyı yansıtacak görüşler paylaştıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın sadece %51.2'sinin işlerin yapılma standardı

konusunda soru sormanın doğal karşılandığı yönünde ortalamanın üzerinde bir algıya sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 7: Sağlanan Soyut ve Sosyal Yarar Algısının Yüzdelerik Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
Çeşitli etkinliklerle çalışanların kurumun önemli bir parçası olduğu duygusu oluşturma	5.5	19.5	28.5	31.8	14.7
Çalışanlara saygılı davranma	6.0	17.5	24.0	33.5	19.0
Çalışanlara rahat bir çalışma ortamı sağlama	6.5	17.8	24.0	33.3	18.4
İşi çalışanlar açısından ilgi çekici hale getirmeye çalışma	5.5	20.3	27.0	30.2	17.0
Çalışanların çıkarı için rakiplerin çalışanlarına sağladığı sosyal olanakları izleme	8.3	20.3	28.8	27.6	15.0

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 7'den ilgili ölçek boyutunun olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) bir arada dikkate alındığında işletmede sağlanan soyut ve sosyal yaralara yönelik katılımcıların; çalışanlara saygılı davranma ve rahat bir çalışma ortamı sağlama dışında, çeşitli etkinliklerle çalışanların kurumun önemli bir parçası olduğu duygusu oluşturma (%46.5), işleri çalışanlar için ilgi çekici hale getirmeye çalışma (%47.2) ve çalışanların çıkarı için rakiplerin çalışanlarına sağladığı sosyal olanakların sürekli izlenmesi (%42.6) konularında ortalamanın altında bir algıyı yansıtacak görüşler paylaştıkları dikkat çekmektedir.

Tablo 8: Ekonomik ve Somut Yarar Algısının Yüzdelerik Dağılımı

(n = 400)	1*	2*	3*	4*	5*
	%	%	%	%	%
Çalışanların çıkarı için rakiplerin çalışanlarının maaşlarını göz önünde bulundurma	11.5	21.8	27.0	26.5	13.2
Farklı bölümler için farklı teşvik edici programlar (ücret, prim, ödül gibi) uygulama	17.8	16.0	25.5	25.0	15.7
Daha fazla gayret gösterildiğinde, bir prim ya da ödül alma	14.8	20.0	27.8	22.4	15.0
Gelirin ve yıllık maaş artışının çalışanların niteliğine ve performansına bağlı olması	7.0	21.8	33.5	24.4	14.3

* (1) Kesinlikle Katılmıyorum; (2) Katılmıyorum; (3) Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; (4) Katılıyorum; (5) Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 8'den ilgili ölçek boyutunun olumlu değerlendirme düzeyleri (katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum) bir arada dikkate alındığında işletmede sağlanan ekonomik ve somut yararlaraya yönelik katılımcıların; çalışanların çıkarı için rakiplerin çalışanlarının maaşlarının göz önünde bulundurulması (%39.7), farklı bölümler için farklı teşvik edici programlar uygulanması (%40.7), çalışanların işlerinde daha fazla gayret gösterdiğinde bir prim ya da ödül alması (%37.4), gelir ve yıllık maaş artışlarının daha çok çalışanların kendi niteliklerine ve performanslarına bağlı olması (%38.7) konularında ortalamanın oldukça altında bir algıya sahip oldukları dikkat çekmektedir.

Katılımcıların çalıştıkları işletmedeki içsel pazarlama uygulamalarına ve yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olup-olmadığını belirlemek amacıyla "içsel pazarlama algısı" ölçeğinde yer alan her bir alt boyutu temsil eden ölçek maddelerinden elde edilen toplam puanlarla,

“yalın üretim uygulamalarına yönelik algı” ölçeğinde yer alan ölçek maddelerinden elde edilen toplam puan esas alınarak, her bir ilişki testi için ayrı ayrı Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. Davranış bilimleri açısından işaretine bakmaksızın .10, .30 ve .50 korelasyon katsayıları genel anlamda sırasıyla küçük, orta ve büyük katsayılar olarak yorumlanabilmektedir. Ayrıca, araştırma soruları tek yönlü oluşturulduğundan ve sonuçlar açısından Tip I hata olasılığı minimize edilmek istendiğinden önce anlamlılık düzeyi yarıya bölünmüş ($.05/2=.025$) sonrasında Bonferroni yaklaşımı (Green vd., 2000: 238) esas alınarak, bu anlamlılık düzeyi, hesaplanan her bir ilişki için (5 içsel pazarlama boyutu) korelasyon sayısına bölünmüş (her biri için $.025/5 = .005$) ve elde edilen .005 düzeyine göre sonuçlar yorumlanmıştır. Hesaplanan korelasyon analizi sonuçlarına, Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9: İçsel Pazarlama ve Yalın Üretim Uygulamalarına İlişkin Algılar Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

n = 400	Bireysel ihtiyaçları dikkate alma ve işle ilgili üst yönetim rehberliği algısı	Bireysel ihtiyaçları dikkate alma ve işle ilgili birim yöneticisi rehberliği algısı	İletişim ve bilgi paylaşımı algısı	Soyut ve sosyal yarar algısı	Somut yarar algısı
Yalın üretim uygulamalarına yönelik algı	.526*	.618*	.503*	.488*	.320*

*Korelasyon katsayısının ($.05/2=.025$ ve $.025/5=.005$) .005 düzeyinde pozitif (tek yönlü anlamlı olduğunu göstermektedir).

Tablo 9’dan da anlaşılacağı üzere katılımcıların çalıştıkları işletmedeki içsel pazarlama uygulamalarının alt boyutlarından üst yönetim rehberliği algısı ($r = .53, p < .005$; H1: KABUL), birim yöneticisi rehberliği algısı ($r = .62, p < .005$; H2: KABUL),

iletişim ve bilgi paylaşımı algısı ($r = .50, p < .005$; H3: KABUL), soyut ve sosyal yarar algısı ($r = .49, p < .005$; H4: KABUL) ve somut yarar algısı ($r = .32, p < .005$; H5: KABUL) ile yalın üretim uygulamalarına yönelik algısı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, içsel pazarlama uygulamalarının her bir alt boyutuna ilişkin olumlu algılarla birlikte katılımcıların yalın üretim uygulamalarına ilişkin algısında da her bir değişken için aralarındaki ilişki ölçüsünde olumlu yönde değişimler olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, korelasyon katsayılarına dayalı etki büyüklüğü açısından sırasıyla katılımcıların yalın üretim uygulamalarına yönelik algısı ile içsel pazarlamanın alt boyutları olan “işle ilgili birim yöneticisi rehberliği”, “işle ilgili üst yönetim rehberliği”, “iletişim ve bilgi paylaşımı” arasında istatistiksel olarak *büyük* düzeyli pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu; “sağlanan soyut ve sosyal yararlar”, “somut yararlar” arasında ise istatistiksel olarak *orta düzeyli* pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu da sonuçlara yansımıştır. Her bir ilişki için korelasyon katsayılarına dayalı elde edilen determinasyon (belirleyicilik) katsayıları, yalın üretim uygulamalarına yönelik algıdaki varyansın (değişimin) %38.2’sinin birim yöneticisi rehberliğine yönelik algı değişkeni arasındaki doğrusal ilişki ile; %27.7’sinin üst yönetim rehberliğine ilişkin algı değişkeni arasındaki doğrusal ilişki ile; %25.3’ünün iletişim ve bilgi paylaşımı algısı değişkeni arasındaki doğrusal ilişki ile; %23.8’inin sağlanan soyut ve sosyal yarar algısı değişkeni arasındaki doğrusal ilişki ile; %10.2’sinin somut yarar algısı değişkeni arasındaki doğrusal ilişki ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bulguların, alanyazınla da görece uyumlu olduğu dikkat çekmektedir. Alanyazında farklı bağlamlarda ve farklı amaçlarla yürütülmüş çalışmalardan elde edilmiş olsa da içsel pazarlamanın alt boyutlarını temsil eden her kademedeki yönetim adanmışlığının, desteğinin ve rehberliğinin (Alefari vd., 2017; Codagnone, 2021; Jadhav vd., 2014; Muller ve Leyer, 2022; Netland, 2016; Rathi vd., 2022; Rodriguez vd., 2016; Sahuva vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) yanında,

etkili bir iletişim ve bilgi paylaşımının (İbrahim vd., 2017; Rathi vd., 2022; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017), ilgili uygulamanın ya da faaliyetin ne olduğu ve bu faaliyeti yürütmek ve yönetmek için bilgi ve beceri kazandıracak eğitimlerin (İbrahim vd., 2017; Lodgaard vd., 2016; Weerasooriya ve De-Alwis, 2017), sağlanan soyut nitelikteki sosyal yararların ve uygulama ile yeniden şekillenen çalışma koşulları, ödüllendirme başta olmak üzere çeşitli somut yararların (Weerasooriya ve De-Alwis, 2017) başarılı yalın üretim uygulamalarında da kritik başarı faktörleri arasında öne çıktığına işaret eden araştırma bulgularına rastlamak olanaklıdır. Yalın üretim uygulamalarına yönelik engelleri ele aldıkları çalışmada Alefari ve meslektaşları (2017), önem sırasına göre, çalışanlar (işgücü) ile ilgili engellerin en kritik faktör olduğunu, üst yönetimle ilgili olanların ise ikinci sırada bunu takip ettiğini belirlemişlerdir. Çalışmada (2017) ayrıca, üst yönetimin yanında yalın yöntem ve araçların gerçek uygulayıcıları olan çalışanlarla günlük olarak ilgilenen orta düzey yönetim katılımının da kritik öneme sahip olduğu, başka bir deyişle, her seviyedeki yöneticinin yalın uygulamada tamamlayıcı rolünün olduğu, arzulanan sonuçların hiyerarşik olarak başarılabilceği tespit edilmiştir. Çalışmada (2017), karar vericiler ve çalışanlar arasındaki etkin etkileşimin, tüm çalışanları mükemmel sonuçlara ve artan üretkenliğe ulaşmaya teşvik edebildiği de tespit edilmiştir. Rathi ve meslektaşları (2022: 730) yalın üretim uygulamalarının başarısında engel oluşturan faktörler arasında yönetim ve koordinasyon eksikliğinin, çalışanları yetkilendirme yetersizliğinin, bölüm yöneticilerinin işlere ve çalışanlara yönelik nezaretlerindeki yetersizliğin ya da sorunların öne çıktığını belirlemişlerdir. Benzer şekilde Codagnone (2021: 2), yöneticilerin çalışanlara değerli olduğunu yansıtarak, kariyer gelişimi beklentileriyle teşvik edici ve anlamlı işler sunarak, net bir vizyon sağlayarak, çalışan beklentilerini netleştirerek ve yapılan iyi işler için geri bildirim ve övgü (ödül) sunarak çalışanların katılımını sağlayabileceğini tartışmaktadır.

Katılımcıların yalın üretime yönelik genel algıları (farkındalık düzeyleri) ile çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olup olmadığını belirlemek amacıyla ilgili ölçeklerde yer alan maddelerden elde edilen toplam puanlar esas alınarak Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. İlgili araştırma hipotezi tek yönlü oluşturulduğundan anlamlılık düzeyi yarıya bölünmüş ($.05/2=.025$) ve elde edilen $.025$ düzeyine göre sonuçlar yorumlanmıştır. Bu analizden elde edilen $r = .60$, $n = 400$, $p < .025$ değerleri yalın üretime yönelik genel algı değişkeni ile çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu (H6: KABUL) ortaya koymuştur. Bu ilişkinin görece *büyük düzeyli* sayılabilecek bir ilişki olduğu da sonuçlara yansımıştır. Buna göre, katılımcıların yalın üretime yönelik farkındalıkları ya da genel algıları olumlu yönde arttıkça, çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu algılarında da bu ilişki nispetinde bir artış sağlanabileceği anlaşılmaktadır. Bu ilişki için korelasyon katsayısına dayalı elde edilen determinasyon (belirleyicilik) katsayısı, çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıdaki varyansın (değişimin) %36.2'sinin yalın üretime yönelik genel algı ya da farkındalık arasındaki doğrusal ilişki ile açıklanabileceği anlamı da taşımaktadır.

Son olarak katılımcıların iş tatminleri ve kurum bağlılıkları / sadakatleri ile çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelenmesi amacıyla ilgili ölçeklerde yer alan maddelerden elde edilen toplam puanlar esas alınarak Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanmıştır. İlgili araştırma hipotezleri tek yönlü oluşturulduğundan ve sonuçlar açısından Tip I hata olasılığı minimize edilmek istendiğinden önce anlamlılık düzeyi yarıya bölünmüş ($.05/2=.025$) sonrasında Bonferroni yaklaşımı (Green vd., 2000: 238) esas alınarak, bu anlamlılık düzeyi, hesaplanan her bir ilişki için korelasyon sayısına bölünmüş ($.025/2$

= .01) ve elde edilen .01 düzeyine göre sonuçlar yorumlanmıştır. Bu analizden elde edilen $r = .52, n = 400, p < .01$ değerleri iş tatmini ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı arasında (H7: KABUL); $r = .46, n = 400, p < .01$ değerleri de kurum bağlılığı / sadakati ile işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı arasında (H8: KABUL) istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Ayrıca, etki boyutu açısından yalın üretim uygulamalarına yönelik algı ile iş tatmini arasındaki ilişkinin görece *büyük düzeyli* bir ilişkiye, kurum bağlılığı arasındaki ilişkinin ise görece *orta düzeyli* bir ilişkiye işaret ettiği dikkat çekmektedir. Bu bulgular, iş tatmini ve kurum bağlılığı / sadakati açısından olumlu gelişmelerin yalın üretim uygulamalarına yönelik algıda da olumlu yönde gelişme ortaya çıkarabileceğine işaret etmektedir. Bu ilişkinin tersinin de doğru olabileceği ifade edilebilir. Başka bir deyişle, işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algıda olumlu yönde artışa bağlı olarak iş tatmini ve kurum bağlılığında da olumlu yönde gelişmeler beklenebilir. Daha önce de değinildiği gibi, gerek içsel pazarlama alanyazını gerekse yalın üretim alanyazını bu değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilere işaret etmesi yönüyle elde edilen bu bulguları destekler niteliktedir. Leyer ve meslektaşları (2021), çalışanların işletmedeki yalın üretim algısı ile iş tatmini arasında anlamlı ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Rodriguez ve meslektaşları (2016) da, yalın üretim uygulamalarına ilişkin algılarla kurum bağlılığı / sadakati arasında da anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla, ulaşılan bu bulgular alanyazınla da uyumlu görünmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu yaklaşım ya da algı geliştirmelerinde içsel pazarlama uygulamasının rolünün ele alındığı bu çalışmadan, gerek kavramsal alanyazın gerekse uygulama açısından dikkate değer sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada, öncelikle araştırmanın odağını oluşturan çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına ve içsel pazarlama uygulamalarına yönelik algı ele

alınarak, bu değişkenler açısından katılımcılarının görüşlerinin nasıl bir yüzdelik dağılıma sahip olduğu incelenmiştir. Bu anlamda elde edilen sonuçlar; katılımcıların çalıştıkları işletmedeki yalın üretim uygulamalarının teknik boyutlarına yönelik daha olumlu bir algı taşıırken, insani boyutlarını temsil eden konulara yönelik görece daha olumsuz bir algıya sahip olduklarını ortaya koymuştur. Çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik olumsuz algıların daha çok işletmedeki moral, iletişim, işleri daha ilgi çekici hale getirme, iş tatmini, çalışma motivasyonu, çalışanları birbirine düşürme, işleri daha stresli hale getirme ve işletmedeki çalışma koşullarını kötüleştirme gibi konularda yaşandığı belirlenmiştir. Benzer şekilde çalışılan işletmedeki içsel pazarlama uygulamalarının neredeyse tüm alt boyutlarına yönelik de görece olumsuz algıların varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, katılımcıların yalın üretim uygulamalarının teknik konularının dışında, çalıştıkları işletmede özellikle “insan” unsuru ile ilgili konular açısından beklentilerini karşılayamayarak görece daha olumsuz algılar taşıdıklarına işaret etmektedir. Bu durum, çalışanları “iç müşteri” olarak kabul eden ve uygulamalarında “insan” unsuruna ilişkin çabaları barındıran içsel pazarlama uygulamalarına yönelik elde edilen görece olumsuz katılımcı görüşleriyle de örtüşmektedir. Ayrıca, çalışanların genel yalın üretim algılarının görece olumlu bir dağılıma sahip olduğunun sonuçlara yansımaları, bu olumsuz algıların çalışanların yalın üretime genel bakış açılarından daha çok işletmedeki insan merkezli uygulamalardan kaynaklandığı ve bu durumun yalın üretim uygulamaları açısından engel oluşturmaya bir faktör olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Bu yargının, çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına ilişkin algı ile içsel pazarlama uygulamalarının tüm alt boyutlarına yönelik algılar arasında tespit edilen büyük ve orta düzeyli pozitif yönlü anlamlı ilişkilerce de desteklendiği dikkat çekmektedir. Buna göre, çalışanların yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu yaklaşım ya da algı geliştirmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının önemli sayılabilecek bir rolünün olabileceği söylenebilir. Ayrıca, etki

boyutu ve çalışılan işletmedeki yalın uygulamalara yönelik algı değişkenindeki bu doğrusal ilişkilerle açıklanan varyans oranları dikkate alındığında, bu değişkenlerin birim yöneticisi rehberliği, üst yönetim rehberliği, iletişim ve bilgi paylaşımı, soyut / sosyal yararlar ve somut yararlar (ekonomik teşvikler ve ödüllendirmeler) biçiminde sıralandığı da sonuçlara yansımıştır. Bu sonuç, başarılı yalın üretim uygulamaları açısından içsel pazarlama uygulamalarının önemini yanında, özellikle uygulamada hangi alt boyut ya da boyutlarla işe başlanabileceğine, hangi alt boyutlara öncelik verilmesi gerektiğine işaret eden ipuçları sağlaması bakımından da oldukça dikkate değerdir.

Sonuçlar, ayrıca alanyazında içsel pazarlama uygulamaları açısından kilit çalışan eğilimleri arasında kabul edilen iş tatmini ve kurum bağlılığı / sadakati ile çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı arasında sırasıyla büyük ve orta düzeyli pozitif yönlü ilişkilerin varlığını da ortaya koymuştur. Buna göre, etkin şekilde yürütülecek içsel pazarlama uygulamalarıyla ortaya çıkacak iş tatmini ve kurum bağlılığının, yalın üretim uygulamalarına ilişkin algının olumlu yönde gelişiminde de önemli bir rol üstlenebileceği söylenebilir.

Son olarak, yalın üretime yönelik genel algı düzeyi ile çalışılan işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algı arasında da büyük düzeyli pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre, çalışanların yalın üretime yönelik genel algılarını olumlu yönde geliştirecek uygulamalarla, işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik algılarını da olumlu yönde etkileyebilmenin mümkün olabileceği de anlaşılmaktadır.

Daha önce yeterince ele alınmamış bir konuyu içeren ve görece başlangıç niteliğinde sayılabilecek bu çalışma, gerek kavramsal çerçevesi gerekse ortaya koyduğu araştırma sonuçlarıyla işletmelerdeki yalın üretim uygulamaları açısından insan-merkezli engellerin ele alınmasında ve aşılabilmesinde içsel pazarlama uygulamalarının önemli bir rol üstlenebileceği fikrini

destekleyerek teorik açıdan alanyazına katkı sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Çalışma, uygulamadaki karar alıcılara yalın üretim uygulamalarında çalışan odaklı bir anlayışı benimseyen içsel pazarlama uygulamalarından yararlanmanın başarı açısından önemli getirileri olabileceğine işaret eden ipuçları da içermektedir. Karar alıcılar açısından sonuçlar; başarılı yalın üretim uygulamaları için insan merkezli bir bakış açısıyla çalışanların rolünün dikkate alınması gerektiğini, bu yönüyle de içsel pazarlama yaklaşımının önemli bir yönetsel çerçeve sunabileceğini ifade etmektedir. Çalışanlarda işletmedeki yalın üretim uygulamalarına yönelik olumlu algılar geliştirebilmek için karar alıcılar öncelikle etkili bir “üst yönetici rehberliği” ile çalışanların bireysel ihtiyaçlarını kavramalı, bunu yansıtacak politikalar üretmeye çalışmalı, kararların düşük kademelere yayılmalarını sağlamalı, yalın üretime adanmış bir tavır sergilemeli, bu yönde tutarlı politikalar ve prosedürler geliştirmeli, çalışanların fikirlerini, önerilerini ve kaygılarını dikkate alarak yalın uygulamaları yürütmelidirler. Bu anlamda birim yöneticilerine de büyük iş düştüğü unutulmamalıdır. Benzer şekilde birim yöneticileri de çalışanlardan beklentilerini açık şekilde ifade etmeli, performansları ile ilgili geribildirim sağlamalı, sürekli gelişimi, yeniliği, bu yöndeki fikirleri, önerileri teşvik etmeli, takım çalışmasını cesaretlendirmeli, sorunları doğrudan çalışma alanında gözlemlemeli, astlarını kararlara katılmaya, problemlerin çözümüne ilişkin farklı yaklaşımları denemeye teşvik etmeli, çalışanların hatalarından bir şeyler öğrenebileceğine inanmalı, problemleri çalışanların becerilerini geliştirme fırsatları olarak görmeli, kısıtlayıcı engelleri ortadan kaldırmak için adımlar atmalı, çalışanlara beklentilerini belirtme fırsatı vermeli, onları motive etmeye çalışmalı, yapıcı davranarak problemleri onlarla birlikte çözmeye çaba göstermeli, gerekli durumlarda kişisel problemleri ve kariyer gelişimleri ile de yakından ilgilenmelidir. Ayrıca işletmede etkin bir iletişim ve bilgi paylaşımı altyapısı oluşturularak, çalışanların istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi için bilgi edinmeye önem verilmeli, çalışanlar yeni politikalardan haberdar edilmeli,

işletmenin temel değerleri, felsefesi ve işle ilgili bilgiler çalışanlarla düzenli olarak paylaşılmalı, çalışanlara şikâyetlerini kolaylıkla iletebilme olanağı sağlanmalı, soru sorma kültürü yaygınlaştırılarak yeni fikirlere değer verildiği yansıtılmalıdır. Bunların yanında, çeşitli etkinliklerle çalışanların kurumun önemli bir parçası olduğu duygusunun oluşturulması, çalışanlara saygılı davranılması, rahat bir çalışma ortamı sağlanması, işin ilgi çekici hale getirilmesi gibi soyut nitelikteki sosyal içerikli yararların; liyakatin esas alınması, bununla bağlantılı ücretlendirme, ödüllendirme gibi ekonomik temelli somut yararların da yalın üretim uygulamalarına ilişkin çalışanlarda olumlu algılar geliştirmeye ve başarılı uygulamalara katkı sağlayabileceği unutulmamalıdır.

Her araştırma gibi, bu çalışma da bazı kısıtlar çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışma, kolayda örnekleme yöntemi ve öz-aktarıma dayalı anket yöntemi esas alınarak sadece bir ilde faaliyet gösteren imalat işletmelerindeki çalışanlarla sınırlandırılmıştır. Bu yüzden sonuçların genellenmesinde bu durum dikkate alınmalıdır. Araştırmanın başlangıç niteliği taşıyan bir çalışma olduğu durumu ile birlikte dikkate alındığında, bu araştırmanın başka illerde yinelenmesinin elde edilen sonuçları netleştirme, geliştirme ve genelleme açısından yararlı bilgiler üretebileceği söylenebilir. Ayrıca gelecekte hizmet sektörü bağlamında da çalışma yinelenabilir. Bu yolla karşılaştırmaya ve farklılıkları değerlendirebilmeye olanak sağlanan bir bilgi birikimine erişebilmek de mümkün olabilir. Ayrıca, gelecekte geliştirilecek kavramsal modeller üzerinden aracı ve düzenleyici ilişkilerin test edilmesine olanak sağlayacak araştırmalar yürütülerek de bilgi kapsamının genişletilmesi mümkün olabilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, başarılı yalın üretim uygulamaları açısından özellikle “yönetim ya da liderlik” boyutuna işaret eden üst yönetim rehberliğinin ve birim yöneticisi rehberliğinin öne çıktığını göstermektedir. Gelecek araştırmalarda özellikle bu boyut merkeze alınarak yürütülecek nitel araştırmalar, konunun ayrıntısını keşfetmeye yönelik yararlı bilgiler üretebilir.

Bu çalışmada nicel araştırma yaklaşımından yararlanılmış olup, özellikle başarılı yalın üretim uygulamaları açısından içsel pazarlama uygulamalarına ilişkin daha farklı boyutlar olup olmadığının ve bunların ayrıntılarının keşfedilebilmesi için yürütülecek nitel araştırmaların da değerli olacağı düşünülmektedir. Son tahlilde, yalın üretim uygulamalarına ilişkin kritik başarı faktörlerinin evrensel mi yoksa durumsal mı olduğu, başka bir deyişle kültürel etkilerin önemli bir rol oynayıp oynamadığı da dikkate alındığında, bu konuda daha fazla araştırma yürütmeye ihtiyaç hissedildiği açıktır. Dolayısıyla içsel pazarlama yaklaşımı esas alınarak bu yönde yürütülecek her araştırmanın ilgili alanyazında mevcut bilgi birikiminin artışına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, P. K. & Rafiq, M. (2003). Internal marketing issues and challenges. *European Journal of Marketing*, 37(9), 1177-1186.
- Alefari, M., Salonitis, K. & Xu, Y. (2017). The role of leadership in implementing lean manufacturing. *Procedia*, CIRP 63 (The 50th CIRP Conference on Manufacturing Systems), 756-761.
- Alhuraish, I., Robledo, C. & Kobi, A. (2016). The key success factors for lean manufacturing versus six sigma. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 12(2), 169-182.
- AlManei, M., Salonitis, K. & Tsinopoulos, C. (2018). A conceptual lean implementation framework based on change management theory. *Procedia*, CIRP 72 (2018), 1160-1165.
- Al-Weshah, G. A. (2019). Towards internal marketing practices in enhancing job engagement: Practical evidence from Jordanian hospitals. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 13(1), 40-56.
- Beale, J. (2008). *Understanding the influences on employee motivation for lean: An individual-level analysis*. Cardiff Üniversitesi, Galler, PHD.
- Berry, L. L., Hensel, J. S. & Burke, M. C. (1976). Improving retailer capability for effective consumerism response. *Journal of Retailing*, 52(3), 3-14.

- Bhasin, S. & Burcher, P. (2006). Lean viewed as a philosophy. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 17(1), 56-72.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cherrafi, A., Elfezazi, S., Chiarini, A., Mokhlis, A. & Benhida, K. (2016). The integration of lean manufacturing, six sigma and sustainability: A literature review and future research directions for developing a specific model. *Journal of Cleaner Production*, 139, 828-846.
- Codagnone, R. A. (2021). *Perspectives of leadership styles prediction of employee engagement in a lean manufacturing environment*. Grand Canyon University, Phoenix, Arizona, PHD.
- Crnjarić, K., Dlačić, J. & Milfelner, B. (2020). Analysing the relationship between hotels' internal marketing and employee engagement dimensions. *Market-Tržište*, 32(Special Issue), 49-65.
- Dora, M., Kumar, M., Goubergen, D.V., Molnar, A. & Gellynck, X. (2013). Operational performance and critical success factors of lean manufacturing in European food processing SMEs. *Trends in Food Science & Technology*, 31(2), 156-164.
- Eaton, M. (2010). Why change programs fail. *Human Resource Management International Digest*, 18(2), 37-42.
- Ergüen, Z. (2013). İçsel pazarlama uygulamalarının işletme performansı üzerine etkisi: Kamu-özel hastane karşılaştırması. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25, 223-247.
- Garcia-Sabater J.J. & Marin-Garcia J.A. (2011). Can we still talk about continuous improvement? Rethinking enablers and inhibitors for successful implementation. *International Journal of Technology Management*, 55(1/2), 28-42.
- Green, S. B., Salkind, N. J. & Akey, T. M. (2000). *Using SPSS for Windows analyzing and understanding data*. New Jersey: Prentice Hall.
- Houti, M., El Abbadi, L. & Abouabdellah, A. (2019). Critical success factors for lean implementation "Projection on SMEs". *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering*

and Operations Management Pilsen, Czech Republic, 23-26 July, 526-537.

- Ibrahim, A., Robledo, C. & Kobi A. (2017). A comparative exploration of lean manufacturing and six sigma in terms of their critical success factors. *Journal of Cleaner Production*, 164, 325-337.
- Jadhav, J. R., Mantha, S. S. & Rane, S. B. (2014). Exploring barriers in lean implementation. *International Journal of Lean Six Sigma*, 5(2), 122-148.
- Knol, W.H., Slomp, J. & Schouteten, R.L.J. & Lauche, K. (2018). Implementing lean practices in manufacturing SMEs: Testing 'critical success factors' using Necessary Condition Analysis. *International Journal of Production Research*, 56(11), 3955-3973.
- Leite, H., Radnor, Z. & Bateman, N. (2022). Meaningful inhibitors of the lean journey: a systematic review and categorisation of over 20 years of literature. *Production Planning & Control*, 33(5), 403-426.
- Leyer, M., Reus, M. & Moormann, J. (2021). How satisfied are employees with lean environments? *Production Planning & Control*, 32(1), 52-62.
- Lodgaard, E., Ingvaldsena, J. A., Gammee, I. & Aschehoug, S. (2016). Barriers to lean implementation: Perceptions of top managers, middle managers and workers. *Procedia*, CIRP 57 (49th CIRP Conference on Manufacturing Systems), 595-600.
- Mathiyazhagan, K., Gnanavelbabu, A., Kumar, N. & Agarwal, V. (2022). A framework for implementing sustainable lean manufacturing in the electrical and electronics component manufacturing industry: An emerging economies country perspective. *Journal of Cleaner Production*, 334(2022), 1-16.
- McKie, M. G., Jones, R., Miles, J. & Jones, I. R. (2021). Improving lean manufacturing systems and tools engagement through the utilisation of industry 4.0, Improved communication and a people recognition methodology in a UK engine manufacturing centre. *Procedia Manufacturing*, 55, 371-382.

- Mothersell, W. M. (2000). *Understanding the diffusion of lean production: The integration of technology and people in lean production*. Michigan: Michigan State University, PHD.
- Muller, W. & Leyer, M. (2022). Lean and job satisfaction: the mediating role of how employees perceive implemented lean methods. *Production Planning & Control*, DOI: 10.1080/09537287.2022.2080126, pp.1-18.
- Netland, T. H. (2016). Critical success factors for implementing lean production: The effect of contingencies. *International Journal of Production Research*, 54(8), 2433-2448.
- Noori, B. (2015). The critical success factors for successful lean implementation in hospitals. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 15(1), 108-126.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. (2nd Edt.), New York: McGraw-Hill.
- Ohno, T. (1988). *Toyota production system: Beyond large-scale production*. New York: CRC Press.
- Rathi, R., Singh, M., Verma, A. K., Gurjar, R. S., Singh, A. & Samanatha, B. (2022). Identification of Lean Six Sigma barriers in automobile part manufacturing industry. *Materials Today: Proceedings*, 50(2022), 728-735.
- Rodriguez, D., Buyens, D., Landeghem, H. V. & Lasio, V. (2016). Impact of lean production on perceived job autonomy and job satisfaction: An experimental study. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 26(2), 159-176.
- Sahua, A. K., Padhya, R. K. & Dhirb, A. (2022). Determinants and barriers of implementing lean manufacturing practices in MS-MEs: A behavioural reasoning theory perspective. *Production Planning & Control*, 33(12), 1197-1213.
- Scherrer-Rathje, M., Boyle, T.A. & Deflorin, P. (2009). Lean, take two! Reflections from the second attempt at Lean implementation. *Business Horizons*, 52(1), 79-88.
- Sisson, J. & Elshennawy, A. (2015). Achieving success with Lean: An analysis of key factors in lean transformation at Toyota and beyond. *International Journal of Lean Six Sigma*, 6(3), 263-280.

- Srivastava, A. & Goyal, M. (2021). Internal marketing strategies and employee satisfaction: Perceived efficacy with workforce in new normal. *A Journal of Management Sciences*, 11(1), 33-41.
- Sunder, V. M. & Ganesh, L. S. (2021). Lean additives in a service factory: A design science approach. *Technovation*, 104(2021), 1-15.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. (5th Edt.), Boston: Pearson Education.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. 2.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uygun, M. & Akın, D. (2017). İçsel pazarlama uygulamalarının hizmet çalışanlarının müşteri ve iç girişimcilik yönlü davranışlar geliştirmelerindeki rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, (17), 836-853.
- Uygun, M., Güner, E. & Mete, S. (2013). Hizmet işletmelerinde iç müşteri yaklaşımının çalışanların müşteri yönlü davranış geliştirmesindeki rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 129-149.
- Uygun, M., Mete, S. & Güner, E. (2014). Tüketicilerin alışveriş motivasyonları ile ağızdan ağıza iletişim davranışları arasındaki ilişkiler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 35-56.
- Veres, C. (2020). Conceptual model for introducing lean management instruments. *Procedia Manufacturing*, 46(2020), 233-237.
- Weerasooriya, N.W.M.R. & De Alwis, A.C. (2017). Impact of employee engagement on lean manufacturing: An empirical study in Sri Lanka, *FIIB Business Review*, 6(2), 33-42.
- Womack, J.P., Jones, D.T. & Roos, D. (1990). *The machine that changed the world : Based on the Massachusetts Institute of Technology 5-Million-Dollar 5-Year Study on the Future of the Automobile*. New York: Rawson Associates.
- Yuik, C.J., Perumal, P.A. & Feng, C.J. (2020). Exploring critical success factors for the implementation of lean manufacturing in machinery and equipment SMEs. *Engineering Management in Production and Services*, 12(4), 77-91.

Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Tartiflmalar

Edit6rler:

Dr. 6gr. Üyesi Ahmet Aydın • Dr. 6gr. Üyesi Taner Aydın